

YU ISSN 0351—2290

**ZBORNIK
PRAVNOG
FAKULTETA
SVEUČILIŠTA
U RIJECI**

3

Zbornik PFR 3 — Rijeka 1982

zbornik pravnog fakulteta u rijeci

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA U RIJECI

COLLECTED PAPERS OF THE UNIVERSITY OF RIJEKA LAW FACULTY

RECUEIL DES TRAVAUX DE LA FACULTÉ DE DROIT DE L'UNIVERSITÉ
DE RIJEKA

RACCOLTA DI SCRITTI DELLA FACOLTA DI GIURISPRUDENZA
DI RIJEKA

GESAMMELTE SCHRIFTEN DER RECHTSWISSENSCHAFTLICHEN
FAKULTÄT IN RIJEKA

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА
УНИВЕРСИТЕТА В РЕКЕ

izdaje

PRAVNI FAKULTET U RIJECI

uredništvo

Prof. dr Đorđe Milović, prof. dr Lujo Margetić, prof. dr Petar Šarčević,
prof. dr Željko Horvatić, pred. dr Berislav Pavišić, zn. asist. mr Ivan Padjen

glavni i odgovorni urednik

prof. dr Đorđe Milović

urednik

prof. dr Petar Šarčević

Tisak: »LIBURNIJA«, Rijeka

**ZBORNIK
PRAVNOG
FAKULTETA
SVEUČILIŠTA
U RIJECI**

3

RIJEKA 1982.

SADRŽAJ

<i>Željko Horvatić: Uvodna riječ</i>	7
Kronika Savjetovanja pravnih povjesničara 30. IX—2. X 1982.	9
<i>Đorđe Milović: Sjeverno-kvarnerski statuti i neka pitanja krivičnog prava</i>	15
Summary: The Statutes of the Northern Kvarner and some Questions Relating to Criminal Law (Tatjana Dworski)	68
Sommario: Gli statuti del Quarnero settentrionale ad alcune questioni di diritto penale (Aldo Luppi)	68
<i>Anton Cvitanić: Pristav u Vinodolskom zakonu</i>	69
Summary: The Institute of Legal Adjunct in the Statute of Vinodol (Tatjana Dworski)	74
Sommario: Aggiunto giudiziario della Legge di Vinodol (Aldo Luppi)	74
<i>Miroslav Pera: Društvene snage koje su utjecale na oblikovanje Vино- dolskog zakona i Poljičkog statuta</i>	75
Summary: Social Forces which Influenced the Law of Vinodol and the Statute of Poljice (Tatjana Dworski)	84
Sommario: Influenze delle forze sociali nella Legge di Vinodol e nello Statuto di Poljice (Aldo Luppi)	84
<i>Lujo Margetić: Zemljoradnički zakon (Nomos Georgikos)</i>	85
Summary: Farmer's Law (Nomos Georgikos) (Susan Šarčević)	122
Sommario: Legge Agraria (Nomos Georgikos) (Aldo Luppi)	122
<i>Nikola Sotirovski: O postanku Zakona Sudnij ljudem</i>	123
Summary: Lex iudiciaria (data) hominibus (Susan Šarčević)	132
Sommario: »Zakon sudnji ljudem« (Legge giudiziaria per il popolo) (Aldo Luppi)	132
<i>Magdalena Apostolova-Maršavelski: O običajnom pravu zagrebačkog Gradeca (1242—1526)</i>	133
Summary: About the Custom Law of Zagreb's Gradec (1242—1526) (Magdalena Apostolova-Maršavelski)	146
Sommario: Sul diritto consuetudinario del Gradez di Zagabria (1242— 1526) (Anneliese Margetić)	147

<i>Nevenka Bogojević</i> : Forma zaključenja ugovora o kupoprodaji u koto- skom pravu u XIV vijeku	149
Summary: The Form of the Sale's Contract in the Kotonian Law of the XIV. Century (Susan Šarčević)	158
Sommario: La forma della stipulazione del contratto di compraven- dita nel diritto di Cattaro nel secolo XIV (Aldo Luppi)	158
<i>Žika Bujuklić</i> : Odredbe o porodici i nasljeđivanju u srednjevekovnom budvanskom pravu	159
Summary: Provisions of the Medieval Statute of Budva on the Family and Inheritance (Susan Šarčević)	178
Sommario: Norme sulla famiglia e sull'eredità nello Statuto medievale di Budva (Aldo Luppi)	179
<i>Avdo Sućeska</i> : Elementi našeg srednjevekovnog prava u turskim za- konskim spomenicima	181
Summary: The Element of Our Medieval Law in Turkish Legal Docu- ments (Tatjana Dworski)	190
Sommario: Elementi del nostro diritto medievale nei documenti giuri- dici turchi (Aldo Luppi)	190

UVODNA RIJEČ

Savjetovanje pravnih povjesničara pravnih fakulteta SFRJ što se održalo 30. rujna do 2. listopada 1982. u Rijeci na temu *Zajednički problemi naše pravne povijesti — Srednjovjekovne kodifikacije jugoslavenskih naroda* imalo je za cilj da okupi najuglednije pravne historičare i mladi znanstveni kadar i da ih potakne da udruženim snagama analiziraju neke značajne probleme pravne povijesti naših naroda. Vrlo uspješni tok Savjetovanja nova je potvrda ispravnosti našeg osnovnoga društvenog opredjeljenja: zajednički rad znanstvenika svih naših republika preduvjet je uspješnog ostvarivanja naših zadataka i naših stremljenja.

Na Savjetovanju sudjelovali su neki naši najistaknutiji znanstvenici svjetskog glasa — da navedem samo prisustvo prof. dr D. Jankovića, prof. dr D. Stojčevića i prof. dr A. Romca —, a naročito podvlačim da su se svojim zapaženim priložima i diskusijom istakli mladi pravni historičari iz Zagreba, Beograda, Novog Sada i Titograda.

Referati Savjetovanja na visokoj su razini, a svojim sadržajem pobuđuju interes i izvan uže specijalnosti pravne historije. Neki od referata tematikom i obradom uključuju se u tokove moderne evropske pravne povijesti. Nekoliko je referata posvećeno Vinodolskom zakonu, koji je ovih godina u centru pažnje pravnih historičara zbog priprema obilježavanja njegove 700. obljetnice, većina referata obrađuju naše primorske srednjovjekovne statute, ali ne nedostaju ni zapaženi prilozi iz bizantskog prava, zagrebačkog običajnog prava, turskih zakonskih spomenika, makedonskog i srpskog prava.

Republičkoj samoupravnoj interesnoj zajednici za znanost, Zajednici općina Rijeka i Općini Rijeka upućujem i ovim putem toplu zahvalnost na pomoći koju su ukazali Pravnom fakultetu u Rijeci i njegovoj Katedri za pravno-povijesne znanosti, organizatoru ovoga Savjetovanja.

Ovaj Zbornik Pravnog fakulteta koji sadrži referate Savjetovanja i kraći prikaz toka Savjetovanja izlazi u vrlo kratkom vremenskom razmaku nakon održanog Savjetovanja. Tu okolnost pozdravljam i ističem kao dobar primjer.

Na kraju, pridružujem se ocjeni što ju je na kraju Savjetovanja izrekao prof. dr D. Stojčević:

»Mislim da neću preterati ako kažem da bi ovakva aktivnost katedra za pravnu istoriju mogla i trebala da posluži kao uzor i drugim katedrama na pravnim fakultetima, naročito u ovom vremenu kada su nam podsticaj na zajednička naučna istraživanja, bliže upoznavanje i zbližavanje potrebni nego ikada«.

dr Željko Horvatić
dekan Pravnog fakulteta u Rijeci

KRONIKA

SAVJETOVANJA PRAVNIH POVJESNICARA 30. IX—2. X 1982.

Od 30. IX do 2. X 1982. god. održano je u Rijeci Savjetovanje pravnih povjesničara pravnih fakulteta SFRJ. Savjetovanje nastavlja tradiciju međusobne izmjene iskustava u nastavnoj i znanstvenoj djelatnosti naših pravnih povjesničara, koja je i prethodnih godina imala značajne rezultate.

Savjetovanje u Rijeci organizirano je u povodu priprema za obilježavanje 700. obljetnice Vinodolskog zakona a imalo je za temu

ZAJEDNIČKI PROBLEMI NAŠE PRAVNE POVIJESTI — SREDNJOVJEKOVNE KODIFIKACIJE JUGOSLAVENSKIH NARODA

Savjetovanju su prisustvovali ovi nastavnici pravnih fakulteta: mr Slavenka AGANAGIĆ (Sarajevo), mr Nevenka BOGOJEVIĆ (Titograd), prof. dr Jovan BOJOVIĆ (Titograd), mr Gordana BRKIĆ (Priština), Žika BUJUKLIĆ (Beograd), prof. dr Antun CVITANIĆ (Split), mr Dženana ČAUŠEVIĆ (Banja Luka), prof. dr Vera ČUČKOVIĆ (Sarajevo), prof. dr Jelena DANILOVIĆ (Beograd), prof. dr Mustafa IMAMOVIĆ (Sarajevo), prof. dr Dragoslav JANKOVIĆ (Beograd), Mila JOVANOVIĆ (Niš), Dragana KNEŽEVIĆ (Sarajevo), Zdravko LUČIĆ (Sarajevo), prof. dr Antun MALENICA (Novi Sad), prof. dr Lujo MARGETIĆ (Rijeka), doc. dr Magdalena MARŠAVELSKI (Zagreb), prof. dr Đorđe MILOVIĆ (Rijeka), Nikola MOJOVIĆ (Banja Luka), Dragan NIKOLIC (Niš), Mr Dragan PANTIĆ (Mostar), prof. dr Đorđe SAMARDŽIĆ (Sarajevo), prof. dr Hodimir SIROTKOVIĆ (Zagreb), prof. dr Nikola SOTIROVSKI (Kragujevac), prof. dr Dragomir STOJČEVIĆ (Beograd), doc. dr Slobodanka STOJČIĆ (Niš), prof. dr Avdo SUČESKA (Sarajevo), prof. dr Vjekoslav VIDOVIĆ (Banja Luka), Ljubomir ZOVKO (Mostar), doc. dr Ljubomirka KRKLJUŠ (Novi Sad), doc. dr Srđan ŠARKIĆ (Novi Sad).

Savjetovanje je u dvorani Skupštine općine Rijeka otvorila 30. IX u 10 sati prodekan Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, prof. dr Josipa ČAVAL, a skup su pozdravili potpredsjednik Skupštine općine Rijeka i predsjednik Društveno-političkog vijeća Ivan PLEŠE, rektor Sveučilišta u Rijeci prof. dr Slobodan MARIN te predsjednik Savjeta Zajednice sveučilišta SR Hrvatske prof. dr Željko HORVATIĆ.

Plenarnu sjednicu otvorio je prof. dr Lujo MARGETIĆ ovim uvodnim izlaganjem:

»1. Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci i osobito Katedra za pravno-povijesne znanosti osjeća se osobito počašćenom što je organizatorom ovoga Savjetovanja. Referati s ovoga znanstvenog skupa bit će bez odlaganja objavljeni u Zborniku Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Taj broj Zbornika ići će u tisk odmah nakon dovršetka Savjetovanja. Tako će znanstveni rezultati biti odmah dostupni za daljnju obradu i daljnju diskusiju.

2. Prije nego što bih prešao na taj stručni dio mojeg kratkog uvodnog izlaganja, dozvolite mi nabaciti par riječi o ulozi povjesničara i pravnih povjesničara u našoj društvenoj stvarnosti.

Uloga pravne povijesti na pravnim fakultetima u našoj zemlji priznata je i uspješno integrirana u nastavu, premda se povremeno pojavljuju glasovi o tome da bi sadržaje i fond sati trebalo i dalje smanjiti, dok se s druge strane iz stručnih krugova upozorava da su već do sada sadržaji smanjeni na minimum i da bi prije trebalo razmotriti mogućnost da se dubljim i temeljitijim pravno-povijesnim uvodom u kompleksnu pravnu stvarnost današnjice ta stvarnost osmisli na način koji bi donio iznenađujuće pozitivne i korisne rezultate.

Pravna povijest nije puka beživotna apstrakcija bez veze s današnjim teškim pitanjima pred kojima stoji čovječanstvo — kao što to uostalom nije nijedna grana ljudske aktivnosti. Neću inzistirati na potrebi daljnjeg produbljavanja pravne situacije u predratnoj Jugoslaviji i na još važnijoj analizi stvaranja i evolucije organa narodne vlasti i pravnog sustava naše socijalističke zajednice, jer je na tom polju važnost pravno-povijesne analize evidentna i neophodna. Nije manje značajna uloga pravne povijesti i u razjašnjavanju drugih pitanja. Uzmimo npr. pravnu analizu okolnosti nastanka i razvoja srednjovjekovne Makedonije, osobito u vrijeme makedonskog cara Samuila, koja nije manje aktualna, a diskusija koja se vodila npr. na XVIII internacionalnom kongresu bizantologa u Beču prošle godine između naših i bugarskih znanstvenika dokaz je kako se toj problematici mora pristupiti s ogromnim znanjem i poznavanjem činjenica i pravne nadogradnje.

Što se tiče drugog kraja naše zemlje, upravo u ovim našim primorskim krajevima, u znanosti se ukorijenilo mišljenje da je romanizacija naših krajeva tekla izvanredno brzo i da je premoćna latinska kultura pomela u roku od nekih 50 godina takoreći sve tragove ilirskog, liburnijskog i histrijskog prastanovništva. Iz toga bi onda slijedilo da je dolazak Slavena zapravo značio ponovnu barbarizaciju zemlje. I takvo stanovište je čak vladajuće u svjetskoj znanosti. Tek je u najnovije vrijeme, mislim s punim uspjehom, dokazano da je kulturni otpor domaćeg prastanovništva bio daleko žilaviji i da je latinska civilizacija tek s mukom i postepeno prodirala, tako da se može čak govoriti o susretu prastare liburnijske i novonadošle slavenske kulture.

Toliko o ulozi pravnih povjesničara u valoriziranju naših tradicija i naših prava.

Još jedna napomena o neophodnosti što uže povezanosti naše struke s turizmom. Stranci-turisti dolaze u našu zemlju ne samo zbog mora i sunca, nego i da se upoznaju s našim građanima, našim krajevima i njihovom poviješću. Naši susjedi Talijani doista su uspjeli da učine Italiju izvanredno privlačnom približivši stranom turistu povijesna zbiljanja na određenom području i oživjevši tako mrtvu i hladnu ljepotu zamaka i katedrala.

I mi imamo neke vrlo dobro valorizirane krajeve, ali su mnogo slabije, takoreći nikako propagirana svjedočanstva naše kulturne prošlosti na Grob-

niku, Driveniku itd., jer se još nismo naučili da povežemo naš turizam s našim znanstvenim ustanovama. Ipak, i tu se ponešto kreće naprijed. Pripremili smo izdanje Vinodolskog zakona na talijanskom jeziku s kratkim tumačem i s još do sada neobjavljenim Grobničkim urbarom pa ćemo s tim evropski značajnim pravnim izvorima upoznati sve svjetske ustanove koje se bave slavistikom i poviješću južnoslavenskih krajeva.

3. Na zadnjem savjetovanju u Novom Sadu donijeli smo ove zaključke koji će svakako poslužiti kao jedna od osnova diskusiji na radu u sekcijama i na plenarnoj sjednici:

»1) U pogledu koncepcije predmeta prihvaćeno je stanovište da oni treba prvenstveno da sadrže istoriju države, ustavnog uređenja. Veću pažnju i više mesta treba posvetiti novijim periodima u državopravnoj istoriji naših naroda.«

Ovo je dakako zaključak što se odnosi na opću pravnu povijest i pravnu povijest jugoslavenskih naroda. Njega će trebati popuniti u vezi s nastavnim predmetom rimsko pravo, koji bi svakako trebao obuhvatiti i kraće izlaganje razvoja najvažnijih instituta privatnog prava, **od Justinijana do velikih kodifikacija XIX st.** Time bi se nastava rimskog prava još više modernizirala i još više postala pravim povijesnim uvodom u proučavanju današnjeg jugoslavenskog prava, osobito Zakona o obveznim odnosima i Zakona o osnovnim vlasničkopravnim odnosima, približno slično načinu na koji se to radi u Francuskoj u »histoire de droit privé«, ali dakako na specifičan način, prilagođen našim potrebama. Diskusija u sekciji trebala bi pokazati u kojoj mjeri i u kojem opsegu bi to trebalo učiniti.

»2) Treba ispitati mogućnost da se u Udruženju pravnika formira posebna sekcija za pravnu istoriju i da se osnuje časopis za pravnu istoriju. Način realizacije ovih ideja razmotrit će katedre beogradskog i novosadskog fakulteta.«

Korisnost ovog zaključka je evidentna. Neka Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci koji će objaviti referate s ovoga savjetovanja bude jedan od koraka u tom smjeru.

»3) Među osnovna pitanja o kojima treba da se raspravlja na budućim sastancima je nastava, razvijanje postojećih i uvođenje novih oblika nastave i izmena iskustava vezanih za nju.«

Mogu napomenuti da su neki od kolega već pripremili referate o tomu za rad u sekcijama pa se od referata, diskusija i zaključaka očekuje daljnje bitno unapređenje metodologije nastave.

»4) Na sastancima bi trebalo organizovati diskusije o udžbenicima koji su u međuvremenu objavljeni.

5) Trebalo bi nastojati da se prilikom donošenja novih nastavnih planova oni usklade sa programima pozivnouslymerenog obrazovanja.

6) Rad na budućim sastancima mogao bi se organizirati i u sekcijama.

7) Iako sastanci katedra nisu naučni skupovi, svakako bi trebalo organizovati na njima i raspravu o nekim stručnim pitanjima. Tako je predloženo da se sledeći sastanak veže za proslavu godišnjice donošenja Vinodolskog zakona, te da se organizuje savetovanje sa temom 'Srednjovjekovne kodifikacije jugoslavenskih naroda'.

Kao što vidimo, i ti se zaključci ostvaruju upravo na ovome Savjetovanju.

4. Na kraju još nekoliko okolnosti na koje bih želio svratiti pozornost.

Prije svega, mislim da dijelim osjećaje svih prisutnih podvlačeći značajnu činjenicu da će u radu našega Savjetovanja sudjelovati eminentni svjetski znanstvenici prof. dr Dragomir STOJČEVIĆ i prof. dr Dragoslav JANKOVIĆ iz Beograda čije golemo nastavničko iskustvo i duboko poznavanje pravno-povijesne problematike već je samo za sebe najbolja garancija uspješnosti rada Savjetovanja.

U ime Pravnog fakulteta i moje osobno toplo zahvaljujem Zajednici općina Rijeka i republičkoj Samoupravnoj interesnoj zajednici za znanost što su financijski pomogli održavanje ovog Savjetovanja u okviru širih napora Pravnog fakulteta na obilježavanju 700. obljetnice našega značajnog srednjovjekovnog pravnog spomenika — Vinodolskog zakona. Tajniku Zajednice općina Rijeka kolegi Stanku SERŠIĆU i drugarici Veri GRBAC i ovom prilikom hvala na konkretnoj pomoći. Isto tako ugodna mi je dužnost zahvaliti i Općini Rijeka na gostoprimstvu u ovoj lijepoj dvorani. Sa svoje strane se posebno zahvaljujem prof. D. ŠOLAJI i Ankici ZENERAL na velikom razumijevanju i pomoći.«

Savjetovanje je imalo ovaj tok:

30. rujna u 10 sati održana je kraća plenarna sjednica.

Istoga dana poslije podne u vijećnici Pravnog fakulteta, Ulica Hahlić 6, održani su ovi referati:

1. Mr Nevenka BOGOJEVIĆ — Kotorsko obvezno pravo,
2. Žika BUJUKLIĆ, asistent — Nasledno i porodično pravo u Budvanskom statutu,
3. Dr Antun CVITANOVIĆ, red. prof. — Fides publica u Vinodolskom zakonu,
4. Dr Vera ČUČKOVIĆ, red. prof. — Porodica po Dubrovačkom statutu,
5. Dr Srđan ŠARKIĆ, doc. — Elementi ustavnosti u srpskom srednjovjekovnom pravu,
6. Dr Lujo MARGETIĆ, red. prof. — Položaj Zemljoradničkog zakona (Nomos georgikos) u pravnoj povijesti,
7. Dr Magdalena MARŠAVELSKI, doc. — Običajno pravo zagrebačkog Gradeca 1242—1526. godine.

Nakon svakog referata došlo je do kraće diskusije.

Drugoga dana, 1. listopada ujutro, u dvorani hotela »Jadran« održani su u nastavku Savjetovanja ovi referati:

8. Dr Đorđe MILOVIĆ, red. prof. — Sjeverno-kvarnerski statuti i neka pitanja krivičnog prava,
9. Dr Nikola SOTIROVSKI, red. prof. — Zakon sudnij ljudem,
10. Dr Jelena DANILOVIĆ, red. prof. — Obligaciono pravo u Dubrovačkom statutu,
11. Dr Avdo SUČESKA, red. prof. — Elementi našeg srednjovjekovnog prava u turskim zakonskim spomenicima.

Referati se objavljuju u ovome Zborniku, izuzev referata pod brojem 5 koji je u međuvremenu objavljen u časopisu Arhiv br. 1/1982 i pod brojem 4 i 10 koji nisu stigli uredništvu do trenutka davanja rukopisa u tisak.

Nakon toga održane su sjednice po sekcijama, i to u sekciji rimsko pravo i sekciji pravne povijesti naših naroda i opće pravne povijesti pa su na završnoj plenarnoj sjednici razmotreni zaključci po sekcijama i utvrđen konačan tekst zajedničkih zaključaka, koji glase:

1. Za formiranje pravnikâ koji neće biti uski prakticisti i koji će svojim znanjem i teoretskom spremom odgovarati zahtjevima našega samoupravnog pravnog sustava neophodno je među ostalim da se pravno-povijesno obrazovanje obavlja na pravnim fakultetima u posebnim predmetima opća povijest države i prava, rimsko pravo i povijest države i prava naroda Jugoslavije.

2. Da bi se izbjeglo historicizam i ponavljanja, treba izostaviti u ostalim nepovijesnim predmetima povijesne uvode i prepustiti tu materiju povijesno-pravnim predmetima.

3. Nastavne planove i metode treba prilagoditi novom profilu stanovništva što ga daje usmjereno obrazovanje.

4. Nastavnici pravno-povijesnih predmeta založit će se da se do iduće, 1983. godine obilježi godišnjica AVNOJ-a.

5. Domaćin idućeg interkatedarskog sastanka bit će Pravni fakultet u Splitu. Sastanak će se održati krajem rujna ili početkom listopada 1983. godine i imat će uz ostalo referate na temu Susreti pravnih kultura u našoj državnoj povijesti.

Nakon usvojenih zaključaka prof. dr Dragomir Stojčević izrazio je u ime sudionika Savjetovanja organizatoru, Pravnom fakultetu u Rijeci, priznanje ovim riječima:

»Koleginice i kolege,

Mislim da ćete se složiti sa mnom ako na kraju ovoga skupa pravnih istoričara Jugoslavije ocenim da je ideja da on dobije karakter naučnog skupa posvećenog jednom naučnom problemu — bila izvanredna. Time je pokrenuta značajna naučna aktivnost većeg broja pravnih istoričara, čije rezultate smo sa velikim zadovoljstvom slušali ovih dana. Naročito je, mislim, bio značajan veliki odziv mlađih kolega, kojima je to bila prilika za predstavljanje i ličnu afirmaciju. Uveren sam da će zbirka radova prikazanih na ovome skupu, čije se objavljivanje priprema, u znatnoj meri obogatiti našu pravnoistorijsku literaturu i predstavljati sadašnjim i budućim generacijama neophodan izvor naučnih saznanja o srednjovekovnoj pravnoj istoriji primorskih gradova i krajeva naše zemlje.

Nadam se istovremeno da će ovo biti samo prvi u nizu sastanaka katedara za pravnu istoriju pravnih fakulteta Jugoslavije organizovanih na isti način, sa istim karakterom i istim ciljem. To nam obećava već ovde dogovoreni sledeći sastanak u Splitu iduće godine. Mislim da neću preterati ako kaţem da bi ovakva aktivnost katedara za pravnu istoriju mogla i trebala da posluţi kao uzor i drugim katedrama na pravnim fakultetima, naročito u ovom vremenu kada su nam podsticaj na zajednička naučna istraţivanja, bliţe upoznavanje i zbliţavanje potrebniji nego ikada.

Govoreći o ovome, ne treba da propustimo da naglasimo da je ideja da se ovogodišnjem sastanku katedara za pravnu istoriju da ovakav karakter,

potiče od Pravnog fakulteta u Rijeci, kome — dozvolite mi — u vaše i u svoje ime upućujem zahvalnost i čestitke za srdačan prijem i izvanrednu organizaciju, koja je učinila da se rad skupa odvijao tačno po predviđenom programu, da rukopisi održanih predavanja budu predati za štampu na vreme, tu na licu mesta (neke od njih je redaktor još za vreme trajanja skupa pripremio za štampu!) i da se svi učesnici osjećaju obogaćeni jednim prijatnim naučnim i prijateljskim doživljajem. Nema sumnje da zahvalnost za sve ovo dugujemo prvenstveno neposrednom organizatoru i domaćinu kolegi Luji Margetiću.«

Zadnjeg dana savjetovanja veći broj sudionika sudjelovao je u stručnom razgledavanju Vinodola uz stručna pravno-povijesna tumačenja prof. dr Luje MARGETICA. Pri tom upoznavanju Vinodola osobita je pažnja posvećena gradu Grobniku, Driveničkoj gradini i novljanskom Narodnom muzeju. Predstavnici mjesnih zajednica dočekali su sudionike na izvanredno prijateljski idrugarski način što je ostavilo svojom srdačnošću osobito snažan dojam. U novljanskom Muzeju sudionici savjetovanja dobili su i vrlo zanimljiva obavještenja o prošlosti grada te o mnogim pojedinostima iz narodnooslobodilačke borbe i poslijeratne izgradnje čitavog kraja.

SJEVERNO-KVARNERSKI STATUTI I NEKA PITANJA KRIVIČNOG PRAVA

Dr ĐORĐE MILOVIĆ, redoviti profesor

UDK 343.949 (497.13)
Ur. 1. 9. 1982.

Autor razmatra kodifikacije prava na području sjevernog Kvarnera i to: Senjski statut iz 1388., Vinodolski zakon iz 1288., Trsatski statut iz 1640., Riječki iz 1530., Kastavski negdje iz XV stoljeća, Veprinački iz 1507. i Mošćenički iz 1637. godine, te neke osobitosti krivičnog prava ovih statuta.

Općenito uzev ova stara prava nisu poklanjala pažnju (ili samo ponegdje i sasvim malo) općim krivičnopravnim institutima kao što su: pokušaj, dioba vinosti na dolus i culpa, nužna obrana i drugi temelji isključenja protupravnosti. Ponegdje samo na tragove ovih instituta nailazimo u okviru konkretno određenih delikata. Znatniji napredak u ovom pravcu učinio je Riječki statut, koji kod vinosti pravi razliku između dolusa i culpe (slijeđi ga u tome i Trsatski statut), u nekim slučajevima uvažava nužnu obranu, a kažnjavanje pomagača i podstrekača rješava načelno i za sve slučajeve (kada posebnim propisima nije drugačije određeno). Interesantno je da nijedan od ovih statuta ništa ne govori expressis verbis o doraoslости, odnosno nedoraslosti. Vjerujemo da su odredbe o tome morale ostati u domeni običajnog prava i nakon ovih kodifikacija.

Sistem kazni u ovim statutima je krut i (osim u nekim rijetkim slučajevima i samo u nekim od ovih statuta) ne dozvoljava mogućnost podešavanja kazni stupnju društvene opasnosti djela i izvršioca.

Ovim radom želi se zahvatiti jedno na svoj način i u pravnopovijesnom smislu vrlo interesantno područje na potezu od Senja, pa preko Vinodola, Trsata, Rijeke, Kastva i Veprinca do Mošćenica. Svi su ovi gradovi i gradići imali svoje stare statute, kao izrazite pokušaje kodifikacije starih prava. Sve ove kodifikacije označavale su prijelaze s nepisanog običajnog prava na pisano pravo mada svaka od njih nije imala isti karakter, pa ni isto značenje kao kodifikacija prava dotične sredine. U većini slučajeva to je bio samo djelomičan prijelaz s običajnog na pisano pravo i popisan je bio samo onaj dio običajnog prava koji je po nekim određenim mjerilima i momentalnim ocjenama kodifikatora trebao u tom momentu biti kodificiran. S jedne strane tu su se ogledali interesi gospodara, koji su težili da se njihova prava i privilegije što jasnije odrede, specificiraju i formuliraju. S druge strane uočljivi su i interesi puka (u širem smislu) koji su vršili pritisak da se njihova stara prava što bolje zacrtaju, fiksiraju i osiguraju. Kodeksi koji su u to vrijeme nicali predstavljali su stoga istovremeno i sliku tada jedino mogućeg ekvilibrija između ovih dvaju interesa. Po obimu i svojoj obuhvatnosti ove kodifikacije nisu bile ni približno jednake. Negdje je to bio samo djelomičan (a po obimu vrlo skroman i ograničen) prijelaz s običajnog na pisano pravo

(i to je bio slučaj s većinom kodifikacija kojima ćemo se ovdje baviti). Baš zbog toga velika masa pravnih pitanja i odnosa ostala je i nakon ovih kodifikacija i dalje u domeni običajnog prava, pa nam stoga dotični statuti ni izdaleka ne mogu pružiti potpunu sliku prava toga područja i toga vremena pošto nam je onaj drugi njegov dio, budući nezapisan i nesačuvan, ostao uglavnom nepoznat. No, bilo je (iako rijetko) i slučajeva gdje je prijelaz s običajnog na pisano pravo izvršen znatno temeljitije i iscrpnije pa nam dotični statut može u dobroj mjeri dati sliku prava dotičnog kraja (odnosno grada, općine) u vremenu njegovog nastajanja. Takav je, na primjer, bio Riječki statut iz 1530. godine, koji je bio izuzetno obiman i obuhvatan.

Najzad, posebno je pitanje (a na njega ili nemamo ili nemamo uvijek temeljitog i sigurnog odgovora): koliko je pojedini statut označavao samo popis starih običajnih prava, koliko je označavao doradu i modifikaciju tih starih prava (u kom smislu i kako), a u kojoj mjeri je pak predstavljao i donošenje sasvim novih propisa?

U svakom slučaju i pored svih tih nedostataka, neobuhvatnosti, nedorečenosti, često (ako ne i redovito) loših i nezgrapnih pravnih formulacija, nedostataka ili svakog sistema ili pak iole dovoljnog sistema itd., ovi nam statuti, kao najranije kodifikacije na ovim područjima, omogućavaju u izvjesnoj mjeri sagledavanje stanja i razvojnog stupnja prava u vremenu i prostoru njihova nastajanja i djelovanja.

Ovaj rad je usmjeren sagledavanju problema kodifikacije krivičnog prava ili, preciznije, nekim pitanjima krivičnog prava (koja smatramo najvažnijima i onoliko koliko nam za njihovo osvjetljavanje propisi dotičnih statuta pružaju bar minimum oslonca), pa će se stoga i sva naša razmatranja kretati isključivo u ovom pravcu. Što se tiče reda izlaganja, držat ćemo se pravca kojeg smo na početku označili. Počinjemo, naime, sa Senjskim statutom, a završavamo s Mošćeničkim razmatrajući problem krivičnopravne kodifikacije redom na potezu Senj—Vinodol—Trsat—Rijeka—Kastav—Veprinac—Mošćenice. Kronološkog reda (prema godinama nastajanja pojedinih statuta) nije nam se moguće držati iz više razloga. Ilustracije radi navodimo barem jedan. Vinodolski zakon (kao najstariji) donesen je još 1288. godine, a Trsatski statut 1640. (dakle, više od tri i pol stoljeća kasnije), pa ipak on predstavlja u dobroj mjeri samo dopunjeni i modificirani Vinodolski zakon. Pitanje kronologije ovdje nam se, uostalom, i ne čini osobito (ili barem ne uvijek) važnim, utoliko prije što sasvim mali broj ovih propisa odgovara godini donošenja statuta (odnosno godini koju čitamo u naslovu statuta). Negdje su ti propisi mnogo stariji (a tada samo popisani, nedotjerani ili modificirani), a negdje i mlađi (jer su u statute kasnije nadodavani). O svemu ovome, međutim, bit će riječi detaljnije i konkretnije kad se bude pojedinačno govorilo o pojedinim statutima, odnosno o pojedinim njihovim propisima.

SENJSKI STATUT IZ 1388. GODINE

Senj je imao dva svoja statuta. Najstariji je iz 1388. godine, dok onaj kasniji potječe iz 1640. godine. Mi ćemo se ovdje baviti isključivo ovim najstarijim (iz 1388. god.) i to iz više razloga. Prije svega njime se bavimo zbog toga što on predstavlja najstariju kodifikaciju prava grada Senja (a to nas baš i interesira). Osim toga onaj drugi (iz 1640. godine), koji je čitav četvrt

milenija mlađi, preuzeo je ionako većinu odredaba baš iz ovoj najstarijeg statuta iz 1388. god. Stoga ga ovom prilikom ostavljamo po strani.¹

Statut grada Senja iz 1388. godine pisan je lošim latinskim jezikom na pergameni (22 lista pergamene pri čemu su sprijeda ovome bila dodana 2 lista papirnata, a na kraju 4 lista pergamene i 1 papirnati). Nije imao naslova nego je naknadno (drugim rukopisom od onog kojim je pisan tekst Statuta) na dnu prve neparne strane prvog lista napisano: »Statutum Segniae«. Sadrži 168 paragrafa. Međutim, ovdje je važno napomenuti da samo prvih 130 paragrafa predstavljaju propise iz 1388. godine (ili pak popisane 1388. godine). Ostali paragrafi (od 131. pa do konca, tj. do uključivo 168) sadrže propise koje je kasnije odobrio jedan od knezova Frankopana. Vrijeme se ne može utvrditi, ali svakako je to moralo biti prije 1470. godine (jer je te godine Senj došao u ruke Matije Korvina). Original ovog statuta čuvao se u Arhivu grada Senja do II svjetskog rata, a u tom ratu je propao. Sačuvan je, međutim, njegov tekst objavljen po Mažuraniću u »Arhivu za povjestnicu jugoslaven-sku« god. 1854.²

Postoji i hrvatski rukopis prijevoda ovoga statuta. Ne možemo utvrditi vrijeme kada je nastao ovaj prijepis-prijevod, ali svakako je to moralo biti prije 1640. godine (jer je te godine Senj dobio novi izvorni statut). On je pohranjen (mislimo na hrvatski prijevod) u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu — sign. I b 68. Radi se o jako lošem prijevodu latinskog izvornog teksta (pa je kod njegovog korištenja neophodno uvijek imati pred očima latinski izvornik, jer bi u protivnom i na mnogim mjestima ovaj loš i nedosljedan prijevod mogao zavesti čitaoca). U njemu se ne podudaraju ni brojevi paragrafa. Tako su, na primjer, paragrafi 32 i 33 latinskog izvornika spojeni u jedinstveni paragraf 32 hrvatskog prijevoda. Potom je par. 115 latinskog izvornika u hrvatskom prijevodu sasvim ispušten itd., itd. Ovaj prijevod sadrži ukupno 167 paragrafa.

Statut grada Senja iz 1388. godine — i to kako njegov latinski tekst, tako i kasniji prijevod na hrvatski — objavio je kritički, uz potrebnu znanstvenu aparaturu, dr Mirko Zjačić u izdanju JAZU godine 1975.³

U ovom svom radu mi se služimo Zjačićevim tekstovima (i to kako latinskim tako i hrvatskim).

¹ Ipak i o njemu najnužniji podaci:

Statut senjski iz 1640. godine bio je također pisan na pergameni, latinskim jezikom. Veći dio njegovih odredaba preuzet je iz starijeg statuta iz 1388. god. Bio je pohranjen u Arhivu grada Senja, ali je u toku II svjetskog rata uništen. Tekst ovog statuta objavio je Mile Magdić u »Vjestniku kr. hrv. slav. dalm. Zemaljskog arhiva«, god. II, Zagreb, 1900, 78—97, pod naslovom: »Statut kralja Ferdinanda III od godine 1640 za grad Senj«. Tom prilikom nije bio dat opis ovog kodeksa i njegovih osobitosti. Za napomenuti je još i štampano izdanje (Trst, 1757) na latinskom i italijanskom (dvojezično). Primjerak s potpisom Marije Terezije pohranjen u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, sign.: R II F—4°—27. Ovo štampano izdanje nosi naslov: »C.K. Statut slobodnog kraljevskog trgovačkog i pomorskog grada Senja«.

Historijski arhiv — Rijeka: Statuti, urbari, notari, katalog izložbe, Rijeka, 1968, 46.

Mirko Zjačić: Statut grada Senja iz 1388. godine, JAZU, Razred za društvene znanosti, knj. XVII, Rad, 369, Zagreb, 1975, 39—40.

² I. Mažuranić: Statut grada Senja od godine 1388, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knj. III, Zagreb, 1854, 141—170.

³ Mirko Zjačić: Statut grada Senja iz 1388. godine, JAZU — Razred za društvene znanosti, knj. XVII, Rad, 369, Zagreb, 1975, 39—115.

I) Osobitosti krivičnog prava Senjskog statuta

U sistemu prava Senjskog statuta iz 1388. godine krivično pravo ima istureno mjesto i zaprema velik prostor. Ipak se mora naglasiti da u ovom pravcu nije bilo nikakvog uočljivijeg sistema. Krivičnopravni propisi su razbacani u tekstu statuta na raznim mjestima. Isto tako ni obuhvatnost Senjskog statuta u odnosu na krivičnopravnu materiju nije bila ni izdaleka potpuna i upravo se na ovom primjeru može jasno sagledati koliko je prijelaz s nepisanog na pisano pravo ovom prilikom bio nepotpun. Kako drugačije tumačiti činjenicu što, na primjer, statut uopće ne sadrži propise o krivičnom djelu ubojstva? Ne može se ni pretpostaviti da tako teški delikt nije uopće smatran kažnjivim djelom niti kažnjavan. Vjerojatnije je svakako da su ona pitanja koja su smatrana toliko notornima i u odnosu na koje se stav nikada nije mijenjao ostajala i dalje u domeni običajnog prava, kao općepoznata i općepriзнata, bez bojazni da bi se u tom pogledu štogod moglo mijenjati. U tome vidimo objašnjenje i za nedostatak propisa o brojnim drugim krivičnim djelima koja bi inače trebala naći svoje mjesto u krivičnom pravu.

S obzirom na vrijeme u kojem je ovaj statut nastao i društvene prilike u Senju s kraja XIV stoljeća sasvim je shvatljivo što se propisi statuta, kod tretiranja istovrsnog delikta, najčešće odnose drugačije kad se kao izvršilac javlja običan pučanin, a drugačije kad je izvršilac predstavnik povlaštenog sloja, mada ima slučajeva (iako vrlo rijetko) gdje se podjednako tretiraju. Primjer: vlastelin i pučanin se jednako kažnjavaju kada izvuku mač i njime nekoga udare (novčana kazna od 24 libre), a jednako se tretiraju i kada mač izvuku ali nikoga ne udare (oslobađaju se od svake kazne).⁴

Prije nego li prijedemo na razmatranje općih krivičnopravnih momenata u svjetlu krivičnog prava grada Senja s konca XIV stoljeća moramo upozoriti na neke opće zakonitosti razvoja krivičnog prava u povijesti ove znanosti svugdje u svijetu, pa i kod nas. Ovo stoga što su te zakonitosti jasno vidljive kako u krivičnom pravu Senjskog statuta, tako i u krivičnim pravima svih ostalih statuta i zakona koje ovim radom obuhvaćamo (dakle: Vinodolskog zakona, Trsatskog, Riječkog, Kastavskog, Veprinačkog i Mošćeničkog statuta). Radi se o poznatim pravno-povijesnim zakonitostima prema kojima se krivično pravo u prošlosti, na njegovom dugačkom razvojnom putu (od prastarih krivičnopravnih normi do modernog krivičnog prava), nije jednakomjerno razvijalo u svim svojim dijelovima. U početku je, naime, pažnja najviše i skoro sasvim isključivo poklanjana određivanju kažnjivih učina i propisivanju kazni za te učine vodeći pri tom računa samo o tome da se kazni (i suzbije) objektivno zlo. Tako je krivično pravo u prvim etapama svoga razvoja trebalo da zadovolji jednu praktičnu potrebu tadašnjih društava i vladajućih slojeva. Stoga su i kazne bile fiksno određene i nisu davale nikakve mogućnosti izbora ili modificiranja. O brojnim i izuzetno suptilnim pitanjima koja bi osvijetljavala subjektivnu stranu i tako bacala neophodna dodatna svjetla na stupanj društvene opasnosti izvršioca (u svakom konkretnom slučaju posebice), a nekada tu društvenu opasnost i sasvim eliminirala (vinost-nevinost,

⁴ Vidi paragraf 127 latinskog teksta Senjskog statuta, odnosno paragraf 125 hrvatskog teksta.

doraslost, uračunljivost, nužna obrana, krajnja nužda, razlikovanje umišljaja od nehata itd.), nije se vodilo računa. Kažnjavano je samo objektivno zlo i to je bilo dovoljno da krivično pravo zadovolji upravo takve potrebe društva na datom stupnju razvoja. Tek znatno kasnije počelo se izvjesnu pažnju posvećivati i onim brojnim pitanjima koja bismo, prema mjerilima modernog krivičnog prava, svrstali u Opći dio krivičnog prava. Pa ni tada, kada je nešto u tom pravcu ipak krenulo, svim tim pitanjima nije poklanjana ista pažnja niti je bio isti razvojni put pojedinih općih krivičnopravnih instituta. Tek je renesansa, općenito uzevši, snažnije gurnula naprijed razvoj i ovog dijela krivičnog prava jer se pokazalo očito neophodnim da se u sam pristup krivičnom djelu i izvršiocu unese ne samo više humanosti nego i više realnosti.⁵

Imajući na umu gore navedeno, kao i činjenicu da se, kad je riječ o krivičnom pravu grada Senja, radi o statutu s kraja XIV stoljeća, nije nam nimalo čudno što iz propisa ovog statuta ne nailazimo na opće krivičnopravne institute, kao što su: vinost, uračunljivost, nužna obrana, krajnja nužda i ostale osnove isključenja protupravnosti. Ne nailazimo ni na reguliranje doraslosti, odnosno nedoraslosti (barem ne *expressis verbis*), mada smatramo da je ovaj esencijalni krivičnopravni institut morao biti poznat na neki način. Nije nam, naime, nikako prihvatljivo da bi, primjerice, i sitno dijete odgovaralo baš kao i odrastao i zreo čovjek pa i uza sve respektiranje tada važećeg načela o kažnjavanju objektivnog zla, jer nema sumnje da je to načelo u Senju onoga doba bilo vodeće krivičnopravno načelo. Čini nam se ipak mnogo logičnijim zaključak da je ovo pitanje u Senju bilo regulirano, ali je i nakon prelaska na pisano pravo ostalo i dalje u domeni običajnog prava, kao pitanje koje je općepoznato, trajno riješeno i obdržavano pa kodifikator stoga nije smatrao potrebnim njegovo prenošenje, odnosno unošenje u pisano pravo. No, bilo kako bilo, to pitanje nam je, na žalost, ostalo nerazjašnjeno.

Ne nalazimo u propisima statuta oslonca ni za podjelu na umišljaj i nehat. U jednom slučaju, doduše, propisuje se kažnjavanje za jedan učin izvršen »nepažnjom«. Radi se o deliktu »izazivanja požara u svojoj kući nepažnjom« (zapriječenim novčanom kaznom od 6 libara).⁶ Iz ovoga se, međutim, po našem mišljenju, nikako ne može izvući zaključak o poznavanju pojma nehata u senjskom krivičnom pravu s kraja XIV stoljeća (a još manje o podjeli na relaciji umišljaj-nehat). Ovdje se, naime, radi o »nepažnji« kao bitnom, konstitutivnom elementu bića jednog konkretnog i specifičnog krivičnog djela, koje se po prirodi svojoj i ne pojavljuje mimo ovog elementa (jer je za pretpostaviti da nitko namjerno ne potpaljuje svoju kuću, barem ne u vremenu kad se nije znalo o osiguranju). Da bi se pak izveo zaključak da je neko krivično pravo (na određenom stupnju svoga razvoja) poznavalo podjelu na umišljaj i nehat neophodno je da su umišljaj i nehat u tom pravu bili poznati i priznati kao opći krivičnopravni instituti (važeći uvijek i za sva krivična djela), a nikako da se pojavljuju samo kao konstitutivni elementi bića samo nekih konkretno određenih krivičnih djela. Gdje god

⁵ O ovim pitanjima detaljnije vidijeti o mom radu: »Opšti pogled na istorijski razvoj krivičnog prava« (i tamo navedenu literaturu), Pravni zbornik br. 3/1960, Titograd, 1960, 83—92.

⁶ Par. 90 latinskog teksta, odnosno par. 89 hrvatskog teksta Statuta.

je, naime, ovo posljednje bilo slučaj držimo da podjela na umišljaj i nehat nije poznavana.

U propisima ovog statuta nemamo također nikakvog oslonca za određen zaključak da bi eventualno krivično pravo Senja ovog perioda poznavalo instituciju pokušaaja i prema njemu se određeno postavilo (kažnjivost, blaža kažnjivost, nekažnjivost). Ipak i ovdje smo dužni ukazati na jedan propis Senjskog statuta iz 1388. godine koji bi eventualno mogao zavesti istraživača na pogrešan zaključak. Radi se, naime, o propisu⁷ koji predviđa kažnjavanje novčanom kaznom od 24 libre vlastelina ili pučanina koji izvuče mač iz korica i njime nekoga udari, da bi odmah na istom mjestu i za iste izvršioce odredio: da »ne plaćaju ništa« ako samo mač izvuku ali ne udare. Već i po prirodi ovog učina lako je zaključiti da se ovdje i ne radi o pokušaju (pokušaj bi stajao ako bi izvršilac zamahnuo a ne pogodio) već da bi se (pa i to uvjetno rečeno) moglo samo i eventualno raditi o pripremnoj radnji. Rekli bismo ipak da su to bili slučajevi kada čovjek u ljutini mač izvuče i opet s njim natrag lupne (bez ikakve namjere da ga upotrijebi), što nije smatrano nikakvim krivičnim djelom (pa ni ugrožavanjem sigurnosti). Stoga bi, smatramo, bilo pogrešno iz ovog jedinog i ovakvog propisa izvoditi opći zaključak da je senjsko krivično pravo ovog perioda isključivalo odgovornost za pokušaj.

Nemamo također nikakvog traga o tretiranju pomagača i podstrekača. Paragraf 12, međutim, izričito određuje u jednom slučaju jednako kažnjavanje saučesnika kao i glavnog izvršioaca. Radi se, naime, o deliktu »kupovanja drveta od tuđih popisanih meštara«, koji je zapriječen novčanom kaznom od 25 libara, jednako za kupca kao i za prodavaoca.

Krivična djela koja statut predviđa brojna su i izložena bez ikakvog sistema. Krivičnopravni propisi statuta su, osim toga, nedovoljno obuhvatni (ponegdje čak i iznad svakog očekivanja). Tako, na primjer, nedostaju čak i propisi o kažnjavanju ubojstva. No, pošto postoje propisi o tjelesnim povredama (mada se ne pravi razlika između teških i lakih), nikako nije moguće izvesti zaključak da se za ubojstvo nije kažnjavalo. Najvjerojatnije će biti da je odredba o kažnjavanju za ubojstvo i nadalje ostala u domeni običajnog prava, kao nešto što je bilo općepoznato, trajno primjenjivano i bez bojazni da bi moglo pretrpjeti kakve izmjene pa stoga, valjda, i nije iz običajnog prava uopće preuzimano u pisano pravo. Vjerujemo da tu treba potražiti odgovor i za brojne druge nedorečenosti ili naizgled »manjkavosti« ovih krivičnopravnih propisa (mada, naravno, ne i uvijek). Kad bismo raspolagali podacima o svemu onome što je ostalo nepopisano i dalje u domeni običajnog prava, vjerojatno bi tih praznina bilo mnogo manje. Ovako, na žalost, te praznine nije nam moguće popuniti.

U jednom slučaju nailazimo i na jednu vrstu kolektivne odgovornosti⁸ (ali samo u jednom slučaju). Kod delikta batinanja i tuče, tj. kad netko nekoga udari ili istuče (a tih delikata bilo je više vrsta), ne pravi se razlika da li je udareni zadobio povrede i kakve su vrste te povrede.⁹

⁷ Par. 127 lat. teksta, odnosno par. 125 hrv. teksta Statuta.

⁸ Radi se o odredbi paragrafa 53 lat. teksta, odnosno par. 52 hrv. teksta Statuta, koji predviđa: kad neko igra (ne drugdje nego) na trgu ili u knjevnjinoj krčmi — kažnjava se novčanom kaznom od 6 libara i to kako sâm izvršilac tako i vlasnik kuće (!).

⁹ Vidi paragrafe 61, 79, 80, 81 i 93 latinskog teksta, odnosno paragrafe 60, 78, 79, 80 i 92 hrvatskog teksta Statuta.

Pošto ćemo sistem kazni iscrpno izložiti i pri tom ukazati kojom su sve vrstom i mjerom bili zaprijećeni pojedini kažnjivi učini, to nećemo posebno popisivati sve propisane delikte (da se ne bi nepotrebno ponavljali, a prostor nam je ovom prilikom i inače ograničen). Ne dajemo ni njihovu sistematizaciju jer statut nikakvu sistematizaciju krivičnih djela nije ni poznao.

II) Sistem kazni

Senjski statut iz 1388. godine poznaje samo tri vrste kazni i to: smrtnu kaznu, tjelesne kazne (u formi osakaćivanja, tzv. vješanja o sohi i šibanja) i novčane kazne (za najveći broj slučajeva) koja se kreće (prema vrsti delikata, od najtežih do najsitnijih) u rasponu od 500 libara pa do 10 ili 12 soldina.

SMRTNA KAZNA propisana je samo u jednom jedinom slučaju. Radi se o deliktu silovanja »nevine djevojke ili poštene žene«. ¹⁰ Način izvršenja ove smrtno kazne nije propisan. ¹¹

TJELESNE KAZNE bile su isto tako predviđene za jako ograničen broj delikata i javljale su se u formi: gubitka uha, gubitka jednog uda, »vješanja o sohi« i šibanja. Evo tih slučajeva:

a) Gubitak uha predviđen je kao kazna (koja se izriče kumulativno s kaznom šibanja) za delikt krađe »od 24 libre« za prvi put, ako li izvršilac ne bi platio te 24 libre (tj. visinu pričinjene štete). ¹²

b) Gubitak jednog uda (ne kaže se kojeg), ¹³ uz naknadu štete, propisan je kao kazna za delikt krađe vrijednosti »od 50 libara«. ¹⁴

c) Vješanje o sohi (uvijek uz naknadu štete) predviđeno je za dva delikta krađe i to: za krađu »od 100 libara« ¹⁵ i za krađu »preko 100 libara«. ¹⁶ Ne nalazimo prihvatljivog objašnjenja iste vrste kazne za oba djela — lakše i teže. U svakom slučaju »vješanje o sohi« ne smatramo nikako smrtnom kaznom, nego samo jednom od specifičnih vrsta tjelesnih kazni. ¹⁷

d) Šibanje se kao kazna javlja samo u jednom slučaju i izriče se kumulativno s kaznom gubitka uha (navedenom naprijed pod »a« i za delikt tamo naznačen). Nema detaljnije odredbe o kakvom se šibanju radi i koliko je udaraca u pitanju. ¹⁸

¹⁰ Paragraf 48 latinskog, odnosno par. 47 hrvatskog teksta Statuta.

¹¹ U lat. tekstu: »... debeat mori«, a u hrvatskom tekstu: »... da ima umriti«.

¹² Paragraf 43 latinskog, odnosno par. 42 hrv. teksta.

¹³ Za pretpostaviti je da se radilo o gubitku ruke (kao što se često i drugdje običavalo kod krađe), ali čvršćeg oslonca nema za sasvim siguran zaključak.

¹⁴ Par. 43 lat., odnosno par. 42 hrv. teksta.

¹⁵ Ibidem

¹⁶ Par. 44 lat., odnosno par. 43 hrv. teksta.

¹⁷ U latinskom tekstu za prvi delikt upotrebljen je izraz: »... debeat suspendi ad furcam« (par. 43), a za drugi u narednom paragrafu (44): »... debeat suspendi«.

U hrvatskom tekstu za prvi delikt upotrebljen je izraz: »... dase ima na Sohe obisiti« (par. 42), a za drugi: »... dase ima obisit«. Ni u jednom ni u drugom tekstu ne spominje se vješanje u smislu smrtno kazne (kao što je to bio slučaj u jedinom primjeru smrtno kazne o kojem smo naprijed govorili), a to nikako nije ni logično za pretpostaviti s obzirom na vrstu (i težinu) delikta. Najzad, okrivljeniku se odmah nakon odredbe o »vješanju o sohi« nalaže da mora naknaditi štetu. Smatramo, dakle, da o karakteru ove vrsti »vješanja« nema nikakve dileme.

¹⁸ U lat. tekstu: »... frustari«, a u hrvatskom: »... i frustatiše«.

NOVČANE KAZNE, kao jedina vrsta imovinskih kazni, bile su u ovom statutu daleko najbrojnije zastupljene (kod ukupno 50 delikata), a kretale su se u rasponu od 500 libara pa do 10 ili 12 soldina.¹⁹

Novčana kazna od 500 libara propisana je samo u četiri slučaja i kod slijedećih delikata: zbog držanja volova za vuču od strane onih koji nisu vlastela;²⁰ kad plemić »ima u društvu« kakvu »privatnu« osobu, pučanina ili stranca;²¹ zbog kupovanja (bilo od strane vlastele, pučanina, domaćeg ili stranca) drveta (debla) veće mjere od one koja je i vlasteli zabranjena za trgovinu;²² kada Vlasi (Morlaci), koji zbog napasanja stoke vode stoku u Gaku, ostanu na senjskim pasištima više od dozvoljenih im 2 dana i 2 noći.²³

Novčana kazna od 100 libara propisana je samo u jednom slučaju i to za stranca koji izvuče mač na nekoga i rani ga (vrsta i težina rane se ne spominju).²⁴

Novčana kazna od 50 libara odnosi se na četiri delikta. Radi se o slijedećim slučajevima: ako pučanin istuče pučanina u njegovoj kući;²⁵ ako stranac izvuče mač na drugoga ali ga ne udari;²⁶ ako netko drugome zada pljusku (realna uvreda);²⁷ za verbalnu uvredu učinjenu sucu u službenoj dužnosti.²⁸

Novčanom kaznom od 25 libara zapriječeno je bilo samo jedno krivično djelo. Naime, ovom se kaznom kažnjavalo samo zbog kupovanja drveta od »tuđih popisanih meštara« i kazna je vrijedila jednako za kupca kao i za prodavaoca (jer su oboje jednako odgovarali za delikt u pitanju).²⁹

Kazna od 24 libre odnosila se na 15 delikata. Radilo se o slijedećim slučajevima: za prodavanje drveta bez dopuštenja općinske vlasti (kod kojeg delikta je novčanu kaznu pratila i zapljena drveta u pitanju);³⁰ za krijumčarenje;³¹ kada nepošten čovjek izbije poštenu ženu ili djevojku;³² za ranjavanje pučanina od strane pučanina;³³ kada pučanin udari pučanina kamenom kojeg drži

¹⁹ Ne možemo pouzdano utvrditi da li je najniža novčana kazna u statutu bila ona od 12 soldina ili pak od 10 soldina iz razloga što za delikt neodazivanja pozivu vlasti pučanina koji stanuje izvan grada u latinskom tekstu statuta (par. 35) predviđena je kazna od 45 soldina (»... soldos XL quinque paruorum...«), dok je u hrvatskom tekstu (par. 34) isti delikt zapriječen kaznom od 10 soldina (»... Soldini X za penu...«). U pitanju je očigledno neka greška (možda u pisanju?) ili u latinskom ili u hrvatskom tekstu statuta. Stoga, dakle, ako bi se uzelo da je tačno ono što je napisano u hrvatskom tekstu statuta, tada bi ovo bila i najniža novčana kazna koju poznaje ovaj statut. Ako li bi pak bio slučaj da je ovdje greška načinjena u hrvatskom tekstu (dok bi latinski tekst bio ispravan), tada bi se kao najniža kazna koju poznaje ovaj statut javljala kazna u iznosu od 12 soldina, propisana za delikt neodazivanja pučanina na poziv vlasti. O tome kasnije nešto detaljnije kad bude riječi o ovim kaznama i u vezi s ovim deliktima.

²⁰ Paragraf 10 (oba teksta).

²¹ Paragraf 11 (oba teksta).

²² Par. 17 (oba teksta).

²³ Par. 161 latinskog teksta, odnosno par. 160 hrvatskog teksta.

²⁴ Par. 63 lat. teksta, odnosno par. 62 hrv. teksta.

²⁵ Par. 61 lat. teksta, odnosno par. 60 hrv. teksta.

²⁶ Par. 63 lat. teksta, odnosno par. 62 hrv. teksta.

²⁷ Par. 82 lat. teksta, odnosno par. 81 hrv. teksta.

²⁸ Par. 91 lat. teksta, odnosno par. 90 hrv. teksta.

²⁹ Par. 12 (oba teksta)

³⁰ Par. 13 (oba teksta)

³¹ Par. 50 lat. teksta, odnosno par. 49 hrv. teksta.

³² Par. 56 lat. teksta, odnosno par. 55 hrv. teksta.

³³ Par. 57 i 58 lat. teksta, odnosno par. 56 i 57 hrv. teksta.

u šaci;³⁴ za ulazak silom u tuđu kuću;³⁵ za držanje krive (false) mjere za tekućinu³⁶ (valjda u krčmi jer priroda stvari govori u prilog takva zaključka);³⁷ za odnošenje kože od mesara iz mesnice bez odobrenja šefa;³⁸ za držanje krive vage od strane mesara u mesnici;³⁹ kad netko istuče pošteni ženu: udovicu, udatu ili djevojku, koja svoje vino prodaje u svojoj kući;⁴⁰ za trgovanje pred vratima crkve sv. Ivana Krstitelja;⁴¹ kada stranci prekrše zabranu da ne smiju sa životinjama, drvima i dr. ulaziti na vrata od trgovine;⁴² kada netko prekrši naredbu da svatko tko u Senju trguje (osim drvetom) mora ulaziti i izlaziti na vrata od trgovine;⁴³ za verbalnu uvredu učinjenu rektoru;⁴⁴ kada vlastelin ili pučanin izvuče mač i njime nekoga udari (težina udarca i vrsta eventualne povrede je irelevantna).⁴⁵ Kada je riječ o ovom deliktu, treba napomenuti da propisi statuta izričito određuju, jednako za vlastelina kao i za pučanina, da se neće kazniti ako mač izvuku ali nikoga njime ne udare.

Novčane kazne od 6 libara su najbrojnije zastupljene i odnose se ukupno na 22 delikta. Radi se o slijedećim slučajevima: za ulazak u luku bez zastavice;⁴⁶ za prodavanje stranog vina nakon trećeg udarca zvona — izuzimajući vino senjsko, malvaziju, rimsko vino i vina u knjeginjinoj krčmi;⁴⁷ tko igra (ne drugdje nego) na trgu ili u knjeginjinoj krčmi⁴⁸ (kod ovog delikta jednako su odgovorni i istom kaznom se kažnjavaju izvršilac delikta i vlasnik kuće); za posipanje vodom⁴⁹ ili drugom nečistoćom ljudi u prolazu;⁵⁰ za posipanje po putu nečistoće (u hrvatskom tekstu dodato još: »... ili smrada«);⁵¹ za bijenje žene ili djevojke istog statusa kao i izvršilac;⁵² kad pučanin pučanina pogodi kamenom bačenim iz ruke (uzgred napominjemo: ovdje se lijepo vidi kako zakonodavca ne zanima pokušaj, pa ga i ne kažnjava niti spominje);⁵³ za prodaju u krčmi vina krivom mjerom;⁵⁴ za držanje u svojoj kući na bilo koji način krive mjere;⁵⁵ za upotrebu krive vage od strane mesara u mesnici;⁵⁶

³⁴ Par. 59 lat. teksta, odnosno par. 58 hrv. teksta.

³⁵ Par. 62 lat. teksta, odnosno par. 61 hrv. teksta.

³⁶ U hrv. tekstu: »... falsu meru...«, a u latinskom tekstu: »... cadagnum falsum...«.

Cadagnus je mjera u smislu mjerne posude. Mažuranić drži da je to isto što i kabal. Vidi: *Vladimir Mažuranić*: Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik,

³⁷ Par. 65 lat. teksta, odnosno par. 64 hrv. teksta.

³⁸ Par. 67 lat. teksta, odnosno par. 66 hrv. teksta.

³⁹ Par. 68 lat. teksta, odnosno par. 67 hrv. teksta.

⁴⁰ Par. 79 lat. teksta, odnosno par. 78 hrv. teksta.

⁴¹ Par. 83 lat. teksta, odnosno par. 82 hrv. teksta.

⁴² Par. 88 lat. teksta, odnosno par. 87 hrv. teksta.

⁴³ Par. 89 lat. teksta, odnosno par. 88 hrv. teksta.

⁴⁴ Par. 92 lat. teksta, odnosno par. 91 hrv. teksta.

⁴⁵ Par. 127 lat. teksta, odnosno par. 125 hrv. teksta.

⁴⁶ Par. 51 lat. teksta, odnosno par. 50 hrv. teksta.

⁴⁷ Par. 52 lat. teksta, odnosno par. 51 hrv. teksta.

⁴⁸ Par. 53 lat. teksta, odnosno par. 52 hrv. teksta.

⁴⁹ Iz formulacije bi proizlazilo da se radi o nečistoj (a ne o čistoj) vodi jer se ista uspoređuje s »drugom nečistoćom«.

⁵⁰ Par. 54 lat. teksta, odnosno par. 53 hrv. teksta.

⁵¹ Par. 55 lat. teksta, odnosno par. 54 hrv. teksta.

⁵² Par. 56 lat. teksta, odnosno par. 55 hrv. teksta.

⁵³ Par. 60 lat. teksta, odnosno par. 59 hrv. teksta.

⁵⁴ Par. 64 lat. teksta, odnosno par. 63 hrv. teksta.

⁵⁵ Par. 66 lat. teksta, odnosno par. 65 hrv. teksta.

⁵⁶ Par. 68 lat. teksta, odnosno par. 67 hrv. teksta.

za prekršaj odredbe: da mesar mora prodavati meso svakome dokle god ga ima;⁵⁷ za prekršaj odredbe: da krčmar mora prodavati vino svakome dokle god ga ima;⁵⁸ za davanje lažnog iskaza pred sudom;⁵⁹ za neplaćanje vina uzetog u krčmi;⁶⁰ kada netko istuče krčmara;⁶¹ kada netko istuče prodavača ili prodavačicu;⁶² kada netko sâm pokupuje⁶³ sve kokoši;⁶⁴ za hodanje bez svijeće noću iza trećeg zvona;⁶⁵ za krađu grožđa u vinogradu;⁶⁶ za izazivanje požara u svojoj kući nepažnjom;⁶⁷ za udaranje trgovca ili njegovog sluga dok svoj posao rade;⁶⁸ za verbalnu uvredu trgovca ili njegovog sluga dok svoj posao rade.⁶⁹

Najsitnije novčane kazne obuhvaćale su samo tri delikta. Za njih ne možemo pouzdano reći da li se kreću od 45 soldina do 12 soldina ili pak od 20 do 10 soldina (što je vjerojatnije). Sve, naime, zavisi od toga da li kod delikta kojeg ćemo ovdje na kraju izložiti uzeti kao stvaran latinski ili hrvatski tekst propisa (o čemu više niže). Radi se o slijedećim deliktima i kaznama: za »uzimanje«⁷⁰ nekome šešira ili kape s glave iz ljutine — kazna je 20 soldina;⁷¹ za neodazivanje pučanina pozivu vlasti — kazna je 12 soldina;⁷² za neodazivanje pozivu vlasti pučanina koji stanuje izvan grada — kazna je prema latinskom tekstu statuta 45 soldina,⁷³ a prema hrvatskom tekstu 10 soldina.⁷⁴ Postavlja se sada pitanje koji od ovih dvaju tekstova odražavaju pravo stanje, a kod kojeg se radi o greški (najvjerojatnije o greški u pisanju)? Sudeći prema okolnostima koje proizlaze iz težine delikta (uspoređujući ovaj delikt s prethodnim) čini nam se mnogo vjerojatnijim da bi u ovom slučaju hrvatski tekst statuta bio ispravan, a u latinskom tekstu se možda radilo o greški u pisanju (koju je vjerojatno hrvatski prevodilac uočio i u svom tekstu ispravio).⁷⁵ Evo logike koja dovodi do takvog zaključka. Prethodno djelo, koje je zapriječeno kaznom od svega 12 soldina odnosi se na neodazivanje pozivu vlasti pučanina koji živi u gradu Senju. Ovo pak drugo djelo odnosi se na isti učin, ali pučanina koji stanuje izvan grada. Nema sumnje da je kažnjivo

⁵⁷ Par. 75 lat. teksta, odnosno par. 74 hrv. teksta.

⁵⁸ Par. 76 lat. teksta, odnosno par. 75 hrv. teksta.

⁵⁹ Par. 77 lat. teksta, odnosno par. 76 hrv. teksta.

⁶⁰ Par. 78 lat. teksta, odnosno par. 77 hrv. teksta.

⁶¹ Par. 80 lat. teksta, odnosno par. 79 hrv. teksta.

⁶² Par. 81 lat. teksta, odnosno par. 80 hrv. teksta.

⁶³ Valjda: na pijaci, u trgovini ili sl.

⁶⁴ Par. 84 lat. teksta, odnosno par. 83 hrv. teksta.

⁶⁵ Par. 85 lat. teksta, odnosno par. 84 hrv. teksta.

⁶⁶ Par. 87 lat. teksta, odnosno par. 86 hrv. teksta.

⁶⁷ Par. 90 lat. teksta, odnosno par. 89 hrv. teksta.

⁶⁸ Par. 93 lat. teksta, odnosno par. 92 hrv. teksta.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ovo »uzimanje« nikako nije shvaćeno kao uzimanje u cilju pribavljanja protivpravne imovinske koristi pa i sam propis kaže »... iz ljutine«. Radi se, naime, o jednoj specifičnoj vrsti omalovažavanja ili uvrede, a na slične delikte se inače nailazi i u nekim drugim statutima ove regije (i ne samo ovdje). Usporediti, primjera radi, propis čl. 27 Vinodolskog zakona o kažnjavanju novčanom kaznom za zlonamjerno skidanje ženi s glave kovrčljaka ili pokrivače (o čemu detaljnije kad budemo govorili o sistemu kazni i deliktima u Vinodolskom zakonu).

⁷¹ Par. 72 lat. teksta, odnosno par. 71 hrvatskog teksta.

⁷² Par. 32 (oba teksta).

⁷³ Par. 35 latinskog teksta.

⁷⁴ Par. 34 hrvatskog teksta.

⁷⁵ O tome na žalost nema nikakvog pismenog traga.

nečinjenje u ovom drugom deliktu nešto blaže, da tako kažemo, po »društvenoj opasnosti učinioca« jer ovaj živi izvan grada pa su i njegove teškoće da se na vrijeme odazove nešto veće od onoga koji živi u samom gradu. Stoga nam izgleda sasvim logičnim da je za njega kazna nešto malo blaža (10 soldina prema 12 soldina za onoga koji živi u gradu). Ne bi, međutim, imalo nikakve logike da bi ovome za isti učin kazna bila još veća (čak za blizu 4 puta!), a to bi upravo bio slučaj ako bi se prihvatio kao točan latinski dio teksta koji se odnosi na kaznu za ovaj učin. Ako bi naše stajalište bilo ispravno (a logika stvari je na njegovoj strani), tada bismo mogli zaključiti da su se najsitnije novčane kazne kretale u rasponu od 20 do 10 soldina.

VINODOLSKI ZAKON IZ 1288. GODINE

Vinodolski zakon je najstariji našim jezikom pisani kodeks prava na slavenskom jugu. U ovoj pak našoj regiji on predstavlja općenito najstariji pa stoga i najdragocjeniji izvor starog hrvatskog prava. Donesen je 6. I 1288. godine⁷⁶ u »Novom Gradu« (tj. u Novom Vinodolu), na skupu kojem su bili prisutni izaslanici čitave tadašnje Vinodolske knežije. Ovaj su knežiji pripadali — pored Novog Grada, koji je bio sjedište kneževa vinodolskih — još i Ledence, Bribir, Grižane, Drivenik, Hreljin, Bakar, Trsat i Grobnik, što se također navodi u naraciji Vinodolskog zakona.⁷⁷ Iz naracije zakona — ako bi se buhvalno prihvatilo ono što je tamo rečeno⁷⁸ — proizlazilo bi da Vinodolski zakon u stvari predstavlja samo popis i kodifikaciju do tada već postojećeg običajnog prava na tom području. Čini nam se da dr Kostrenčić ima pravo kada tvrdi da Vinodolski zakon ne predstavlja samo popis običajnog prava, a niti pak statut autonomne općine, već da spada u onu vrstu pravno-povijesnih izvora kojima je bio cilj regulirati odnose između kmetova i gospode (mada se nikako ne radi o urbaru!), dakle: u istu grupu u koju spadaju i statuti Veprinački, Kastavski, Trsatski itd. Pri tom on također ne pridaje mnogo važnosti činjenici što se u naraciji Vinodolskog zakona spominju »stari dobri zakoni« smatrajući da je sve ovo u naraciji isticano možda s namjerom da se odnosnim propisima dade što veći autoritet starine, dok da to samo po sebi ne treba da znači da se zaista i radi o starim propisima.⁷⁹ U svakom slučaju smatramo da bi se za Vinodolski zakon moglo reći da je on djelomično zadržao i nešto od starog običajnog prava ovoga kraja (pri čemu su

⁷⁶ Smatramo sasvim sigurnim da je godina donošenja Vinodolskog zakona upravo 1288. Na tom stajalištu stoje i naši eminentni pravni povjesničari Rački, Jagić, Kostrenčić, Barada, ma da ih ima i koji smatraju da je Vinodolski zakon donešen 1280. godine — gledište Mažuranića i Strohal (vidijeti posebno: *R. Strohal: Zakon vinodolski*, preštampano iz »Mjesečnika pravničkoga društva u Zagrebu«, Zagreb, 1912, 17 i 19, bilj. 1, 2, 3). Posebno upozoravamo na interesantnu polemiku Kostrenčić — Strohal u ovom pogledu — vidi »Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu«, 1912, I, str. 990 (*M. Kostrenčić: Primjedbe k R. Strohalovu Zakonu vinodolskom*), Mjesečnik 1912, II, str. 60 (*R. Strohal: Odgovor na primjedbe g. dra M. Kostrenčića u mojemu izdanju Zakona vinodolskoga*), te isti Mjesečnik, na str. 195 (*Kostrenčić: Primjedbe u R. Strohalovu Zakonu vinodolskom*).

⁷⁷ Vidi: *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*, pars I, vol. IV: *Statuta lingua croatica conscripta*, izd. JAZU, Zagreb, 1890, 5.

⁷⁸ Vidi Dr *Marko Kostrenčić: Vinodolski zakon*, Rad JAZU — knj. 227, Zagreb, 1923, 145 i *Lujo Margetić: Iz Vinodolske prošlosti*, Rijeka, 1980, 114—117.

⁷⁹ *Dr Marko Kostrenčić: Vinodolski zakon...*, 121—125.

ovi dijelovi prilikom donošenja Vinodolskog zakona bili samo popisani i kodificirani), da je dobrim dijelom izmijenio neke stare odredbe običajnog prava (usklađujući ih s potrebama vremena i tadašnjih prilika), ali je izvan sumnje da je donio i sasvim nove propise — bez obzira na to da li su i oni i koliko imali kakvih korijena (bližih ili daljih) u starom običajnom pravu ovoga kraja. No, bez obzira koliko u Vinodolskom zakonu ima novoga, a koliko staroga, činjenica je (i ona se ne može osporavati) da je on građen na starim i odavna prihvaćenim principima običajnog starohrvatskog prava, naravno uz nužne modifikacije i dotjerivanja u smislu zahtjeva vremena i tadašnjih prilika u Vinodolu. Na taj način, što je i sasvim prirodno, njegov sadržaj pokazuje ujedno i postignuti stupanj ekvilibrija s jedne strane između želja i prava vinodolskih kmetova, a s druge strane prava, želja i nastojanja feudalnih gospodara.

Original Vinodolskog zakona nije se na žalost sačuvao. Postoji, međutim, u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu jedan mlađi rukopisni prijepis. Pisan je glagoljicom i sastoji se iz 14 listova pergamene (28 stranica), od kojih sâm zakon zaprema samo 17 strana. Zakon sadrži 77 članova i kratki dodatak na kraju. U pogledu vremena nastanka ovog rukopisnog prijepisa naučnici se u mišljenjima razilaze. Naime, Rački smatra da potiče negdje s konca XV ili pak početka XVI stoljeća,⁸⁰ Strohal da potiče iz druge polovice XVI stoljeća,⁸¹ a Kostrenčić vjeruje da nikako nije stariji od druge polovice XVI stoljeća.⁸²

Tekst Vinodolskog zakona bio je relativno dosta objavljivan i u zemlji i u inozemstvu, kako na našem tako i na nekim stranim jezicima.⁸³

Zakon sadrži propise koji reguliraju položaj i prava vinodolskih kneževa i njihovih kuća, odnose crkve, općine, nasljedno i krivično pravo, te propise o postupku i ustrojstvu sudova. Inače, Vinodolski zakon nema nekog određenog sistema u izlaganju materije koju sadrži već se određeni problemi i njihova rješenja međusobno isprepliću bez nekog uočljivog reda i sistema.

I) Osobitosti krivičnog prava Vinodolskog zakona

Krivično pravo u Vinodolskom zakonu zauzima izuzetno važno mjesto, dok, međutim, nekog uočljivijeg sistema u klasificiranju i izlaganju ove materije nema. Što se pak tiče obuhvatnosti krivičnog prava Vinodolskog zakona, možemo utvrditi da ovaj stari zakon — mada poznaje nešto manje od četrdesetak delikata — pati i od prilično velike neobuhvatnosti. Doduše, ništa naročito osobito jer od tog nedostatka pate, manje ili više, i svi ostali statuti s područja ove regije (koje ovim radom obuhvaćamo), izuzimajući samo Riječki statut iz 1530. godine, koji u ovom pogledu čini zaista velik izuzetak i krivičnopravnoj materiji posvećuje cijelu III knjigu statuta (od 4 knjige, koliko ih ukupno ima).

⁸⁰ *Dr Franjo Rački: Monumenta historico-juridica...*, Statuta lingua croatica conscripta, str. V.

⁸¹ *R. Strohal: Vjesnik zemaljskog arhiva god. 1910, 239.*

⁸² *Dr Marko Kostrenčić: Vinodolski zakon...*, 135.

⁸³ O tome detaljno u mom radu: »O nekim starim znamenitim pravnim izvorima na Kvarnerskoj obali«, Pomorski zbornik, knj. 11, Rijeka, 1973, 151—152. Dodati tome treba, radi potpunijavanja, odnosno ažuriranja tamo navedenih podataka, još i Margetićev tekst i prijevod na današnji jezik publiciran 1980. godine (*Lujo Margetić: Iz Vinodolske prošlosti, Rijeka, 1980, 114—148.*)

Pošto sam općim krivičnopravnim institutima Vinodolskog zakona posvetio jedan svoj poseban raniji rad,⁸⁴ to ću na ovom mjestu — glede osobitosti krivičnog prava Vinodolskog zakona — te stvari iznijeti skraćeno i uopćeno, držeći se inače svojih stavova i rezultata dosadašnjih istraživanja detaljnije već iznesenih i prezentiranih u tom svom radu. Ovo prvenstveno iz razloga da se ne bih nepotrebno ponavljao, a dijelom i zbog toga što nam raspoloživi prostor ovom prilikom to ne dozvoljava.

Osobitosti krivičnog prava Vinodolskog zakona, ukratko i sažeto, izgledale bi kako slijedi.

U određenom broju slučajeva Vinodolski zakon za istovrsne učine propisuje pojačanu krivičnopravnu zaštitu određenih funkcionara. Razlog je lako uočiti i on svakako leži u klasnim momentima. Najdrastičniji primjer u tom pravcu pružaju nam propisi čl. 31. i 29. VZ. Po prvom propisu za ubojstvo kmeta ili koga od roda kmetskoga kažnjava se novčano sa 100 libara (u korist srodnika ubijenog), dok je po drugom propisu za ubojstvo podknežina, permana⁸⁵ ili sluge kneževe kuće određeno da knez (ili netko drugi u njegovu ime) može nad ubojicom vršiti odmazdu kakvu god sam hoće.

Vinodolski zakon ne poznaje, po našem mišljenju, razliku između umišljaja i nehata (i to se sasvim uklapa u već ranije izložene opće zakonitosti povijesnog razvoja krivičnog prava uopće, pa i na ovim terenima). Član 27. VZ, koji kažnjava zlonamjerno zbacivanje hovrljice ili pokrivače ženi s glave, ne smije nas u tom pogledu zavesti jer element zlonamjernosti predstavlja ovdje samo bitni, konstitutivni element bića ovog specifičnog delikta i iz same njegove prirode proizlazi da bez ovog elementa ne bi bilo ni ovog ni bilo kojeg drugog kažnjivog učina. Već smo ranije iznijeli stav da ovakvi slučajevi, po našem čvrstom uvjerenju, nikako ne mogu poslužiti kao dokaz poznavanja diobe vinosti na umišljaj i nehat.⁸⁶

Pokušaj također u VZ nije bio načelno prihvaćen kao opći krivičnopravni institut i jedva mu nalazimo izvjesnog traga, ali samo i isključivo u tom smislu što su neki učini (koji bi i inače po svojoj prirodi predstavljali pokušaj) proglašavani posebnim krivičnim djelima i za njih propisivane odgovarajuće kazne (primjeri: čl. 30. VZ za djelo zasijedanja podknežinu, službenicima ili permanima, te čl. 56. koji predviđa kažnjavanje za pokušaj silovanja). Inače, načelnog stava u odnosu na pokušaj i kažnjivost pokušaja u Vinodolskom zakonu nema. Vinodolski zakon nema načelnog stava ni u pogledu kažnjavanja pomagača i podstrekača.

Što se tiče pojma nužne obrane rekli bismo da ni njega Vinodolski zakon nije poznao. Izvjesne dileme u ovom pogledu mogao bi eventualno (barem

⁸⁴ Rad se nalazi u štampi i bit će objavljen u Zborniku II Pravnog fakulteta u Rijeci pod naslovom: »Opći krivičnopravni instituti u svijetlu propisa Vinodolskog zakona«.

⁸⁵ Margetić drži da su permani u Vinodolu (kao i u Krku) dijelom kneževa vojna pratnja, a dijelom izvršni službenici podknežina. Vidi detaljnije: *Margetić: Iz Vinodolske prošlosti...*, 62—63. Mažuranić slično: »... oružnik knežev na Krku i u Vinodolu...« (*Vlad. Mažuranić: Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, izd. JAZU, Zagreb, 1908—1922, 911).

⁸⁶ Detaljno u mom naprijed spomenutom radu: »Opći krivičnopravni instituti...«

na prvi pogled i prije iscrpnije analize) unijeti propis člana 71. VZ.⁸⁷ No, ako institut nužne obrane ovdje tražimo prema onim uvjetima koje taj institut mora ispunjavati po današnjoj krivičnopravnoj teoriji (da se kod nužne obrane mora raditi: o odbijanju istovremenog, neizazvanog, protupravnog napada) — a drugačije nužne obrane baš nikako i ne može biti — tada se ovdje jasno uočava nedostatak jednog od najglavnijih elemenata: *istovremenost* (jer je šteta pričinjena prije, a ubojstvo nešto kasnije). Kod ovog propisa je poanta po svemu sudeći ipak na tome »što ga živa ne može uhvatiti« i »da bi znao koga ima tužiti« (tj. da bi se ubojstvom utvrdio identitet napadača da bi se od njegove imovine moglo zatražiti obeštećenje).⁸⁸ Ako bi netko ipak i u ovome vidio *tragove* instituta nužne obrane, to bi moglo stajati (eventualno i uz velike ograde!) samo kao neki pravno vrlo nezgrapni prapočetak nečega što bi tek trebalo proći još vrlo ozbiljan razvojni put dok bi se razvilo u ono što nazivamo nužnom obranom u punom smislu te riječi. No, bilo kako bilo, smatramo da možemo dosta sigurno tvrditi da to u ono vrijeme nije mogla biti nužna obrana, niti da je ovaj pojam (u svom pravom i punom smislu) bio uopće poznat vinodolskom pravu s konca XIII stoljeća. Uostalom, da je to bio slučaj (bilo u čistom bilo u makar koliko i kako modificiranom obliku), na njene tragove bismo u ovom zakonu i još negdje naišli (što, međutim, nije slučaj).

U vinodolskom krivičnom pravu ovog perioda isto tako *expressis verbis* ne nailazi se nigdje na tragove pojmova: dorađlosti, uračunljivosti, stvarne i pravne zablude, krajnje nužde. Sve nam ovo nije nimalo čudno, osim u odnosu na dorađlost, jer nam je teško zamisliti da su u praksi za propisane delikte (uključujući i one najteže) jednako gonjena i kažnjavana, na primjer, i sitna djeca isto tako kao i odrasli i zreli izvršiooci. Više smo skloni (i čini nam se sigurnijim) da zaključimo: da je ovo pitanje najvjerojatnije bilo na neki način regulirano, ali je i dalje ostalo u domeni nepisanog, običajnog prava, jer ga je zakonodavac smatrao nedvojbenim, općepoznatim i općeprihvaćenim (radi čega valjda nije ni osjetio potrebu da ga pretače u pisano pravo). No, u svakom slučaju, u nedostatku bilo kakvih sigurnijih dokaza (propisi o tome šute, a nepisano običajno pravo nije nam ostalo sačuvano) moramo po ovom pitanju ipak ostati isključivo na terenu manje ili više vjerojatnih pretpostavki.

II) Sistem kazni

Vinodolski zakon poznaje šest vrsta kazni i to: smrtnu kaznu, osvetu, vraždu ili vražbu (specifičnu kaznu kao relikat iz davnog klansko-plemenskog uređenja), tjelesne kazne (koje nisu bile brojno zastupljene), konfiskaciju

⁸⁷ Član 71 Vinodolskog zakona:

U Konstrenčićevu prijevodu: »Nađem li razbojnika noću u mojoj škodi, tj. gdje mi štetu čini, te ga živa ne mogu uhvatiti, e bih znao koga imam tužiti — pa ga ubijem, nemam biti nikako osuđen, te protiv mene nitko ne može ustati ili me tužiti«.

U Margetićevu prijevodu: »I nadalje, ako nađem razbojnika noću na mojoj šteti, tj. da mi čini štetu te ga ne mogu živoga uhvatiti ili da ga ne poznajem da bih znao koga imam tužiti pa ga ubijem, nemam nikako biti osuđen te protiv mene nitko ne može ustati ili me tužiti«.

⁸⁸ Ukazujemo na detaljnu raspravu ovog pitanja u mom već cit. radu: »Opći krivičnopravni instituti...«.

cjelokupne imovine, te obične imovinske kazne (bilo u novcu ili u blagu, a inače brojno zastupljene), dok za kaznu progonstva ne sadrži direktnih propisa, ali se iz nekih tekstova zakona daje indirektno zaključiti da je i ta vrsta kazne postojala i u praksi se primjenjivala. Naravno, ovdje apstrahiramo arbitrarne kazne, koje nisu specificirane propisima zakona nego ih izriče knez po svojoj slobodnoj volji i u određenim slučajevima, bilo da su unaprijed prepuštene volji kneževoj ili ih pak knez ima pravo odrediti kada osuđena osoba nema otkuda platiti).

SMRTNA KAZNA bila je izričito zakonom predviđena za mali broj delikata⁸⁹ ili, točnije, u svega dva slučaja. Jedan se odnosi na kažnjavanje vračare, za koje djelo je predviđena novčana kazna u iznosu od 100 libara u korist kneza, a ako osuđena ne bi imala novaca da plati kaznu, tada se ova novčana kazna pretvara u smrtnu kaznu, koja se izvršava spaljivanjem.⁹⁰ Drugi se pak slučaj odnosi na kažnjavanje palikuće. Naime, za delikt paleža kuće, stana ili staje, kada se radi o povratu, predviđena je za izvršioca smrtna kazna.⁹¹ O načinu izvršenja smrtno kazne kod ovog delikta u zakonu se ništa izričito ne kaže.⁹²

OSVETA (ili ODMAZDA)⁹³ je vrlo stara vrsta kazne iz prastarog običajnog prava i njeni tragovi vode čak do prvobitne zajednice, u čijem je krilu i nastala.⁹⁴ Vinodolski zakon ovu vrstu kazne također poznaje i prihvaća je u tri slučaja. U jednom slučaju,⁹⁵ kod delikta ubojstva podknežina, permana ili sluge kućne družine kneževe, ako je izvršilac djela uhvaćen, kazna se sastoji u »mašćenju« (osveti), koje nad ubojicom vrši knez⁹⁶ ili netko drugi

⁸⁹ Ovdje, međutim, treba imati na umu da je smrtna kazna (i to s bilo kakvim oblikom izvršenja) mogla biti izrečena još i u svim slučajevima gdje je zakon knezu davao pravo na odmazdu ili pak gdje je zakon ovlastio kneza da može izreći vrstu i mjeru kazne po svojoj ocjeni i odluci (usp. čl. 30 i 59 za djelo u povratu).

⁹⁰ Čl. 59 VZ. Ovaj isti propis odnosi se i na muškarce i na žene, jer kao izvršioci delikta u pitanju mogu se pojaviti građani oba spola (o čemu postoji izričita zakonska odredba).

⁹¹ Tako bi trebalo shvatiti zakonsku odredbu koja kaže: »... osudi se na život i na smrt...«. Vidjeti o ovome detaljnije kod dr Miha Barade: *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, izd. JAZU, Zagreb, 1952, 126, bilješka 7 uz čl. 62 VZ.

⁹² Čl. 62 VZ.

⁹³ »Mašćenje« (čl. 29, 31 i 70 VZ).

⁹⁴ Detaljnije o ovoj vrsti kazne, njenom nastanku i razvoju, vidjeti u mom radu: »Opšti pogled na istorijski razvoj krivičnog prava«, *Pravni zbornik* br. 3/1960, Titograd, 1960, 83—92. Također upućujemo na: *E. Garson: Krivično pravo, prijevod s francuskog*, Beograd, 1926, 21—22 i 25; *dr Ilija Jelić: Krvna osveta i umir u Crnoj Gori i Sjevernoj Albaniji*, Beograd, 1926, 1—2 i 10—11; *Liszt: Lehrbuch der deutschen Strafrechtes*, 1921, 66/II; *dr Toma Živanović: Osnovi krivičnog prava*, Opšti deo, Beograd, 1922, 7/II.

⁹⁵ Radi se o propisima iz čl. 29 Vinodolskog zakona koji glase: »Iošće: ako bi ki ubil od podknežinov ili od slug obitelji kućne g(ospo)d(ina) kneza, od permanov, ter bi ušal i ne mogal se eti, da knez vazme vražbu, to e zagovor vrnezi, kakov i kolik bude otill; zverhu plemena zlotvorca koliko za polovicu zač pleme ni držano nere od pol, š nega ima ta isti knez ili niki mesto nega učiniti ko godi mašćeni bude hotil, a nega pleme nišće se ne bosujuje«.

Kod Margetića: »... i nega ima...« (*Margetić: Iz vinodolske prošlosti...*, str. 126), a kod Kostrenčića: »... š nega ima...« (*Kostrenčić: op. cit.*, 149), uz objašnjenje da je ovo »i« (po njegovom mišljenju) pisareva greška, jer je trebalo stajati »š«, kako on i navodi (*Kostrenčić: op. cit.*, 160, bilješka 63).

⁹⁶ U Vinodolu je sudsku vlast vršio knez (o tome izričito govori i čl. 40 VZ).

u njegovo ime. U čemu se točno »mašćenje« sastoji propisom nije precizirano, već je to ostavljeno na slobodnu odluku onome tko »mašćenje« vrši (tj. knezu ili onome tko to čini u njegovo ime). To proizlazi iz izrične odredbe »...ko godi mašćeni bude hotil...«. U takvom slučaju pleme počiniočevo ne podvrgava se nikakvoj odgovornosti (»...a nega pleme nišće ne nebosujuje«). Drugi slučaj odnosi se na kažnjavanje ubojice kmeta ili nekoga od roda kmetskoga.⁹⁷ U pogledu kazne za ovaj delikt zakonodavac razlikuje tri slučaja i to: a) kada se počinitelj ne bi mogao uhvatiti; b) kada počinitelj pobjegne i c) kada se krivac uhvati prije nego se plati vražda i u slučaju sporazumijevanja s rodom počinioča. Upravo u ovom trećem slučaju (kad se krivac uhvati prije plaćanja vražde, kao i u slučaju sporazumijevanja s rodom ubojice) zakon propisuje osvetu (»...budi od nega mašćeni, a nega bližiki budite prosti«. U ovom slučaju, naime, rod ubijenog vrši osvetu (»mašćenje«)⁹⁸ nad ubojicom, dok njegova rodbina⁹⁹ biva slobodna od svake obaveze. Ovaj slučaj potpuno je izjednačen sa slučajem kada je između roda ubijenoga i roda ubojičina izvršena »naprava«, tj. sporazum, pri čemu rod ubojičin izručuje svoga člana (ubojicu) rodu ubijenoga, da bi ovaj nad njim izvršio »mašćenje«.¹⁰⁰ Ovdje treba staviti još jednu važnu primjedbu. U propisu čl. 31. VZ sačuvano je, naime, prastaro narodno shvaćanje pravde i pravice, pa je iz običajnog prava, gotovo nimalo ne modificirano, preneseno u pisano pravo. Po ovom starom shvaćanju rod se pojavljuje kao zaštitnik ubijenog člana i na njemu leži obaveza da ga osveti. Knez se ovdje, za razliku od drugih slučajeva, ne pojavljuje kao čuvar pravde, već to pravo i obavezu ima rod ubijenoga. Radi toga knez u ovim slučajevima ništa i ne dobiva od kazne. Općina pak, i u onim slučajevima gdje učestvuje u dobiti od kazne,¹⁰¹ to čini više simbolično (sa 2 libre prema 100 libara).

U trećem pak slučaju, gdje Vinodolski zakon propisuje osvetu, radi se o deliktu izdajstva kneza.¹⁰² Za ovo djelo propisana je kazna osvete (koju nad počiniočem vrši knez po svojoj volji) kumulativno s kaznom konfiskacije ili kakvom drugom imovinskom kaznom koju knez po svojoj volji može izreći.

VRAŽDA (ili VRAŽBA) je također prastara običajna vrsta kazne koja je ponikla još u početku perioda raspada prvobitnog rodovskog društva (mada predstavlja kaznu napredniju od krvne osvete). Zapravo, tokom vremena prastara kazna krvne osvete evoluirala je u jedan novi, napredniji i s gledišta širih društvenih interesa tadašnjeg društva prihvatljiviji običajni institut — vraždu (umir, otkupninu, kompoziciju — *compositio*, a negdje se zvala i »krvnina«). Ova vrsta kazne sastojala se u stvari u pružanju moralne satisfakcije i plaćanju materijalne odštete napadnutom ili zajednici napadnutog sa strane izvršioča delikta, odnosno njegove zajednice. Isplata se vršila u početku u naturi, a kasnije: u naturi, u novcu ili kombinirano. Mada kompozicija nije odmah potisnula krvnu osvetu, ipak je tokom duga vremena svoje egzistencije i široke primjene sve više potiskivala krvnu osvetu, dok je na

⁹⁷ Čl. 31 VZ.

⁹⁸ »Mašćenje« = osveta (vidi V. Mažuranić: *Prinosi...*, 636 pod »mašćenje«; također *Barada: Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 110, bilješka 13).

⁹⁹ »Bližika« = rođak, srodnik (vidi V. Mažuranić: *Prinosi...*, 67).

¹⁰⁰ Ovo je i gledište dr Kostrenčića — vidi Kostrenčić: *op. cit.*, 184, bilješka 71.

¹⁰¹ Riječ je o prva dva slučaja (navedena pod »a« i »b«) kažnjavanja za djelo u pitanju (stoga treba ovdje imati na umu propise čitavog čl. 31 VZ).

¹⁰² Čl. 70 VZ.

koncu nije i potpuno eliminirala.¹⁰³ Ovu vrlo staru kaznu Vinodolski zakon prihvaća izričito u tri slučaja. Jedan se odnosi na delikt ubojstva podknežina, permana ili sluge kućne družine kneževe iz čl. 29. VZ¹⁰⁴ i to u slučaju kada bi nakon izvršenog delikta izvršilac pobjegao, tako da ga se ne bi moglo uhvatiti. Za takve slučajeve zakon propisuje da knez uzme vraždu koliko bude htio i to od plemena (kojemu zločinac pripada) polovicu, a od zločinčeve imovine polovicu. Međutim, kad je riječ o propisu u pitanju, moramo se na ovom mjestu nešto duže zadržati upravo zbog toga što je odredba o kazni kod ovog slučaja vrlo konfuzna i postoji mogućnost da je kod prijepisa ovog rukopisa VZ napravljena izvjesna greška i to u onom dijelu zakonskog teksta gdje se kaže »...da knez vazme vražbu, to e zagovor vrnezi kakov i kolik bude otil...«. Prije svega valja odvojiti pojmove »vražbu«¹⁰⁵ i »zagovor«.¹⁰⁶ Što se tiče odredbe koja knezu ostavlja pravo da u takvim slučajevima uzima zagovor kakav hoće, ne nalazimo u tome ničeg neobičnog. Međutim, manje je shvatljiva odredba koja govori da knez može uzeti vražbu koliko hoće, jer se tako što ne nalazi propisano nigdje drugdje, niti u VZ, niti pak u statutima susjednih gradova i općina. Baveći se također ovim pitanjem dr Kostrenčić kaže da kod tumačenja ovog propisa postoje dvije mogućnosti. Jedna od njih sastojala bi se u tome da se smisao teksta shvati onako kako to neposredno proizlazi iz njegove stilizacije — tj. da je knez u takvim slučajevima mogao određivati ne samo zagovor već i vraždu kakvu i koliko bi htio. Druga pak mogućnost sastojala bi se u tome što bi izraz »to e« trebalo shvatiti kao »t(ak)oe«, što bi znatno izmijenilo smisao teksta ovog dijela čl. 29. VZ, a koji bi tada (u današnjem jeziku) glasio: »...neka knez uzme vraždu i zagovor kakav i koliko bude htio...«. Pri tome bi se tekst »kakav i koliko bude htio« odnosio samo na zagovor. Dalje, po mišljenju Kostrenčića, vražda u ovom slučaju ne bi imala iznositi više nego li je to predviđeno za slučajeve iz čl. 31. VZ.¹⁰⁷ Posebno je sada pitanje koja je od ovih dvaju varijanata točna. Mada se na prvi pogled čini da je ova druga varijanta lakše prihvatljiva, smatramo da i ona prva ima svojih opravdanja. Stoga moramo ovo pitanje pobliže razmotriti.¹⁰⁸ Ako bi se prihvatila prva pretpostavka, tada bi visina vražde zavisila od kneževe volje, što bi praktično značilo da u tom pogledu nije postojalo objektivno propisane granice. Iz toga dalje proizlazi logičan

¹⁰³ Detaljnije o vraždi vidijeti u mom ranije citiranom radu: »Opšti pogled...«, 83—92. Također upućujemo na: *Garson*: op. cit., 13 i 17; *Jelić*: op. cit., 11—13; *S. F. Kečekjan*: Opšta istorija države i prava, I deo, sv. 1, prijevod s ruskog, Beograd, 1946, 23; *dr T. Taranovski*: Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi, II deo, Istorija krivičnog prava, Beograd, 1931, 3.

¹⁰⁴ Vidi bilješku 95.

¹⁰⁵ »Vražba« = vražda.

¹⁰⁶ Za »zagovor« dr Kostrenčić kaže da je to »konvencionalna kazna kojom se nastojalo prisiliti stranke da uzdrže jedno postojeće pravno stanje« (*Kostrenčić*: op. cit. 183, bilješka 66). Po Mažuraniću »zagovor« označava: »zavjet, zavjetovanje... svečano obećanje pre sudom, da se stranka, ako poreče, podvrgava kazni« (Mažuranić: *Prinosi...*, 1635).

¹⁰⁷ Vidi *Kostrenčić*: op. cit., 183, bilješka 66.

¹⁰⁸ Ukazujemo uzgred i na prijevod ovog fragmenta teksta Vin. zak. kojeg je dao dr Miho Barada (*Barada*: Hrvatski vlasteoski feudalizam, 111), a koji glasi: »...neka knez naplati vraždu, to jest novčanu kaznu, koju i koliko bude htio...«. Prema Baradinom shvatanju, dakle, ovdje se isključivo misli na vraždu. Isto kod Margetića (*Margetić*: op. cit., 127): »...neka knez uzme vražbu, tj. kaznu u novcu i koliko bude htio...«.

zaključak da bi takva kazna bila mnogo oštrija od kazne (vražde) propisane za ubojstvo kmeta (čl. 31. VZ). Kada se uzme u obzir okolnost da se ovdje (u propisima čl. 29. VZ) baš i radi o kvalificiranim objektima (pasivnim subjektima), koji su posebno i mnogo jače zaštićeni, onda bi bilo i sasvim logično da je kazna za ovaj delikt morala biti znatno oštrija od kazne za djelo ubojstva kmeta. Baš ova okolnost, kao i sama stilizacija teksta člana 29. VZ (dakako, uzeta ad letteram i bez ikakve ispravke!), govorela bi baš u prilog prve pretpostavke. Upravo zbog toga i mi se odlučujemo za ovakvo tumačenje čl. 29. VZ, jer nam se ono čini i pravno i faktički logičnijim, pa samim tim i neusporedivo vjerojatnijim. Inače, glede isplate vražde, ovdje smo u prisustvu ograničene solidarnosti plemena (dok počinilac plaća polovinu vražde, njegovo pleme plaća drugu polovicu). Drugi slučaj vražde odnosi se na delikt iz člana 62. VZ (koji se odnosi na djelo paleži nečije kuće, stana ili staje). Ako bi prilikom paljevine netko izgorio (pa bilo jedan ili više ljudi), a zločinac se ne bi mogao uhvatiti, propis određuje plaćanje vražde za svakog izgorjelog »... kako zgora od vražbi est izrečeno« (tj. »kako je gore za vraždu kazano«).¹⁰⁹ Treći slučaj primjene vražde odnosi se na ubojstvo »kmeta ili koga od roda kmetskoga« iz čl. 31. VZ. Za ovaj delikt propisana je novčana kazna od 100 libara rođacima¹¹⁰ i 2 libre općini onoga grada kojoj pripada ubijeni i ovu kaznu plaća krivac (izvršilac delikta). No, ako krivac pobjegne, tada polovicu ove kazne (51 libru) plaćaju njegovi rođaci, a drugu polovicu (51 libru) njegovi nasljednici. Ovu kaznu (koju plaćaju rođaci i nasljednici izvršiočevi, nakon njegova bijega) zakon smatra vraždom, što ona u suštini i jeste.

TJELESNA KAZNA spominje se u Vinodolskom zakonu samo jednom i to u čl. 62, kad se govori o kažnjavanju za delikt paljevine kuće, stana ili staje. Za ovaj delikt propisana je prvenstveno novčana kazna (u korist dvora) u iznosu od 100 libara (uz obavezu naknade štete oštećenoj osobi), ali za slučaj da izvršilac delikta ovu kaznu ne može platiti određuje mu se tjelesna kazna.¹¹¹ U propisu se ništa ne govori o kakvoj se tjelesnoj kazni zapravo radi iz čega bi se dalo zaključiti da je to ostavljeno na slobodnu ocjenu i odluku kneza. U svakom slučaju (jer se radi o teškom deliktu) ova tjelesna kazna se morala odnositi na osakaćenje, odnosno odsijecanje kojeg dijela tijela ili uda, što je u ono vrijeme, pa i dugo poslije njega, bilo uobičajeno u ovim krajevima.

IMOVINSKA KAZNA je u Vinodolskom zakonu predviđena za najveći broj delikata. Nekada je ona određena u »blagu«, tj. stoci (rjeđe), nekada u novcu (najčešće), a nekada alternativno u novcu ili blagu. Što se tiče karaktera novčane kazne, ona je u najvećem broju slučajeva imala javno-pravni karakter, dok je opet u nekim slučajevima imala istovremeno javnopravni i privatnopravni karakter (s tim što je jedan od ova dva u većini slučajeva pretežao). Kao specifična i interesantna forma imovinske kazne u VZ pojav-

¹⁰⁹ Misli se: kako je o vraždi već naprijed rečeno u čl. 29 i 31 VZ. — Vidi kod *Barade*: Hrvatski vlasteosvi feudalizam, 126, bilj. 13.

¹¹⁰ Ovih 100 libara, koje pripadaju rođacima, dijele se tako da djeci ubijenoga (ako ima djecu) pripada polovica iznosa, a drugu polovicu dobijaju ostali rođaci.

¹¹¹ »... vola budi osuen na život, ako nima odkud platiti...«. Za ovu kaznu na koju se odnosi tekst: »... osuen na život...« Barada kaže da se radi o kojoj tjelesnoj kazni, osobito odsijecanjem jednog dijela tijela (vidi *Barada*: op. cit., 126, bilješka 5).

ljuje se i tzv. višestruka naknada štete (obično dvostruka i sedmostruka). Imovinske kazne su VZ predviđene u slijedećim slučajevima, formama i iznosima:

Za grabež izvršen na putu ili drugdje — 50 libara knezu (čl. 6. VZ); za provalnu krađu izvršenu u tuđoj kući: ako je izvršena noću i ako se vikalo »pomagajte« — 50 libara knezu i dvostruka naknada štete oštećeniku, a ako se nije vikalo »pomagajte« kao i u slučajevima kada je ovaj delikt izvršen danju — 40 soldina i dvostruka naknada štete (čl. 7); za noćnu krađu živinčeta iz staje, žita s guvna ili meda iz ulišta: ako se vikalo »pomagajte« — 50 libara knezu i dvostruka naknada štete oštećenom, a ako se nije vikalo »pomagajte«, kao i za isti delikt izvršen danju — 40 soldina i dvostruka naknada štete (čl. 8); za kakvo bilo nasilje počinjeno u vinodolskoj luci — knezu 50 libara, a za krađu počinjenu u luci — 24 libre (čl. 11); za prihvaćanje prognanika ili pomaganje prognaniku da se sakrije ili održi — 50 libara knezu (čl. 12); za svjedočenje prije ispitivanja od strane pristava — 40 soldina knezu (čl. 19); za »udaranje, ranjavanje i za tučnjavu među kmetovima« — 40 soldina knezu, a oštećenome 2 brava i naknadu troškova i liječenja (čl. 25); za zlonamjerno skidanje ženi s glave kovrljaka ili pokrivače¹¹² od strane muškarca (goni se po privatnoj tužbi) — 50 libara novčane kazne (od koje knezu 40 soldina, a oštećenaj 48 libara), a ako pak ovo djelo počini žena prema ženi — 2 libre dvoru, a oštećenaj 2 ovce (čl. 27);¹¹³ za uvredu — 2 libre dvoru, a 2 libre oštećenaj osobi (čl. 29); za napad iz zasjede na podknežina ili službenika ili permana — 50 libara knezu, a ako bi ga tukli i ranili — suviše za ozljede polovicu od gornjeg iznosa, tj. još 25 libara (čl. 30); za ubojstvo »kmeta ili koga od roda kmetškoga«, ako se izvršioca može uhvatiti — 100 libara rođacima, a općini grada kojoj ubijeni pripada 2 libre (čl. 31);¹¹⁴ za neovlašteno držanje »ošasnih«¹¹⁵ dobara ili stvari — knezu sedmostruki svakogodišnji prihod i suviše novčano po 40 soldina za svaku godinu držanja (čl. 33);¹¹⁶ za krađu kakve stvari kneževe vlasnosti, njegova dvora, podknežina ili njihovih službenika — novčanom kaznom knezu, kao i u slučaju ostalih krađa o kojima je ranije bilo riječi,¹¹⁷ samo s tom razlikom što u ovim slučajevima, pored novčane kazne, izriče se još i sedmostruka naknada vrijednosti ukradenih stvari (čl. 35), dok je u slučajevima običnih krađa iz čl. 7. i 8. VZ pored novčane kazne izricana samo još dvostruka naknada vrijednosti ukradenih stvari;¹¹⁸ za svaku običnu krađu (o kojoj nema posebnog propisa) —

¹¹² Hoverlica = kolo od platna (kovrljak) koje žena stavlja na kosu. Pokrivača = veliki rubac, stoji na kovrljaku, za koji se prikopča pribadačama (*Barada*: op. cit., 109, bilješke 2 i 3).

¹¹³ Ovim činom nanošena je velika sramota napadnutom ženskom licu. Stoga se djelo smatralo teškim deliktom protiv časti i ugleda pa zato i strogo kažnjavalo (posebno u slučajevima gdje se kao izvršilac pojavljuje muškarac).

¹¹⁴ Vidi bilješku 110.

¹¹⁵ Ošasna dobra ili stvari = imovina ili stvari koje su ostale bez vlasnika i nasljednika (vidi *Barada*: op. cit., 112, bilj. 1). Takva imovina pripadala je knezu, pa je neovlašteno držanje i uživanje te imovine nanosilo materijalnu štetu knezu.

¹¹⁶ Isto vrijedi i kad se radi o imovini na kojoj je knez imao samo neki dio (čl. 34 VZ).

¹¹⁷ Djela iz čl. 6, 7 i 8 VZ.

¹¹⁸ Radi se, dakle, o pojačanoj zaštiti koju zakon pruža imovini određene kategorije lica, tj. dostojanstvenika, javnih funkcionera (kneza, njegova dvora, podknežina ili njihovih službenika). U ovom pravcu ukazujemo posebno na propis čl. 50 VZ (in fine) koji izričito propisuje: da kmet za ukradeno dobija dvostruko, a knežev dvor ili službenici naprijed spomenuti sedmostruko.

40 soldina novčane kazne u korist općine grada na čijem teritoriju je krađa počinjena (čl. 37); za lažno optuženje pristava — 40 soldina knezu, a oštećenom pristavu jednog vola ili 10 libara (čl. 51); za krivo svjedočenje — knezu jednog vola ili 8 libara (čl. 52); za lažnu optužbu svjedoka za lažno svjedočenje — 2 libre knezu, a oštećenom svjedoku jednoga vola ili 8 libara (čl. 52); za postupanje protivno zabranama iz čl. 54. VZ¹¹⁹ — knezu jednoga vola ili 8 libara, a isto toliko onome kome je bio odgovornik (čl. 54); za silovanje, kao i za pokušaj silovanja — 50 libara knezu i 50 libara oštećenoj ženi¹²⁰ (čl. 56); gradski svećenik koji bez opravdane zapreke ne bi svaki dan služio misu i obavljao sve ostale »svete službe« — kažnjava se imovinskom kaznom u blagu koja se sastoji od jednog vola, od čega polovica ide knezu, a druga polovica općini onoga grada u kojemu se ovaj delikt dogodio (čl. 58); za vračaru (što vrijedi jednako i za žensku i za mušku osobu) — 100 libara novčane kazne knezu¹²¹ (čl. 59); za paljevinu tuđeg stana, kuće ili staje, ako je djelo učinjeno prvi put — novčana kazna u iznosu od 100 libara u korist dvora i naknada štete oštećeniku¹²² (čl. 62); za pristava koji naplati pristojbu višu od one određene mu članom 48. VZ — imovinska kazna od jednog vola ili 8 libara, od čega polovica u korist kneza, a druga polovica u korist grada na čijem teritoriju je djelo izvršeno (čl. 48).

Kaznu KONFISKACIJE CJELOKUPNE IMOVINE izdvajamo i posebno prikazujemo, mada i ona po svojoj prirodi spada u imovinske kazne i čini samo jednu njihovu posebnu kategoriju. Ovo činimo stoga što ova kazna predstavlja najoštriju i najtežu imovinsku kaznu i spada inače u red najtežih kazni. Interesantno je za konstatirati da VZ, mada ovu vrstu kazne poznaje i prihvaća, izričito je određuje svega u dva slučaja.¹²³ U jednom slučaju (čl. 51) radi se o deliktu zloupotrebe službene dužnosti od strane pristava, za koje je djelo propisana kazna konfiskacije cjelokupne pokretne i nepokretne imovine izvršioca djela u korist kneza (kao glavna kazna, a sporedna gubitak funkcije pristava: »...ni mozi veće biti pristav prez vole kneže...«). U drugom slučaju (čl. 57) radi se o kažnjavanju za održavanje skupština (bilo kakvih: javnih ili privatnih) zbog kakvih općinskih poslova bez prisutnosti

¹¹⁹ U čl. 54 VZ kaže se da »nijedan odgovornik za veću parnicu ne može za svoje odgovaranje naplatiti više od 10 soldina, a za najmanju parnicu 5 soldina. Ali kmet za plemenita ne može biti odgovornik ni plemeniti za kmeta bez dvostrukog dopuštenja«.

Odgovornik = lice koje pred sudom govori umjesto stranke (vidi kod *Barade*: op. cit., 122, bilješka 1).

¹²⁰ Što se tiče novčane kazne u iznosu od 50 libara u korist kneza, ona je apsolutno određena po vrsti i mjeri. No što se tiče isto tolikog iznosa novčane kazne koja ide u korist oštećene, ova odredba ima samo relativnu (tačnije: načelnu) vrijednost, jer je uz ovu odredbu dodato: »... ako se (izvršilac — m.p.) ne bude mogao s njom na koji način nagoditi«. U slučaju pak kakve nagodbe među njima (koja bi bila povoljnija za okrivljenika) onda prvenstveno vrijedi ta nagodba.

¹²¹ A ukoliko ovu kaznu ne može isplatiti — smrtna kazna spaljivanjem.

¹²² Ako osuđeni nema odakle isplatiti ovako visoku novčanu kaznu tada mu se izriče neka od tjelesnih kazni (propisi ne govore o kakvoj se tjelesnoj kazni radi).

¹²³ Istina, zakon ne upotrebljava nigdje izričito termin »konfiskacija imovine« ali iz prirode ovih kazni jasno proizlazi da se radi upravo o toj vrsti kazne.

kneževa čovjeka,¹²⁴ za koji delikt je propisana kazna konfiskacije cjelokupne imovine izvršioaca u korist kneza (kao glavna i jedina kazna). Međutim, treba imati na umu okolnost da je, osim u slučajevima gdje je kazna konfiskacije cjelokupne imovine izričito predviđena propisima zakona, knez mogao ovu kaznu izreći i u svim onim slučajevima gdje se vrsta i mjera kazne ostavljala na njegovu ocjenu i odluku. Jedan od takvih slučajeva (i to najizrazitijih) sadržan je u propisu čl. 70. VZ, koji ovlašćuje kneza da svakog izdajnika¹²⁵ može kazniti kako sam hoće i da ima potpunu vlast nad njim i nad njegovom imovinom.

KAZNA PROGONSTVA predstavlja prastaru kaznu običajnog prava još iz prvobitne zajednice,¹²⁶ koja se jako dugo zadržala u upotrebi. U Vinodolskom zakonu, istina, ne nalazimo ovu kaznu nigdje izričito propisanu za kakvo krivično djelo. Ipak, na njen trag nailazimo indirektno i za dokaz da se ona ipak primjenjivala iako zakonom nije izričito predviđena¹²⁷ mogu nam poslužiti propisi čl. 12. VZ koji se odnose na kažnjavanje osobe koja bi primila proganika ili ga pomogla hranom ili pićem.¹²⁸

Mada u vrlo malom broju slučajeva, Vinodolski zakon je u nekim prilikama i kod određenih krivičnih djela vrstu i mjeru kazne ostavljao slobodnoj odluci kneza (vidi čl. 30. VZ kod djela zasjedanja podknežinu, službeniku ili permanu — u slučajevima kad je napad i izvršen i napadnutoj osobi pri tom bio nekoji dio tijela odsječen ili trajno oštećen; također čl. 59. kod kažnjavanja vračare za djelo u povratu).

TRSATSKI STATUT IZ 1640. GODINE

Trsatski je statut donesen 1640. godine. No, da bi se propisi ovoga statuta sasvim i ispravno razumjeli, potrebno je, makar i u najkraćim crtama i letimice, baciti pogled i dotaći se povijesti Trsata u vremenu od 1288. do 1640. godine, tj. za period od donošenja Vinodolskog zakona do donošenja Trsatskog statuta. U vrijeme donošenja Vinodolskog zakona Trsat je bio u sastavu Vinodola, radi čega su i predstavnici Trsata prisustvovali skupštini na kojoj je donesen Vinodolski zakon. Razumljivo, propisi Vinodolskog zakona važili

¹²⁴ Čl. 57 VZ, naime, zabranjuje da se bez prisustva kneževa čovjeka (»... ako ne bude onde knezova človika...«) ne smije održati nikakva skupština, javna ili privatna, koja bi se odnosila na kakav općinski posao. Ko postupi protivno ovoj zabrani podpada pod kaznu konfiskacije cjelokupne imovine u korist kneza.

¹²⁵ »... ako se ki naide predavac gospodina kneza naturalškoga...«. Predavac = izdajica, izneveritelj (*Barada*: op. cit., 129, bilj. 1). Isto Margetić u prijevodu čl. 70 VZ (*Margetić*: op. cit., 143).

¹²⁶ Detaljnije o kazni progonstva u mojoj ranije spomenutoj radnji: »Opšti pogled...«, 83—92, kao i tamo navedenoj literaturi.

¹²⁷ Postoji pravna mogućnost da ovu kaznu, na primjer, izrekne knez u slučajevima gdje je vrsta i mjera kazne ostavljena na njegovu ocjenu i odluku (u ovom pravcu posebno ukazujemo na propise čl. 70 VZ, a podredno i na propise čl. 30 i 59, ma da je u slučajevima iz čl. 30 nešto manje vjerovatnije da je knez — uza svu ovlast koju mu ovaj propis daje — za djelo u pitanju izricao kaznu progona, ma da ni tu mogućnost u principu ne treba isključiti.

¹²⁸ Član 12 VZ glasi: »Iošće: ako ki prime nikoga zgonika toga knežtva vola ako bi im (dal) jisti ili piti ili inu ku pomoć vola svet, platit ima knezu libar 50«. Zgonik = izagnanik, exul, bannitus, forbannitus (vidi *Barada*: op. cit., 104, bilješka 1). Kod Margetića (u njegovu prijevodu čl. 12) isto: proganik (*Margetić*: op. cit., 123).

su i za područje Trsata za sve vrijeme dok je Trsat bio u vlasti Frankopana. Međutim, Trsat je u vlasti Frankopana ostao do godine 1490, kada su ga zaposjeli Habzburgovci. U ratu između Venecije i cara Maksimilijana Habzburškog 1508. godine Trsat su zauzeli Mlečani. No, kako se u taj sukob umiješao i hrvatski ban Andrija Bot, ovaj je s knezom Bernardinom Frankopanom oduzeo Trsat od Mlečana. Tako je Trsat i dalje ostao u rukama Frankopana negdje do sredine XVI stoljeća.¹²⁹ Međutim, godine 1640. — tj. u doba donošenja Trsatskog statuta — Trsat se, dakako, nalazio u rukama Habzburga. Upravo okolnost što se Trsat u to vrijeme nalazio u rukama Habzburga, kao i s ovom okolnošću povezana potreba da se odrede i preciziraju novonastali odnosi između Trsata (i njegovih stanovnika) i nove habzburške vlasti (zastupane u Trsatu po kapetanu grada Trsata), predstavlja osnovni ili barem jedan od osnovnih razloga donošenja Trsatskog statuta iz 1640. godine.¹³⁰

Inače, Trsatski statut iz 1640. godine nije sasvim nov statut. On je, zapravo, dopunjeni i modificirani Vinodolski zakon. Istina, u njemu ima i nekih novih odredaba, a isto tako i mnogo starih, prenesenih iz starog Vinodolskog zakona, koje su dotjerane i prilagođene tadašnjem vremenu i novim prilikama,¹³¹ što je i sasvim razumljivo i u skladu s već poznatom praksom.

U biblioteci JAZU u Zagrebu sačuvan je Trsatski statut u obliku jednog starijeg rukopisa (prijepisa), koji je sačinjen negdje početkom XVIII stoljeća od strane jednog trsatskog župnika.¹³²

Kod izlaganja i obrade pojedinih institucija Trsatskog statuta mi ćemo se ovdje služiti tekstem dr Franje Račkoga, objavljenim u Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, pars I, vol. IV: Statuta lingua croatica conscripta (na str. 219—227). Za ovo izdanje Trsatskog statuta Rački kaže da ga je izradio držeći se naprijed spomenutog rukopisa s početka XVIII stoljeća.¹³³

Inače, tekst Trsatskog statuta do sada je objavljen dva puta i to:

a) od strane dr Franje Račkog u Monumenta historico-juridica..., o čemu je naprijed bilo riječi;

b) od J. Jankovića — u Programu c. k. Velike gimnazije u Rijeci školske godine 1885/86, na str. 78—84. Ovo je, zapravo, talijanski prijevod teksta Trsatskog statuta koji je ovdje objavljen pod naslovom » Statuto di Tersatto fatto novamente sotto il 24. aprile 1640«. ¹³⁴

I) Osobitosti krivičnog prava Trsatskog statuta

Ni Trsatski statut nije predstavljao potpun kodeks krivičnopravne materije nego samo popis izvjesnih odredaba ove vrste. Stoga ni kod ovog statuta (kao što je, uostalom, slučaj i sa Vinodolskim zakonom) nije moguće prezentirati sveukupnu krivičnopravnu materiju ovoga kraja dotičnog perioda već

¹²⁹ Dr Franjo Rački: Statut trsatski, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, pars I, vol. IV: Statuta lingua croatica conscripta, izd. JAZU, Zagreb, 1890, LXXIX—LXXX.

¹³⁰ Ibidem, LXXX.

¹³¹ Ibidem, LXXX.

¹³² Ibidem, LXXXI.

¹³³ Ibidem, LXXXII.

¹³⁴ Đ. Milović: O nekim stariim znamenitim pravnim izvorima..., 157.

samo ono i onoliko koliko je od svega toga ušlo u sastav pisanog prava. Sve ostalo, što je i nakon ove kodifikacije ostalo i dalje u domeni običajnog prava, nepoznato nam je i predstavlja nepopunjivu prazninu. Zbog toga se ne može govoriti o jačoj obuhvatnosti krivičnog prava ovog statuta. Inače, krivičnopravna materija u Trsatskom statutu ima istureno mjesto, mada je i ona u njemu uglavnom nabacana bez određenog reda i bez skoro ikakvog sistema. Uvijek i općenito kad se govori o Trsatskom statutu i o bilo kojoj grani njegovog prava (pa to, naravno, važi i za krivično pravo) treba imati na umu činjenicu da mu je njegova osnovica (Vinodolski zakon iz 1288. godine), na koju se on solidno naslanja, predstavljala uočljivo veliku kočnicu da po mnogim pitanjima snažnije kroči naprijed, što je inače s pravom bilo za očekivati za jedan kodeks iz sredine XVII stoljeća (kakav je Trsatski statut). U tome treba tražiti odgovor na brojne pojave njegove prilične okamenjenosti i uočljivog (po mnogim pitanjima) zaostajanja za svojim vremenom. Već i ovaj slijedeći letimičan pogled na opća krivičnopravna pitanja u svjetlu ovog statuta to će nam jasno potvrditi.

Pisano krivično pravo Trsatskog statuta ne poznaje *expressis verbis* različitu zaštitu (kod istovrsnih delikata) prema funkcijama i položaju napadnutih osoba (pasivnih subjekata). Ne možemo, međutim, sa sigurnošću zaključiti da li je to bio odraz pravog stanja (u što ozbiljno sumnjamo) ili tek rezultat nepotpunog prijelaza s običajnog na pisano pravo.¹³⁵

Trsatski statut pitanju *vinosti* posvećuje osjetniju pažnju. Mada još uvijek ne načelno i za sva krivična djela, kod ovog statuta barem u nekoliko slučajeva i kod nekih konkretnih delikata (vidi čl. 20, 35. i 36. TS)¹³⁶ nailazimo i na jasnije izraženu podjelu *vinosti* na *umišljaj* i *nehat*, što je jasan znak da je ovaj pojam ovdje počeo osjetnije sazrijevati (mada još uvijek, kao što rekosmo, nije prihvaćen načelno i za sva krivična djela, što je za nas bitno kod ocjene da li je prihvaćen ili još nije kao opći krivičnopravni institut ili su to bili samo određeni razvojni koraci ka tom konačnom cilju). Baš su ovi propisi Trsatskog statuta naveli dr Šilovića na tvrdnju da se u Trsatskom statutu po prvi put u starom hrvatski pisanom pravu nailazi na sigurnu i preciznu razliku između *dolusa* i *culpe* kod ubojstva.¹³⁷ Kada budemo govorili o Riječkom statutu iz 1530. godine (gdje ćemo i dopuniti ovu Šilovićevu misao), vidjet će se da je Rijeka u ovom pravcu bila napravila velik korak naprijed već tridesetih godina XVI stoljeća (što će reći: znatno prije Trsatskog statuta).

Ni prema pokušaju Trsatski statut nije zauzimao drugačiji stav od drugih statuta ove regije, što znači da ga nije priznavao kao opći krivičnopravni institut koji bi općenito i za sve slučajeve (odnosno za sve delikte) razrađivao pojam pokušaja i kažnjivosti za pokušaj.

¹³⁵ Detaljnije o ovoj pojavi kod Trsatskog statuta (kao i situaciji u drugim statutima ove regije) vidijeti: *Dr Đorđe Milović: Krivična djela protiv života i tijela u srednjovjekovnoj Rijeci, Rijeka, 1962, 57—60.*

¹³⁶ Čl. 20: »Ako on, ki naskoči, i da bi ubil ...«

Čl. 35: »Ako bi ka umorila dite, tere ne bi po nesreće, i da bi se otela čista činiti ...«

Čl. 36: »Ako bi ka mat dite u zibe umorila po nemarljivosti i nepomnje ...«

¹³⁷ *Dr Josip Šilović: O razvoju krivnje u hrvatskom kaznenom pravu, Rad JAZU — knj. 194, Zagreb, 1912, 166.*

Trsatski statut nema ni načelne odredbe o kažnjavanju pomagača i podstrekača. Ipak, kada je riječ o podstrekaču, u jednom konkretnom slučaju kažnjava se podstrekač kao i izvršilac (podstrekavanje kod čedomorstva iz čl. 35. TS).

U Trsatskom statutu također nema nikakvih odredaba o nužnoj obrani i ostalim osnovama isključenja protupravnosti, o stvarnoj i pravnoj zabludi, niti o krajnjoj nuždi. Nema nigdje govora ni o doraslosti, mada nam se čini sasvim opravdano vjerovati da je ovo pitanje moralo ostati regulirano običajnim pravom (i nakon prijelaza na pisano pravo). Razloge za ovakav stav (kad je riječ o nedostatku propisa o doraslosti) već smo ranije isticali (kod tretiranja ovog problema u svjetlu Senjskog statuta i Vinodolskog zakona).

II) Sistem kazni

I kod razmatranja sistema kazni po Trsatskom statutu¹³⁸ ne treba ispuštati iz vida njegovu staru osnovicu — Vinodolski zakon. Stoga, mada je veliki protek vremena između donošenja jednog i drugog i temeljita izmjena prilika (među koje spada i općeniti razvoj pravne svijesti, razvoj pravne znatnosti u svijetu i prodiranje duha humanizma i renesanse i njihov odraz na nova strujanja u pravcu realnijih pravnih shvaćanja itd.) toliko očevidna, ipak se ponekad još uvijek i u Trsatskom statutu nailazi na stara i već prevaziđena pravna shvaćanja, kao i na neke jako stare institucije iz doba Vinodolskog zakona, pa čak i iz vremena znatno prije njega.¹³⁹ Kao karakterističan primjer takvog anakronizma može nam poslužiti zadržavanje principa taliona (»glava za glavu« — u čl. 20. Trsatskog statuta), mada, istina, u samo još jednom jedinom slučaju.

Trsatski statut sadrži također vrlo krute propise o kaznama,¹⁴⁰ pri čemu je uloga suda u ogromnoj većini slučajeva, nakon utvrđivanja delikta, bila svedena samo na izricanje statutom već striktno određene vrste i mjere kazne. Stoga je u ovakvoj situaciji bilo unaprijed onemogućeno svako diferenciranje izvršilaca i prisposobljavanje kazni stupnju društvene opasnosti djela i izvršioca. Statut poznaje slijedeće vrste kazni: smrtnu kaznu, tjelesno kažnjavanje (udarci konopom i »fruštanje«), imovinske kazne (pretežno u formi novčanih kazni, a vrlo rijetko u drugim formama, kao npr.: gubitak »intrade« — tj. godišnjeg ploda s imanja), zatvor (svega u jednom slučaju), progon (trajni ili vremenski ograničen) i konfiskaciju imovine.

¹³⁸ Pri navođenju vrsta i mjera kazni mi ćemo se i ovdje (kao i kasnije) držati dosadašnje prakse: da ih povežemo s krivičnim djelima na koja se te kazne odnose (pa se tako može u izvjesnoj mjeri steći slika i o vrstama krivičnih djela koje poznaje Trsatski statut).

¹³⁹ Ovdje posebno ukazujemo na ono što je o tome iscrpno već rečeno kod Kostrenčića (*Kostrenčić: Vinodolski zakon*, 133, bilj. 45).

¹⁴⁰ U vrlo rijetkim slučajevima nailazi se na mogućnost da sud odredi vrstu i mjeru kazne po svom nahođenju. Tako, npr. kod kažnjavanja za djelo protupravnog prisvajanja djelova privatnog ili općinskog posjeda (»... dostojan je kaštige, kako bude pravde videlo se...« — čl. 53 TS). U ovom slučaju zaista je bilo nemoguće striktno propisom odrediti vrstu i mjeru kazne koja bi bila jedinstvena za sve brojne slučajeve koji su se pod ovaj propis mogli podvesti (a razlika je među njima mogla biti ogromna). Slično i u čl. 6 (u odnosu samo na glavnu kaznu) za djelo potvore.

SMRTNA KAZNA bila je predviđena samo za najteže slučajeve (prema ondašnjoj zakonodavčevoj ocjeni društvene opasnosti djela) i samo u šest slučajeva. U čl. 20. — za djelo ubojstva, kada se izvršilac uhvati, javlja se u formi taliona («...da je glava za glavu...»), ali je određena alternativno. Naime, krivac je mogao da »obnajde pri cesarove svitlosti«, u kom slučaju je kažnjavan novčanom kaznom od 100 libara.¹⁴¹ U čl. 37, za djelo čarobnjaštva i za čarobnicu koja bi »...imela z vragom dela...«, propisan je striktno i način izvršenja smrtno kazne — spaljivanje («...da ima biti važgana...»). U ostalim slučajevima način izvršenja smrtno kazne nije određen. Radi se o slijedećim deliktima: za veliku krađu crkvene imovine — čl. 24. TS («...da gre glava kako ostalem tatom...»), za silovanje tuđe žene — čl. 33. TS («...da mu gre glava...»), za umišljajno čedomorstvo — čl. 35. («...da joj gre glava, i onomu, ki bi ju naputil») i za zlonamjernu paljevinu kuće — čl. 44. TS, ali kumulativno s novčanom kaznom od 100 libara («...da mu gre glava i da plati l. 100...»).

TJELESNA KAZNA javljala se u dvije forme: kao udaranje konopom — u dva slučaja, kao fruštanje (bičevanje) — u tri slučaja, a neodređeno, po volji suda — u jednom slučaju. U svim osim u jednom slučaju (čl. 5) ove kazne se izriču kumulativno s novčanom kaznom. Kazna u d a r a n j a k o n o p o m propisana je: za prijavu krađe bez dokaza — čl. 5. TS («...da mu se da konop») i za provaljivanje tuđih vrata — čl. 41. TS, kumulativno s novčanom kaznom od 100 libara («...i da mu se dadu tri skasi konopa prez svake milosti»). Kazna fruštanja predviđena je u slijedeća tri slučaja: za krivokletstvo svjedoka — čl. 28, kumulativno s novčanom kaznom u iznosu od 50 libara; za pravljenje čarolija — čl. 37, kumulativno s novčanom kaznom od 100 libara («...da ima bit fruštana po svem varošu»); kažnjavanja žene za djelo navođenja sebe ili koje druge žene na kakvo »tamno djelo od života«¹⁴² — čl. 38, kumulativno s novčanom kaznom od 50 libara («...i biti fruštana na priliku drugeh»). Slučaj gdje je vrsta tjelesne kazne ostavljena na ocjenu suda odnosi se na djelo potvore za krađu — čl. 6. TS («...ima bit kaštigan na volju gospodina ipravde od života...») a izriče se također kumulativno s novčanom kaznom u iznosu od 50 libara.

IMOVINSKE KAZNE su u Trsatskom statutu najbrojnije zastupljene i to novčana kazna (bilo da se izriče sama, kumulativno ili alternativno s nekom drugom vrstom kazne), u 34 slučaja, a gubitak intrade u jednom jedinom slučaju.

Novčana kazna kao jedina kazna predviđena je u slijedećim slučajevima: za neukazivanje pomoći u noći na vapaj »pomagajte« (čl. 2) — novčana kazna u iznosu od 51 libre (od čega 26 libara ide gospodinu, a 25 crkvi sv. Jurja); za neukazivanje pomoći danju na vapaj »pomagajte« (čl. 3) — 2 libre novčane kazne; za krađu ulišta (čl. 4) — 20 libara novčane kazne (i naknada štete); za nasilje izvršeno u odnosu na nečiju kuću ili robu (čl. 8) — 50 libara; za neprijavlivanje počinilaca štete u vinogradu ili na drugom imanju (čl. 9) — kazna rotnička, tj. 6 libara novčane kazne;¹⁴³ za neprijavlji-

¹⁴¹ Od ove sume određeno je da 20 libara ide »za pomoć od crkve sv. Jurja«, dok je samo preostali dio (80 libara) imao čisti javnopravni karakter.

¹⁴² Vjerovatno se radilo o bludničanju ili sl.

¹⁴³ Vidi čl. 14 TS koji se odnosi na kažnjavanje rotnika za nesavjesno roćenje.

vanje ili nepravovremeno prijavljivanje kradljivca zatečenog u krađi u vinogradu (čl. 13) — 6 libara; za nesavjesno ročenje (čl. 14) — 6 libara; za zloupotrebu rotničke dužnosti (čl. 15) — 8 libara; za nanošenje tjelesnih povreda (čl. 17) — 6 libara; za klevetu (čl. 18) — 50 libara; za malu krađu crkvene imovine (čl. 23) — 50 libara; za nesavjesno vršenje dužnosti satnika u pogledu pravovremenog postupanja protiv izvršioca krađe crkvene imovine (čl. 24. in fine) — 50 libara; za nanošenje štete životinjom (čl. 25) — 2 libre po većoj i 4 soldina po svakoj manjoj životinji; za utaju nađene stvari (čl. 26) — 15 libara; za omalovažavanje ili vrijeđanje suda ili pravde (čl. 29) — 50 libara; za razbijanje ili oštećenje ceste ili puta (čl. 30) — 50 libara; za klevetanje tuđe žene (čl. 33. in fine) — 50 libara; za silovanje bludnice (čl. 34) — 50 libara; za nehatno čedomorstvo (čl. 36) — 50 libara; za pričinjavanje kakve sile pastiru (čl. 40) — 25 libara; za postupanje suprotno naredbama vlasti (čl. 52) — 50 libara; za nedozvoljenu sječu drva u zabranu sv. Križa (čl. 54) — 50 libara; za neodazivanje na poziv suda (čl. 56) — 8 libara; za samovoljno premještanje međaša (čl. 63) — 25 libara.

Novčana kazna koja se izriče kumulativno s nekom drugom vrstom kazne predviđena je u nešto manjem broju slučajeva i to kako slijedi: za djelo potvore za krađu (čl. 6) — 50 libara, kumulativno s tjelesnom kaznom po ocjeni suda; za prikrivanje kradljivca (čl. 7) — ista kazna; za ubojstvo, u slučaju kada se ne primjenjuje princip taliona — alternativna solucija (čl. 20) — 100 libara novčane kazne s tim što izvršilac pored toga (i prvenstveno) mora da »obnajde pri cesarove svitlosti«; za krivokletstvo svjedoka (čl. 28) — 50 libara, kumulativno s tjelesnom kaznom fruštanja; za pravljenje čarolija (čl. 37. in fine) — 100 libara kumulativno s tjelesnom kaznom fruštanja; kod kažnjavanja žene za djelo navođenja sebe ili druge žene na kakvo »tamno djelo od života« (čl. 38) — 50 libara novčane kazne kumulativno s tjelesnom kaznom fruštanja; za provalu (čl. 41) — 100 libara novčane kazne kumulativno s tjelesnom kaznom od 3 udarca konopom; za vikanje i urlikanje u noći¹⁴⁴ (čl. 42) — 100 libara novčane kazne kumulativno s kaznom izгона u trajanju od 4 godine; za zlonamjernu paljevinu kuće (čl. 44) — 100 libara novčane kazne, ali kao sporedna kazna uz kaznu smrti, kao glavnu kaznu.

Novčana kazna koja se izriče alternativno predviđena je u čl. 19. TS i odnosi se na djelo nanošenja uvrede starcu. Iznosi 25 libara, ali s mogućnošću izricanja kazne zatvora umjesto ove novčane kazne.

Iznosi novčanih kazni po Trsatskom statutu kreću se u rasponu od 4 soldina (minimalna novčana kazna) pa do 100 libara (maksimalna novčana

¹⁴⁴ Ovdje je teško dati tačan naziv djela u pitanju. Orig. tekst TS glasi: »Ako bi ki u noći kakovi glasi (ne)podobni pominoval, ili rul, ča se nedostoi za jednoga krstjanina...«. Vjerovatno se radilo o onima koji bi se noću činili vampirima, vragovima ili kakvim drugo utvarama, da bi izazivali grožnju kod građana. Djelo je svakako smatrano vrlo teškim i društveno izuzetno opasnim, što se vidi i po vrsti i mjeri kazni kojima je zapriječeno. Da je crkva bila posebno zainteresirana za suzbijanje ovih delikata (i da se je smatrala njima oštećenom) govori i činjenica što je od ukupnog iznosa novčane kazne (100 libara) išlo u korist crkve 20 libara.

Pri ocjeni svih ovih okolnosti treba također imati na umu propise narednog čl. 43 TS koji proglašava isključenje protupravnosti kod ubistva u slučaju kad bi neko ovakovog delikventa ubio, ako bi pak on ove zabranjenje radnje izvodio na putu u noći, na čijim vratima i sl. (»Ako bi došal na put u noći ili na vrates, ili nadvoru, tere biga ki ubil: da je dobro ubijen...«).

kazna). One imaju većinom javnopravni karakter, ali ponekad imaju kvazijavni ili kvaziprivatni karakter (u pojedinim svojim dijelovima). Izriču se u pojedinim svojim dijelovima ili u cijelosti u korist: kaštela, gospodina, crkve, plovana, određenih općinskih funkcionara, oštećenika ili onoga tko prijavi ili tuži izvršioca, što je za svaki slučaj posebno i striktno propisano. Često se uz ovu kaznu spominje i obaveza naknade štete, a nekada i dangube (primjerice u čl. 17. TS kod djela tjelesne povrede).¹⁴⁵

Imovinska kazna gubitka intrade predviđena je samo za delikt utaje pri plaćanju desetine (čl. 64) i to tako da za prvi put iznosi gubitak polovice »intrade« (tj. polovice godišnjeg prinosa sa zemlje), a u ponovljenom slučaju gubitak čitave godišnje intrade.

ZATVOR, kao kazna, propisan je samo u jednom jedinom slučaju, pa i to alternativno s novčanom kaznom od 25 libara (djelo nanošenja uvrede starcu iz čl. 19). Ne govori se, međutim, ništa o dužini trajanja ove zatvorske kazne.

PROGON je propisan kao kazna u svega dva slučaja i to u oba slučaja kao kazna koja se izriče kumulativno s nekom drugom vrstom kazne. U jednom od ta dva slučaja propisana je kazna progona u neograničenom trajanju (čl. 5. in fine — djelo krupne krađe) kumulativno s kaznom konfiskacije cjelokupne imovine, a u drugom (čl. 42. — za djelo vikanja i urlikanja noću)¹⁴⁶ radi se o vremenski ograničenom progonu u trajanju od 4 godine, koja kazna se izriče kumulativno s novčanom kaznom od 100 libara.

KONFISKACIJA IMOVINE,¹⁴⁷ kao posebna i za ovo vrijeme vrlo interesantna vrsta u kategoriji imovinskih kazni, Trsatskim statutom je bila predviđena u 2 slučaja. U jednom (čl. 5. in fine, za djelo krađe) se pojavljuje kao sporedna kazna, pored kazne vremenski neograničenog progona, a u drugom (čl. 21. — za djelo ubojstva) u slučaju kad izvršilac nije dostupan sudu izriče se konfiskacija cjelokupne imovine kao jedina kazna. Međutim, pošto su statutarne odredbe koje se odnose na ovaj slučaj izuzetno interesantne, a ujedno za pravilno razumijevanje zahtijevaju posebnu analizu, moramo se na njima nešto više zadržati.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Skrećemo ovdje pažnju i na propise čl. 16 TS koji glase: »Ako bi ki upal u penu, tere bi radi dugovanja crkvenoga ali plovanskoga: ta pena gre polovicu za crikav, a polovicu za kaštel«.

¹⁴⁶ Upućujemo na bilješku 144.

¹⁴⁷ Ma da i konfiskacija imovine ulazi u grupu imovinskih kazni, kao jedna od njenih kategorija, mi je ovdje posebno prikazujemo iz istih razloga zbog kojih smo to činili i kod Vinodolskog zakona.

¹⁴⁸ Analizirajući pitanje kazni za ubitstvo po Trsatskom statutu, a posebno u odnosu na kaznu konfiskacije imovine, potrebno je imati pred očima integralni tekst triju susjednih propisa — čl. 20, 21 i 22 TS, koji se naslanjaju jedan na drugog. Ti tekstovi glase:

»20. Ako on, ki naskoči, i da bi ubil: da je glava za glavu, ako bi ga jeli; ili da obnajde pri cesarove svitlosti, a pene da plati l. 100, od ke pene gre za pomoć od crikve sv. Jurja l. 20.

21. Ako se ne bi mogal takov sičnik jet, da ne bi imel obitelji: da sve blago gre pod kamaru. Ako bi imel obitelj, da se obitelji ob čem se mogu obdržat; i da se vidi, ako je blago materino da nima nišće biti podložno, lego da je slobodno; a ča je očinstvo, da se pena vazme, kako rekosmo prvo, l. 100.

22. Više od toga blaga ženina dati obitelji, ki je ubijen, kako bude na conscienzu pravde, za uzdržati jih, zač bi jih mogal otac hraniti.«

U pogledu kazne za delikt u pitanju pravi se razlika u odnosu na dva moguća slučaja: ako se krivac uhvati i ako se ne uhvati. Ako se krivac uhvati, izriče mu se smrtna kazna primjenom principa taliona, ili pak (alternativno), ako izvršilac »obnajde pri cesarove svitlosti«,¹⁴⁹ plaća novčanu kaznu od 100 libara (od koje kazne peti dio ide crkvi sv. Jurja).¹⁵⁰

Pošto razmatramo kaznu konfiskacije imovine, za nas je ovdje od posebnog značenja ovaj drugi slučaj: ako se počinitelj ne bi mogao uhvatiti. Za taj slučaj propisana je konfiskacija cjelokupne imovine počinioca (»da sve blago gre pod kamaru«). Međutim, ovdje postoje mnoge kombinacije, s obzirom na izvjesne momente koje propis pri tom naročito uzima u obzir. Tako odredba o oduzimanju cjelokupne imovine počinioca vrijedi jedino u slučaju ako delinkvent nema svoje obitelji. Ako li ima vlastitu obitelj na uzdržavanju, od ove njegove imovine se ima prethodno odvojiti jedan dio i njegovoj obitelji ostaviti za uzdržavanje. Preostali dio biva oduzet, ali ipak ne u svakom slučaju. Naime, ako delinkvent nema svoje osobne imovine, nego mu imovina potječe od materina imanja (materinstvo), od takve se imovine ne oduzima ništa. Ako li mu pak imovina potječe od očinstva, tada se od te imovine naplaćuje samo kazna od 100 libara (dakle: u stvari iznos vražde). Najzad, pod udar konfiskacije potpada i ženina imovina, pa se obitelji ubijenog od imovine koja pripada ubojičinoj supruzi daje izvjestan dio (po slobodnoj ocjeni suda) u cilju izdržavanja obitelji ubijenog.

Propisi o kazni kod ovog delikta ustanovljavaju jednu vrlo interesantnu kombinaciju osobne odgovornosti počinioca i ograničene solidarnosti užih srodnika, u prvom redu žene, a potom oca — preko njihove imovine. Što je moglo navesti zakonodavca da propiše da se od imanja ubojičine žene dijeli dio potreban za uzdržavanje ženi i djeci ubijenog? Najvjerojatnije je to uslijedilo kao rezultat ondašnjeg shvaćanja sredine, po kojem se smatralo i ženu ubojičinu moralno obaveznom da svojim imetkom doprinese izdržavanju uže porodice ubijenog, koja je rukom njenog muža i hranitelja lišena svog hranitelja. Ma koliko interesantno i mada je u svoje doba bez sumnje imalo svoje opravdanje (ne samo u moralnom i eventualno krivičnopravnom, nego i posebno u ekonomskom pogledu), ovakvo shvaćanje je bez sumnje nespojivo s principom o strogo individualnoj odgovornosti izvršioaca krivičnog djela, koji je princip uglavnom posvuda u ovoj regiji starog hrvatskog prava bio odavna prihvaćen (pa i u Trsatskom statutu u svim drugim slučajevima).

RIJEČKI STATUT IZ 1530. GODINE

Riječki statut potječe iz 1530. godine. Međutim, u nauci postoje razna gledišta o pitanju da li je ovaj statut ujedno i prvi statut toga grada ili je Rijeka i prije toga imala svoje statute, te, prema tome, da li je donošenje

¹⁴⁹ »obnajti pri cesarove svitlosti« treba na ovom mjestu razumjeti kao: »isprostiti pomilovanje od cesarove svjetlosti«. O tome vidijeti kod V. Mažuranića: *Pri- nosi...*, 779—780.

¹⁵⁰ Kad smo već kod ovog pitanja treba posebno ukazati da ova odredba Trsatskog statuta predstavlja u stvari mogućnost za izbjegavanje primjene isuviše krutog principa taliona, propisujući alternativno, pod određenim uvjetom, novčanu kaznu. Zapravo, ovdje smo u prisustvu propisa koji predviđa svojevrstnu kombinaciju taliona i vražde (dakako, vražda je ovdje nešto malo modificirana), pri čemu se ove dvije vrste kazne jedna prema drugoj pojavljuju kao alternativne.

Riječkog statuta iz 1530. god. za Rijeku značilo prvi prijelaz s običajnog na pisano pravo ili je taj proces u Rijeci bio već ranije započeo, a donošenjem ovog statuta iz 1530. godine tek konačno završen. Kobler misli da Rijeka prije XVI stoljeća nije imala svoga statuta,¹⁵¹ a isto tvrdi i Gigante.¹⁵² Suprotno tome tvrdi Susmel da je Rijeka imala i ranije svoje »statute«, ali da oni nisu bili sređeni i potvrđeni.¹⁵³ I dr Herkov izražava slično mišljenje. On, naime, smatra da je Rijeka i prije 1530. godine imala svoje prvobitne statute koji da su s vremenom dopunjavani, te da na taj način Statut riječki iz 1530. g. osim izvjesnih novih propisa, sadrži i masu starijih propisa koji su ovom prilikom samo sređeni i dopunjeni. Stoga on smatra da Statut iz 1530. ne predstavlja prvi prijelaz grada Rijeke s običajnog na pisano pravo.¹⁵⁴

Smatramo sasvim točnom tvrdnju da je Rijeka i prije XVI stoljeća imala svoje pisano pravo, jer u tom pogledu postoje mnogobrojni i ozbiljni dokazi. Sasvim je, međutim, svejedno da li su to bili u pravom smislu riječi statuti (tj. koliko-toliko sređeno pisano pravo) ili su to bili tzv. »zakoni« (odnosno općinske odluke normativnog karaktera, koje su imale zakonsku snagu), donošeni od slučaja do slučaja i svojim su propisima regulirali pojedina aktualna pitanja i odnose. To su u svakom slučaju bili propisi koji su sačinjavali pisano pravo grada Rijeke. Knjiga gradskog kancelara, koja obuhvaća period od 1430. pa do 1460. (vrijeme kada se Rijeka nalazila u rukama grofova Walsee), sadrži mnogo ovakvih općinskih propisa (»deliberazioni del consiglio«) koji su stoga morali biti na snazi još sredinom XV stoljeća.¹⁵⁵ Prema tome u Rijeci je znatno prije donošenja Statuta iz 1530. godine bio započeo proces prerastanja običajnog u pisano pravo. Pri tome je, naravno, za ocjenu ovog pitanja irelevantno da li su odnosni propisi značili obično akceptiranje dijelova dotadašnjeg običajnog prava (njegovim formalnim podizanjem na stupanj pravnih propisa) ili se radilo o sasvim novim i originalnim normativnim odlukama (kojima se na sasvim nov način regulirala određena pravna materija). Za ocjenu ovoga pitanja odlučna je činjenica da se u svim ovim slučajevima radilo o odlukama normativnog karaktera, tj. o pravnim propisima u punom smislu riječi.¹⁵⁶ Ipak, prvi poznati pravni i potpuni kodeks jeste ovaj iz 1530. godine.

¹⁵¹ G. Kobler: *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, Fiume, 1896, vol. II, 124.

¹⁵² S. Gigante: *Fiume nel Quattrocento*, Fiume, 1913, 61.

¹⁵³ Edoardo Susmel: *Fiume attraverso la storia dalle origini fino ai nostri giorni*, Milano, 1919, 55.

¹⁵⁴ Dr Zlatko Herkov: *Statut grada Rijeke iz god. 1530*, Zagreb, 1948, 32.

¹⁵⁵ Radi ilustracije samo navodimo neke od njih: 1437. g. donešena je odluka o zabrani uvoza stranog vina u Rijeku; 1443. zapisana je odluka koja se odnosi na zabranu prodaje robe na kredit posluzi bez suglasnosti gospodara; 1444. donešena je odluka prema kojoj je obavezno objavljivanje sudskih presuda u općinskoj lođi; 1445. propisana je novčana kazna za one koji varaju u igri ili koji upotrebljavaju lažne karte ili kocke; 1456. bile su propisane kazne za one koji vrše prave na mjeri — itd. itd.

O svemu ovome vidi detaljnije kod S. Gigante: *Monumenti di storia Fiumana — Libri del cancelliere*, vol. I, Fiume, 1912, str. 17—18, 20, 40, 72, 98, 111, 169, 217—218, 221, 245, 253, 270, 293, 315, 326, 333, 355, 364, 371 i 421.

Vidi također G. Kobler: op. cit., vol. III, 124—125.

¹⁵⁶ U ovom pravcu kao još jedan dokaz može poslužiti i pismo (koje datira iz 1526. i pisano je u riječkoj općini) u kojemu se govori da Rijeka šalje u Trst svoga vikarija da prouči tršćanske statute. Tom se prilikom u istom pismu kaže da će pri sastavljanju Riječkog statuta biti upotrijebljeni propisi ranijih riječkih »sta-

Original Statuta grada Rijeke iz 1530. (originalni mu je naziv na latinskom jeziku: »Statutum terreae fluminis anno MDXXX«) nalazi se pohranjen u Historijskom arhivu u Rijeci (sign. Ju 3—19).¹⁵⁷ Korice su mu od tvrde tamno-smeđe kože, djelomično poderane, s mesinganom kopčom na sredini (potpuna kopča, zapravo, sada više ne postoji, ali su na prvoj i zadnjoj korici ostali sačuvani pričvršćeni mesingani ležajevi). Pisan je na pergameni i sadrži 74 lista (folije). Označavanje listova je izvršeno arapskim brojevima, i to tako da je svaki list (a ne stranica) dobivao novi broj. Na taj način zadnji (74) list označuje 148. stranu. Prvi list nije numeriran, a na njemu je ispisan sadržaj koji označuje propise prema naslovima »rubrika« iz Statuta, uz oznaku broja lista na kojemu se nalaze. Čitav je statut, naravno, pisan rukom, na latinskom jeziku i s vrlo mnogo kratica, dok mu jezik obiluje brojnim barbarizmima. Na prvom foliju nalazi se Ferdinandov uvodni dekret iz 1530.

Statut je prema sadržaju podijeljen u 4 knjige (libri) ili odjeljka. Prva knjiga nosi naslov: »Incipit liber primus officiorum seu statutorum...«¹⁵⁸ (fol. 2—15), a sadrži propise koji reguliraju pitanja iz područja organizacije gradske općine te način izbora, prava i dužnosti općinskih organa i funkcionara. Ova knjiga sadrži 19 »rubrika«, tj. 19 posebnih propisa — svi pod posebnim naslovima, prema materiji koju reguliraju. Knjiga druga (fol. 17—42) nosi naslov: »Incipit liber secundus civilium causarum sive secunda collatio...«,¹⁵⁹ a sadrži propise koji reguliraju građanskopravnu materiju. U njoj su zajedno izloženi propisi građanskog materijalnog i propisi građanskog procesualnog prava, a sadrži ukupno 54 »rubrike«. Knjiga treća (fol. 44—67) ima naslov: »Incipit liber tertius criminalium causarum sive tertia collatio«,¹⁶⁰ a sadrži propise kojima se regulira krivičnopravna materija. Dakako, ni ovdje nisu odvojeni propisi krivično-materijalnog od propisa krivično-procesualnog prava, nego su jedni s drugima isprepleteni i zajedno izloženi. Ova knjiga sadrži 55 »rubrika« i predstavlja cjelokupno krivično pravo ondašnje Rijeke, i to: posebno i opće, materijalno i procesualno. Najzad, knjiga četvrta (fol. 68—74) nosi naslov: »Liber quartus seu quarta collatio extraordinariorum«,¹⁶¹ ima svega 21 »rubriku« i sadrži one propise koji po prirodi materije što je reguliraju nisu mogli biti raspoređeni ni u jednu od prve tri knjige.¹⁶²

tuta«, a da bi novi statut eventualno prihvatio i izvjesne pogodne propise Tršćanskog statuta, pa da se stoga vikarij riječki upućuje u Trst radi proučavanja tamnošnjeg statuta (vidi V. Tomsich: *Notizie storiche sulla città di Fiume, Fiume, 1886, 86—87*). Najzad, i sam Ferdinandov uvodni dekret (priključen statutu i nalazi se na 1. foliju), kojim je Riječki statut iz 1530. odobren i proglašen, prilično jasno i deciderano govori o ranijem postojanju pisanog prava u Rijeci. Naime, iz sadržaja ovoga dekreta proizlazi da je Rijeka i prije imala svoje »statute«, samo nesređene, te da Ferdinand, kao zemaljski gospodar Rijeke, ovim činom u stvari Rijeci samo potvrđuje ranije »statute«, dakako, novelirane, sistematizirane i temeljito usklađene sa zahtjevima vremena i prilika — sve u formi novog Statuta iz 1530. godine.

¹⁵⁷ Ovaj original Statuta bili su svojevremeno odnijeli Talijani, ali je kasnije, nakon pripojenja Rijeke Jugoslaviji, povraćen.

¹⁵⁸ U prijevodu: »Započinje knjiga prva odredaba ili statuta...«

¹⁵⁹ U prijevodu: »Započinje knjiga druga građanskih stvari ili drugi dio«.

¹⁶⁰ U prijevodu: »Započinje knjiga treća krivičnih stvari ili treći dio«.

¹⁶¹ U prijevodu: »Knjiga četvrta ili četvrti dio izvanrednih« (tj. izvanrednih propisa — m.p.).

¹⁶² Radi uvida u sadržaj ove knjige navodimo nekoliko primjera: o zabrani da se na praznik radi; o tome gdje mogu stanovati prostitutke; o krčmama i prodavnicama vina na malo — itd.

Riječki statut objavljen je do sada svega dva puta i to u ovim publikacijama:

a) Silvano Gigante: Statuti concessi al comune di Fiume da Ferdinando I nel MDXXX, Fiume, 1910.

b) Zlatko Herkov: Statut grada Rijeke iz god. 1530, Zagreb, 1948.

I) Osobitosti krivičnog prava Riječkog statuta

U sistemu riječkog krivičnog prava (promatrajući ga kroz propise Statuta iz 1530. g.) krivično pravo zauzimalo je vrlo istureno mjesto. Njemu je bila posebno posvećena jedna od četiriju knjiga ovog statuta (lib. III). Knj. III, koja sadrži isključivo krivičnopravne odredbe (naravno, zajedno krivično-materijalne i krivično-procesualne), predstavljala je potpun kodeks krivičnopravne materije. Cjelokupna materija sadržana u lib. III Statuta podijeljena je na 55 prilično glomaznih »rubrika« (neke vrste paragrafa). Prvih nekoliko rubrika (I—V) sadrže procesualne odredbe, a poslije njih slijede krivično-materijalne. Statut na prvo mjesto stavlja delikte protiv postojećeg društvenog uređenja, odnosno protiv kralja-zemaljskog gospodara, njegovih nasljednika i protiv riječkog općinskog uređenja, posvetivši ovim djelima čitavu rub. VI — lib. III Statuta.¹⁶³ Potom slijede propisi o raznim vrstama protupravnog lišenja života, s mnogobrojnim nijansama, isprepleteni s propisima o teškim tjelesnim povredama, zatim propisi o mnogobrojnim oblicima lakih tjelesnih povreda,¹⁶⁴ propisi o uvredama i brojnim drugim krivičnim djelima.

U oblasti delikata protiv života i tijela, kao i kod nekih drugih delikata (primjerice: uvreda) ovaj statut usvaja princip jače zaštite kad se kao napadnuti javljaju određeni općinski funkcionari nego li kad su napadnuti obični građani.¹⁶⁵ Zato su delikti izvršeni prema ovim funkcionarima zapriječeni oštrijim kaznama od istovrsnih delakata izvršenih prema običnim građanima.

Riječki statut bio je vrlo obiman i obuhvatan pravni kodeks manje-više u svim granama prava, pa tako i u domeni krivičnog prava. Ipak ni kod njega još uvijek ne nailazimo na odvajanje i posebnu obradu općih krivičnopravnih pojmova i instituta, mada se ovdje po mnogim od tih pitanja ipak nešto osjetnije kročilo naprijed.

Pitanje vinosti (i podjele na umišljaj i nehat) nije ni ovdje propisima bilo regulirano načelno i za sve slučajeve jednako. Međutim, u pojedinim konkretnim slučajevima (kod konkretno određenih delikata) prilično često nailazimo na poznavanje diobe vinosti na dolus i culpu. Stoga tvrdnju dr Šilovića, da kod Trsatskog statuta po prvi put u starom hrvatski pisanom pravu nailazimo na sigurnu razliku između dolusa i culpe kod ubojstva,¹⁶⁶ treba ovdje dopuniti konstatacijom da ovo susrećemo mnogo ranije u Riječkom statutu. Istina, Riječki statut je pisan latinskim jezikom, a Trsatski hrvatskim (pa bi

¹⁶³ Detaljno o ovim deliktima vidijeti: *Dr Đorđe Milović: Politički delikti po Statutu riječkom iz 1530. godine, Vjesnik HAR (Historijskog arhiva u Rijeci) — sv. VIII—IX, Rijeka, 1964, 5—31.*

¹⁶⁴ Za delikte protiv života i tijela detaljnije: *Dr Đorđe Milović: Krivična djela protiv života i tijela u srednjovjekovnoj Rijeci, Rijeka, 1962, 81—189* (i u *Vjesniku HAR — sv. VI—VII, Rijeka, 1961—62*).

¹⁶⁵ Detaljno: *ibidem, 57—60.*

¹⁶⁶ Šilović: *O razvoju krivnje ...*, 166.

utoliko dr Šilović mogao biti u pravu), ali je za nas mnogo važnije od toga da se ovdje (kod ovih dvaju statuta) radi o istoj pravnoj regiji starog hrvatskog prava, o istim gospodarima i sl. Drugim riječima, ako govorimo o starom hrvatskom pravu ove regije (i ne osvrćući se na okolnost kojim je jezikom pisano), riječko je krivično pravo za čitavih 110 godina prije trsatskog poznavalo diobu vinosti na dolus i culpu. Nema sumnje da se u ovom pravcu u Rijeci snažnije osjetio utjecaj razvoja pravne teorije i misli toga vremena, a naročito iz susjedne Italije, kao i općenite posljedice gibanja humanizma i renesanse i na planu prava kao i na drugim područjima.¹⁶⁷

Pokušaj, kao opći krivičnopravni institut, i kažnjivost za pokušaj (nacionalno i jednako za sve slučajeve) nije poznavalo ni krivično pravo Riječkog statuta (kao što je bio, uostalom, slučaj i s drugim statutima u ovoj regiji), ali nailazimo na primjere da se izvjesni konkretni učini (koji bi po svojoj pravnoj prirodi predstavljali pokušaj) proglašavaju posebnim krivičnim djelima i za njih propisuju kazne.

Krivično pravo Riječkog statuta učinilo je interesantan prodor na planu kažnjavanja pomagača i podstrekača. Naime, Riječki statut propisima rub. 21 — lib. III prihvaća kažnjavanje pomagača i podstrekača i to regulira nacionalno za sve slučajeve ako u nekom posebnom propisu i za neki konkretni slučaj nije drugačije određeno. Pri tom se prihvaća opći princip da se pomagač kažnjava istom kaznom kao i izvršilac, dok se podstrekač kažnjava polovicom kazne propisane za djelo za koje odgovara izvršilac. Ovakvo kažnjavanje podstrekača vrijedi ukoliko je u pitanju novčana kazna. U slučajevima kada je za delikt u pitanju izvršiocu propisana smrtna kazna, podstrekač se kažnjava s 50 libara novčane kazne, a ako je za počinioca predviđena tjelesna kazna odsijecanja nekog uda — podstrekač se kažnjava s 25 libara novčano. Ovdje smo, dakle, sasvim u prisustvu jednog propisa koji bi spadao u domenu općeg dijela krivičnog prava. Naravno, bilo je slučajeva kada se kod pojedinih delikata kažnjivost podstrekača tretira drugačije pa se u tim slučajevima ovi propisi tretiraju kao *lex specialis* i derogiraju opće propise iz rub. 21 — lib. III.¹⁶⁸

Ni Riječki statut ne poznaje nužnu obranu kao opći krivičnopravni institut (koji bi vrijedio jednako i za sve slučajeve). Ipak, na nekoliko mjesta¹⁶⁹ spominju se takve osnove isključenja protupravnosti djelanja, koje bi, prema važećim shvaćanjima krivičnog prava, trebale u stvari predstavljati nužnu

¹⁶⁷ Detaljnije: *Đorđe Milović*: Nešto o mjestu i tretmanu vinosti u riječkom krivičnom pravu XVI stoljeća, *Vjesnik HARP* (Historijskih arhiva Rijeka i Pazin) — sv. XVII, Rijeka, 1972, 179—185.

¹⁶⁸ Nekoliko primjera radi ilustracije:

a) Kod delikta »dolaska u Rijeku radi izvršenja ubistva« (iz rub. 7 — lib. III Statuta) podstrekač se kažnjava kao i izvršilac.

b) Kod djela ubistva određenih općinskih funkcionera (kao posebno i jače zaštićenih objekata napada, odnosno pasivnih subjekata) pomagači i podstrekači kažnjavaju se kao i izvršilac (rub. 15 — lib. III Statuta). Čak se ovdje pojam pomagača i podstrekača znatno proširuje pa je (prema ovom propisu) bilo dovoljno i obično odobravanje da bi se takva osoba u pogledu odgovornosti i kazne izjednačila s izvršiocem.

c) Propisi rub. 6 — lib. III Statuta određuju također da se pomagač i podstrekač kazne kao i izvršilac (jer se ovdje radi o deliktima uperenim protiv kralja, njegovih nasljednika i postojećeg poretka).

¹⁶⁹ Fragmenti rub. 7, rub. 9 i rub. 27 — lib. III Statuta.

obranu. Tako rub. 7 — lib. III određuje da se neće kazniti onaj tko ubije nekoga koga nađe noću u svojoj kući da krađe ili da mu sa ženom, snahom, majkom, kćerkom ili sestrom nasilno postupa. Jedan od propisa rub. 9 — lib. III sadrži odredbu koja bi se, prema svom sadržaju, odnosila na nužnu obranu i koja ima čak donekle i načelan karakter. Ovom je odredbom, naime, propisano da u svim slučajevima koji se odnose na napade učinjene oružjem, iz kojih uslijedi ubojstvo, svatko može silu odbiti silom i braniti se, te u slučaju dozvoljene obrane da se nema kazniti nikakvom kaznom. Najzad, rub. 27 — lib. III (koja se inače odnosi na hvatanje drumskih razbojnika i opasnih lopova) utvrđuje pravo građana da učestvuju u hvatnju takvih delinkvenata (priznajući ove radnje općekorisnim sa stanovišta javnog interesa). Gonioci koji ubiju ovakvog delinkventa braneći se («se defendentes») nisu krivično odgovorni. — Sve u svemu mogli bismo zaključiti da je nužna obrana u Riječkom statutu kročila prilično snažno naprijed u pravcu koji je vodi do općeg krivičnogpravnog instituta (kojem se već prilično približila).

Najzad, Riječki statut je poznao i još jedan slučaj isključenja protupravnosti kod ubojstva. Radilo se, naime, o isključenju protupravnosti kod ubojstva nad prognanim osobama (rub. 7 — lib. III Statuta), koje bi i inače trebalo kazniti smrtnom kaznom.¹⁷⁰

O doraslosti, odnosno nedoraslosti (i granicama) u smislu krivičnogpravne odgovornosti ni u ovom statutu nije ništa rečeno *expressis verbis*. Međutim, upada u oči odredba rub. 2 — lib. III Statuta (koja se odnosi na svjedoke u krivičnim stvarima), a koja propisuje da se kao svjedoci »imadu i moraju pripustiti kako muškarci, tako i žene starije od 18 godina... i neka se uzimaju kao da su dorasli po snazi ovog propisa«. Ovo je procesualni propis i nismo sigurni da li bi ovu »doraslost svjedoka« mogli i šire shvatiti — kao općenitu granicu doraslosti čak i u smislu krivičnogpravne odgovornosti izvršilaca krivičnih djela.

II) Sistem kazni

Riječki statut sadrži (skoro redovito, jer su izuzeci vrlo rijetki) krute propise o kaznama. Propisima je, naime, striktno određena i vrsta i mjera kazne za svaki delikt u pitanju. Uloga suda svodila se na dužnost da samo primijeni kruto propisanu vrstu i mjeru kazne. Ipak — makar i u sasvim malom i jako ograničenom broju slučajeva — Riječki je statut poznao i neke slučajeve kada su propisi ostavljali slobodnoj ocjeni i odluci suda bilo samo mjeru, bilo čak i vrstu i mjeru kazne.¹⁷¹ Stoga bi se moglo reći da je on i po ovom pitanju, kao, uostalom, i po mnogim drugim važnim pitanjima,¹⁷² učinio znatan korak naprijed u odnosu na statute ostalih susjednih gradova i općina.

¹⁷⁰ Ovdje je, dakle, potrebno da se radi o izgnaniku kome je određen izgon zbog izvršenja tako teškog delikta koji po statutarnim propisima povlači smrtnu kaznu. — Detaljnije: *Milović: Krivična djela protiv života i tijela...*, 67—68.

¹⁷¹ Primjera radi navodimo neke od tih slučajeva: kod ubistva iz nehata (rub. 7 — lib. III) — ostavlja se na slobodnu odluku suda i vrsta i mjera kazne koja će se izreći u svakom konkretnom slučaju; slično i kod delikta dolaska u Rijeku radi izvršenja ubistva — također iz rub. 7 — lib. III (učin u stvari predstavlja samo pripreme radnje za ubistvo, ali je propisima statuta bio predviđen kao posebno krivično djelo, te kao takvo i kažnjavano) itd.

¹⁷² O ovome detaljno: *Milović: Krivična djela protiv života i tijela...* 7—194.

Riječko krivično pravo poznavalo je slijedeće vrste kazni: smrtnu kaznu (s raznim načinima izvršenja); kaznu osakaćenja (odsijecanjem ruku ili drugih udova); zatvor; kazne psihičkog i fizičkog mučenja (vezivanje za sramotni stub, udaranje konopcem, šibanje, zagnjurivanje u more, okrunjavanje sramotnom krunom); novčanu kaznu; progon iz grada i distrikta i kaznu konfiskacije imovine.

SMRTNA KAZNA po načinu izvršenja mogla je biti: kazna smrti vješanjem, otkidanjem glave i spaljivanjem na lomači. Za svaku smrtnu kaznu, odnosno kod svakog delikta zaprijećenog smrtnom kaznom, statutom je striktno propisan i način izvršenja smrtno kazne. Prema tome bi se dalo zaključiti da su se načini izvršenja u stvari javljali kao neke podvrste unutar kategorije smrtno kazne. Dakako, sud je kod presuđivanja pojedinih slučajeva morao striktno se pridržavati ne samo propisane vrste kazne, nego i statutom predviđenog načina izvršenja. Ova vrsta kazne bila je predviđena samo za najteža krivična djela (cijeneći tu težinu, dakako, s ondašnjeg staništa riječkog srednjovjekovnog zakonodavca). Diferenciranje težine ipak i među njima zakonodavac je izvršio na način što je za njih (cijeneći svako od njih prema njihovoj težini i tadašnjoj društvenoj opasnosti) propisao razne načine izvršenja smrtno kazne.

Kazna smrti vješanjem predviđena je za glavne pokretače zavjere protiv države, kralja Ferdinanda, njegovih nasljednika ili protiv postojećeg općinskog uređenja;¹⁷³ za razbojnike, drumske otimače i njihove pomagače;¹⁷⁴ za one koji nekoga nasilno uhvate i zadrže u svrhu da ga prisile na plaćanje otkupa;¹⁷⁵ za poznate kradljivce i zloglasne lopove;¹⁷⁶ za one koji ukradu više od deset rojeva pčela¹⁷⁷ itd.

Kazna smrti otkidanjem glave predviđena je za obične zavjere-nike protiv kralja, državnog ili općinskog uređenja;¹⁷⁸ za osobe koje je netko

¹⁷³ Vidi rub. 6 — lib. III Statuta. Za izvršioce ovih delikata propisano je da se vješanje ima izvršiti željeznim lancem i to tek nakon što se prethodno nad njima izvede specijalna tortura (vezivanje za rep konja i vuča preko Velikog trga ili »gdje god bi to htjeli g. kapetan ili vikarij«).

Detaljno o ovim deliktima i njihovom kažnjavanju: Milović: Politički delikti po Statutu riječkom ..., 7—31.

Posebno impresionira surovost i izvjesna nesrazmjera kazni kod nekih delikata uperenih protiv kralja, državnog ili općinskog uređenja iz rub. 6 — lib. III. Tako je za glavne pokretače zavjere određeno, kao što je već spomenuto, da se imaju prethodno vući po gradu na repu konja, a tek onda objesiti (i to željeznim lancem), pa potom na istom mjestu ostaviti da trajno vise obješeni (»... na trajno gledanje i sjećanje...«). Čak i za osobu koja bi bila nagovarana da pristupi zavjeri, ali koja je odbila pristupanje istoj, propisana je smrtna kazna odsijecanjem glave, ako dotična osoba ne bi vlastima otkrila zavjeru u roku od 24 sata. Ovim putem je riječko krivično pravo na izuzetno drastičan način osiguravalo zaštitu i stabilnost postojećeg poretka. Stoga nije čudo što se najsurovije kazne (koje su uza sve to često bile i jako nesrazmjerne s krivicom počinilaca, kao što je baš slučaj u ovom drugom primjeru) bile uperene baš protiv političkih krivaca jer je njihova aktivnost najviše mogla da podrije temelje postojećeg poretka te je time bila direktno uperena protiv najvitalnijih interesa kraljevih i vladajućih riječkih kugova uopće.

¹⁷⁴ Rub. 14 — lib. III Statuta.

¹⁷⁵ Rub. 19 — lib. III Statuta.

¹⁷⁶ Rub. 26 — lib. III.

¹⁷⁷ Rub. 28 — lib. III.

¹⁷⁸ Rub. 6 — lib. III Statuta. — Detaljno vidijeti: Milović: Politički delikti...

nagovarao na zavjeru, ali koje nisu na zavjeru pristale, a niti pak zavjeru otkrile vlastima u roku od 24 sata od momenta nagovaranja;¹⁷⁹ za glavnog izvršioca djela ubojstva s predumišljajem;¹⁸⁰ za izvršioce raznih vrsta ubojstava;¹⁸¹ za odsijecanje ili osakaćenje uda kapetanu grada;¹⁸² za bigamiju, rodooskrnuće, silovanje djevojke¹⁸³ itd.

Najzad, kazna smrti spaljivanjem na lomači određena je za izvršioce protuprirodnog bluda;¹⁸⁴ za osobe koje izvrše paljevinu kuće;¹⁸⁵ za udate žene koje uzmu drugog muža;¹⁸⁶ za one koji se bave izradom lažnog novca;¹⁸⁷ za one koji se bave pravljenjem otrovnih napitaka i čarolija¹⁸⁸ itd.

KAZNA OSAKACENJA javljala se u formi odsijecanja ruke ili nekog drugog uda ili dijela tijela i bila je predviđena za vrlo brojna krivična djela, kao što su, na primjer: pokušaj umorstva, nanošenje bilo kakve tjelesne povrede kapetanu grada oružjem i s prolivanjem krvi, nanošenje tjelesne povrede vikariju s osakaćenjem, osakaćenje ostalih osoba s predumišljajem, krađu kojom je pričinjena šteta veća od 100 libara — a ako je izvršilac nije imao odakle namiriti, za krivokletstvo, za krađu od 6 do 10 rojeva pčela itd.¹⁸⁹

Posebno upada u oči izraziti nesrazmjer kazni za istovrsna djela u slučajevima kad se kao napadnute osobe javljaju određeni funkcionari u odnosu na slučajeve kad se kao objekti napada pojavljuju obični građani, stanovnici ili distriktualci. Pooštrenje kazni za ista djela, kada su ova izvršena nad određenim općinskim funkcionarima, diktirali su čisto klasni interesi, odnosno interesi poretka i gornjeg, vladajućeg sloja, koji su ovim putem i načinom postizali vrlo uspješno pojačanu krivičnopravnu zaštitu.

KAZNA ZATVORA nije predviđena za velik broj slučajeva, barem ne ni izdaleka toliko koliko novčana kazna (koja je od svih vrsti kazni ovdje bila najviše propisana). Slučajevi za koje je bila propisana kazna zatvora mogu se podijeliti u dvije grupe. U prvu grupu spadaju ona krivična djela za koja je propisana novčana kazna u određenim iznosima, ali kod kojih slučajeva je kazna zatvora predviđena samo kao supletorna kazna, tj. kao kazna koja se primjenjuje jedino u slučaju kada okrivljeni ne plati propisanu novčanu kaznu, u kom slučaju se novčana kazna zamjenjuje zatvorom u određenom trajanju. U ovu grupu delikata spadaju: izvjesni slučajevi ugrožavanja sigurnosti;¹⁹⁰ neke uvrede nanesene kapetanu, vikariju, sucima ili poslanicima;¹⁹¹ neke manje krađe;¹⁹² sječe tuđih stabala i vinograda¹⁹³ i sl. U drugu

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ Rub. 7 — lib. III Statuta. Za ovo djelo se traži da je izvršeno »... dolose ut appensate, aut proditorie...« (»... zlonamjerno ili smišljeno ili izdajnički...«)

¹⁸¹ Rub. 7 — lib. III Statuta.

¹⁸² Rub. 15 — lib. III.

¹⁸³ Rub. 36 — lib. III.

¹⁸⁴ Rub. 14 — lib. III.

¹⁸⁵ Rub. 33 — lib. III.

¹⁸⁶ Rub. 36 — lib. III.

¹⁸⁷ Rub. 37 — lib. III.

¹⁸⁸ Rub. 38 — lib. III.

¹⁸⁹ Kazne ove vrsti predviđaju se kod nekih delikata iz rub. 7, 8, 15, 17, 23, 26, 28, 34, 35 — lib. III Statuta.

Vidijeti i G. Kobler: *Memorie...*, vol. II, 228—232.

¹⁹⁰ Vidi rub. 8 — lib. III Statuta.

¹⁹¹ Rub. 15 — lib. III.

¹⁹² Rub. 26 — lib. III.

¹⁹³ Rub. 31 — lib. III.

grupu spadaju oni delikti za koje je propisano da se kazna zatvora ima izričati kumulativno s određenom novčanom kaznom. Kao takva kazna zatvora je propisana: za one koji praznom rukom udare kapetana, vikarija, suce ili sindike;¹⁹⁴ za one koji spomenutim općinskim funkcionarima ugroze sigurnost oružjem ili kakvim drugim predmetom, pa bilo da ih nije udario ili da ih je udario bez prolivanja krvi;¹⁹⁵ za one koji nekoga napadnu ili uvrijede pred kapetanom ili vikarijem¹⁹⁶ itd. U svim tim slučajevima kumulativno su izričane obje propisane kazne: novčana kazna i kazna zatvora u određenom trajanju.

KAZNE PSIHIČKOG I FIZIČKOG MUČENJA bile su brojne i propisane za priličan broj krivičnih djela. U ovu grupu kazni spadaju: vezivanje za sramotni stup, udaranje konopom, šibanje, zagnjurivanje u more i okrunjavanje sramotnom krunom. Propisane su nekada kao sporedne kazne, a nekada kao supletorne kazne, tj. kao zamjena za neisplaćene novčane kazne.

Vezivanje uz sramotni stup, kao zamjena za neisplaćenu novčanu kaznu, bilo je predviđeno:¹⁹⁷ za uvrede nanesene sucima i sindicima,¹⁹⁸ za krađu sitnijih stvari — u vrijednosti od 20 do 100 soldina¹⁹⁹ i sl.

Udaranje konopom bilo je predviđeno (primjera radi navodimo samo nekoliko slučajeva); za pokušaj ranjavanja puškom ili strijelom i to kao supletorna kazna, tj. kao zamjena za neisplaćenu novčanu kaznu,²⁰⁰ a kao sporedna kazna, uz novčanu kaznu, za udaranje vikarija oružjem ili kakvim drugim predmetom s okrvavljenjem;²⁰¹ za nanošenje uvrede vješanjem rogova, podrugljivih pisama, smeća i dr.²⁰²

Šibanje je kao kazna bilo predviđeno također u znatnom broju slučajeva. Tako, na primjer: za uvrede nanesene kapetanu ili vikariju,²⁰³ za krađu od jednog do četiri roja pčela²⁰⁴ — u oba slučaja kao zamjena za neisplaćenu novčanu kaznu, zatim za udaranje suca ili sindika oružjem ili kakvim drugim predmetom, s okrvavljenjem — kao sporedna kazna, pored novčane²⁰⁵ itd.

Zagnjurivanje u more, kao zamjena za neisplaćenu novčanu kaznu, predviđeno je uglavnom u slučajevima koji se odnose na huljenje svetaca, na napade na kipove svetaca²⁰⁶ i sl. U svim pak slučajevima gdje je predviđena ova supletorna kazna propisano je posebno i koliko puta se ima izvršiti zagnjurivanje u more (što ovisi od kažnjivog učina, odnosno od delikta u pitanju).

¹⁹⁴ Rub. 15 — lib. III

¹⁹⁵ Ibidem

¹⁹⁶ Rub. 16 — lib. III

¹⁹⁷ U svim ovim slučajevima navodimo samo po nekoliko primjera radi ilustracije. Treba, naime, imati u vidu da je krivično pravo Riječkog statuta vrlo obimno pa se stoga kod ovog statuta ne možemo držati ranije prakse da navedemo i sva krivična djela (koja Statut predviđa) govoreći o sistemu kazni.

¹⁹⁸ Vidi rub. 15 — lib. III Statuta.

¹⁹⁹ Rub. 26 — lib. III

²⁰⁰ Rub. 8 — lib. III

²⁰¹ Rub. 15 — lib. III

²⁰² Rub. 17 — lib. III

²⁰³ Rub. 15 — lib. III

²⁰⁴ Rub. 28 — lib. III

²⁰⁵ Rub. 15 — lib. III

²⁰⁶ Rub. 23 — lib. III

Okrunjivanje sramotnom krunom predviđeno je kao kazna koja se uglavnom izriče kumulativno s nekom drugom kaznom i to većinom u slučajevima vezanim za lažno svjedočenje ili pravljenje lažnih isprava. Tako, na primjer: za lažno svjedočenje iz koristoljublja propisano je da se izvršilac okruni sramotnom krunom i da mu se odsiječe ruka; za lažno svjedočenje bez koristoljublja — da se okruni sramotnom krunom, da se veže za sramotni stup i da se šiba (sve ove tri kazne izriču se kumulativno);²⁰⁷ za pravljenje lažnih isprava — novčana kazna i okrunjavanje sramotnom krunom²⁰⁸ itd.

NOVČANA KAZNA predviđena je za najveći broj delikata. Cijeneći po težini kažnjivog učina (tj. po težini društvene opasnosti djela) ovom kaznom su bila zapriječena lakša i srednje teška krivična djela. Izričito u statutu nije nigdje određen opći minimum i opći maksimum novčane kazne, ali se zaključak o ovome daje ipak izvesti iz propisa lib. III Statuta. Naime, odavde se vidi da je kao opći minimum usvojena suma od 4 soldina, a kao opći maksimum iznos od 200 libara. Dakako, za svaki posebni slučaj iznosi novčanih kazni uglavnom su fiksno propisani. Također su od slučaja do slučaja (a ne generalno) propisana i mjerila kako se novčana kazna, koja se ne bi mogla utjerati, pretvara u kakvu drugu kaznu (tj. u kaznu zatvora ili kakvu tjelesnu kaznu).²⁰⁹ Novčana kazna po propisima Riječkog statuta imala je uvijek javno-pravni karakter.

PROGON IZ GRADA I DISTRIKTA javlja se nekada kao glavna, a nekada kao sporedna kazna i to kod delikata velike ili znatne društvene opasnosti (po shvaćanjima ondašnjeg zakonodavca). Tako, ovu kaznu, kao glavnu, nalazimo, na primjer, kod kažnjavanja onih koji bi u vrijeme rata bez dozvole otišli u inozemstvo ili tamo poslali svoje stvari,²¹⁰ u slučajevima gdje je krivac — koji je inače osuđen za težak zločin — pobjegao preko granice²¹¹ itd. Kao sporednu kaznu nalazimo je predviđenu protiv onih koji su osuđeni za teške tjelesne povrede ili klevete nanesene kapetanu ili vikariju²¹² i sl. U ogromnoj većini slučajeva progon iz grada i distrikta propisan je u vječitom trajanju (a to je slučaj i u svim naprijed navedenim primjerima). No ima i slučajeva (iako su oni vrlo rijetki i odnose se isključivo na izvršioce nešto lakših krivičnih djela) gdje je predviđen i progon u vremenski ograničenom trajanju.²¹³

Iz slučajeva za koje je ova vrsta kazne bila predviđena vidi se da se ona primjenjuje u situacijama kada se radi o izvršiocima teških delikata koji su

²⁰⁷ Rub. 34 — lib. III

²⁰⁸ Rub. 35 — lib. III

²⁰⁹ Ovdje posebno ukazujemo na propise rub. 54 — lib. III pod naslovom: »De poenis provenientibus in fiscum et comune« — fol. 66 orig. Statuta. Ova odredba posebno tretira pitanje učešća kraljevskog fiska i općinske blagajne u diobi utjerenih novčanih kazni od osuđenih delikvenata. U tom pravcu načelno se određuje da sve imovinske kazne (pa tako i novčane) pripadaju po polovici kraljevom fisku i općinskoj blagajni. Drugačiji udio u raspodjeli dozvoljava se jedino u slučajevima kada je posebnim propisom određeno drugačije, pa bilo da čitav iznos ima pripasti kraljevom fisku ili obratno općinskoj blagajni, bilo da je propisan neki drugi procenat učešća ovih dvaju kasa u diobi određenih iznosa imovinskih kazni.

²¹⁰ Rub. 13 — lib. III

²¹¹ Rub. 7 i 14 — lib. III

²¹² Vidi rub. 15 i 17 — lib. III

²¹³ Na primjer, u jednom slučaju iz rub. 21 — lib. III Statuta nailazimo na kaznu progona vremenski ograničenog trajanja — na 10 godina.

ostali nedostupni sudskoj pravdi, a za čije je kažnjavanje postojeći poredak izuzetno zainteresiran. Pri tom treba imati u vidu da (prema propisima Riječkog statuta) izrečeni progon nije bila i definitivna kazna koja se izriče dotičnim delinkventima (koji su momentalno nedostupni pravdi), već je ona važila samo za ono vrijeme koliko je izvršilac delikta bio nedostupan općinskim organima. U onom pak momentu kada bi on postao dostupan organima gonjenja (povratkom na teritorij grada ili distrikta ili eventualno kakvim drugačijim hvatanjem i privođenjem), protiv njega je provođen redovni krivični postupak, po okončanju kojeg je izricana neka od određenih kazni (većinom smrtna kazna). Na koncu, ovdje treba spomenuti posebno da je po propisima Riječkog statuta svakome bilo dozvoljeno da ubije osobu prognanu zbog delikta za koji je propisima statuta bila predviđena smrtna kazna.

KONFISKACIJA IMOVINE propisana je kao sporedna kazna za izvršioce nekih težih, a naročito političkih delikata. Tako je, na primjer, konfiskacija imovine predviđena za počinioca delikta zavjere protiv kralja, njegovog nasljednika ili protiv općinskog uređenja; za one koji dođu iz inozemstva u Rijeku s namjerom da u Rijeci izvrše ubojstvo (pa djelo pokušaju učiniti ili ga izvrše); za one koji bez dozvole riječke vlasti pođu u najam ili prime službu kod neke osobe ili općine izvan Rijeke, ako se ne povrate u roku od dva mjeseca²¹⁴ itd. Konfiscirana imovina u pravilu pripada kraljevom fisku ili općinskoj blagajni, pa bilo samo jednome od njih ili obojici. Izuzetak je predviđen samo u odnosu na konfiskaciju imovine koja se izriče osobi koja je došla iz inozemstva da u Rijeci izvrši delikt ubojstva, te koja je dotično ubojstvo i izvršila — u kom slučaju čitava konfiscirana imovina počinioca pripada nasljedniku ubijenog.²¹⁵ To je ujedno i jedini slučaj kada ova kazna ima privatnopravni karakter. U svim ostalim slučajevima konfiscirana masa pripada kralju i općini. Kako se pak ima dijeliti konfiscirana masa između kraljevog fiska i općinske blagajne, načelno je određeno propisima rub. 54 — lib. III Statuta.²¹⁶ Tamo gdje je u nekom posebnom propisu lib. III Statuta za izvjestan određeni slučaj bilo izrično propisano drugačije, tada je i udio kraljevog fiska i općinske blagajne u diobi ove imovine izgledao drugačiji, odnosno shodno odredbama ovog posebnog propisa.²¹⁷

Prilikom izricanja i izvršenja kazne konfiskacije imovine nije, dakako, vođeno računa o tome da se užoj porodici osuđenika izdvoji i dodijeli iz konfiscirane mase kakav minimum potreban za egzistenciju, niti je pravljena bilo kakva razlika između pokretne i nepokretne imovine. Radi toga je u svim

²¹⁴ Za ove i ostale slučajeve primjene kazne konfiskacije imovine upućujemo na rub. 6, 7, 15 i 18 — lib. III Statuta.

²¹⁵ Vidi rub. 7 — lib. III Statuta.

²¹⁶ Propisima rub. 54 — lib. III Statuta regulira se dioba između kraljevog fiska i općinske blagajne u odnosu na sve imovinske kazne, pa bi se prema tome ovi propisi trebali odnositi i na diobu konfiskovane imovine. Njima se, naime, određuje, da se u svim slučajevima, kada nekim posebnim propisom nije drugačije određeno, sve utjerane vrijednosti od imovinskih kazni imaju dijeliti po pola između kraljevskog i općinskog fiska.

²¹⁷ Upravo takav slučaj nalazimo u propisima rub. 6 — lib. III Statuta. Tamo se, naime, određuje da sva konfiscirana imovina buntovnika, izdajnika i sl. ima pripasti za tri četvrtine kraljevom fisku, a svega za jednu četvrtinu općinskoj blagajni. Odstupanje od općeg načela utvrđenog propisima rub. 54 — lib. III ovdje je učinjeno u korist kraljevog fiska i to vjerojatno stoga što je zakonodavac smatrao da su ovim djelima više i jače ugrožavani kraljevi nego li općinski interesi.

slučajevima gdje je ova kazna izricana pod udar konfiskacije potpadala jednako pokretna kao i nepokretna imovina osuđenika (dakako i bez obzira na njenu prirodu, vrijednost, namjenu i ostalo).

KASTAVSKI STATUT IZ XV STOLJEĆA

Nismo sasvim sigurni u godinu donošenja Kastavskog statuta. Rački²¹⁸ smatra da je to 1490. godina. Naime, u prijepisu o kojem je riječ stoji kao godina donošenja statuta 1400, ali Rački smatra (i obrazlaže svoje stanovište) da se radi o greški prepisivača, koji da je kao predzadnju brojku pogrešno upisao »0« umjesto »9«. Stoga mu on u naslovu stavlja godinu 1490. kao godinu donošenja. Međutim, ovdje se mora ukazati i na suprotno (i dobro argumentirano) gledište prof. Mihaila Jasinskog koji smatra upravo 1400. godinu kao »godinu prvotnog sastavljanja Kastavskog statuta, zabeleženu određeno i potpuno jasno u samom početku rukopisa ovog statuta«. ²¹⁹ Mi se ovdje nećemo upuštati u ocjenu ovih dvaju oprečnih gledišta. Ovaj statut smatramo statutom XV stoljeća, pa bilo da je donesen na samom osvitku XV stoljeća (odnosno samom kraju XIV stoljeća — 1400. god.), bilo pak da je donesen devedesetih godina XV stoljeća (ako bi bio zaista donesen 1490. god.).

Sačuvani najstariji prijepis ovog statuta sačinio je 1845. godine Mijat Sabljar, držeći se pri tom rukopisa iz 1759. god., a ovaj je opet predstavljao prijepis ondašnjeg kancelara Kapetanije kastavske Tomičića.²²⁰

Za nas je ovdje posebno važno napomenuti da je ovaj statut, po pojedinim svojim ustanovama koje sadrži, stariji čak i od 1400. godine, te da on u stvari sadrži stare pravne običaje koji su tek u doba donošenja ovog statuta kodificirani.²²¹

Tekst Kastavskog statuta objavljen je u tri navrata i to:

a) Matko Laginja — u časopisu »Pravo«, Zadar, 1874.

b) M. Vladimirskij-Budanov objavljuje tekst Kastavskog statuta (i tekst Veprinačkog statuta) pod naslovom »Neizdanije zakoni jugozapadnih Slavjan« — u sv. CCXIV »Žurnala ministerstva narodnago prosvješćenija«, 1881.

c) Franjo Rački objavio je tekst ovoga statuta u Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, pars. I, vol. IV: Statuta lingua croatica conscripta, Zagreb 1890, str. 181—207. Za ovaj svoj tekst Rački kaže da ga je sastavio držeći se spomenutog prijepisa Matije Sabljara, pri čemu je pismo prilagodio tadašnjem pravopisu (s konca XIX stoljeća). Međutim, kako je uz Sabljarev postojao i jedan talijanski tekst Kastavskog statuta (koji je navodno bio sastavljen prema jednom rukopisu iz XVI stoljeća), Rački je pri izradi svoga teksta prijepisa vodio računa i o ovom talijanskom prijevodu, pa se u objašnjenjima pojedinih teže razumljivih izraza iz statutarnog teksta po-

²¹⁸ Dr Franjo Rački: Statut kastavski, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, pars. I, vol. IV: Statuta lingua croatica conscripta..., 181.

²¹⁹ Vidi: Mihail Jasinski: Kada i na koji način je bio sastavljen Kastavski statut, Zbornik znanstvenih razprav, III letnik 1923—1924, Ljubljana, 1924, 119—136.

²²⁰ Monumenta historico-juridica, pars I, vol. IV: Statuta lingua croatica conscripta..., LXXIV.

²²¹ Ibidem, LXXVI.

služio izrazima koje je upotrebljavao talijanski tekst.²²² Kod tretiranja krivičnopравnih problema vezanih za propise Kastavskog statuta mi se ovdje služimo upravo naprijed spomenutim tekstom Račkoga.

Kada je riječ o tekstu Kastavskog statuta, treba imati na umu činjenicu da je samo prvih 57 kapitula sastavljeno u doba njegovog donošenja (Rački: 1490. g.), dok su svi daljnji kapituli (tj. počev od 58. pa do 73. kapitula uključivo) doneseni u razdoblju od 1546. do 1614. godine. Inače statutarni tekstovi sa zakonskom snagom završavaju sa 73. kapitulom, a iza toga slijedi dodatak koji sadrži općinske zaključke iz perioda od 1647. do 1652. godine.

I) Osobitosti krivičnog prava Kastavskog statuta

Kao što je bio slučaj i kod ostalih statuta ove šire regije, tako je i u Kastavskom statutu dosta prostora i pažnje posvećeno krivičnopравnim odredbama. Krivično materijalno pravo ne odvađa se ni ovdje od krivično-procesualnog, kao što nema ni posebnog tretiranja općih krivičnopравnih problema. Sve je izmiješano skupa i bez nekog uočljivijeg sistema u izlaganju materije. Glede obuhvatnosti ne bi se moglo reći da je Kastavski statut naročito obuhvatan kada je riječ o krivičnom pravu, ali nam nedostaju podaci za iole siguran zaključak o tome da li je i šta sve zapravo iz domene krivičnog prava i nakon ove kodifikacije ostalo i nadalje u oblasti običajnog prava.

U Kastavskom statutu ne nailazimo na posebnu i pojačanu zaštitu određenih funkcionara pa shodno tome niti na različite vrste i mjere kazni kod istovrsnih delikata s obzirom na napadni objekt, odnosno pasivni subjekt. Ipak u zaključcima treba biti obazriv. Naime, ovdje ovih diferenciranja ili nije uopće bilo (nakon kodifikacije) ili su ta pitanja ostala i dalje u domeni običajnog prava (pa stoga o njima danas ništa posigurno ne znamo).

Kastavski statut ne pravi (barem ne *expressis verbis*) nikakvu razliku između doloznih i kulpozniх delikata. Pokušaj i kažnjivost za pokušaj nije općenito tretiran. O kažnjavanju pomagača i podstrekača u statutu se ne govori. Nužnu obranu propisi statuta ne poznaju (kao ni druge temelje isključenja protupравnosti). Ne govori se ništa ni o doraslosti, odnosno nedoraslosti. Ne možemo, na žalost, ništa određenije kazati o tome da li je (i kako) neko od ovih pitanja ostalo i nakon ove kodifikacije u domeni običajnog prava. Čini nam se ipak da je to morao biti slučaj barem u odnosu na pitanje doraslosti, odnosno nedoraslosti (iz razloga koje smo već ranije isticali i kod drugih statuta iz ove regije).

II) Sistem kazni

Kastavski statut poznaje pet vrsta kazni i to: smrtnu kaznu (samu ili alternativno s nekom drugom vrstom kazne), tjelesne kazne, koje se mogu izreći u formi odsijecanja ruke (u težim slučajevima) ili u formi udaranja konopcem po tijelu (kod lakših delikata), novčanu kaznu — za najveći broj slučajeva (koja kazna se javlja ili kao jedina kazna za određene delikte, ili kao alternativna s nekom drugom vrstom kazne, ili se pak izriče kumulativno

²²² Ukazujemo na: *Milović, O nekim starim znamenitim pravnim izvorima...*, 152 i na: *Statuti, urbari, notari, katalog izložbe HAR, Rijeka, 1968, 110* (s napomenom da je ova posljednja publikacija propustila evidentirati Laginjin tekst).

s nekom drugom vrstom kazne), kaznu progonstva (za svega dva delikta) i kaznu zatvora («u pržune» — samo u jednom slučaju).

SMRTNA KAZNA izričito je predviđena svega u tri slučaja i to u dva slučaja kao jedina (za rušenje javne ceste — kap. 11, te za krađu konja ili vola — kap. 12), a u jednom slučaju u alternaciji s visokom novčanom kaznom (za krađu izvršenu u pekari ili u kovačnici: smrtna kazna ili 100 libara novčane kazne — kapitul 7). Statut izričito ništa ne govori o načinu izvršavanja smrtnih kazni.

TJELESNE KAZNE također nisu bile brojno zastupljene — svega u sedam slučajeva. Sastojale su se ili u odsijecanju ruke ili u zadavanju tri udarca konopom po tijelu.

a) Odsijecanje ruke²²³ predviđeno je kao kazna samo u tri slučaja i to uvijek kod delikta krađe (za krađu u gradu — kap. 6; za krađu na guvnu — kap. 15; za krađu ulišta s pčelama — kap. 16) i to u sva tri slučaja alternativno s novčanom kaznom uvijek u istom iznosu od 5 maraka.

b) Zadavanje tri udarca konopom²²⁴ propisano je kao kazna za slijedeće delikte: za djelo u povratu kada kmet ne bi htio držati stražu u gradu u vrijeme kada ima tu obavezu (jedina kazna — kap. 68); za pucanje iz puške u gradu po noći (kumulativno uz novčanu kaznu od 50 libara — kap. 69); za hodanje po noći po gradu bez svjetla i za dizanje galame (kumulativno uz novčanu kaznu od 50 libara — kap. 70); za protivstajanje zvaničnoj vlasti (kumulativno uz novčanu kaznu od 50 libara — kap. 71). Treba napomenuti da Kastavski statut kada je donesen nije sadržavao u svojim tadašnjim propisima odredbe o zadavanju udarca konopom, nego ove odredbe sadrže kapituli statuta doneseni znatno kasnije i dodati statutu (u vremenu od 1546. do 1614. godine). U ovom periodu doneseni su kapituli od 58. pa dalje (što znači i svi ovi propisi koji govore o ovoj vrsti tjelesne kazne, koju stariji propisi Kastavskog statuta nisu poznavali).

NOVČANA KAZNA, kao jedina vrsta imovinskih kazni, bila je u Kastavskom statutu najbrojnije zastupljena.

Kao jedina kazna novčana kazna je propisana u slijedećim slučajevima i iznosima: za prodavanje vina u krčmi dok još gospodsko vino nije rasprodano²²⁵ — novčana kazna u iznosu od 50 libara (kap. 3) i suviše naknada štete gospodi plaćanjem njihovog preostalog vina; za držanje krive mjere od bilo koje stvari pri prodaji ili kupovini — 50 libara (kap. 8); za zadavanje udarca ili posjekotine nekome — 25 libara (kap. 9);²²⁶ za psovanje ispravne

²²³ Statut ni u jednom slučaju ne određuje koja se ruka ima odsjeći, kao ni na koji način. Ipak, pošto se odsijecanjem ruke moglo kažnjavati samo za delikte krađe, čini nam se najvjerovatnijim da se radilo o odsijecanju desne ruke.

²²⁴ »... tri skasi od konopa...«. Rački u bilješki ispod teksta: tre trati di corda (Rački: Statut kastavski u Monumenta historico-juridica..., str. 199, bilješka 2 uz kapitul 68). Ne govori se u statutu izričito ništa o tome po kojem dijelu tijela se zadaju udarci konopom.

²²⁵ Kap. 3, naime, propisuje da se ima u krčmama prodavati prvo «gospodsko vino», tj. vino »desetinsko« (koje gospoda dobijaju na ime desetine), a tek iza toga da svoje vino smiju prodavati kmetovi. Prekršilac ove odredbe čini delikt u pitanju.

²²⁶ Kod ovog delikta izvršilac je obavezan još i da plati lijekove povrijeđenome i naknadi mu gubitak zarade. Doslovce: »... ako bi lekarie potriaba posečenomu, i za stanje vrimenta, plaća ki udri ali poseče«.

U objašnjenju izraza »stanje vrimenta« Rački navodi: le giornate che perde (vidi Rački: op. cit., 182, bilješka 9 uz tekst kap. 9).

osobe — 50 libara (kap. 10); za krađu izvršenu na cesti — 100 libara (kap. 11); za krađu izvršenu u mlinu — 100 libara (kap. 13); za krađu u pristaništu — 100 libara (kap. 14); za krađu izvršenu u klaonici (mesnici) — 100 libara (kap. 15); za bijenje nekoga na svojem posjedu — 50 libara (kap. 19); za nepridržavanje i neispunjavanje presuda — 8 libara (kap. 20);²²⁷ sluga (žensko ili muško, jednako) koja ode od svoga gospodara bez uzroka — 1 marku (kap. 23);²²⁸ gospodar koji bez uzroka odagna svojega slugu — 1 marka (kap. 24);²²⁹ tko na sajmu sv. Jakova učini kakav lopovluk ili što drugo nepodobnoga — 5 maraka (kap. 26);²³⁰ krčmar koji u jednoj konobi ili kući krčmi dvojako;²³¹ vino — 8 libara (kap. 30); tko bi tužio nekoga na neku drugu instancu prije nego li bi ga tužio gradskim sucima — za svaki put po 8 libara²³² kazne (kap. 38); tko bi napasao blago, sjekao drva ili pribirao sijeno u zabranu Loze u vremenu dok je to zabranjeno — 8 libara (kap. 40); za protuzakonito uzimanje novca od kmetova sa strane satnika (u vezi s vršenjem straža u gradu) — 8 soldina novčane kazne u korist općine (kap. 64); te najzad kazne gradskim mesarima za razne zloupotrebe i to: tko siječe meso bez pregleda — 25 soldina kazne;²³³ tko kolje izvan grada (izuzev Voloskog, gdje je dozvoljeno) — 25 soldina; koji mesar ne bi prvo mesom poslužio kapetana, plovana, redovnog suca, vijećnika i kancelara — 2 libre kazne;²³⁴ koji bi mesar dnevno uzeo za sebe više nego »jedno obište«²³⁵ — 2 soldina kazne; koji bi mesar nosio u Kastav i Volosko zaklanu stoku, a da je ne bi u klaonici oderao — 8 soldina; koji bi mesar davao krivu težinu (tj. prodavao meso krive mjere) — 8 soldina (sve kap. 65).

Alternativno, s nekom drugom vrstom kazne, novčana kazna je propisana samo u slijedeća četiri slučaja: za krađu izvršenu u gradu — odsijecanje ruke ili 5 maraka novčane kazne (kap. 6); za krađu izvršenu u pekari ili kovačnici — smrtna kazna ili 100 libara novčane kazne (kap. 7); za krađu izvršenu na guvnu — odsijecanje ruke ili 5 maraka novčane kazne (kap. 15);

²²⁷ Dok kod najvećeg broja novčanih kazni nema odredbe o tome u čiju korist ide novčana kazna, kada od nje imaju koristi gradski funkcioneri to se posebno u propisu ističe. Tako se i kod ovog delikta kaže: »... a od toga gre kapitanu, sucem, i satniku...« (ali se ne kaže koliko — nedostaje na kraju propisa jdean dio teksta).

²²⁸ A suviše »... zgublja svoje mito«. U objašnjenju pojma »mito« na ovom mjestu Mažuranić kaže: »Na otocih, a jamačno i po Primorju i sada rieč znači: ugovorena plaća, pak nagrada za službu učinjenu. Tako i Not. knj. Staš. str. 66 br. 118, pak 1548. Grižani. Maž. sb. (»perez vsakoga mita dvorila nas je Klara... da bi divica (sluškinja) bila, jošće bi njoj nič mita prišlo«). Tako i u Kast. 184. čl. 23 (»zgublja svoje mito«, tj. plaću služinsku). — Vidi V. Mažuranić: Prinosi..., 663.

²²⁹ »... i sve mito«.

²³⁰ S konstatacijom: »... od toga gre kapitanu, sucem i satniku...« (ne zna se koliko jer nedostaje zadnji dio teksta).

²³¹ Misli se valjda na isto vino raznih kvaliteta, pri čemu bi neko bilo patvoreno ili miješano s vodom.

²³² U ovom slučaju propis jasno i izričito kaže da od ove kazne (8 libara) polovica pripada kapetanu, a druga polovica sucima i općini kastavskoj.

²³³ Od ove kazne ide jedna četvrtina onome ko prijavi, a ostalo kapetanu i redovnom sucu.

²³⁴ Ovdje je pridržana eventualna mogućnost izricanja i kakve druge kazne: »... ohranjajući druge(h) kaštig«. Rački u objašnjenju ovog dijela teksta navodi: riservando ancora altri castighi (vidi Rački: op. cit., 197, bilj. 1 uz kap. 65).

²³⁵ Rački: un rognone (op. cit., 197, bilj. 2 uz kap. 65).

te za krađu ulišta s pčelama — odsijecanje ruke ili 5 maraka novčane kazne (kap. 16).

Kumulativno, s nekom drugom vrstom kazne, novčana kazna je predviđena u slijedećih 6 slučajeva: za one koji bi kakve druge krađe izvršili izvan grada, po danu — 8 libara, po noći — 2 marke, a suviše u korist oštećenog plaćanje dvostruke vrijednosti ukradene stvari i zarok²³⁶ (kap. 17); za one koji krađu stvari »ispred sebe«²³⁷ — ako izvan grada 5 libara, ako u gradu 5 maraka²³⁸ i suviše zarok (kap. 18); tko pred sudom govori nepristojne riječi — 8 libara novčane kazne i suviše 8 dana zatvora (kap. 31); tko u gradu po noći puca iz puške — 50 libara novčane kazne i suviše tjelesna kazna od tri udarca konopom (kap. 69); tko po noći po gradu ide bez svjetla ili pravi galamu — 50 libara novčane kazne i suviše tjelesna kazna od tri udarca konopom (kap. 70); te najzad za protivstajanje zvaničnoj vlasti — 50 libara novčane kazne i suviše tri udarca konopom (kap. 71).

Osim gornjeg, u jednom slučaju propisima je predviđeno kako se visoka novčana kazna — kad je okrivljeni ne može platiti — može pretvoriti u kaznu zatvora (supletorna kazna) u trajanju od mjesec dana, a nakon čega slijedi izgon s područja Kapetanije kastavske u trajanju od jedne godine (obje ove supletorne kazne izriču se kumulativno). Ove kazne se odnose na djelo iz kap. 58. Kastavskog statuta (nanošenje nasilja, djela samovlašća i sl. koje bi Kastavac učinio preko granice Kastva u susjednim gradovima — kazna 100 libara, a u slučaju nenaplativosti pretvara se u jednomjesečni zatvor i jednogodišnji izgon, kako je naprijed rečeno).

KAZNA ZATVORA izrijekom je predviđena svega u tri slučaja. U jednom slučaju (kap. 31) radi se o kažnjavanju onoga tko pred sudom govori nepristojne riječi, za koji delikt je određeno da se kazna zatvora u trajanju od 8 dana izriče kumulativno s novčanom kaznom od 8 libara (o čemu je već bilo riječi naprijed). U drugom slučaju (djelo iz kap. 58: nasilje, samovlašće i sl. koje bi Kastavac izvršio izvan granica Kastva u susjednim gradovima) kazna zatvora u trajanju od 1 mjesec dana, zajedno s kaznom progona u trajanju od jedne godine,²³⁹ određuje se izvršiocu jedino u slučaju ako ne bi mogao platiti visoku novčanu kaznu (u iznosu od 100 libara) kojom je ovaj delikt zapriječen. U trećem pak slučaju radi se o kažnjavanju kmeta koji bi odbio vršenje straže ili je ne bi vršio na način kako je to bio dužan, koji delikt je zapriječen kaznom zatvora u trajanju od 8 dana (kap. 68).²⁴⁰

KAZNA PROGONSTVA bila je izrično predviđena svega u 2 slučaja i to: jedanput — u slučaju delikta iz kap. 58, o kojemu je naprijed bilo riječi

²³⁶ Za »zarok« Rački daje objašnjenje: ... la pena chiamata il zaroch (vidi Rački: op. cit., 183, bilj. 5 uz kap. 17). Mažuranić: »... u Kastvu, kano da zarok označuje posebnu neku novčanu kazan ili sudsku pristojbu, koja se pored osude krivcu nameće u nekih deliktih proti imovini, jamačno po nekom drevnom zaključku občinskoga vijeća« (Mažuranić: Prinosi..., 1659, objašnjenje za »zarok« pod »c«).

²³⁷ Valjda se misli na predmete koji su mu sasvim lako dostupni i ničim ne obezbijeđeni.

²³⁸ Od ovih kazni ide dio (ali se ne zna koji) kapetanu, sucu i satniku.

²³⁹ Naravno, kazna progona se izvršava nakon izdržane kazne zatvora.

²⁴⁰ »... a to u pržunu dolenjim dan osam«. Ovaj kaptul ustanovljen je dne 20. maja 1613. godine (kako je to u njemu istom, na samom početku, posebno istaknuto).

(nasilje, samovlašće ili sl. Kastavca izvan granica Kastva . . .),²⁴¹ gdje se kumulativno i uz kaznu zatvora od mjesec dana izriče prognoštvo u ograničenom trajanju od jedne godine i to samo za slučaj ako osuđeni ne može platiti novčanu kaznu od 100 libara, kojom je ovo djelo inače zapriječeno, a drugi put za djelo nevršenja ili nepropisnog vršenja straže od strane kmeta — kada se djelo nalazi u povratu i to kada ga ista osoba izvršava već treći put (kap. 68), za koji delikt je propisana kazna izгона (progonštvo) u neograničenom trajanju.

VEPRINAČKI STATUT IZ 1507. GODINE

Ovaj statut čuva se u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu (sign. II d 123). Napisan je našim jezikom i glagoljskim pismom,²⁴² a sadrži svega tri lista papira dosta oštećena vlagom, čiji je tekst vrlo slabo čitljiv. Potječe iz 1507. godine (odnosno te godine je donesen i proglašen). Iz teksta samog uvoda statuta proizlazio bi zaključak da ovaj statut predstavlja u stvari samo popis i kodifikaciju starih pravnih običaja u Veprincu, drugim riječima: prijelaz s običajnog na pisano pravo.²⁴³ Međutim, ipak nije isključeno da je ovom prilikom u statut uneseno i nešto novih propisa, bilo da se oni javljaju kao manja ili veća modifikacija nekih ranijih propisa (prilagodavanje starih propisa novim prilikama i potrebama), bilo da se radi o sasvim novim propisima.

Veprinački statut objavljen je do sada 5 puta i to:

a) Vladimirskij-Budanov (kao što je već bilo riječi kod Kastavskog statuta) objavljuje tekst Veprinačkog statuta i tekst Kastavskog statuta 1881. g. u »Žurnalu ministerstva narodnago prosvješćenija«, str. CCXIV.

b) Franjo Rački: Statut Veprinački (1507), Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, pars I, vol. IV: Statuta lingua croatica conscripta, Zagreb, 1890, 211—216.

c) Franjo Rački, također, u Mjesečniku Pravničkoga društva u Zagrebu, 1910, 903—905.

d) Mihail Jasinski: Zakoni grada Veprinca, u »Zborniku znanstvenih razprav juridičke fakultete v Ljubljani«, letnik 1925/26.

e) Oleg Mandić — u radu »Osnove pravnog uređenja Veprinačke općine u XVIII stoljeću«, Historijski zbornik, Zagreb, 1958.²⁴⁴

Za svoj tekst objavljen u Monumenta historico-juridica . . . Rački kaže da ga je sastavio držeći se glagoljske matice, a služeći se Volčićevom transkripcijom samo na onim mjestima gdje mu je to bilo prijeko potrebno da bi

²⁴¹ Kapitul 58 ustanovljen je 15. decembra 1546. godine.

²⁴² Hrvatskom glagoljicom XVI stoljeća.

²⁴³ Monumenta historico-juridica . . .: Statuta lingua croatica conscripta, str. LXXVII—LXXVIII i na str. 211 (Uvodni dio Veprinačkog statuta).

²⁴⁴ Uspoređi: Statuti, urbari, notari (katalog izložbe), izd. HAR . . ., 112—113. Tamo je, naime, u popisu objavljenih statuta propušteno evidentiranje tekstova Jasinskog i Mandića.

dopunio glagoljske tekstove koji nedostaju (jer je glagoljska matica djelomično oštećena). Naime, sačuvan je (kao što smo već naprijed istakli) jedan primjerak ovoga statuta u glagoljici, a uz ovu glagoljsku maticu priključen je prijepis što ga je 1851. načinio Jakov Volčić u transkripciji latinicom.²⁴⁵

Dr Franjo Rački za odredbe Veprinačkog statuta kaže da su one znatno starije od 1507. godine (kada je statut službeno donesen), jer su ove odredbe sastavljene po kazivanju staraca koji su tada imali od 70 pa do 100 godina života.²⁴⁶ Međutim, bez obzira na to što su ove odredbe (bilo sasvim onakve, bilo nešto drugačije — što zavisi od toga da li su prilikom kodifikacije te stare odredbe pretrpjele i kakve promjene) živjele u narodu ovoga kraja i prije kao običajno pravo, mi ih kao pozitivno-pravne propise, odnosno kao pisano pravo Veprinca imamo tek od 1507. godine, kada je ovaj statut donesen i proglašen.

U ovom radu mi se služimo tekstom Veprinačkog statuta kojeg je objavio Rački u Monumenta historico-juridica . . .

I) Osobitosti krivičnog prava Veprinačkog statuta

Veprinački statut je po svom obimu izuzetno malen (najmanji od svih statuta u ovoj široj regiji) i sadrži svega 36 točaka, koje su isto tako prilično oskudne u sadržajima. Pošto je, općenito uzevši, njegova obuhvatnost malena, ovdje se ne može govoriti ni o kakvoj osjetnijoj njegovoj obuhvatnosti niti u domeni krivičnopravne materije, mada je u njemu krivičnopravnim propisima posvećeno najviše pažnje.

U ovom statutu se ne govori izričito ni o jednom pojmu ili institutu iz domene općeg dijela krivičnog prava. Nema posebne zaštite funkcionara kod istovrsnih delikata. Ne govori se ništa o kažnjavanju pomagača i podstrekača, niti o nužnoj obrani ili o kakvim drugim temeljima isključenja protupravnosti. Ne pravi se razlika između doloznih i kulpoznihi učina. Ne govori se ni o pokušaju i kažnjavanju za pokušaj, ali nailazimo (iako rijetko) na poneki delikt koji bi po svojoj prirodi mogao predstavljati pokušaj. Za primjer uzimamo propis točke 12. statuta, koja kaže: »Ki bi svetnika udril, ali na nega posegal . . .« (kazna je ista za izvršeno djelo kao i za pokušaj i iznosi u oba slučaja 50 libara novčano). Očigledno je da pojmu pokušaja nije pridavana posebna važnost kao ni relaciji pokušaj—izvršeno djelo. Nema pomena ni o dorađlosti ili nedorađlosti. Čini nam se prilično sigurnim zaključak: da je u Veprincu i nakon donošenja ovoga statuta dobar dio prava ostao i dalje u domeni običajnog prava. Možda su stoga i neka od ovih pitanja bila pa i dalje ostala regulirana običajnim pravom (pogotovo vjerujemo da je to morao biti slučaj s pitanjem dorađlosti, odnosno nedorađlosti). Međutim, pošto o tome nije ništa posigurno poznato jer nije zapisano, nisu nam mogući nikakvi određeni zaključci u tom pravcu. Stoga nam ovdje čitav taj kompleks pitanja ostaje nerazjašnjen.

Ovaj statut je vrlo skućen i po broju i vrsti delikata koje obuhvaća.

²⁴⁵ O ovome vidijeti detaljnije u Monumenta historico-juridica . . ., Statuta lingua croatica conscripta . . ., na str. LXXVII.

²⁴⁶ Ibidem, LXXVIII.

II) Sistem kazni

Veprinački statut (cijeneći po njegovim odredbama) poznaje samo dvije vrste kazni i to smrtnu kaznu (u jednom jedinom slučaju) i novčanu kaznu za sve ostale slučajeve. U svega dva slučaja statut ovlašćuje sud da može po svojoj ocjeni odrediti vrstu i mjeru kazne (ali se u oba slučaja radi o sporednoj, a ne o glavnoj kazni).

SMRTNA KAZNA odnosi se na delikt iz toč. 11. Veprinačkog statuta: prozrokovanje smrti neke osobe.²⁴⁷ Propis ništa ne govori o načinu izvršenja ove smrtne kazne.

NOVČANA KAZNA propisana je za 24 delikta i to u 22 slučaja kao jedina kazna, a u 2 slučaja kumulativno s još jednom kaznom, čija se vrsta i mjera (kao i odluka o njenom eventualnom izricanju) ostavlja ocjeni suda. Statut sadrži poseban propis o tome kako i u čiju korist idu utjerane novčane kazne. U tom pravcu toč. 5. statuta određuje da sve kazne u visini od 50 libara i više idu gospodi, od kazni nižih od 8 libara ne ide ništa gospodi, a kazne u iznosu od 8 do 50libara (odnosno do 49 uključivo) dijele se na način da 1/3 ide gospodi, 1/3 županu, a 1/3 tužiocu («... ki bi kužal»). Slučajevi gdje je novčana kazna određena kao jedina, kao i iznosi tih novčanih kazni, vide se iz slijedećeg popisa delikata i novčanih kazni kojima su bili zaprijećeni:

Za krađu iz ograđenog prostora — 5 maraka novčane kazne, a za krađu iz neograđenog prostora — 1 marka (toč. 7. Veprinačkog statuta); za krađu u okolici po noći — kazna koja se sastoji od 2 marke i trostruke vrijednosti ukradene stvari,²⁴⁸ a za utaju²⁴⁹ — 20 maraka (toč. 8); za krađu blaga (tj. domaćih životinja) po danu — novčana kazna u iznosu od šestostruke vrijednosti²⁵⁰ ukradene stvari (toč. 9); za krađu kokoši po danu — kazna koja se sastoji od 5 maraka i šestostruke vrijednosti ukradene kokoši, a za isto djelo izvršeno po noći — dvostruka kazna (toč. 10); za psovanje, udaranje ili posezanje rukom na općinskog vijećnika — 50 libara (toč. 12); za rušenje ili razbijanje ceste — 50 libara (toč. 13); za udaranje do krvi — 1 marka (toč. 14); tko se na koga maši nožem — 1 marku (toč. 15); za udaranje (zadavanje udarca nekoj osobi) dlanom — 5 maraka, a za udaranje pesnicom ili kamenom — 1 marku (toč. 16); za psovanje i grđenje bilo koga — 15 libara (toč. 17); tko

²⁴⁷ Iz stilizacije ovoga propisa («Očće est zakon od udorca: ki bi ubil do smrti, zapada glavu») proizlazi da bi se u konkretnom slučaju moglo raditi kako o deliktu ubistva, tako i o krivičnom djelu teške tjelesne povrede kvalificirane smrću.

²⁴⁸ Ova se kazna može smatrati jedinstvenom, a može se uzeti i da postoje dvije kazne (jedna novčana u iznosu od 2 marke, te druga koja se sastoji iz iznosa kojeg čini trostruka vrijednost ukradene stvari). Mi je uzimamo kao jednu jer se u oba slučaja radi o novčanim iznosima, pa oba ta iznosa zajedno čine konačni iznos novčane kazne. Statut ništa ne govori o tome da bi eventualno onaj dio kazne koji čini trostruku naknadu štete išao u korist oštećenog lica, ma da to inače nije isključeno.

²⁴⁹ Statut ovo djelo smatra posebnom vrstom krađe («Ki bi sam v svoih rukah kral...»). Prema elementima koje nam za ovo djelo pruža statutarni tekst izgleda nam da se radi o deliktu utaje.

²⁵⁰ Iznos utjerane novčane kazne (koji ovisi od vrijednosti ukradene stvari) dijeli se tako da za 2/3 pripada oštećenom licu, a 1/3 općinskim vijećnicima («... a od toga grje 2 dela onomu, komu e škoda učinena, a ostanak gre meju vseh stariih«).

se s presudom ne bi složio nego bi bez želje suprotne strane ponovo zatražio pravdu — 1 marku novčane kazne u korist vijećnika (toč. 19); tko ženi ili udovici skine s glave pokrivalo — 50 libara (toč. 20); tko u šumi Loze do Presjeka siječe sirovo drvo — 16 soldina, a tko sirovo drvo siječe u Presjeci — 2 libre (toč. 21); tko siječe u narodnom gaju — 1 marku (toč. 22); za napasanje stoke u tuđem sjenokosu — 1 marku, a vlasniku suviše da naknadi pričinjenu štetu (toč. 23); tko se uhvati da napasa stoku u zabranu — 48 soldina (toč. 23); za krađu drva ili blaga »na porti« (?) — 50 libara (toč. 35).

Osim navedenog u još dva slučaja izricana je novčana kazna kao glavna, ali kumulativno s nekom drugom kaznom, čija je i vrsta i mjera ostavljena sudu na slobodnu ocjenu i odluku (arbitrarna kazna). U jednom slučaju radi se o kažnjavanju osobe koja bi u gradu ili izvan grada razbila nečiju kuću ili uljani mlin — glavna kazna se sastoji od 5 maraka novčane kazne, a sporedna kazna se ostavlja sudu²⁵¹ na slobodnu odluku (toč. 6). U drugom pak slučaju radi se o kažnjavanju izvršilaca krađe blaga (domaćih životinja) kad je djelo izvršeno u noći, za koji delikt se propisuje kazna koja iznosi dvostruko od kazne predviđene za isto djelo kada je izvršeno po danu — što će reći da u ovom slučaju kazna iznosi dvanaestostruku vrijednost ukradenog blaga, što bi bila samo glavna kazna, s kojom se kumulativno određuje još i neka druga kazna, po ocjeni suda (toč. 9).²⁵²

MOŠĆENIČKI STATUT IZ 1637. GODINE

Ovaj statut sastavio je notar Stanislav Negovetić 1637. Statut u stvari predstavlja kodificiranu zbirku mnogobrojnih normativnih odredaba, koje obuhvaćaju vremenski razmak od druge polovice XV pa do sredine XVIII stoljeća ili preciznije: od 1470. (od kada potječu najstarije odredbe u statutu) pa do 1753. (od kada datiraju najmlađe odredbe). Zahvaljujući okolnosti što u tekstu statuta osim pojedinih propisa stoji i godina njihova donošenja, možemo lako pratiti razvojne putove pisanog prava Mošćenica na pojedinim njihovim etapama u čitavom ovom vremenski dugačkom razdoblju (XV do XVIII st.).

Povijest Mošćenica tijesno je povezana s poviješću Kastva, jer su Mošćenice Riječkoj gospoštiji pripadale samo do 1584, a od tada su pripadale Kastavskoj kapetaniji i predstavljale slobodnu općinu²⁵³ sa svojim unutrašnjim uređenjem koje se temeljilo na propisima lokalnog mošćeničkog prava sadržanog u Mošćeničkom statutu.

Imamo sačuvan tzv. porečko-riječki rukopis Mošćeničkog statuta iz XVII stoljeća koji se danas nalazi pohranjen u Historijskom arhivu u Rijeci (sign. JU 3—12) i prijepis svećenika Jakova Volčića negdje iz sredine XIX stoljeća (koji se nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu). Porečko-riječki rukopis pisan je latinicom i nedosljednim talijanskim pravopisom (iako na našem jeziku) upravo onako kako su njegovi stari prepisivači smatrali najpraktičnijim u svome pokušaju da što bolje i vjernije zapišu interesantne nijanse lokalnog mošćeničkog govora.

²⁵¹ »... i ča pravda naide«.

²⁵² »... a v nošći duplicu, i plašća penu, ka koli se više udrži«.

²⁵³ Ante Šepić: Zakon kašteła Mošćeníc, Rad JAZU — knj. 315, Zagreb, 1957, 234.

Tekst ovog statuta do sada je objavljen četiri puta kod nas, a jednom u Pragu i to kako slijedi:

a) Prvi put je tekst ovog statuta objavio prof. Nikola Žic u Programu Pazinske gimnazije za školsku 1911/1912. god.²⁵⁴ Tom je prilikom objavljivač imao u rukama porečko-riječki rukopis. Njegovo nastojanje da objavi tekst statuta ad litteram samo je djelomično uspjelo jer su mnoge riječi pogrešno pročitane iz originalnog teksta porečko-riječkog prijepisa, a neke su riječi i izostavljene.²⁵⁵ Osim toga tekstu je nedostajala naučna aparatura.

b) Godine 1912. tekst ovog statuta objavio je Rudolf Strohal.²⁵⁶

c) Godine 1914. Mošćenički statut objavljuje poznati pravni povjesničar i profesor praškog univerziteta dr Karel Kadlec.²⁵⁷

d) Godine 1957. tekst ovog statuta kritički objavljuje (ali fonetski!) Ante Šepić u svojoj filološkoj studiji pod naslovom »Zakon kaštela Mošćenica«.²⁵⁸

e) Na koncu slijedi i moj tekst Mošćeničkog statuta (ad litteram) objavljen 1975. godine.²⁵⁹

I) Osobitosti krivičnog prava Mošćeničkog statuta

Obim ovog statuta nije dovoljno velik, obuhvatnost njegovih propisa (pa i krivičnopravnih) također. Krivično pravo je, inače, i u ovom statutu imalo svoje istureno mjesto, mada ni njegova obuhvatnost nije bila velika. Krivičnopravna materija izložena je bez određenog sistema i, naravno, bez osjetnijeg odvajanja krivično-materijalnih od krivično-procesualnih odredaba.

Kod istovrsnih delikata u pravilu nema odvajanja određenih funkcionara pojačanom krivičnopravnom zaštitom. U tom pogledu, kad se radi o načelnim zaključcima, ne smije nas zavesti okolnost kao što je ona koja proistječe iz jedne statutarne odredbe kojom se kao posebno krivično djelo predviđa zadržavanje udarca viječniku.²⁶⁰

Nije poznata dioba vinosti na dolus i culpa. Čak se ove pojmove ponegdje i čudno miješa,²⁶¹ očigledno ne shvaćajući njihovu bit (ni faktički ni pravno).

²⁵⁴ IX program c.k. velike gimnazije u Pazinu za školsku godinu 1911/1912.

²⁵⁵ Nije isključeno da su i eventualne štamparske greške (na koje, međutim, nije ukazano ispravkom) dijelom pridonijele povećanju nedostataka ovog po prvi put objavljenog teksta ovog statuta.

²⁵⁶ Rudolf Strohal: Mošćenički statut, Südslavische Revue, Zagreb, 1912.

²⁵⁷ Karel Kadlec: Mošćenický statut, Prispěvek k seznání právních řádu chorvatské obec v Istrii ve stol. XV—XVIII. Rospravy česke akad., Praha, 1914, Třída I. číslo 53.

²⁵⁸ Ante Šepić: Zakon kaštela Mošćenica, Rad JAZU — knj. 315, Zagreb, 1957, 223—285.

²⁵⁹ Dr Đorđe Milović: Mošćenički statut iz 1637. godine, Godišnjak XXIII Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, 1975, 113—140.

Na žalost ovom prilikom potkrale su se neke štamparske greške, a izdavač nije na njih tom prilikom ispravkama ukazao (jedino je autor ispravio posebne otiske koji su mu bili dostupni). Kad se radi o tekstu ad litteram i svako pogrešno oštampano slovo ima svoju težinu. Stoga ću ma te greške detaljno ukazati u jednom svom osvrtnu na ovaj tekst statuta, da bi on na taj način sasvim valjano mogao poslužiti nauci.

²⁶⁰ Str. 5 Mošćeničkog statuta.

²⁶¹ Primjer: »... ki bi hotechi nà postu, i po nezamarschine passal xiuinu po gliudskih umogradeh...« (str. 8 statuta).

O kažnjavanju pomagača i podstrekača ništa se u statutu ne govori. Također nema pomena (ili bilo kakvog traga, direktnog ili indirektnog) o nužnoj obrani ili kakvim drugim temeljima isključenja protupravnosti delanja.

Ne govori se ništa o pokušaju, a pojmove pokušaja i izvršenog krivičnog djela (praktično uzevši, kroz smisao nekih propisa) čak se ponekad i miješa.²⁶²

Doraslost se također nigdje ne spominje. Glede doraslosti, odnosno nedoraslosti, smatramo da je i kod ovog statuta slučaj isti kao i kod ostalih do sada nabrojanih statuta iz ove regije, tj. da je ovo pitanje i nakon kodifikacije ostalo i dalje regulirano običajnim pravom. Na zaključak da su zaista mnoga, čak i vrlo važna krivičnopravna pitanja i nakon izvršene kodifikacije u Mošćenicama ostala i dalje u domeni običajnog prava navodi nas i jedna interesantna statutarna odredba o kažnjavanju kradljivaca.²⁶³

Ono o čemu ćemo naprijed govoriti kod obrade sistema kazni (što će nam ujedno pružiti i priliku uvida u relativno širok, iako specifičan, spektar predviđenih delikata) bacit će nam ujedno nešto više svjetla i na druge osobitosti krivičnog prava Mošćeničkog statuta.

II) Sistem kazni

Mošćenički statut poznaje slijedeće vrste kazni: smrtnu kaznu (u jednom jedinom slučaju, pa i ovdje određenu alternativno s kaznom konfiskacije cjelokupne imovine), tjelesne kazne u formi zadavanja udaraca konopom po tijelu i držanja »va klade«, novčanu kaznu, imovinske kazne gubitka robe i oduzimanja dohotka, zatvor, konfiskaciju cjelokupne imovine (svega u jednom slučaju, alternativno sa smrtnom kaznom) i izgon iz Vijeća.

SMRTNA KAZNA određena je samo za krivično djelo preljube s tuđom ženom²⁶⁴ i to alternativno s kaznom konfiskacije cjelokupne imovine. Način izvršenja smrtno kazne se ne spominje. Čini nam se, zapravo, da se ovdje radi o smrtnoj kazni (»... pod penu xiuota...«) i da iz ovakve formulacije ne bi mogla proizlaziti tjelesna kazna.

TJELESNE KAZNE nisu bile brojno zastupljene. Kazna u d a r a n j a k o n o p o m (»... tri skassi konopa...«) određena je kod delikta krađe²⁶⁵ i to kumulativno s novčanom kaznom od 5 maraka (a kad se radi o krađi živine, onda se tome dodaje još i imovinska kazna koja se sastoji u šestorostružnoj naknadi ukradene živine). Tjelesna kazna držanja »va klade« predviđena je za delikt nepridržavanja odredbe o praznovanju dana Okova sv. Petra (u trajanju po volji županovoj), a izriče se kumulativno s novčanom kaznom od 2 libre.²⁶⁶ Također i za djelo izbjegavanja urednog podavanja desetine gospoštiji (opet u trajanju po volji gospodskoj) izriče se također kumu-

²⁶² Primjer: »... ki bi nossil prez licentie stilet, illi pistolu... i ako bi na kęga zamaknul illi udril pada penu...« (str. 14 statuta).

²⁶³ Ova odredba glasi: »Da tati imajusse castigat po običaju pres milosti, a da ima nato prigliędat, i dobro nastat supan, i sudaz, da suakęmu suoie s mirom stogi, i bude« (str. 21 statuta: Regula, i Zapouedi..., tač. 14).

²⁶⁴ Mošć. statut, str. 21: Regula, i Zapouedi..., tač. 12 — S tuđom ženom — u smislu: s tuđom suprugom.

²⁶⁵ Mošć. st., str. 9. Propis od 19. jula 1546. godine. Obnovljen i kasnije — vidi str. 21 Mošć. st.: Regula, i Zapouedi..., tač. 14.

²⁶⁶ Str. 8 Mošć. st.

lativno s kaznom konfiskacije čitavog uroda i priploda.²⁶⁷ U jednom pak slučaju (djelo obijanja povjerene novčane ili druge pošiljke)²⁶⁸ kumulativno s novčanom kaznom od 5 maraka propisana je i tjelesna kazna čija vrsta i mjera se ostavlja ocjeni suda.

NOVČANA KAZNA propisana je za najveći broj delikata (u 55 slučajeva) i to bilo kao jedina kazna (u najvećem broju slučajeva), bilo kao alternativna kazna ili pak kazna koja se izriče kumulativno s nekom drugom vrstom kazne. Novčana kazna u velikoj većini slučajeva striktno je određena po mjeri. Što se tiče njenog pravnog karaktera, ona u većini slučajeva ima javno-pravni karakter, ali ponekad je taj njen karakter bio kvazijavni, odnosno kvazi-privatni. Za propisane kazne se nekada u statutu ne kaže kome pripadaju, a ponekad se izrijekom kaže da pripadaju: pola gospodi a pola komuni; polovica onome koji naplaćuje kaznu (tj. satniku); trećina gospodi, trećina županu, a trećina oštećenom, odnosno tužiocu; pola gospodi, a pola županu; posebno određeni dijelovi gospodi, komuni i onome koji naplaćuje; samo crkvi (u jednom slučaju). Visina propisanih novčanih kazni kreće se od 16 soldina do 100 libara (kod kazni određenih u librama) i od 1 do 5 maraka (kod novčanih kazni određenih u markama).

Novčana kazna kao j e d i n a kazna propisana je kod slijedećih delikata: za napasanje stoke na zabranjenim mjestima²⁶⁹ — 16 soldina, u vinogradu — 3 libre, a po noći — 6 libara; za nanošenje štete na tuđem imanju — 14 libara;²⁷⁰ za prodavanje nezdravog mesa — 6 libara;²⁷¹ za zakidanje na mjeri ili prodavanje robe lošijeg kvaliteta — 8 libara;²⁷² za prodaju mesa ili deranje životinja izvan klaonice — 8 libara;²⁷³ za zadavanje udarca vijećniku — 5 maraka;²⁷⁴ za zadavanje udarca (bilo kome) s modricom — 8 libara;²⁷⁵ za stjecanje prekomjerne dobiti na iznajmljene životinje — 5 maraka;²⁷⁶ za nemarno izazvani požar, odnosno za požar koji bi se pojavio kao posljedica nedovoljne brige i pažnje (koja je bila obavezna) — barem tako razumijemo statutarnu odredbu koja o tome govori («...kada ua kakouem méste po nezamarschine bisse pokazal ogan, illi uagiella kucchia...») — 8 libara;²⁷⁷ za hvatanje za oružje (tko se maši oružja) — 4 libre;²⁷⁸ za rušenje javnih

²⁶⁷ Str. 2 Mošč. st.

²⁶⁸ Str. 12 Mošč. st. — Propis iz 1603. godine.

²⁶⁹ Str. 4 Mošč. st. Propis iz 1510. godine.

²⁷⁰ Str. 5 Mošč. st. Propis također iz 1510 god.

²⁷¹ Isto

²⁷² Isto

²⁷³ Isto

²⁷⁴ Isto

²⁷⁵ Isto. — Kasnije je uz ovaj propis dodato da se kod ovog delikta, pored novčane kazne od 8 libara, trebaju procijeniti i rane (str. 20 Mošč. st.: Regula, i Zapouedi..., tač. 7). Iz nedovoljno jasne formulacije ne može se zaključiti da li se radi o naknadi štete za nanešene povrede (rane) ili o kažnjavanju po rani, kao što je bio slučaj po propisima Riječkog statuta («... Da ako bi ki ragnen, da one rane se imagiu stimat, a ne samo castigat na penu L 8: kako su peruo dellalli supani...»).

²⁷⁶ Str. 5 Mošč. st. Propis iz 1550. godine. Kod ovog delikta izvršilac je obavezan povratiti i svu protupravnu (tj. prekomjernu) dobit.

²⁷⁷ Str. 5 Mošč. st. Propis iz 1570. godine. Pored spomenute kazne izvršilac ovog djela obavezan je na naknadu cjelokupne štete.

²⁷⁸ Str. 5 Mošč. st. Propis iz 1570. godine.

puteva — 50 libara;²⁷⁹ za nanošenje rane udarcem kamenom — 50 libara;²⁸⁰ za nepropisan rad mlinara — 6 libara;²⁸¹ za zapinjanje stupica na imanjinama bez prethodnog objavljivanja — 1 marku;²⁸² za nasilno uzimanje pisma iz ruku kancelara — 50 libara;²⁸³ za sječu tuđeg plodnog drveta ili žira — 9 libara;²⁸⁴ za sječu plota i sječu ili bijeljenje bršljana — 40 libara;²⁸⁵ za kupovanje stvari od mladih osoba koje ih prodaju bez odobrenja roditelja — 8 libara, uz povraćaj stvari (po propisu iz 1529. godine), odnosno 5 maraka i povraćaj stvari (po kasnijem propisu: od 8. marta 1648. godine);²⁸⁶ za uzimanje ili traženje advokata (odvjetnika) iz Rijeke — 50 libara;²⁸⁷ za nošenje oružja po noći — 25 libara;²⁸⁸ za bacanje kamena (gađanje kamenom) u gradu — 25 libara;²⁸⁹ za nedozvoljenu ispašu — 8 libara;²⁹⁰ za nedozvoljeno uzimanje, krađu ili prodaju drva s pješčane obale ili porta ili drugih tuđih drva — 50 libara;²⁹¹ za rezanje, potkidanje ili bijeljenje hrasta, žira i ostalih stabala — 8 libara, uz naknadu štete;²⁹² za bacanje prljavštine kroz prozor na zabranjenom mjestu ili ostavljanje gnoja na zabranjeno mjestu — 2 libre;²⁹³ za izvoz drva u Veneciju bez prethodnog odobrenja — 50 libara;²⁹⁴ za upotrebu sile prema županu ili sucu — 50 libara;²⁹⁵ za sječu breskvi ili napasanje u zabranu — 32 soldina za svaki put;²⁹⁶ za klevetu — 5 maraka;²⁹⁷ za protupravno prisvajanje komunalnih dobara — 8 libara;²⁹⁸ za nepridržavanje ustanovljenog prvenstva koje pri

²⁷⁹ Str. 6 Mošč. st. Propis iz 1590. godine.

²⁸⁰ Str. 6 Mošč. st. Propis iz 1510. godine. Izvršilac ovog djela obavezan je suviše i na naknadu svih troškova i šteta oštećenom licu («... A onemu, ki bi udren, da gie obligan platit sue spendie, skodi, i manchamenti on ki udri»). No posebno je pitanje što se sve ovdje smatra štetom i koliko je daleko zakonodavac u tom pravcu otišao. »Spendie« se, vjerujemo, odnose na troškove postupka. »Skodi« razumijemo kao »nastale štete« u užem smislu (neposredne štete). Pošto se u propisu odmah iza toga nadovezuje i okrivljenikova obaveza da oštećenom naknadi i »manchamenti« (od talijanske riječi: mancamento = nedostatak, krivnja) mislimo da nećemo pogriješiti ako ovaj izraz (i u ovakvom kontekstu) shvatimo kao »izmaklu dobit« — što bi također spadalo u štetu, ali u širem smislu, kao posredna šteta. U ovakvom nas zaključku utvrđuje u znatnoj mjeri i poznata okolnost da institut naknade izmakle dobiti, koja se ostvaruje u krivičnom postupku, nije bio nepoznat u starom hrvatskom krivičnom pravu. Naime, poznavao ga je i Kastavski statut i to baš kod krivičnog djela zadavanja udarca ili posjekotine (kap. 9 Kast. st.). Stoga ne bi bilo nimalo čudno da su po ovom pitanju bila identična gledišta Kastavskog i Moščeničkog statuta.

²⁸¹ Str. 6 Mošč. st. Propis iz 1525. godine.

²⁸² Str. 7 Mošč. st. Propis iz iste 1525. godine.

²⁸³ Str. 7 Mošč. st. Propis iz 1528. godine.

²⁸⁴ Isto

²⁸⁵ Isto

²⁸⁶ Str. 7 i str. 15 Mošč. st.

²⁸⁷ Str. 8 Mošč. st. Propis iz 1543. godine.

²⁸⁸ Str. 9 Mošč. st. Propis iz 1547. godine (7. decembra).

²⁸⁹ Isto

²⁹⁰ Str. 10 Mošč. st. Propis od 1. maja 1552. godine.

»Arbadija« (ili »arbadiga«) od italijanske riječi »erbatica« = travarina (ili prava ispaša uz davanje određene daće). Vidi kod Mažuranića: Prinosi..., sv. I, na str. 7 pod »arbadiga«. Isto kod Šepića: op. cit., na str. 281.

²⁹¹ Str. 10 Mošč. st. Propis iz oktobra 1552. godine.

²⁹² Str. 10 Mošč. st. Propis iz aprila 1553. godine.

²⁹³ Str. 11 Mošč. st. Propis iz 1553. godine.

²⁹⁴ Str. 11 Mošč. st. Propis od 3. maja 1554. godine.

²⁹⁵ Str. ista. Propis iz 1561. god.

²⁹⁶ Isto.

²⁹⁷ Strana ista. Propis iz 1574. godine.

²⁹⁸ Isto.

kupovini mesa i ribe pripada plovanu, županu, vijećnicima, satniku i kancelaru — 2 libre;²⁹⁹ za utaju povjerene pošiljke — 8 libara (uz naknadu štete) ili više (po ocjeni suda) ako je pošiljka veće vrijednosti;³⁰⁰ za neovlaštenu sječu tuđih drva — 10 libara po svakom stablu;³⁰¹ za sječu ili napasanje stoke u gaju — 32 soldina;³⁰² za sječu u gaju ubuduće (sic! — valjda od dana donošenja ovog propisa — propis je iz 1603. godine) — 8 libara za svaki grm;³⁰³ za krađu počinjenu od strane posebno uglednih ljudi ili funkcionara (kojima se iz obzira prema njihovom dostojanstvu ne bi mogla izreći kazna udaranja konopom) — novčana kazna u iznosu dvostrukom od one koja je inače propisana za takva djela;³⁰⁴ za nošenje bodeža ili pištolja bez dozvole — novčana kazna za koju se ne navodi mjera;³⁰⁵ za mašanje za bodež ili pištolj ili napad istima — novčana kazna bez oznake mjere;³⁰⁶ za nepoštivanje praznika radeći na praznični dan — 2 libre (koja kazna ide u potpunosti crkvi);³⁰⁷ za nanošenje klevete ili uvrede čuvarima šuma — 5 maraka;³⁰⁸ za zadavanje udarca s okrvavljenjem — 25 libara;³⁰⁹ za zadavanje teške i smrtne rane — 50 libara ili više prema ocjeni suda;³¹⁰ za nepodnošenje pravovremenog godišnjeg izvještaja o vođenim sporovima i kaznama od strane župana i sudaca — 5 maraka;³¹¹ za nemarno održavanje javnih putova, voda i lokvi od strane župana, sudaca i komunščaka (oni su valjda bili odgovorni za nadziranje urednog održavanja) — 2 marke;³¹² za prikrivanje izvršioaca krivičnog djela — 25 libara;³¹³ za držanje prostitutki u svojoj kući — 25 libara;³¹⁴ za vršenje bilo kakve usluge osobi koja ne bi priznavala nadležnost općinskog suda — 50 libara.³¹⁵

Novčanu kaznu koja se izriče kumulativno s nekom drugom vrstom kazne imamo u slijedećim slučajevima: za klevetu izvršenu od strane jednog vijećnika prema drugom vijećniku — novčana kazna od 100 libara kumulativno s kaznom izгона iz Vijeća;³¹⁶ za nepridržavanje odredbe o praznovanju dana Okova sv. Petra — 2 libre kumulativno s tjelesnom kaznom držanja »va klade« u trajanju prema ocjeni županovoj;³¹⁷ za krađu — novčano 5 maraka (a ako je u pitanju krađa živine, tada još i šestostruka naknada u naturi) kumulativno s tjelesnom kaznom od 3 udarca konopom po tijelu;³¹⁸ za obijanje povjerene novčane ili druge pošiljke — 5 maraka novčane kazne

²⁹⁹ Str. 12 Mošč. st. Propis iz 1603. godine.

³⁰⁰ Isto. — »Trames« — tal. trameso = umotak, zamotak, paket, pošiljka (V. Mažuranić: Prinosi..., sv. X, str. 1459, pod »trames«).

³⁰¹ Str. 12 Mošč. st. Propis iz 1603. godine.

³⁰² Isto. — Loza = šuma, gaj (vidi: Šepić, op. cit., 283).

³⁰³ Isto. — »Sterped« = grm (vidi Šepić: op. cit., 284).

³⁰⁴ Str. 13 Mošč. st. Propis od 7. augusta 1637.

³⁰⁵ Str. 14 Mošč. st. Propis od 19. januara 1635. godine.

³⁰⁶ Isto.

³⁰⁷ Isto. Propis od 7. marta 1639. godine.

³⁰⁸ Str. 18 Mošč. st. Propis iz 1690. godine.

³⁰⁹ Str. 20 Mošč. st. Regula, i Zapouedi..., tač. 7.

³¹⁰ Isto.

³¹¹ Isto, tač. 8.

³¹² Isto, tač. 9.

³¹³ Isto, tač. 11.

³¹⁴ Str. 21 Mošč. st.: Regula, i Zapouedi..., tač. 11.

³¹⁵ Str. 28 Mošč. st. Propis od 3. augusta 1704. godine.

³¹⁶ Str. 6 Mošč. st. Propis iz 1472. godine.

³¹⁷ Str. 8 Mošč. st. Propis iz 1533. godine.

³¹⁸ Str. 9 Mošč. st. Propis iz 1546. godine.

kumulativno s tjelesnom kaznom vrste i mjere po ocjeni suda;³¹⁹ za psovanje i zaklinjanje bogom ili majkom božjom i svecima — novčana kazna od 1 marke kumulativno s kaznom zatvora u trajanju od 1 dana (a za ponovljeni slučaj) dvostruko);³²⁰ za opijanje — ista kazna kao naprijed.³²¹

Novčanu kaznu propisanu alternativno s nekom drugom vrstom kazne nalazimo svega u dva slučaja: za kupnju, prodaju ili zamjenu izvršenu na lihvarski način (25 libara novčane kazne) i za prevaru u trgovini (također 25 libara novčane kazne). U oba slučaja kao alternativna kazna propisana je kazna gubitka robe.³²²

Imovinska kazna GUBITKA ROBE propisana je svega u ova dva naprijed navedena slučaja.

Kazna ODUZIMANJA ČITAVOG DOHOTKA predviđena je također svega u dva slučaja. U jednom se radi o djelu izbjegavanja urednog podavanja desetine gospoštiji — kazna: oduzimanje čitavog uroda, kumulativno s tjelesnom kaznom držanja »va klade« u trajanju »do volje gospodske«.³²³ U drugom pak slučaju radi se o deliktu davanja netočnih podataka o dohocima — kazna: oduzimanje čitavog dohotka.³²⁴

Kaznu ZATVORA nalazimo svega u dva slučaja (za djelo psovanja i zaklinjanja bogom, majkom božjom i svecima, te za djelo opijanja) — u oba slučaja u trajanju od 1 dana i to kao alternativnu kaznu novčanoj kazni u iznosu od 1 marke.³²⁵

Kaznu KONFISKACIJE CJELOKUPNE IMOVINE nalazimo kod delikta preljuba i to kao alternativnu smrtnoj kazni.³²⁶

IZGON IZ VIJEĆA predviđen je kao kazna u dva slučaja. U jednom se radi o djelu iznošenja tajni Vijeća — kazna: vječni izgon iz Vijeća za izvršioca djela (i zabrana ulaska u članstvo Vijeća za njegove potomke!),³²⁷ a u drugom o djelu klevete izvršenom od strane jednog vijećnika prema drugom vijećniku — kazna: izgon iz Vijeća (izriče se kumulativno s novčanom kaznom od 100 libara).³²⁸

³¹⁹ Str. 12 Mošč. st. Propis iz 1603. godine.

³²⁰ Str. 20 Mošč. st.: Regula, i Zapouedi . . . , tač. 10.

³²¹ Isto.

³²² Str. 21 Mošč. st.: Regula, i Zapouedi . . . , tač. 13.

³²³ Str. 2 Mošč. st.

³²⁴ Str. 7 Mošč. st. Propis iz 1525. godine.

³²⁵ Str. 20 Mošč. st.: Regula, i Zapouedi . . . , tač. 10.

³²⁶ Str. 21 Mošč. st.: Regula, i Zapouedi . . . , tač. 12.

³²⁷ Str. 4 Mošč. st. Propis iz 1510. godine.

³²⁸ Str. 6 Mošč. st. Propis iz 1472. godine.

SUMMARY

The Statutes of the Norther Kvarner and some Questions Relating to Criminal Law

The author considers the codifications of the laws in the region of northern Kvarner, namely: the Statute of Senj of 1388, the Statute of Vinodol of 1288, the Statute of Trsat of 1640, the Statute of Rijeka of 1530, the Statute of Kastav dating from the XV. century, the Statute of Veprinac of 1507 and that of Mešćenice of 1637. The author also examines some of the characteristics of the criminal law, as presented in these Statutes.

Broadly speaking, all these ancient laws never paid much attention (or only sporadically and then just little) to general criminal institutions such as: attempt, division of guilt in «dolus» and «culpa», self-defence and other causes for the exclusion of illegality from a certain act. Here and there, we meet with traces of these institutes within the framework of precisely defined offences. A considerable progress in this respect was made by the Statute of Rijeka, which distinguishes between dolus and culpa (the Statute of Trsat follows suit), in some instances it accepts self-defence, while resolving only in principle the question of punishing accomplices and instigators for all cases (if and when other solutions were not provided for by some special law acts). Curiously enough, none of these statutes mentions in expressis verbis the difference between offenders under age and adults. It seems that these provisions must have remained in the sphere of customary law, even after these codifications had taken place.

Prevela: mr Tatjana Dworski

SOMMARIO

Gli statuti del Quarnero settentrionale ed alcune questioni di diritto penale

L'autore offre un saggio sulla codificazione del diritto nella regione settentrionale del Quarnero, analizzando particolarmente: lo Statuto di Segna del 1388, la Legge di Vinodol del 1288, lo Statuto di Tersatto del 1640, di Fiume del 1530, di Castua del XV sec., di Veprinac del 1507, di Moschiena del 1637 e alcune caratteristiche di diritto penale contenute in tali statuti.

In generale queste antiche Leggi non davano alcuna importanza (o solo qua e là e superficialmente) alle istituzioni generali giuridico-penali quali: tentativo, divisione della colpa in «dolus et culpa», legittima difesa ed altre cause fondamentali di esclusione della illegittimità. Raramente troviamo solo tracce di queste istituzioni. Un progresso significativo in questo senso fu compiuto dallo Statuto di Fiume il quale, nella divisione della colpa, distingueva il dolo dalla colpa (imitato dallo Statuto di Tersatto), in alcuni casi rispettava la legittima difesa, mentre la punizione del complice e dell'istigatore veniva risolta per principio e per tutti i casi (quando non era stabilito da norme particolari). È interessante notare che nessuno di questi statuti non parla «expressis verbis» dei maggiorenni rispettivamente dei minorenni. Riteniamo che queste norme fossero rimaste di competenza del diritto consuetudinario anche in seguito alla pubblicazione di queste codificazioni.

Preveo: prof. Aldo Luppi

PRISTAV U VINODOLSKOM ZAKONU

DR ANTUN CVITANIĆ, redovni profesor
Pravnog fakulteta u Splitu

UDK 347.94
Izvorni znanstveni članak
Ur. 1. 9. 1982.

Dok još nije bilo pisma, ljudi su se dovijali na razne načine da bi fiksirali pravnorelevantne činjenice. S tim u vezi se kod Slavena javlja institut pristava kao osobe koja je ovlaštena da sasluša ishod nekog sudskog spora ili zapamti druge pravnorelevantne činjenice i kasnije, kad ustreba, o tome posvjedoči. Takve izjave pristava uživale su tzv. javnu vjeru (fides publica), tj. presumiralo se da su istinite a onaj koji je eventualno tvrdio protivno morao je to pod otežanim uvjetima dokazivati.

Pristavi se spominju i u Vinodolskom zakonu iz 1288. Taj pravni spomenik pisan starohrvatskim jezikom i najstarijim slavenskim pismom, glagoljicom, ipak ne registrira potpuno slobodnu volju vinodolskih zemljoradnika i pastira, jer je nastao pregovorima s novim feudalnim gospodarima, krčkim knezovima. Zato su neki instituti starog slavenskog prava tu doživjeli svoju transformaciju. Tako je u Vinodolskom zakonu i pristav izgubio svoju izvornu funkciju da intervenira u sudskim postupcima i rješenjima i da o tome zasjeđuje javnom vjerom. On se tu pretvara više ili manje u osobu koja samo pomaže sudu u postupku ili jednostavno izvršava sudska rješenja. K tome, pristav sve više postaje knežev čovjek, radi pretežno u njegovom interesu i, naravno, s tim u vezi gubi svoj negdašnji značaj i ugled. Tako iz društvenog položaja i ugleda pristava u Vinodolskom zakonu možemo zaključivati i o promjeni društveno-ekonomskih odnosa u Vinodolu krajem XIII stoljeća.

1. Raspadom prvobitne zajednice, postepenim klasnim raslojavanjem i s tim u vezi stvaranjem posebnih interesa, politička vlast koja je iz toga rezultirala nužno je morala pronaći neko sredstvo kojim će se ti interesi, što su se sve više i više množili, utvrditi kao pravnorelevantne činjenice. Danas se ti interesi, kao što je općepoznato, utvrđuju pismenim putem u posebnim ispravama izdanim ili ovjеровljenim od državnih organa. Takve isprave tada uživaju tzv. javnu vjeru (»fides publica«), tj. presumira se da je ono što u njima piše istinito, a onaj koji eventualno tvrdi protivno mora to dokazati.

Postavlja se, međutim, pitanje kako su se određene pravnorelevantne činjenice mogle utvrditi u vrijeme dok pismenosti uopće nije bilo, ili pak u vrijeme dok ona nije bila osobito razvijena. Kako su se, primjerice, u ta davna vremena mogla vjerodostojno fiksirati pojedina sudska rješenja, u prvom redu sama presuda. Kako se, na primjer, u vrijeme kada još nije bilo nikakvih zemljišnih knjiga mogla utvrditi površina neke zemljišne če-

stice i njezine granice, a posebno pravni odnosi u vezi s određenom nekretninom.

Što je bilo prirodnije negoli da se u takvim prilikama ljudi posluže jedinim sredstvom koje im je onda stajalo u tu svrhu na raspolaganju — vlastitim pamćenjem. Ali i kod toga se morala praviti određena selekcija i u tu svrhu koristiti se ne bilo čijim pamćenjem, već pamćenjem onih ljudi kojima je ta sposobnost bila razvijenija i koji su pružali određeno jamstvo da će točno reproducirati ono što su zapazili, tj. koji neće svjesno prikazati stvari drukčijima. Trebalo je, naime, naći vjerodostojne ljude, ljude koji uživaju veliko povjerenje u vlastitoj sredini i upotrijebiti ih kao žive magnetofone koji će registrirati stanovite pravnorelevantne činjenice i, kad to bude potrebno, reproducirati ih živom riječi kojoj će se onda u pravilu u potpunosti vjerovati.

Takvi su ljudi kod starih Grka bili vjerojatno tzv. *mnémones*¹ gdje i sama etimologija riječi kazuje o ulozi koju je kod njih imalo pamćenje. Kod Rimljana izgleda da je to bio *antestatus*.²

Kod Slavena su tu funkciju obavljali pristavi. Etimologija riječi *pristav* još nije neosporno utvrđena, ali u znanosti prevladava mišljenje da je slavenskog karaktera odakle je ušla u srednjovjekovni mađarski jezik kao *poroszló*, odnosno *porosztó*, te u srednjovjekovnu latinštinu, osobito u latinski pisane statute naših srednjovjekovnih primorskih komuna, najčešće kao *pristaldus* ili *prestaldus*.³

I doista, pristava poznaje ruska pravna povijest, poznaje ga i Dušanov zakonik, poznaje ga Poljički statut⁴ i Vinodolski zakon. K tome treba reći da ni u jednom analognom pravnom institutu, recimo kod grčkih *mnémones*, nije tako vidljiva i tako jasna uloga tih ljudi kao upravo kod slavenskog pristava.

No, kod svega toga neobično je to što nitko nije ušao u bit slavenskog instituta pristava do Marka Kostrenčića koji je u izvrsnoj monografiji »Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka«, objavljenoj 1930. u Beogradu u izdanju Srpske kraljevske akademije, dao analizu tog instituta koristeći se i odredbama Vinodolskog zakona i k tome proučio komparativno čitavu problematiku tzv. javne vjere u srednjem vijeku kod nas uspoređujući rad pristava s radom javnih notara i s ulogom autentičnih pečata. Uistinu ne doznajemo ništa o izvornoj prirodi instituta pristava iz Mažuranićevog velikog pravnopovijesnog rječnika,⁵ pa ni iz Uvoda u istoriju slavenskih prava F. Taranovskog,⁶ ni iz Kadlecovog Prvobitnog slavenskog prava pre X veka.⁷ Svugdje se pristav smatra onim

¹ *Mitteis*, *Reichsrecht und Volksrecht*, Leipzig 1891, str. 171. i dalje (cit. prema M. Kostrenčić, *Fides publica — javna vera — u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka*, Beograd 1930, str. 68—69 i 139).

² *M. Kostrenčić*, o.c., str. 70.

³ *Ibidem*, str. 69—70.

⁴ *A. Cvitanić*, *Uloga pristava prema Poljičkom statutu*, Poljički zbornik, sv. III, Split 1978, str. 103—115.

⁵ *V. Mažuranić*, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, I—X, Zagreb, 1908—1922.

⁶ *F. Taranovski*, *Uvod u istoriju slovenskih prava*, Beograd, 1923.

⁷ *K. Kadlec*, *Prvobitno slovensko pravo pre X veka*, Beograd 1924. Na str. 115. on za pristave kaže uglavnom tek toliko da taj izraz označava čovjeka koji je bio sucu »pristavljen« (adjunctus) »kao njegov pomoćnik i izvršnik«.

na što je zapravo tek u kasnijem razvoju sveden, tj. pretežno pomoćnikom suca i prvenstveno mu se pripisuje dužnost da pomaže sucima u rješavanju službenih poslova. Zanemaruje se pak, ili se uopće ne spominje, ono što je njegova prava i primarna funkcija, a to je — kako je već istaknuto — da njegove usmene izjave uživaju snagu javne vjere kakvu otprilike danas uživaju isprave koje izdaju ili ovjerovljuju državni organi.

Već je Lucius tvrdio da Hrvati uopće nisu upotrebljavali isprave, već da su bili »tertium fide et religione ad res gestas probandas contenti«,⁸ misleći kod toga vjerojatno baš na ulogu pristava kao osobe javne vjere. Jasno je da je privrednim razvojem i umnožavanjem pravnih poslova s time u vezi, taj institut javne vjere postajao sve nepouzdaniji i nedovoljno ekspeditivan. K tome je i širenje pismenosti stvaralo pogodno tlo da se sa susjednog Apeninskog poluotoka prihvati jedno sigurnije sredstvo javne vjere — notarska isprava. Ali i na primorju je utjecaj starih shvaćanja bio toliko jak da se i u notarskim ispravama, pa i u statutima komuna, kao što je već rečeno, nailazi na latinizirani naziv pristava s već znatno izmijenjenom funkcijom ili pak na službe koje podsjećaju na funkciju negdašnjih pristava iako su već dobile sasvim drukčiji naziv.

Shvaćanje da se pomoću vjerodostojnih ljudi, kao što su bili pristavi, može najprikladnije fiksirati neka pravno relevantna činjenica, bilo je u Slavena duboko ukorijenjeno tako da još godine 1938. u knjizi »Narodno pravo — zbornik pravnih misli iz naših narodnih umotvorina« Ferdo Čulinović piše: »Isprava je dokaz o postojanju nekog pravnog odnosa ili o kakvoj činjenici, ali joj se ipak kod nas ne pridaje ona dokazna snaga i važnost, koju isprave imaju u drugim sredinama i krajevima. Moderni svijet nastoji da pismeno fiksira sve svoje obaveze i prava, nastoji da se stvori isključiva obaveznost i važnost prema onoj klasičnoj rimskoj maksimi o dokaznosti isprava. Po shvatanju našeg naroda ne bi se moglo reći da i on drži da — quod non est in actis, non est in mundo. Nasuprot tome kaže narodna poslovice: 'harta se pusti pisat'. Papiru je mrtva stvar i na njemu se može pisati što se hoće. Od mrtve stvari važniji su živi ljudi.«⁹ Uostalom, sjetimo se i one narodne: »Volovi se za rogove vežu, a ljudi za riječ.« Zato se i naziv pristava iza kojega se prvobitno krio institut javne vjere kod nas tako dugo održao iako je postepeno, uslijed ekonomskih, socijalnih i kulturnih prilika gubio svoje originarno značenje.

2. Iako je »intervencija pristava u sudskim postupcima i rešenjima i njihovo zasvedočenje javnom verom, upravo izvorna funkcija pristava, jer moramo pretpostaviti da su sudovi, odnosno sudije, morali na neki način svoja rešenja utvrditi«,¹⁰ takvu ulogu u Vinodolskom zakonu pristavi nemaju.

U njemu se pristav najčešće pojavljuje kao osoba koja pomaže sudu u postupku ili izvršava sudska rješenja.

Tako po čl. 19. »nieden svedok pomaknen za svidoka nema svidočiti ako nij prvo pitan od pristava«. Margetić, oslanjajući se na Jagića, smatra da je tu riječ »o odredbi po kojoj pristav treba prethodno utvrditi da li je

⁸ J. Lucius, De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelaedami 1666, str. 271.

⁹ F. Čulinović, Narodno pravo — zbornik pravnih misli iz naših narodnih umotvorina, Beograd 1938, str. 346.

¹⁰ M. Kostrenčić, o.c., str. 131, bilješka 96.

iskaz nekog svjedoka pravno relevantan i po kojoj stranka ne smije sama privoditi svjedoka jer time očito može utjecati na njegov iskaz.«¹¹ Prekršitelj te odredbe, tj. onaj koji bi svjedočio a da mu to prethodno pristav nije odobrio, treba da plati globu od 40 soldina u korist kneza, a osim toga treba da nadoknadi štetu onome kome ju je nanio svojim svjedočenjem. Izgleda da je i čl. 47. s time u vezi, jer se i tu spominje prihvaćanje, odnosno neprihvaćanje svjedoka.

Po Margetiću je i ovrha »u rukama pristava«.¹² Doduše čl. 49. očito ne govori o ovrši kao posljedici gubitka imovinskopravnog spora, već o zapljeni ukradene stvari koja se (zapljena) povjerava pristavu vjerojatno da bi se spriječila samopomoć. Govori se tu, naime, o tome da pristav plijeni malo živo govedo» za tatbu«, tj. »za krađu« i da kao nagradu za to dobija par poplata a da govedo pripada onome čije je bilo. Riječ »za tatbu« (»za krađu«) upućivale bi na to da se radi o pljenidbi kao kazni za ukradeno, ali odredba da »govedo pripada onome čije je bilo« očito ukazuje na to da se tu zapravo radi o zapljeni baš ukradene stvari uz već rečenu napomenu da se spriječi samopomoć. Zanimljivo je da i u bračkom Statutu iz 1305. nalazimo pristava sa sličnom funkcijom pod nazivom »pristaldus ad furta inquirenda« (»pristav za istraživanje krađa«).¹³ Čl. 50 Vinodolskog zakona govori o nagradi pristava koji bi plijenio ukradena velika goveda kao i o nagradi za pljenidbu drugih ukradenih stvari. Da knez kod svega toga u prvom redu zaštićuje svoje interese, vidi se po tome što isti član određuje da se takav pristav može uzeti samo od kneževa dvora i njegovim odobrenjem i da određenu imovinsku korist od takve pristavove akcije ima i knez, odnosno njegov dvor. Ostaje jedino da iz sadržaja čl. 48. koji govori o tome da nijedan pristav ne može uzeti više od 10 soldina od najvećeg spora, a od najmanjeg 5, pretpostavimo da se tu radi o nagradi za ovrhu koju pristav vrši povodom imovinskopravne presude, osim ako i tu nije riječ o nagradi za pozivanje, odnosno određivanje svjedoka a shodno već navedenom čl. 19.

Kako iz svega toga razabiremo, pristav je u Vinodolu već službena osoba, pa politička vlast u ime koje on učestvuje u radu suda kao sudski pomagač preuzima na sebe jamstvo za pravilno obavljanje njegove službe i kažnjava pristava koji bi iznjevrio povjerenje koje ljudi u njega imaju. Pretpostavlja se, naime, prema čl. 65. da su pristavi poštjeni i vjerodostojni ljudi »ako se krivi ne naidu«, tj. »ako se ne dokaže da su lažni«. Drugim riječima, njihove usmene izjave imaju prednost pred drugim dokaznim sredstvima koja nisu uživala zaštitu javne vjere i presumira se da je njihova usmena izjava »u celini istinita i verodostojna, dok protivno od toga ne dokaže ona stranka, koja tvrdnju o... lažnosti postavlja.«¹⁴ Za pristava daleko važi presumpcija istinitosti i vjerodostojnosti, pa onaj koji tvrdi protivno mora to dokazati »s trimi podobnima svedoki«, tj. »s tri vjerodostojna

¹¹ L. Margetić, Iz vinodolske prošlosti, pravni izvori i rasprave, Rijeka 1980, str. 160.

¹² Ibidem, str. 163.

¹³ A. Cvitanić, Srednjovjekovni statut bračke komune iz godine 1305, Supetar 1968, str. 89. i 135. Prema glavi XXXIII četvrte knjige Statuta izgleda kao da bi takav pristav dobio za nagradu baš pronađenu ukradenu stvar. Vjerojatno je to mjesto u Statutu iskrivljeno, jer bi logičnije bilo rješenje slično analognoj odredbi Vinodolskog zakona.

¹⁴ M. Kostrenčić, o.c., str. 32.

svjedoka«. Međutim, treba ovdje naglasiti da to ipak nije jako otežano dokazivanje, jer čl. 52. određuje da se i lažnost iskaza nekog svjedoka može dokazivati s tri vjerodostojna čovjeka. Dapače u čl. 53. izjedačuje se u određenom smislu pristav sa svjedokom u slučaju da za pristave netko tvrdi da su krivi i obeća to dokazati drugim svjedocima a to ne uspije, što nam očito ukazuje na ne baš tako velik ugled same pristavske službe kakav je bio u prijašnja vremena kad se sigurno pristav nije ni u kom pogledu izjednačavao s ostalim svjedocima.

Prema čl. 51. ako bi se ustanovilo da je pristav »kriv«, tj. da nije vjerodostojan, osuđuje se na konfiskaciju imovine, pokretne i nepokretne, u korist kneza i ne može više biti pristav osim ako bi mu to knez posebno dopustio. Stranka pak protiv koje je pristav lažno govorio, »ako bi imala biti u nekoj stvari osuđena, neka bude slobodna ili neka povede parnicu zbog koje je oslobođena.«¹⁵ Samo, naravno, treba dokazati uz pomoć već rečena 3 vjerodostojna svjedoka da je pristav lažno govorio, jer se inače potvritelj osuđuje na globu od 40 soldina u korist kneza i jednog vola u korist oklevetanog pristava umjesto kojega mu može isplatiti 10 libara.

I po tome upada u oči da uloga pristava u Vinodolskom zakonu i njegov ugled nisu više onakvi kakvi su bili u davnini, jer na primjer Poljički statut u čl. 67 c koji normira prastare društvene odnose kaže da se na pristava koji je dao lažan iskaz nekada primjenjivao »zakon stari, da mu se imaju izsići tri rebra i nije veće virovan nizaštor.«

*
* *

Vinodolski zakon iz 1288. godine pisan starohrvatskim jezikom i najstarijim slavenskim pismom, glagoljicom, dokument je srednjovjekovne vinodolske općine koja pred krčkim knezovima, kao novim feudalnim gospodarima, želi sačuvati bar nešto od svog starog običajnog prava i mjesnog crkvenog prava, razlozi za kodifikaciju prava, tj. za donošenje Vinodolskog zakona, nisu bili u težnji za pravnom racionalizacijom, već su bili prvenstveno političkog karaktera. Vidi se to po čitavom nizu članova Zakona. Knezu se osigurava dobar materijalni položaj i pozicija vlasti. Zbog nedostatka drugih izvora teško je provjeriti kako su se odredbe Vinodolskog zakona provodile u praksi. Kako Vinodolski zakon predstavlja neku vrstu feudalnog ugovora između krčkih knezova i stanovništva Vinodola, trebalo bi pretpostaviti da je vjernost morala biti obostrana a vrhovni arbitri u tom pitanju da su bili ugarsko-hrvatski kraljevi. No teško bi bilo ustvrditi da su vinodolski pastiri, ratari, vinogradari i ribari mogli uvijek i potpuno ostvarivati svoja, makar i ograničena prava, kad znamo da su pod pritiskom nove feudalne gospode morali u Zakonu mijenjati i karakter nekih prastarih slavenskih instituta koji vuku svoje porijeklo još iz kolektivističkih vremena. Možda se to najbolje vidi upravo na primjeru pristava i njegove službe koji postaje knežev čovjek, radi pretežno u njegovom interesu i — jasno — s tim u vezi gubi svoj negdašnji značaj i ugled.

¹⁵ Prijevod na suvremeni jezik prema L. Margetiću, o.c.

SUMMARY

The Institute of a Legal Adjunct in the Statute of Vinodol

While the art of writing was still unknown, people tried to save relevant legal facts from oblivion in different ways. In this connection, the Slavs created the institute of adjuncts to the law-courts who were authorized to attend proceedings in courts and hear their outcomes or to memorize relevant legal facts, in order to be able to give evidence later, if necessary. The evidence of an adjunct was considered to have the force of public faith (*fides publica*) i.e. the adjunct was assumed to be telling the truth, and whoever maintained to the contrary, had to prove his assertion under more difficult conditions.

Legal adjuncts are mentioned even in the Statute of Vinodol, dating from 1288. However, this legal monument, written in the old Croatian language and in the oldest Slavic script, the Glagolitic alphabet, still does not register comprehensively the free will of the agricultural labourers and shepherds, since it represents the result of negotiations with the new feudal landlords, the dukes of Krk. This is why some institutes of the old Slavic law went through their transformation just here. Thus, according to the Statute of Vinodol, the adjunct was deprived of his original function to intervene in judicial proceedings and in judgments and to give thereupon evidence with the force of public faith. He has become more or less a person who merely helps the court during the proceedings, or who only carries out judgments. Moreover, the adjunct has gradually become dependent on the duke, acting predominantly in the latter's interest and due to this fact has lost, of course, his former significance and reputation. Thus, from the social status and reputation of an adjunct we can draw a conclusion concerning the changes of socio-economic relations in Vinodol at the end of the XIII century.

Prevela: mr Tatjana Dworski

SOMMARIO

Aggiunto giudiziario della Legge di Vinodol

Quando non esisteva ancora la scrittura, la gente trovava vari espedienti per fissare i fatti giuridici più rilevanti. Così, presso gli Slavi apparve allora l'istituzione dell'aggiunto giudiziario, quale parte autorizzata ad ascoltare ed assistere a qualche controversia processuale o di ricordare i fatti giuridici rilevanti e, in seguito, al momento opportuno, fosse in grado di testimoniare. Tali dichiarazioni dell'aggiunto giudiziario godevano della cosiddetta «*fides publica*», cioè si presumeva che corrispondessero a verità, mentre colui che eventualmente affermava il contrario, doveva dimostrarlo in condizioni più difficili.

Gli aggiunti giudiziari vengono annoverati anche nella Legge di Vinodol del 1288. Questo documento giuridico, scritto in croato antico e con il più antico alfabeto slavo, quello glagolitico, ugualmente non registrava completamente la volontà dei contadini e dei pastori di Vinodol, perché era sorto in seguito a trattative con i nuovi padroni feudali, i principi di Veglia. Per questo motivo certe istituzioni dell'antico diritto slavo subirono la loro trasformazione. Così, nella Legge di Vinodol, anche l'aggiunto giuridico perse la sua funzione primitiva, cioè quella di intervenire nei processi e nelle decisioni e di testimoniare in «*fides publica*». Ora rappresenta solo una persona che più o meno è di aiuto al tribunale durante il processo o addirittura esegue la sentenza del tribunale. Inoltre l'aggiunto giudiziario diviene un mero esecutore del principe, che opera soprattutto nell'interesse del suo padrone, perdendo così il significato e l'importanza di un tempo. Così, per quanto concerne la funzione sociale e l'importanza dell'aggiunto giudiziario nella Legge di Vinodol, possiamo concludere che ciò era strettamente legato al mutamento dei rapporti economico-sociali di Vinodol alla fine del XIII sec.

Preveo: prof. Aldo Luppi

DRUŠTVENE SNAGE KOJE SU UTJECALE NA OBLIKOVANJE VINODOLSKOG ZAKONA I POLJIČKOG STATUTA

MIROSLAV PERA
Split

UDK 347.94
Izvorni znanstveni članak
Ur. 2. 10. 1982.

Autor u članku analizom vinodolskog i poljičkog društva kao i Vinodolskog zakona i Poljičkog statuta dolazi do zaključka da je Vinodolski zakon odraz hrvatskog feudalnog kneštva, dakle klasnog društva, dok da je Poljički statut zadržao karakteristike društvenog uređenja starohrvatskih seoskih zajednica. Za pojave feudalnih i kapitalističkih elemenata u Poljičkom statutu smatra da su sporednog značaja. Poljičko društvo je moglo sačuvati sve karakteristike stagnantnog rodovskog društva sve do svog prestanka 1813. godine stoga što je bilo izolirano, siromašno i izloženo vojnom feudalizmu turskog tipa. Tako je iz rodovske faze uskočilo direktno u kapitalističku fazu preskočivši feudalnu fazu. Tomu nasuprot vinodolsko društvo bilo je bogatije, u neposrednoj blizini već feudaliziranog zapada, a u samom društvu javile su se jake elitističke tendencije. Ti egzogeni i endogeni elementi utjecali su na feudalizaciju vinodolskog društva po obrascu zapadnog feudalizma.

I.

Pristupajući razmatranju dvaju naših najvažnijih hrvatskih pravnih spomenika odmah se nameće pitanje da li je potrebno najprije izjasniti se za neku definiciju prava ili ne, jer pravna teorija vrvi definicijama prava. Javolenus (D .50. 17. 202) je smatrao da »omnis definitio periculosa est«. Stone, potaknut najnovijim dostignućima Malinovskog, smatra da je ipak uputno dati definiciju prava, ali samo za određenu svrhu, i izričito ju ograničiti na tu svrhu.¹ Takva definicija za svrhe ovog člana može glasiti: »Pravo je sredstvo za rješavanje međuljudskih sukoba temeljem sankcioniranih normi prožetih aksiološkim stavovima vladajućih.« Čovjek se razlikuje od životinje baš time što proizvodi sredstva (*tool-maker*) za postizanje raznih ciljeva.² Pravo kao ustanova samo je jedno između ostalih sredstava. Funkcionalizam Malinovskog temelji se na premisi da društvene ustanove (a to je i pravo!) služe interesima ili potrebama pojedinačnih članova društva i

¹ J. Stone, *Social dimensions of law and justice*, Sydney 1966, 646.

² K. P. Oakley, *Man the Tool-maker*, Chicago 1976; E. Hač, *Antropološke teorije*, 2, Beograd 1979, 129.

da je za proučavaoca »najvažnije da nikad ne zaboravi živi drhtavi organizam čovjeka od krvi i mesa, koji ostaje negdje u srži svake ustanove«. ³ Prema A. Heler i »Marks ne zna ni za kakve druge potrebe osim za potrebe individua«. Nadalje ona kaže da »ljudi imaju i takve potrebe koje ne samo što se proizvode društvenim putem, nego i čije je zadovoljavanje moguće samo zahvaljujući stvaranju odgovarajućih društvenih institucija«, ⁴ pa zaključuje da je kod »normalnih« odnosno »ljudskih« odnosa najviši čovjekov cilj drugi čovjek, i da otuđenje pretvara i taj najviši cilj u sredstvo tako da čovjek za drugog čovjeka postaje puko sredstvo: sredstvo za ostvarenje njegovih privatnih ciljeva, njegove gramzivosti. ⁵ Jedno od takvih sredstava za ostvarenje privatnih ciljeva gramzivosti krčko-vinodolskih knezova je i Vinodolski zakon. Od 77 članova Vinodolskog zakona jedna trećina je fiskalnog (u obliku kaznenog) karaktera u korist kneza. Točna je Baradina konstatacija da se »u Vinodolskom zakonu odražuje uglavnom slika hrvatskog feudalnog kneštva; Politički statut pak sačuvao je ostatke društvenog uređenja prastarih hrvatskih seoskih zajednica ili općina, tih posljednjih izdanaka općeg, staroslavenkog uređenja«. ⁶

II.

Na kraju trećeg poglavlja svog Porijekla porodice, privatnog vlasništva i države Engels piše: »podla lakomost, brutalna želja za užitom, prljava škrtost, sebična otimačina zajedničke imovine — posvećuje novo, civilizirano, klasno društvo; najsramnija sredstva — krađa, nasilje, podmuklost, izdajstvo, potkopavaju staro besklasno gentilno društvo i dovode ga do pada«. ⁷ Engels je ovdje ukratko i jezgrovito naveo kako motive tako i sredstva za zadovoljenje potreba na kojima počivaju ti motivi, što je sve dovelo da su se pojedinci odvojili od stare besklasne grupe. Citiranim riječima kao da je Engels htio ocrtati krčko-vinodolske knezove i njihove zloupotrebe, jer se u nagodbi iz 1307. godine povodom tužbe građana grada Krka protiv zloupotreba knezova između ostalog navodi da »knezovi... oduzimaju ljudima krave bez ikakve naplate... da im oduzimaju sijeno i slamu, da po njihovim vrtovima i vinogradima lutaju kneževi konji i svinje i da pričinjavaju štete«. Nadalje se naročito tuže zbog oduzete i neplaćene stoke. ⁸

U svojoj kronici o krčko-vinodolskim knezovima pisanoj 1481. godine Antonio Vinciguerra između ostalog piše o (ne)djelima posljednjeg krčkog kneza-tiranina Zuane ovako:

»Nalazim da je na otoku bilo sedam mitriranih opatija, od kojih se ondje nalaze četiri, a druge su tirani uništili, tako da je otok, i zbog položaja i zbog prirodne plodnosti, bio ranije bogat i moćan, zbog grabljivosti tirana opustošen i podivljao; zemlja nije udijelila svoja bogatstva jer je poljodjelstvo bilo napušteno od onih siromašnih ljudi i uvijek zauzetih službama gospodi;«

³ E. Hač, Antropološke teorije, 2, Bronislav Malinovski, 93.

⁴ A. Heler, Vrednosti i potrebe, Beograd 1981, 138, 142.

⁵ A. Heler, Vrednosti i potrebe, 115.

⁶ M. Barada: Hrvatski vlasteoski feudalizam po vinodolskom zakonu, Zagreb 1952, 10.

⁷ F. Engels, Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države, Zagreb 1946, 88.

⁸ N. Klaić, Knezovi Frankapani kao krčka vlastela, Krčki zbornik 1, Krk 1970, 160, 168.

»Imali su otok Krk i još uz to Senj, pa zbog dugog mira, koji je bio uzrokom da se baci u zaborav obavezu što su je imali da održavaju one narode u drevnim običajima«. Krčki knezovi su se, naime, prigodom infeudiranja bili obvezali da će poštovati drevne narodne običaje, ali su ih najbezobzirnije gazili (opaska M. P.).

»Jedan fratar reda sv. Ante prosio je po otoku milostinju za svoj red, Knez je sačekao da on obavi prošnju i da se nađe pred odlaskom te ga je, čim mu se vrijeme činilo podesnim, dao uhvatiti i utamničiti. Oduzeo mu je utjeranu milostinju te, kao dodatak, učinio je da plati drugih osamdeset dukata«.

»Petnaest dana poslije nego što je preuzeo vlast nad otokom pozvao je na gozbu niže spomenute krčke gazde..., koji su se zvali Collella, Ragno... Čim su ručali, pozvao ih je u sobu, tražeći od njih na zajam dvjesta dukata po svakom, a kad su se oni jadni ljudi ispričali da ih nemaju, dao ih je sve zatvoriti, čineći ih silom... da plate sve do jednog markića rečenu svotu.«

»Drugom je popu iz Dobrinja... oduzeo pedeset dukata, potom, pošto ga je zatvorio u tamnicu, te bijednik zapitao zašto s njime ovako postupa, prigovorio mu je: »Spavao si, galiote, s priležnicom, bez moje dozvole«.

»Jednog dana u Omišlju, da bi zakinuo nešto novca, pravio se kao da je u Krku zaboravio kesu, pa je poslao po kaštelu da mu posude od osam do deset dukata, koje će povratiti samo da pošalje u Krk po novac. Jedna siromašna starica, koja je kroz mnogo i mnogo godina bila svojim trudima i za svoju nesreću sakupila pet mletačkih dukata dobre težine, koja ih je čuvala kao oči u glavi, upadne u stupicu, jer ih je prosto i ljubezno u jednom krpenom svitku donijela svom gospodaru. Onaj Neron, pun zloće, vidjevši dukate, pomislio je da bijedna starica mora imati mnogo drugih. Dao ju je odmah uhvatiti i utamničiti, stavio ju je na muke, a ona kunući se tisuću puta da ih nema više, nije spriječila ni stišala onog krvnika, koji je učinio da crkava i da se onesviještava pod bičem. I bila je pokopana kao kuj«.

»Jedna udovica... umirući je poslala svog nećaka do rečenog biskupa da bi sredila svoje stvari. U oporuci je ostavila jedan vinograd gorespomenutom biskupu, a ostatak svog imanja crkvama i za bogoljubne milostinje. Kad je knez Zuane čuo da se ona nalazi *in extremis*, odmah je poslao da se sastavi inventar onih stvari. Pokretnu je imovinu učinio da mu donesu na dvor, a nepokretnu, koja je bila devolvirana na dobročinstva, preobratio je za svoju upotrebu, te je osudio biskupa na pedeset dukata jer je bio učinio da ona napravi oporuku bez njegove dozvole«.

»Kad se neki krčki gazda, nazvan Bijasnija (Biasnia), prepirao s jednim svojim rođakom zbog nekog očinskog i materinskog imanja, njegovo je gošpodstvo razabralo da se ne radi o malo malih. Nazvao je obojicu remete-ljima mira, uzeo je sve sebi tj. tisuću dukata u gotovu i zatvorio ih je u tamnicu«.

»Nalazio se u jednom mjestu na otoku neki gazda vrlo pristojno imućan; on ga je maurski oklevetao da ga nije prošlog Uskrsa i Božića posjetio s prikladnim darovima, zbog čega mu je silom oduzeo dvjesta dukata«.

»Bio je došao da se nastani u Krku i da se ondje oženi jedan trgovac Genovljanin... koji je običavao trgovati u Pulji i imao je pristojno imanje.

On je, jer nije u svemu imao povjerenja u kneza, držao dio svojih novaca... u Veroni. Vrativši se iz Pulje... oboljevši umre. Kad je saznao za smrt, onaj je okrutni gospodin, prema svom običaju, prisvojio svo njegovo imanje, ne samo uskraćujući ženi da bi mogla od čega živjeti, nego niti od vlastitog miraza. I poslao ju je голу da prosi hljeb u tuđoj službi... Ali preostajali su veronski novci. Dao je po javnom notaru sastaviti krivotvoreni instrument... i preko kojega je hinio da se on... Jakov Genovljanin, izjavljuje dužnikom i da je od kneza Zuane imao zajam od šesto dukata. I rečenim instrumentom poslao je Nikolu Buza (Buso), svog dvoranina, pa je opljačkao one novce, što ih je jadnik za života držao na sigurnom».

»Bila je ostala udovica neka Marija... udova jednog dobrog i masnog krčkog građanina. Knez Zuane, pošto je umro muž, oduzeo joj trista dukata... Kasnije je, znajući da ona ima jednu kćer za udaju i hoteci učiniti dobročinstvo jednom svom lupežiću... odredio da mu dade nju za ženu. Djevojka, koja je bila plemenita duha, reče gospodinu da bi prije izabrala smrt... moleći ga da je ne prisiljava na takvu stvar. Njegovo je gospodstvo skovalo spletku... Učinio je da u palaču, prema običaju, dođu sve krčke djevojke, te je na kraju svečanosti pozvao jadicu u jednu sobu zapovjedajući joj da mora dati ruku Šimunu Korbovanu, njegovu vrlo podlom krvniku. Kako je ona postojano nijekala... bila je odmah po njegovoj zapovijedi zatvorena u jednu od njegovih soba i silom držana sve dotle dok onaj zlikovac nije oskrvnuo njenu sramežljivost, te ju je onda... poslao da živi s materom, zauzevši joj dobra... I ostale su siromašice i prosjakinje te se zloplate u bijednom životu».

»Neki otac Dominik Stona, svećenik, star i na dobrom glasu, bio je mnogogodišnjim trudima postao dobar gazda. Knez je od njega tražio sto dukata na zajam. Kad se jadni svećenik mnogo izvinjavao da ih nema, dao ga je postaviti u dnu tvrđave Omišlja, a nije odanle izašao prije nego što je izvadio iz kese zatraženu svotu».

Vinciguerra nabraja još mnoštvo sličnih (ne)djela krčkog kneza, a i pomoć koju su mu pri tome pružali njegovi udvorice (»cortigiani»)⁹ Ali već i ovo goreciturano dovoljno je da ilustrira krčkog kneza i njegove udvorice.

III.

Kao što vidimo krčko-vinodolski knezovi ne samo što se nijesu držali zakona, nego se nijesu držali niti najosnovnijih ljudskih moralnih principa. Za njih zaista važi krilatica kojom je W. Shenstone (*On Politics*) okarakterizirao zakone kao mrežu koja je sačinjena tako da se iz nje mogu izvući male ribe, velike ju paraju, a u njoj ostaju samo ribe srednje veličine.¹⁰ Krčko-vinodolski knezovi očito su bili previše krupne ribe a da ih se je moglo uloviti u bilo kakve pisane ili nepisane zakone.

Sada se nameće pitanje otkuda u čovjeku još uvijek ovakvi životinjski nagoni? Marks razlikuje stalne od relativnih nagona, a još važnija je njegova

⁹ A. Vinciguerra, *L'ultimo conte di Veglia*, u V. Solitro, *Documenti storici sull'Istria e Dalmazia, Venezia 1844*, 3—74.

Na ovom mjestu izražavam duboku zahvalnost prof. Vladimiru Rismondo, koji mi je usrdno stavio na raspolaganje svoj već za štampu pripremljen rukopis prijevoda Solitrovih Dokumenta.

¹⁰ F. Palazzi e S. Spaventa Filippi, *Il libro dei mille savi*, Milano 1937, 481.

rasprava o životinjskoj, nasuprot ljudskoj kvaliteti stalnih nagona. Tako Marks kaže da su »jedenje, pijenje i rasplodivanje, naravno, također prave ljudske funkcije. Ali apstraktno razmatrano, odvojeni od drugih ljudskih djelatnosti i pretvoreni u krajnje i jedine ciljeve, to su životinjske funkcije.«¹¹

Međuljudski odnosi kreću se između dva pola: autoritarnosti (dominacije) i demokratičnosti (kooperacije). Autoritarne ličnosti karakterizira težnja za ograničavanjem i usmjeravanjem ponašanja drugih ljudi, pa i agresivno ponašanje.¹² Vinodolski knezovi to ozakonjuju time što ne dozvoljavaju nijednu skupštinu bez prisustva kneževa čovjeka (čl. 57), a kakvi su bili ti »kneževi ljudi« već smo vidjeli. Pa i sam Vinodolski zakon sačinjen je u kneževoj dvorani, a ne na javnom narodnom skupu. Autoritativna osoba teži potčinjavanju drugih kako radi ekonomske koristi tako i radi zadovoljenja svojih psiholoških potreba. Prvenstveno zloupotrebom vlasti.¹³ Agresivnost i nasilje životinjskog su porijekla, jer su zajednički primatima i čovjeku.¹⁴ Srednjovjekovni militantni entuzijazam je samo jedan oblik agresije — ponašanja koje nalazi zadovoljstvo u samom agresivnom aktu.¹⁵ Srednjovjekovna aristokratska feudalna dominacija temeljena je isključivo na sili, koja se je smatrala legitimiranom već samom upotrebom vlasti, pa srednjovjekovna vladajuća elita nije imala potrebe za bilo kakvim pravom, a pogotovo za pisanim pravom. Njoj je bio dovoljan običaj, koji se je bilo kakvom uzurpacijom lako dao legitimirati kao pravo.¹⁶

Nad slikom cara Lotara u Lateranskoj palači u Rimu iz XII. stoljeća upisano je:

*»Rex venit ante fores, iurans prius Urbis honores.«*¹⁷

Pismeno fiksiranje prava potrebno je baš stoga da se otklone nejasnoće, dvoznačnosti, nedosljednosti i pretrpanosti koje sobom donosi nepisano pravo, kao i da se olakša primjena toga prava kao proizvoda svjesne volje njegovih tvoraca, a ne kao spontana emanacija iz društvenog života, kao što biva kod nepisanog (običajnog) prava.¹⁸ Donošenje Vinodolskog zakona tako se ukazuje kako kao pokušaj starohrvatske seoske samouprave da se othrvu feudalizmu¹⁹ i očuva kakvu takvu pravnu sigurnost, tako i kao sredstvo vinodolskih feudalaca da si i pismeno fiksiraju dominaciju u Vinodolu. Ali i uprkos pismenom fiksiranju krčko-vinodolski feudaleci vršili su svojevrijedno razna nasilja, pljačke i zloupotrebe.

IV.

Kod povlačenja paralele Vinodol—Poljica nameće se još jedan problem: zašto je feudalizam tako jako prodro u Vinodol omogućivši vinodolskim kne-

¹¹ M. Zvonarević, Socijalna psihologija, Zagreb 1978, 232.

¹² R. Bojanović, Psihologija međuljudskih odnosa, Beograd 1979, 100.

¹³ R. Bojanović, Psihologija međuljudskih odnosa, 84, 85.

¹⁴ E. O. Wilson, Sociobiology, Cambridge, Massachusetts and London 1980, 276.

¹⁵ K. Lorenz, L'agression, Paris 1969, passim, a posebno 257; N. Rot, Osnovi socijalne psihologije, Beograd 1972, 236.

¹⁶ K. Bosl, Modelli di società medievale, Bologna 1979, 149; M. Bloch, La società feudale, Paris 1968, 567.

¹⁷ A. Frugoni, Incontri nel Medio Evo, Bologna 1979, 252.

¹⁸ J. Stone, Legal system and lawyers' reasonings, Sydney 1968, 216.

¹⁹ M. Mirković, Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1968, 37.

zovima punu feudalizaciju Vinodola po zapadnom uzoru, dok je feudalizam prodro u Poljica tek marginalno i slabo ostavivši netaknutom starohrvatsku seosku samoupravu.

Dva su suprotna gledišta u teoriji društvenih promjena. Jedno (funkcionalističko) ističe egzogene faktore, a drugo (marksističko) naglašuje endogene (unutrašnje) faktore.²⁰ Vinodol je svakako bio bliži utjecaju zapadne već potpuno feudalizirane oblasti,²¹ što je pogodovalo stvaranju autoritativne feudalne političke klime. Nasuprot tomu, izoliranost Poljica (koja su sve do 1444. godine bila izolirana i od mora),²² siromaštvo, a posebno vojni feudalizam turskog tipa kojemu su bila izložena Poljica, urodio je jačanjem elemenata stare seoske samouprave i održao Poljica kao autonomnu demokratski organiziranu zajednicu seoskih općina (de facto) sve do 1813. godine, a de iure do Bečkog kongresa 1815. godine.²³ Slično je djelovao i indijanski rezervat u Americi, gdje su domorodački obrasci baš uslijed izoliranosti ostajali netaknuti.²⁴ Krčko-vinodolski knezovi imali su u Vinodolu svoj vlastiti aparat vlasti.²⁵ Taj aparat mogli su stvoriti jer su imali podršku sebi sličnih sljedbenika. Dapače su podjeljujući nobilitet imali i svoje vlastite plemiće.²⁶ Nema, naime, društva u kojemu bi postojali vođe bez sljedbenika ili sljedbenici bez vođa.²⁷

Ideal srednjovjekovne elitističke psihologije bio je »plemičko« življenje (*vivre noblement*), tj. živjeti otmeno u neradu (*otium cum dignitate*),²⁸ a živjeti u neradu može se samo na tuđi račun. Stoga se plemićki život, naročito u razvijenom Srednjem vijeku, temeljio isključivo na golom nasilju, demonstraciji moći i zloupotrebi vlasti,²⁹ što je došlo do izražaja i u Vinodolu.

Jedan splet vanjskih okolnosti, (socijalnih, ekonomskih, kulturnih i drugih) djelovao je specifično na razvitak plemićke elitističke ideologije i na razvitak odgovarajućih psiholoških motiva o kojima govori Engels u zaključku III. dijela svog Porijekla porodice, privatnog vlasništva i države. Ti gorecitrirani psihološki motivi opet su (*feed-back!*) djelovali na daljnje promjene vanjskih okolnosti u cilju svog zadovoljavanja,³⁰ a trend prema koncentriranju bogatstva i moći kad jednom otpočne u bilo kojem društvu, on se nastavlja vlastitim zamahom.³¹

²⁰ M. Ranković, Sociološke teorije o društvenoj promeni i istorijskom razvitku, u M. Popović — M. Ranković, Teorije i problemi društvenog razvoja, Beograd, 1981, 19, 36.

²¹ L. Margetić, Neka pitanja razvitka srednjovjekovnih liburnskih općina, Dometi 6, Rijeka 1974, 8.

²² I. i J. Pivčević, Nakon sto godina od ukinuća Poljičke knežije, Durovnik 1907, 44.

²³ F. Čulinović, Državnopravni položaj slobodnih općina Poljica, Poljički zbornik 2, Zagreb 1971, 60.

²⁴ Dž. Stjuard, Teorija kulturne promene, Beograd 1981, 99.

²⁵ E. Pusić, Lokalna zajednica, Zagreb 1963, 33; V. Solitro, Documenti storici . . . , 63.

²⁶ N. Klaić, Knezovi Frankapani kao krčka vlastela, 157.

²⁷ J. MacGregor Burns, Leadership, New York, Hagerstown, San Francisco, London 1978, 134.

²⁸ J. Ellul, Histoire des institutions 3, Paris 1969, 174.

²⁹ K. Bosl, Modelli di società medievali, 75.

³⁰ Z. Barbu, Problems of historical psychology, London 1960, 15.

³¹ Dž. Stjuard, Teorija kulturne promene, Beograd 1981, 346.

Nasuprot tomu »plemenitaški« sloj poljičkog društva (ugričići i didići) nije imao položaj feudalnog zemaljskog gospodara, a naročito ne i pravo na monopol političke vlasti sa nadređenošću prema ostalom stanovništvu.³² Poljičko društvo zadržalo je do posljednjeg časa svog postojanja sve karakteristike stagnantnih društava, u prvom redu *zatvorene društvene odnose i tradicionalni način mišljenja i ponašanja*. Ustaljeni postupci, koji se dugo prenose s generacije na generaciju, stiču određeni društveni smisao i autoritet ne samo stoga što su usvojeni snagom ponavljanja nebrojeno puta nego i stoga što sadrže odgovor ljudi na određen društveni problem na datom stupnju razvitka društvenog mišljenja i historijske prakse.³³ Zajednički život u poljičkoj kućnoj zajednici jačao je bratsku solidarnost i uzajamnost i utjecao na formiranje individualnog i kolektivnog »bratstvenog stava« kao stečene spremnosti da se na određeni način opaža, misli, emocionalno reaguje i djeluje. Baš podizanje tog »bratstvenog stava« na pijedestal »totalnog modela« društva onemogućavao je jaču društvenu diferencijaciju. Didići su bili glavni politički faktor u Poljicima. Oni su imali prevagu u društvenim pitanjima do posljednjeg časa postojanja svoje seljačke republike i bili glavni pobornici »bratstvenog stava«.³⁴ Baš *bratstvenost* (*brotherhood*) ,kao što ističe W. La Barre, je i danas premda teški ali i jedini vrijedni model za državu. On jedini oblikuje demokraciju kao njen moralni postulat.³⁵

Problem autoritarno-paternalističkog tipa porodičnog autoriteta, koji je ocu davao apsolutnu vlast (i do prava na život i smrt!)³⁶ javlja se i kod primitivnih društvenih zajednica. Tako se na otoku Tikopii (Polinezija) autoritarni odnos između oca i sina naziva »lošim« (tautau pariki), dok se bratstveni odnos naziva »dobrim« (tautau laui).³⁷ Paternalističko-autoritarni princip dominacije oca u porodici podupire se i isprepliće u drevnom kineskom društvu s klasnim principom dominacije vladara i vladajućeg sloja u široj društvenoj zajednici.³⁸

V.

Svaki društveni proces ima dva aspekta. Tendenciju *da se održi, da se ponavlja i tendenciju da se mijenja*. Nekada prevlada jedna, a drugi put druga tendencija.³⁹ Na tendenciju vinodolskog društva u pravcu potpune strukturne promjene (feudalizacije) najvjerojatnije uzročno je utjecao dinamičniji razvitak sredstava za proizvodnju (endogeni faktor) uz već pomenuti egzogeni faktor bliskosti jako feudaliziranog područja. Taj endogeni faktor uslovio je i promjene u političkoj i ideološkoj sferi. Tendencija poljičkog društva da se održi kao tradicionalno bila je uslovljena uglavnom već pomenutim faktorima izoliranosti i siromaštva.

³² F. Čulinović, Državnopravni položaj slobodnih općina Poljica, 49.

³³ M. Popović, Sociološki problemi društvene stagnacije, promene i razvoja, u M. Popović — M. Ranković, Teorije i problemi društvenog razvoja, 352, 353.

³⁴ M. Pera, Prilog problemu poljičkih didića, Poljički Zbornik III, Split 1978, 127.

³⁵ W. La Barre, The Human Animal, Chicago 1972, 330, 331.

³⁶ Z. Golubović, Porodica kao ljudska zajednica, Zagreb 1981, 108.

³⁷ G. C. Homans, The human group, New York, Chicago, San Francisco and Atlanta, 1950, 241, 242.

³⁸ Z. Golubović, Porodica kao ljudska zajednica, 172.

³⁹ M. Popović, Sociološki problemi društvene stagnacije, promene i razvoja, u M. Popović — M. Ranković, Teorije i problemi društvenog razvoja, 329.

Društveni procesi koji ne izazivaju strukturne društvene *promjene* nazivaju se *kretanjima*.⁴⁰ Pojedini elementi feudalizma (pa i kapitalizma) bili su prodrli u tradicionalnu rodovsku strukturu poljičkog društva. Time je bilo došlo do neke vrsti anticipacije feudalnih (i kapitalističkih) elemenata u rodovskoj strukturi poljičkog društva, ali te anticipacije nijesu utjecale na bitne karakteristike poljičkog rodovski organiziranog društva, jer su bile samo sporednog značaja. Poljičko društvo zadržalo je sve bitne karakteristike rodovskog društva sve do svog prestanka 1813. godine. Feudalnu fazu je preskočilo i direktno iz rodovskog uskočilo u kapitalistički društveni poredak boreći se pri tome od zahvata kapitalističkih propisa austrijskog Općeg građanskog zakona iz 1811. godine.⁴¹ Kotel'nikova također nalazi na nove polukapitalističke elemente već i u seljačkom i gradskom društvu u Italiji od XI. do XIV. stoljeća.⁴² Kao što vidimo i u Italiji je u feudalizmu bilo marginalnih anticipacija novijeg društvenog poretka, ali zato ipak to društvo ne može se nazvati kapitalističkim. Tako se ni političko društvo ne može nazvati feudalnim radi postojanja nekih, marginalnih elemenata novijih društvenih poredaka. Evolucija čovječanstva nije jednolinijska nego veoma složena i isprekidana. Sredstva za proizvodnju relativno brže rastu nego politički ili ideološki elementi društva.⁴³

I u Vinodolu je najprije počelo s manjim kretanjima u pravcu promjene rodovske društvene strukture. Krčki knezovi su se nekada također birali samo na jednu godinu, a vlast im je bila ograničena vijećem.⁴⁴ Tako je sigurno bilo i u Vinodolu. Ponavljanim izborima krčko-vinodolski knezovi stekli su svojedobno de facto nasljedno kneštvo ne čineći razliku između Škineline »otočke« i Vidove »kopnene« grane. Kao nasljedni vinodolski knezovi bili su samo formalno (de iure) vazali ugarsko-hrvatskog vladara, a stvarno pravi mali vladari-dinasti.⁴⁵ Do promjena u društvenoj strukturi Vinodola u pravcu feudalizacije došlo je, dakle, na temelju svih tih endogenih i egzogenih faktora, pa i nasilnim putem (uz pomoć »udvorica«). Nasiljem, naime, služe se kako oni koji žele da zadrže društveni »status quo« tako i oni koji žele da ga promjene.⁴⁶

I u Poljicima je bilo tendencija uperenih na promjenu društvene rodovske strukture političkim putem. Ugričići (vlastela) bili su uzurpirali isključivo za sebe položaj velikog kneza. Vjerojatno je to mogao biti i prvi korak ka nasljednom kneštvu nekog istaknutog ugričića. Međutim toj uzurpaciji kneštva oprli su se didići, i to s uspjehom,⁴⁷ pa su Poljica do posljednjeg časa svog postojanja zadržala kao svoje bitne karakteristike: narodnu suverenost, kolektivnost u obavljanju javnih poslova i demokratski karakter vla-

⁴⁰ M. Popović, Sociološki problemi društvene stagnacije..., 329.

⁴¹ Piscu ovih redaka to je osobno poznato iz brojnih poljičkih isprava (naročito oporuka), uvid u koje mu je bio dostupan kao dugogodišnjem odvjetniku na području Poljica. Usp. M. Pera, Prilog problemu poljičkih didića, 130.

⁴² L. A. Kotel'nikova, Mondo contadino e città in Italia dall'XI al XIV secolo, Bologna 1975, 399, 401.

⁴³ M. Popović, Sociološki problemi društvene stagnacije..., 326.

⁴⁴ V. Solitro, Documenti storici..., 4.

⁴⁵ N. Klaić, Kako i kada su knezovi krčki stekli Modruš i Vinodol?, u Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. XVI, Rijeka 1971, 166, 168.

⁴⁶ V. Pareto, Trattato di sociologia generale, vol. III, Firenze 1923, 336 (čl. 2174).

⁴⁷ Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata, Spalato 1881/IV, N-ro 3, 36 i sl; M. Pera, Prilog problemu poljičkih didića, 132.

sti, koji je bio izražen u neposrednom sudjelovanju naroda u vršenju vlasti ili u posrednom ili izbornom, predstavničkom režimu. Ukratko rečeno: demokracija koja je prožimala cjelokupno ustrojstvo Poljica s oblicima neposredne i posredne demokracije ukazuje se kao preteča demokratskom ustrojstvu u današnjem svijetu.⁴⁸

Nasuprot tomu, prema Baradi, didići su u Vinodolu djelovali obratno, tj. oni su potpomogli rušenje rodovskog poretka.⁴⁹

VI.

Konačno u zaglavlju ovoga članka može se zaključiti ovako:

Baš propisi Vinodolskog zakona i Poljičkog statuta omogućuju nam da ukratko vrednujemo vinodolsko i poljičko društvo. Čl. 57. Vinodolskog zakona autoritativno propisuje: »I nijedna skupština, javna ili privatna, u gradu ili drudgje, ne može biti zbog nijednih poslova, koji bi potpadali pod općinu, ako ondje ne bi bilo kneževa čovjeka; a ako što protivno učine, gube svoju imovinu, a neka pripadne gore spomenutom knezu«. Nasuprot tomu čl. 88. Poljičkog statuta demokratski disponira:« zato Poljica našavši se ranije spomenutoga dana na skupnom zboru, složno i jednodušno zaključiše i uzakoniše ovako i na ovaj način: čvrsto i postojano prihvatise i složise se s tim da bude sloga i mir i bratstvo i jedinstvo kako je uvijek bilo, a to znači — kad se radi o općoj stvari, treba poštivati svačije pravo, svaki neka traži svoje po zakonu, kako je običaj i zakon; ako se radi o kakvom skandalu ili bilo kakvom metežu, svaki neka s mirom i u miru rješava svoje stvari po pravdi i zakonu; a nitko ne smije u Poljicima činiti bezakonje ili razdor, niti osnivati kakve lige ili stranke, zbog čega bi u Poljicima mogao nastati kakav skandal ili kakvo bezakonje ili svađe, niti smije pronositi kakve nedolične klevete, niti nasilja ili bezakonja činiti pod prijetnjom one kazne o vjeri prema gospodi i Poljicima i pod prijetnjom gubitka svega svojega dobra — da mu se pokretno dodijeli u općinu, a plemenščina bližnjemu, da mu se kuća zapali, a on da bude izgnan pod prijetnjom smrti«.

Principi sloge i mira i bratstva i jedinstva u pomenutome članu Poljičkog statuta donesenom 1476. godine izgleda kao da su prepisani sa zastave nekog današnjeg najhumanijeg i najnaprednijeg društvenog pokreta, a to posebno ako ih se sagleda kroz prizmu principa koje Engels donosi na kraju svog Porijekla porodice, privatnog vlasništva i države, a koji glase: »Demokracija u upravi, bratstvo u društvu, jednakost prava, sveopći odgoj inauguirati će slijedeći viši stupanj društva, u smjeru kojega djeluje iskustvo, um i znanost. Ono će biti ponovno uspostavljanje — ali u višem obliku — slobode, jednakosti i bratstva starih gensova.⁵⁰

⁴⁸ F. Čulinović, Državnopravni položaj slobodnih općina Poljica, 58, 59, 60.

⁴⁹ M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam..., 55.

⁵⁰ F. Engels, Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države, 163.

SUMMARY
Social Forces which Influenced the Law of Vinodol
and the Statute of Poljice

Contrasting the society of Vinodol to that of Poljice, on the one hand, and the Statute of Vinodol to the Statute of Poljice, on the other, the author arrives to the conclusion that the former Statute reflects the image of the Croatian feudal dukedom, namely, that of a class society, whereas the latter reveals the features of the social system peculiar to the old Croatian village communities. The author maintains that the feudal and the capitalistic elements in the Statute of Poljice are of secondary importance. Being isolated, poor and exposed to a military type of Turkish feudalism, the society of Poljice was able to preserve all the features of a stagnant clan society until its disappearance in the year 1813. This society, thus, evolved from the clannish stage straight into the stage of capitalism, skipping over that one of feudalism. The society of Vinodol, on the other hand, was wealthier and in the immediate vicinity to the feudal Western countries, moreover, a strong tendency towards elitism prevailed within it. These exogenous and endogenous elements exerted influence on the feudalism of the society of Vinodol, patterned upon Western model.

Prevela: mr Tatjana Dworski

SOMMARIO
Influenza delle forze sociali nella Legge di Vinodol
e nello Statuto di Poljice

Prendendo in esame la comunità degli abitanti di Vinodol e di Poljica, la Legge di Vinodol e lo Statuto di Poljice, l'autore afferma che la Legge di Vinodol è il riflesso della volontà dei principati feudali croati, cioè della società classista, mentre lo Statuto di Poljica conservava le caratteristiche sociali dell'antico ordinamento croato delle comunità dei villaggi. Egli ritiene che, nello Statuto di Poljice, l'influenza feudale e capitalistica occupi un posto di secondaria importanza. La società di Poljice poté conservare tutte le caratteristiche della società gentilizia fino alla sua abrogazione, avvenuta nel 1813, in quanto era isolata, povera ed esposta al feudalesimo militare turco. Così dalla fase gentilizia passò direttamente alla fase capitalistica senza passare per quella feudale. Al contrario, la società di Vinodol era più ricca, si trovava a contatto con l'occidente già feudalizzato e fra gli stessi abitanti c'erano forti élites. Questi elementi ezogeni ed endogeni influirono sulla società feudale di Vinodol, rispecchiando il feudalesimo occidentale.

Preveo: prof. Aldo Luppi

ZEMLJORADNIČKI ZAKON (NOMOS GEORGIKOS)

DR LUJO MARGETIĆ,
redovni profesor

UDK 343.2/7; 347.454 (949.1)
Izvorni znanstveni članak
Ur. 1. 9. 1982.

Autor daje prijevod Zemljoradničkog zakona, važnog bizantskog spomenika iz VIII st. i navodi razlike između svog prijevoda i prijevoda Heimbacha, Ashburnera, Gortana, Lipšicove i Kandičeve. Autor nadalje analizira veći broj odredaba Zemljoradničkog zakona te nakon diskusije o dosadašnjim gledištima zauzima svoj stav u ovim pitanjima: problem mortita, napolice, spora o zemlji, nepodijeljene zemlje, međusobnih odnosa općinara, izvanugovorne naknade štete (kod čega shvaća odredbe Zemljoradničkog zakona kao daljnji stupanj evolucije rimskopravnih odredaba o naknadi štete, u prvom redu lex Aquilia), ugovorne odgovornosti (osobito čuvara goveda) i krivične odgovornosti.

Osim toga autor se dotiče i nekih općih problema Zemljoradničkog zakona, npr. pitanja zašto on ne spominje konje, mazge i masline i zašto izbjegava određivanje bilo kakvih rokova.

Autor dolazi do zaključka da je Zemljoradnički zakon po svom sadržaju bizantsko pravo, da predstavlja daljnju kariku u evoluciji rimskog postklasičnog prava kao i da se ponegdje u zakonu mogu nazrijeti i nerimska shvaćanja koja bi se vjerojatno mogla objasniti izvjesnim utjecajem pravnih shvaćanja slavenskog stanovništva. Naime po autoru Zemljoradnički zakon je vjerojatno nastao u Solunu te se izvorno primjenjivao na okolno seosko slavensko stanovništvo.

A. UVOD

1. Zemljoradnički zakon, *Nómos geōrgikós*, jedan je od najzanimljivijih, ali ujedno i najspornijih bizantskih pravnih spomenika. U njemu je također sve sporno. Po nekima Zemljoradnički zakon je privatna kompilacija,¹ po drugima je to službeno djelo.² Najveći autoritet na području bizantskog

¹ F. Dölger, *Ist der Nomos Georgikos ein Gesetz des Kaisers Justinian II?* Festschrift L. Wenger Münchner Beiträge zur Papyrusforschung und antike Rechtsgeschichte 35, 1945, 44, 48; *isti*, *Harmenopulos und der Nomos Georgikos*, Tomos Konstantinou Armenopoulou, Thessalonikē 1952, 161; P. Lemerle, *Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: Les sources et les problèmes*, «Revue historique» 219, 1958, 54; J. Karayannopoulos, *Entstehung und Bedeutung des Nomos Georgikos*, «Byzantinische Zeitschrift» 51, 1958, 363.

² Npr. W. Ashburner, *The Farmer's Law*, «The Journal of Hellenic Studies» 32 (= II), 1912, 83; G. Vernadsky, *Sur l'origine de la Loi agraire*, «Byzantion» 2, 1925, 172 i d.; A. Dabinović, *Nomos georgikos*, «Mjesečnik», LXVI, 1940, 148; G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd 1929, 107—108 itd.

prava mislio je najprije da je riječ o privatnom djelu sastavljača tzv. Appendix Eclogae,³ a kasnije je zauzeo stav da su ga donijeli carevi Lav i Konstantin oko 740. god.⁴ Ali, ni vrijeme nastanka toga zakona nije sigurno. Najčešće se spominje vrijeme cara Justinijana II (685—695 i 705—711),⁵ Dölger misli da je taj zakon nastao negdje od početka VII do prve četvrtine VIII st.,⁶ a Karajanopoulos čak od druge polovice VI st. do X st.⁷ Po nekima je Zemljoradnički zakon nastao u Italiji,⁸ po drugima na zapadnom dijelu Balkana,⁹ po trećima na istočnom Balkanu,¹⁰ a po nekima u Konstantinopolu.¹¹ Norme Zemljoradničkog zakona upućuju po mišljenju nekih na staro egipatsko lokalno pravo,¹² po drugima se one temelje na Justinijanovoj kompilaciji,¹³ neki pak misle da u njemu u prvom redu nalazimo rimsko lokalno pravo sa slabijim utjecajem Justinijanova prava.¹⁴ Nisu rijetki znanstvenici koji u Zemljoradničkom zakonu nalaze slavenski utjecaj¹⁵ pa čak da je Zemljoradnički zakon kodifikacija slavenskog običajnog prava tek s nekim primjesama bizantskog prava¹⁶ odnosno da je to naprosto spomenik slavenskog prava na grčkom jeziku.¹⁷

U ovome radu obradit ćemo neke probleme što se odnose na privatno pravo, a dodirnut ćemo također i pitanje načina i mjesta nastanka toga važnoga srednjovjekovnog pravnog spomenika.

2. Zemljoradnički zakon poznat je u tri različita teksta:

1) Najstariji, koji je najbolje izdao Ashburner.¹⁸

³ C. E. Zachariä v. Ligenthal, *Historiae Juris Graeco-Romani Delineatio*, Heidelberg 1839, 32.

⁴ K. E. Zachariä v. Ligenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, Berlin 1892³, 249 i d.

⁵ Tako već stariji autori, Cujacius, Reitz, Bäch, Schoell; v. J. A. B. Mortreuil, *Histoire du droit byzantin ou du droit romain dans l'Empire d'Orient*, depuis la mort de Justinien jusqu'à la prise de Constantinople en 1453, I, Paris 1843, 395; usp. Dölger, *Ist der Nomos Georgikos...*, 20.

⁶ Dölger, *Ist der Nomos Georgikos...*, 48; isti, *Harmenopoulos...*, 161.

⁷ Karayannopoulos, *Entstehung...*, 372.

⁸ Dölger, *Ist der Nomos Georgikos...*, 47—48; D. Simon, *Provinzialrecht und Volksrecht, Fontes minores I*, Frankfurt am Main, 1976, 116.

⁹ Dabinović, *Nomos Georgikos*, 148.

¹⁰ Npr. V. N. Zlatarski, *Istorija na p'rvoto b'lgarsko carstvo, Čast I Epoha na hunno-b'lgarskote nadmoščie (679—852)*, Sofija 1918, 200.

¹¹ Vernadsky, *Sur l'origine...*, 172 i d.

¹² Vernadsky, *Sur l'origine...*, 174 i d.

¹³ Npr. Dölger, *Ist der Nomos Georgikos...*, 35—38; isti, *Harmenopoulos...*, 157—160; L. Wenger, *Die Quellen des römischen Rechts*, Wien 1953, 697—698; P. J. Zepos, *Die byzantinische Jurisprudenz zwischen Justinian und den Basiliken, Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongres, München, V 16—17*.

¹⁴ Npr. G. Rotondi, *Teorie postclassiche sull'«actio legis Aquiliae»*, «Annali della Facoltà di Giurisprudenza della Università di Perugia» 1914 = *Scritti vari III*, Milano 1922.

¹⁵ Zachariä v. Ligenthal, *Geschichte...*, 253—254; V. G. Vasilevskij, *Zakonodatel'stvo ikonoborcev*, »Žurnal' Ministerstva Narodnago Prosvěščeniya«, 200, 1878, 105.

¹⁶ E. E. Lipšic, *Byzanz und die Slawen*, Weimar 1951, 30: eine eigenartige Kodifikation slavischen Gewohnheitsrechts (...) eine eigentümliche lex slavia (wenn auch vermengt mit byzantinischem Recht).

¹⁷ F. I. Uspenskij, *Drevnėjšij pamjatnik' slavjanskago prava*, »Juridičeskij vėstnik« XVIII, 1886, IV, 705.

¹⁸ W. Ashburner, *The Farmer's Law*, »The Journal of Hellenic Studies«, 30, (= I), 1910, 97—108. Podrobnije o razvoju teksta od XI do XVII st. Malafosse, *Les lois agraires*, 2—35.

2) Tekst koji je ubačen u tzv. Ecloga ad Prochiron mutata.¹⁹

3) Tekst što se nalazi iza Konstantin Harmenopolusova Heksabiblosa.²⁰

Razlike između ta tri teksta su djelomično u tekstu, a djelomično u rasporedu članova. Analiza tih razlika predstavlja problem za sebe i zaslu- žuje posebnu obradu. U ovome radu zadržat ćemo se uglavnom na prouča- vanju najstarijeg teksta.

3. Rukopisi i izdanja

Postoji preko stotinu rukopisa Zemljoradničkog zakona. Od toga je objavljen tek mali broj. Ipak je situacija utoliko povoljna, što su objavljeni najbolji rukopisi tako da se od eventualna nova izdanja ne treba očekivati utvrđivanje bitno boljeg teksta od onoga što ga je kritički izdao Ashburner. Ashburnerovo izdanje je bez ikakve sumnje dobra podloga za daljnje istra- živanje teksta i za daljnje analize i interpretacije. Temelj Ashburnerova kritička izdanja Zemljoradničkog zakona je rukopis koji se čuva u Marciani (Marcianus gr. fondo antico 579 f. 191 v — 194 v), a koji je pisan u ranom XI stoljeću. Ashburner je kolacionirao taj rukopis sa šest drugih rukopisa iz XI (dva rukopisa), XII (tri) i XIII (jedan) stoljeća i, u najvećem broju slučajeva, dao vrlo uspješan kritički tekst. Ashburner nije uzeo u obzir rukopis koji se čuva u Državnom povijesnom muzeju u Moskvi br. 318/467, što ga je još 1886. god. izdao A. Pavlov zajedno sa starim prijevodom Zemljo- radničkog zakona na staroslavenski.²⁰ Usporedba moskovskog rukopisa s ru- kopisima što ih je izdao Ashburner pokazuje veliku sličnost s pariškim rukopisom iz XII st., na što je upozorila Lipšić²² (Paris gr. 1367), koja tvrdi da moskovski rukopis donosi »bitna poboljšanja u temeljni Ashburnerov tekst«. To nije tako. Moskovski rukopis odstupa od osnovnog teksta Ashbur- nera u većini članova na identični način kao i netom spomenuti pariški ru- kopis,²³ u dva člana tekst moskovskog rukopisa razlikuje se od pariškog teksta i jednak je Ashburnerovu tekstu pa tako ostaje kao razlika što u članu 57 moskovski rukopis ima ὄρος, granica, a svi Ashburnerovi rukopisi ὄρος, proplanak. Razlika je u spiritus asper pa je očito da je do nje došlo pri prijepisu. Osim toga, Ashburner je temeljito dokazao nizom primjera da je venecijanski rukopis doista najbolji pa otpada primjedba Lipšićove da »nema razloga« da se tom rukopisu daje prednost pred drugima.²⁴

¹⁹ C. E. Zachariū v. Lingenthal, Jus Graeco-Romanum, Pars IV, Lipsiae 1865, 121—127; E. E. Lipšić u svojem radu K istorii »Zemledel'českogo zakona« v Vizantii i v srednevekovyh balkanskih gosudarstvah, »Vizantijskij vremennik« 29, 1968, 54 za čudo ne spominje i ne analizira tu verziju, koja je nesumnjivo starija od Har- menopolusove (v. t. 3).

²⁰ G. Heimbach, Konstantin Harmenopulos, Manuale legum sive Hexabiblos (= Hexabiblos), Leipzig 1851, 828—851.

²¹ A. Pavlov, »Knigi zakonnyja« soderžaščija v sebě v drevnerusskom perevodě vizantijskie zakony zemledel'českie, ugolovnye, bračnye i sudebnye, Sbornik otdē- lenija ruskago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk, 38, Sanktpeter- sburg 1886, 2, 42—62.

²² E. E. Lipšić, Byzanz..., 14, 36.

²³ Riječ je o članovima 4, 6, 7, 31, 41, 45, 54, 58, 62, 71, 76, 81.

²⁴ Zapravo, Lipšić, Byzanz..., 36 kaže: Daher gibt es also keine Gründe, einer Familie (sc. rukopisa) den unbedingten Vorzug vor den anderen zu geben. Ali, to nije tvrdio ni Ashburner, koji je samo dokazao da je rukopis Marcianus 579 naj- bolji.

Postoji još jedno kritično izdanje Zemljiaradničkog zakona, što ga je objavio Ferrini²⁵ 1898. god. na temelju milanskog rukopisa Ambros. M. 68 sup. iz XIII st. i usporedbe s rukopisom iz iste zbirke Q 50 sup. Ashburner je još 1910. god. temeljito dokazao da je taj rukopis mnogo lošiji od starijih rukopisa pa se zato na to Ferrinijevo izdanje nećemo pozivati.

Uz već spomenuti prijevod na staroruski, što ga je objavio Pavlov, postoji i prijevod na stari srpski jezik iz početka XV st.²⁶ i prijevod na novo-grčki iz 1498. god.²⁷

4. Prijevodi

Tekst Zemljiaradničkog zakona koji se nalazi uz Harmenopulosov Heksabiblos preveden je na latinski,²⁸ a od prijevoda najstarijeg teksta za nas su od osobita interesa Ashburnerov na engleski²⁹ i Lipšicove na ruski.³⁰ U nas je Zemljiaradnički zakon po Ferrinijevom tekstu preveo Gortan,³¹ a Kandić³² je za svoj prijevod uzela kao osnovu tekst Lipšicove.

U ovome radu dajemo naš prijevod koji odstupa od Gortanova i Kandićkina teksta, djelomično zato što smo za osnovu uzeli u prvom redu tekst objavljen od Ashburnera, a djelomično zato što predlažemo neka nova tumačenja pojedinih riječi i smisla pojedinih članova. Našem prijevodu dodajemo i prijevode i tumačenja Ashburnera, Lipšicove, Gortana i Kandiće, ukoliko se od njih u važnijim točkama odvajamo, a dodajemo i neka naša shvaćanja pojedinih riječi grčkog originala.

B. PRIJEVOD (zvjezdica upućuje na primjedbe poslije prijevoda)

1. Seljak koji obrađuje vlastitu njivu treba biti ispravan i ne prestupati tuđe brazde. Ako bi koji prestupio i smanjio udio svog susjeda, ako je to učinio na uzoranom,* gubi svoj rad na oranju, a ako je to prelaženje učinio također i sa sjetvom, seljak koji je prestupio gubi sjeme, svoj rad na obrađivanju* i prirodu.

2. Ako neki seljak uđe, poore ili zasije bez znanja vlasnika zemlje, neka ne dobije naknadu za rad na oranju, prirod od sjemena pa čak ni zasijano zrno.

3. Ako dva seljaka ugovore međusobno razmijeniti zemlje pred dvjema ili trima svjedocima, i to ugovore na trajan način, neka njihova volja i razmjena tih (zemalja) bude pravovaljana, čvrsta i neoboriva.

4. Ako dva seljaka ugovore razmijeniti zemlje (samo) za vrijeme sjetve pa bi jedna strana (htjela) odustati, ako se bacilo zrno, ne (može) se odu-

²⁵ C. Ferrini, Edizione critica del Nómos geórgikos, »Byzantinische Zeitschrift« (= BZ), 7, 1898, 558—571 = Opere I, Milano 1929, 377—395.

²⁶ Đ. Sp. Radojičić, Srpski rukopis Zemljiaradničkog Zakona, »Zbornik radova« Vizantološkog instituta knj. 3, 1955, 20.26.

²⁷ Prema Lipšic, K istorii..., 54.

²⁸ V. opasku broj 20.

²⁹ Ashburner, The Farmer's Law II, 97—85. V. i prijevode E. H. Freshfield u A Manual of Later Roman Law, The Eclogae ad Prochiron mutata, Cambridge 1927, 183—195 i A Provincial Manual of Later Roman Law, Cambridge 1931, 86—98.

³⁰ Lipšic, »Zemledel'českij zakon«, Sbornik dokumentov po social'no-ekonomičeskoj istorii Vizantii, Moskva 1951, 103—108.

³¹ V. Gortan, Zemljiaradnički zakon, »Mjesečnik«, god. LXVI, 1940, 135—140.

³² Lj. Kandić, Praktikum iz opšte istorije države i prava, Beograd 1973, 135—141.

stati, ako pak nije bačeno, (može) se odustati. Ako onaj koji odustaje nije poorao, a druga (strana) jeste, neka poore i onaj koji odustaje.*

5. Ako dva seljaka razmijene zemlje bilo privremeno bilo trajno i jedna strana bi bila prikraćena, a nisu tako ugovorili, neka onaj koji je dobio više dade odgovarajuću zemlju onome koji je dobio manje, a ako su tako ugovorili, neka se ne dodaje.

6. Ako seljak u sporu (o njivi) uđe u nju protiv volje onoga koji je posijao* i požanje, ako je bio u pravu, neka ne dobije ništa od toga, a ako nije bio u pravu, neka dade dvostruku količinu požnjevena priroda.

7. Ako se dva sela prepiru oko međa ili njiva, neka ispituju suci i neka presude parnicu u korist onome koji je posjedovao više godina. Ako je međa stara, neka (to) staro utvrđivanje (međa) bude neoborivo.

8. Ako je nakon obavljene diobe neka od strana oštećena u udjelima ili u (vanjskom) mjestu, dozvoljava se razvrgnuće učinjene diobe.

9. Ako seljak mortit žanje bez znanja davaoca zemlje i smanji (brđj) njegovih snopova, neka se kao kradljivac liši cijelog njegova priroda.

10. Dio mortita je devet snopova, a davaoca zemlje jedan snop. Tko drukčije dijeli, neka je proklet.

11. Ako netko preuzme zemlju od nesposobna seljaka i ugovori samo poorati pa onda podijeliti, neka ugovor bude na snazi. Ako su ugovorili također i sjetvu, neka bude po ugovoru.

12.* Ako seljak preuzme od nekog nesposobna seljaka (na) polovicu vinograd(a) na obradu pa ne obreže kako valja, niti okopa niti postavi kolce i prekopa, neka ne dobije ništa od priroda.

13.* Ako seljak preuzme njivu (na) polovicu da je posije i u prikladno vrijeme ne uzore, nego razbaca zrnje, po površini, neka ne dobije ništa od priroda zato što je prevario i izrugao se vlasniku zemlje.

14. Ako onaj koji je preuzeo (na) polovicu zemlju od nesposobna odsutna seljaka, odustane i ne obradi njivu, neka dade dvostruku količinu priroda.

15. Ako onaj koji je preuzeo (na) polovicu, odustane i javi vlasniku njive da nije u stanju (obraditi je), a vlasnik njive zanemari,* napoličar neka ne bude odgovoran.

16. Ako seljak preuzme obradu vinograda ili zemlje i ugovori s vlasnikom, primi kaparu i započne (s radom) te odustane i napusti rad, neka dade pravičnu cijenu njive, a njiva neka pripadne njezinu vlasniku.

17. Ako seljak uđe u tuđu zemlju pod šumarkom drugog seljaka i obrađuje ju, neka uzima od nje prirodu kroz tri godine pa onda neka zemlju vrati njezinu vlasniku.

18. Ako seljak, koji je nesposoban da obrađuje vlastiti vinograd* pobjegne i otiđe u tuđinu, neka koriste plodove oni koje je državna blagajna zadužila, a seljaku po povratku nije dozvoljeno da od njih traži bilo kakvu naknadu.

19. Ako nesposobni seljak otiđe s vlastite njive i plaća godišnje izvanredne poreze, oni koji ubiru plodove i posjeduju njivu neka se kazne u dvostrukom iznosu.

20. Tko siječe tuđu šumu bez znanja njezina gospodara te obrađuje i sije, neka nema ništa od priroda.

21. Ako seljak sagradi kuću i nasadi vinograd na tuđoj njivi ili vanjskom zemljištu pa nakon nekog vremena dođu vlasnici vanjskog zemljišta,

ne dozvoljava im se porušiti kuću i iščupati vinograd, ali mogu uzeti drugo odgovarajuće zemljište.* Ako onaj koji obrađuje ili nasadije tuđu njivu odbije dati drugo odgovarajuće zemljište, vlasnik vanjske zemlje može zemljište raskopati, a kuću spraviti.

22. Ako seljak u vrijeme kopanja ukrade lopatu ili motiku i kasnije se to utvrdi, neka se plati za njezinu dnevnu upotrebu 12 folisa. Isto i onaj koji ukrade u vrijeme obrezivanja nož za obrezivanje, u vrijeme žetve srp ili u vrijeme sječe šume sjekiru.

O čuvarima (goveda)

23. Ako čuvar goveda u zoru preuzme od seljaka govedo i združi ga sa stadom te se dogodi da vuk zakolje govedo, neka pokaže lješinu njegovu gospodaru pa neće odgovarati.

24. Ako čuvar primi i izgubi govedo pa istoga dana kada je govedo nestalo ne javi vlasniku goveda: govedo sam ujutro vidio tu i tu, a što se dogodilo ne znam neka odgovara a ako javi, neka ne odgovara.*

25. Ako čuvar u zoru primi od seljaka govedo i udalji se* pa se govedo odvoji od stada goveda i uđe u obrađenu zemlju ili vinograde i počini štetu, (čuvar) neka se ne liši svoje plaće, ali neka nadoknađi štetu.

26. Ako čuvar u zoru primi od seljaka govedo pa govedo nestane, neka se zakune u božje ime da nije postupao zlonamjerno, kao i da nije sudjelovao* u gubitku goveda pa neka ne odgovara.

27. Ako čuvar u zoru primi od seljaka govedo pa se dogodi da bude osakaćeno ili oslijepjeno, neka se čuvar zakune da nije postupao zlonamjerno* pa neće biti odgovoran.

28. Ako se čuvar zakleo u povodu gubitka, osakaćenja ili oslijepjenja goveda pa se kasnije vjerodostojno* dokaže da se krivo zakleo, neka mu se odreže jezik i neka naknadi štetu vlasniku goveda.

29. Ako čuvar s drvom u ruci ubije, osakati ili oslijepi govedo, neka ne bude neodgovoran i neka ga se kazni. Ako je pak (to učinio) s kamenom, neka ne bude odgovoran.

30. Ako netko odsječe zvono na govedu ili ovcu i utvrdi se kao kradljivac, neka ga se bičuje. Ako je pak životinja nestala, neka kradljivac zvona dade (isto) takvo (govedo).

31. Ako se drvo nalazi na udjelu, a susjedov udio je vrt kojeg zasjenjuje susjedovo drvo, neka mu njegov vlasnik* odsječe grane. Ako pak nije vrt, neka se grane ne odsijeku.

32. Ako je netko uzgojio stablo na nepodijeljenom vanjskom zemljištu pa nakon toga po izvršenoj diobi* pripadne (to zemljište) u udio nekome drugom, nitko neka nema pravo na stablo, nego samo onaj koji ga je uzgojio. Ako vlasnik zemlje podigne prigovor: imam štete od stabla, neka dade uzgojitelju umjesto stabla drugo stablo, a ono (stablo) neka zadrži.

33.* Ako se utvrdi da čuvar plodova krade na mjestu koje čuva, neka se liši plaće i jako istuče.

34. Ako se utvrdi da je unajmljeni pastir muzao (povjerenu mu) stoku potajno od njihova gospodara i prodavao (mlijeko?), neka se liši njegove plaće i istuče.

35. Ako se utvrdi da netko krade tuđu slamu, on će je povratiti u dvostrukoj količini.

36. Ako netko uzme govedo, magarca ili bilo koju životinju bez znanja njezina vlasnika i ode na rad,* neka dade njegovu najamninu u dvostrukom iznosu, a ako (životinja) uquine na putu, neka dade dvoje za jedno, bez obzira na to o kojem se živinčetu radi.

37. Ako netko uzme govedo za rad pa ono uquine, neka suci ispituju pa ako je uginulo na poslu za koji ga je tražio, neka ne bude odgovoran, a ako je uginulo na drugom poslu, dat će punu vrijednost goveda.

38. Ako netko nađe govedo da pravi štetu u vinogradu, njivi ili drugom mjestu i ne vrati ga njegovu vlasniku s time da (ujedno) zahtijeva svu štetu na plodovima, nego ga ubije ili osakati, neka dade govedo za govedo, magarca za magarca ili ovcu za ovcu.

39. Ako netko siječe drvo u šumi i ne pripazi nego (ono) padne i ubije govedo, magarca ili bilo što drugo, neka dade dušu za dušu.

40. Ako netko siječe drvo i odozgo nehotično baci sjekiru i ubije tuđe živinče, neka dade drugo.

41. Ako netko ukrade govedo ili magarca i dokaže se,* neka se bičuje i neka ga dade dvostruko* kao i vrijednost njegova rada.

42. Ako netko u namjeri da ukrade govedo iz stada, rastjera stado pa ga (tj. stado) zvijeri rastrgaju, neka se oslijepi.

43. Ako netko krene u potragu za vlastitim govedom ili magarcem i u potrazi naiđe uz njega i drugo, ali ga ne privede uz vlastito, nego se ono izgubi ili ga vuk razdere, neka dade drugo odgovarajuće govedo ili magarca njegovu gospodaru. Ako pak obavijesti i pokaže mjesto, dokazavši da je bilo nemoguće da ga uhvati, neka ne odgovara.

44. Ako netko nađe u šumi govedo i ubije ga te prisvoji njegovo meso, neka mu se odsiječe ruka.

45. Ako rob zakolje jedno govedo, magarca ili ovna* u šumi, neka mu ga njegov gospodar nadoknadi.

46. Ako rob, u namjeri da u noći izvrši krađu, odagna ovce iz stada, i tjera iz tora, pa nestanu ili ih zvijeri rastrgaju, neka ga se raspne* kao ubojicu.

47. Ako nečiji rob često krade životinje po noći ili često odgoni stada, njegov gospodar neka naknadi nestalo jer je znao za robovu krivnju, a sam rob neka se raspne.

48. Ako netko nađe govedo u šteti i ne preda ga njegovu vlasniku s time da (ujedno) primi* (naknadu za) štetu, nego mu odsječe uši ili ga oslijepi ili mu odreže rep, njegov gospodar (ne treba da) ga preuzme nego (neka) uzme drugo umjesto njega.

49. Ako netko nađe svinju, ovcu ili psa u šteti, za prvi put neka ga vrati njegovu vlasniku; neka ga zatim vrati i po drugi put i javi njegovu vlasniku; treći put (može da) odsječe rep ili uši* ili da ga ustrijeli bez odgovornosti.

50. Ako govedo ili magarac* u namjeri da uđe u vinograd ili vrt upadne u opkop oko vinograda ili vrta, vlasnik vinograda ili vrta neka (za to) ne odgovara.

51. Ako se govedo ili magarac u namjeri da uđe u vinograd ili vrt nabode na kolje ograde, vlasnik vrta ne odgovara.

52. Ako netko postavi zamku* za vrijeme plodova pa u nju upadne pas ili svinja i uquine, njezin (tj. zamke) vlasnik ne odgovara.

53. Ako netko nakon prvog i drugog plaćanja štete ubije životinju koja je učinila štetu i ne preda je njezinu vlasniku s time da (ujedno) primi od njega štetu,* neka preda ono što je ubio.

54. Ako netko zatvori svinju ili psa* i (životinja) ugine, povratit će dvostruko.

55. Ako netko ubije ovčarskog psa i ne prizna* pa dođe do napada divljih životinja na tor te se nakon toga utvrdi onog koji je ubio psa, neka dade cijelo stado ovaca zajedno s cijenom psa.

56. Ako netko zapali vatru u vlastitoj šumi ili njivi pa se dogodi da se vatra proširi i upali kuće ili njive s plodovima, neće ga se osuditi, osim ako to nije učinio za jakog vjetra.

57. Tko spali tuđi proplanak ili tko siječe tuđa stabla bit će osuđen na dvostruko.

58. Tko spali ogradu vinograda neka se istuče, (nadalje) neka mu se stavi žig* na ruku i neka nadoknadi štetu dvostruko.

59. Tko sječe ili čupa tuđe vinograde u plodu neka mu se odsječe ruka i neka naknadi štetu.

60. Oni koji u vrijeme žetve ulaze u tuđu brazdu i sjeku snopove i klasje ili sočivo, neka se liše košulje i neka se bičuju.

61. Oni koji ulaze u tuđe vinograde ili smokvike, ako (to čine) da se najedu, neka ne odgovaraju, a ako radi krađe, neka se istuku i liše košulje.

62. Oni koji krađu plug, lemeš, jaram ili drugo,* neka naknade prema broju dana otkako je izvršena krađa, za svaki dan po 12 folisa.

63. Oni koji pale ili krađu tuđa kola neka plate dvostruko.

64. Oni koji bace vatru na gumno ili na stogove radi osvete (svojim) neprijateljima, neka se spale.

65. Onima koji bacaju vatru na sjenik ili mjesto gdje se drži slama neka se odsječe ruka.

66. Onima koji samovlasno ruše tuđe kuće ili uništavaju ograde jer da se ogradilo ili sagradilo na njihovom* (zemljištu), neka se odsječe ruka.

67.* Onima koji su uzeli njivu na ime kamata i ubirali plodove više od 7 godina, neka sudac obračuna u glavnicu ukupni prihod za vrijeme preko 7 godina, a polovicu za prethodno vrijeme.

68. Ako se nekog našlo da krađe žito u hambaru, za prvi puta neka mu se dade 100 udaraca bičem s time da naknadi vlasniku* štetu; za drugi puta neka plati ukradeno u dvostrukoj količini; treći puta neka se oslijepi.

69. Onoga koji po noći krađe vino iz bačve, vinske preše ili bureta kažnjava se istom kaznom koja je utvrđena u prethodnoj glavi.

70.* Oni koji imaju smanjenu mjeru za žito i vino i ne poštuju stari običaj otaca, nego zbog gramzljivosti imaju nepravične mjere koje nisu u skladu s propisima, neka se istuku kao bezbožnici.

71. Ako netko daje robu životinje na pašu* bez znanja njegova gospodara pa ih rob proda ili na drugi način učini štetu, rob i njegov gospodar neka ne budu odgovorni.

72. Ako rob primi bilo kakvu vrstu životinja* uz znanje gospodara pa ih pojede ili one na drugi način nestanu, vlasnik roba neka odšteti njihova gospodara.

73. Ako netko prolazi putem i nađe ranjenu ili ubijenu životinju i iz milosrđa (to) javi,* a vlasnik životinje posumnja da je donositelj obavijesti postupao zlonamjerno, neka se taj zakune o ranjavanju, a o ubijanju (životinje) neće se voditi istraga.

74. Tko uništi tuđu životinju iz bilo kojeg povoda pa mu se to dokaže,* neka dade naknadu njegovu vlasniku.

75. Tko ubije ovčarskog psa otrovom,* dobit će 100 udaraca bičem i neka dade njegovu gospodaru dvostruku cijenu psa. Ako je (zbog toga) propalo također i stado, neka onaj koji je ubio (psa) naknadi svu štetu, zato što je uzrokom uginuća psa. Neka* se ispita (svojstva) psa pa ako je riječ o psu koji se zna boriti s divljim životinjama, neka bude kao što je najprije rečeno, a ako je riječ o običnom psu, kakvi se posvuda nalaze, neka se štetnik istuče i neka dade jednostruku cijenu psa.

76. Ako se bore dva psa pa vlasnik jednoga udari tuđeg s mačem, štapom ili kamenom te od te rane (pas) oslijepi ili uquine ili (mu) se dogodi što drugo opasno, neka naknadi štetu njegovu vlasniku i primi 12 udaraca bičem.*

77. Ako netko ima snažna psa, naprasita prema drugim psima pa nahucka (tog) snažna psa protiv slabijih pasa i desi se da osakati ili ubije, neka naknadi štetu njegovu vlasniku i primi 12 udaraca bičem.

78. Ako netko žanje svoj udio, dok susjedi nisu požnjeli svoje udjele, pa dovede svoje životinje i učini se šteta njegovim susjedima,* neka primi 30 udaraca bičem i naknadi štetu oštećenom.

79. Tko obavlja berbu u vlastitom svojem vinogradu dok susjedi još nisu izvršili berbu u nekim* vinogradima pa dovede vlastite životinje, neka primi 30 udaraca bičem i naknadi štetu oštećenom.

80. Ako netko tijekom spora s nekim samovlasno siječe vinograd ili bilo kakvo drvo, neka mu se odsječe ruka.

81. Ako onaj koji stanuje u selu nađe općinsko mjesto prikladno za mlin i prisvoji ga pa nakon dovršetka mlina seoska zajednica prigovori vlasniku mlina da je prisvojio općinsko zemljište, neka mu dadu cijeli utrošak za izgradnju i neka postanu ortaci s onim koji je mlin podigao.

82. Ako nakon diobe seoske zemlje netko nađe na svom vlastitom udjelu mjesto prikladno za mlin i dade se na posao, seljaci iz ostalih udjela nemaju pravo bilo što prigovoriti o tom mlinu.

83. Ako voda koja dolazi u mlin pustoši obrađenu zemlju ili vinograde, neka se dade odšteta; ako (se) ne (bi dala), neka mlin stane.*

84. Ako vlasnici obrađenih zemalja ne žele da voda prolazi preko njihove zemlje, dozvoljava im se (da to spriječe).

85. Ako seljak nađe tuđeg vola kako pravi štetu u tuđem vinogradu i ne obavijesti njegova vlasnika, nego ga, u želji da ga odagna, ubije, osakati ili nabode na kolce, neka plati punu jednostruku vrijednost.

Opaske o različitim prijevodima

(L. = Lipšić; A. = Ashburner; K. = Kandić; G. = Gortan)

1 na uzoranom; L.: vo vremena raspaški novi; K.: tokom uzoravanja ledine.

... svoj rad na obrađivanju; L.: (lišaetsja ...) pašni; K.: (oduzeće se ...) njiva

4 na kraju člana L. dodaje: i togda rastorgnut (dogovor); a K.: pa će se tada (ugovor) raskinuti

6 poslije posijao L. i K. dodaju: samovoljno

8 u udjelima; A.: in their lots; G.: za nekoliko kaca; L.: v žrebijah; K.: u pogledu dobijenog dela

12 u G., L. i K. = 13; postavi kolce i prekopa; L.: obnes ego častokolom; K.: nije postavio ogradu; A.: fence it and dig it over. Međutim, već Heimbachov latinski prijevod ima ispravno pedaverit ac repastinaverit

13 u G., L. i K. = 12

15 a vlasnik njive zanemari; G.: gospodar njivu zanemari; L.: hozjain polja ne ozabotitsja etim; K.: ali se vlasnik njive ne postara sam oko njive

18 vinograd; G. i L.: polje; K.: njive;

neka koriste plodove itd; G.: oni, koji ubiru seoski danak, neka uživaju plodove njegova polja, ali neka nemaju pravo, kada se zemljoradnik vrati, da ga bilo za što kažnjavaju

21 mogu uzeti drugo odgovarajuće zemljište; L.: dolžny vzjat' ravnocennyj učastok, gde by ni zahoteli; K.: treba da dobiju odgovarajuće zemljište na mestu koje sami odaberu

24 neka ne odgovara; G.: neka ne bude kažnjen

25 čuvar... udalji se; L.: byk... ujet; K.: bik... ode

26 sudjelovao; L.: pričastei; K.: kriv

27 da nije postupao zlonamjerno; G.: da sam nije zlodjelo počinio

28 vjerodostojno; G., L. i K. imaju tekst po kojem dokazuju dva ili tri svjedoka

31 njegov vlasnik; A.: the owner of the garden; G., L. i K.: vlasnik stabla

32 po izvršenoj diobi; K.: prilikom nove podele

33 Nema G., zato u njega daljnji članovi imaju po jedan broj manje

36 ode na rad; L.: ujet po delam; K.: ode svojim putem

41 dokaže se; (1.: budet uličen); K.: uhvati se

dvostruko; L. i K.: nemaju te riječi

45 magarca ili ovna; L.: barana ili svin'ju; K.: ovna ili svinju

46 raspne; A.: let him be hanged; G.: bačen u klade

47 jer je znao; L.: kak znajuščij; K.: ako je znao; G.: skraćeno: Ako čiji rob ukrade živinče u noći i istjera stado, neka njegov gospodar naknadi gubitak

48 s time da ujedno primi (naknadu za) štetu; G., L. i K. nemaju

49 odsječe rep ili uši; L.: obrežet uši; K.: odseče uši

50 govedo ili magarac; G.: govedo; L. i K.: bik

52 zamku; G.: lovačku mrežu

53 da (ujedno) primi od njega štetu; G. sam odštetu uzimajući

54 prase ili psa; L.: porosenka ili sobaku čužuju; K.: tuđe prase ili psa

55 ne prizna; L., ne soobščit ob etom; K.: i ne javi o tom

58 neka mu se stavi žig na ruku; L.: podvergaetsja sečeniju i klejmeniju ruki; K.: ne samo da će biti žigosan po ruci i da će mu se odseći ruka; G.: nema

62 ili drugo; G., L. i K. nemaju

64 radi osvete neprijateljima; L.: iz vražeskoj mesti; K.: radi osvete

66 jer da se ogradilo ili sagradilo na njihovom; L.: nameravajas' ogorodit' ili postroit' svoi; K.: u nameri da time sebi načine kuću ili ogradu

67 G.: koji radi kamata prime njivu pa se pokaže da su uživali njene plodove više od sedam godina, neka starješine proračunaju od sedam godina na više i polovinu neka uračunaju u glavnicu; L.: esli vzjali pole v rost, i obnaruženo, čto pol'zovalis plodami s nego bolee semi let, pust' sud'ja proizvedet rasčet ot semiletija i do nego i so vsego dohoda polovinu zasčitaet v sčet kapitala; K.: ako je polje uzeto na obradu pa se utvrdi da se plodovima koristio više od sedam godina, neka sudija obračuna od tog roka i pre njega, pa polovinu svog prihoda da zaračuna kao glavnicu

68 vlasniku; L.: obkradennomu; K.: nema

69 vinske preše; L. i K. nema; G.: iz tijeska ulje

70 L. i K. vrlo skraćeno; L.: Imejuščie umen'sennuju meru dlja žita i vina pust' budut vysečeny kak nečestivye; K.: Oni koji podvaljuju na meri za žito ili vino, neka se išibaju kao nepošteni

71 na pašu; K.: radi čuvanja

72 bilo kakvu vrsti životinja; K.: na bilo koji način; G. ima u istom članku s prethodnim odgovarajući, ali vrlo skraćeni tekst: Ako pak sa zna- njem svoga gospodara rob što primi i to s tim učini neka bude kažnjen (Od ovoga člana dalje numeracija po G. zaostaje za dva broja)

73 javi; L.: dones; K.: donese

donositelj obavijesti postupio zlonamjerno; L.: povreždenie bylo naneseno tem, kto dones; K.: povredu naneo onaj koji ju je doneo

74 pa mu se to dokáže; G. nema

75 otrovom; G.: prikladnim otrovom

Neka se ispita itd do kraja; G. nema istuče; L. i K. nemaju

76 primi 12 udaraca bičem; G., L. i K. nemaju

78 njegovim susjedima; G.: nema

79 nekim; L.: mnogih; K.: mnogili; G. nema taj član pa zbog toga od ovoga člana dalje numeracija po G. zaostaje za tri broja

83 stane; L.: uprazdnena; K.: razori

Opaske o nekim riječima

1. hōrion (član 7) preveli smo zajedno s K., G. i L. kao selo. A. prevodi: territory. Ostrogorski upozorava da hōrion može značiti i seoska općina,³³

2. tópos (članovi 8, 21, 32, 66, 81) preveli smo kao vanjsko zemljište, tj. ono zemljište koje leži ponešto udaljeno od kuća i pripadajućih obrađanih zemljišta i koje je u zajedničkom posjedu i korištenju svih članova općine, sve dok diobom toga zajedničkog zemljišta ne pripadne nekom od seljaka,³⁴

³³ G. Ostrogorski, Die ländliche Steuergemeinde des byzantinischen Reiches im X Jahrhundert, »Vierteljahrschrift für Sozial — und Wirtschaftsgeschichte« (= VSWG) 20, 1927, 108 = Seoska poreska opština u vizantijskom carstvu u X ve- ku, Privreda i društvo u vizantijskom carstvu, Beograd 1969, 350.

³⁴ V. i L. Margetić, Bizantsko pravo prvokupa i otkupa i njegov utjecaj na hrvatsko pravo, rad prihvaćen od Jugoslavenske akademije znanosti u umjetnosti, pod II.

3. méris (članovi 31, 32, 78, 82) — udio, tj. ono zemljište koje je pripalo nekom seljaku na izravno korištenje,

4. skárfion (član 8) preveli smo također kao udio,

5. harakóō (član 12) znači prema L. Rocci, Vocabolario greco italiano, Roma 1976,²⁸ u prvom redu puntello con pali, i to upravo za vinogradarske poslove. Usp. npr. Geoponica (djelo iz X st., što se temelji na ranijim autorima), 5, 27, 1.

C. PRAVNOPOVIJESNA ANALIZA

I Agrarnoproizvodni odnosi

1. Agrarnoproizvodnim odnosima posvetio je Zemljoradnički zakon veliku pažnju. Problematika je vrlo složena, a literatura vrlo obimna pa možemo samo ukratko upozoriti na neka najvažnija pitanja. Članovi 9. i 10. spominju mortita, obrađivača zemlje, koji daje »davaocu zemlje« desetinu uroda. Ako mortit potajno žanje, on se lišava cijelog uroda (član 9), a ako daje davaocu zemlje manje od desetine, kažnjava se crkvenom kaznom prokletstva (član 10).

Iz tih odredaba Zachariä je zaključio³⁵ da mortit radi s vlastitim sredstvima (i zato daje desetinu) i da je on obrađivač na imanjima crkava i samostana (i zato je kazna tipično crkvena). Uostalom, mortit se pojavljuje još i u XIV st. i kasnije upravo na crkvenim imanjima.³⁶ Ashburner je s pravom prigovorio da je Zachariä previše pojednostavio čitavu sliku agrarnih odnosa po Zemljoradničkom zakonu. Po Ashburneru³⁷ položaj mortita ima ove značajke: 1) dugotrajnost odnosa, 2) riječ je o već obrađenoj zemlji, a ne o krčenju, 3) zakupnina je utvrđena običajem, a ne ugovorom, 4) mortit ima najvjerojatnije i druge dodatne obveze. Vrijedi istaći da je po Gortanu i Dabinoviću mortit najvjerojatnije graničar.³⁸

Nažalost, premalo je podataka za posve siguran odgovor o položaju mortita. U nadopunu izlaganja Zachariä i Ashburnera možemo istaći bar to, da nam se čini vrlo vjerojatnim da je razmjerno vrlo blaga obveza mortita — jedna desetina — nastala u vrijeme kada je bilo razmjerno malo radne snage, a zemlje razmjerno u obilju. Tako i stariji ugovori u Raveni³⁹ i Dalmaciji⁴⁰ utvrđuju obvezu trajnog zakupnika u jednoj desetini, a noviji već daju zemlju na sedminu, petinu, četvrtinu itd. U Zadru se čak pokušalo sredi-

³⁵ Zachariä, Geschichte..., 255. Drukčije M. Ja. Sjuzjumov, O karaktere i suščnosti vizantijskoj obščini po Zemledel'českomu zakonu, »Vizantijski vremennik« 10, 1956, 29.

³⁶ K. E. Zachariä v. Lingenthal, Aus und zu den Quellen des Römischen Rechts, »Zeitung der Savigny-Stiftung für Rechts-geschichte« (=ZS) XII, 1982, XXXI, Der partiaricus colonus, 82—83.

³⁷ Ashburner, The Farmer's Law II, 82—83.

³⁸ Gortan, Zemljoradnički zakon, 136; Dabinović, Nomos georgikos, 144.

³⁹ Ashburner, The Farmer's Law II, 83.

⁴⁰ Osobito velik broj agrarnih ugovora na desetinu nalazimo u Kotoru. V. A. Mayer, Kotorski spomenici, Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326—1335, Monumenta Catarensia, vol. 1, Zagreb 1951: 43 (55) od 3. VIII 1326; 59 (61) od 18. VIII 1326; 144 (145) od 25. X 1326; 145 (146) od 25. X 1326; 191 (191) od 20. XI 1326; 397 (396) od 2. X 1327; 398 (397) od 7. X 1327; 434 (432) od 24. X 1327; 496 (493) od 20. XII 1327; 664 (663) od 13. VII 1331; 779 (775) od 23. X 1331.

nom XIII st. doduše ne baš s potpunim uspjehom propisati da se zemlja daje obavezno na četvrtinu.

2. U članovima 11 do 15 govori se o napolici.

Prema članu 11 razlikuju se dvije vrste napolice, već prema tome, da li se ugovorilo samo oranje ili također i sjetvu. Zemlji radnički zakon za prvi slučaj kaže da su strane ugovorile »samo poorati pa onda podijeliti«. To znači, da je bizantska napolica prvog oblika po Zemlji radničkom zakonu izgledala ovako: jedna je strana davala zemlju, druga rad na oranju; poorana zemlja dijeli se tako da svaka strana dobije polovicu obrađene površine pa na njoj sama sije i žanje. Prema napolici drugog oblika obrađivač ore, sije i žanje na cijelom zemljištu, a urod se dijeli tako da svakome od njih pripadne polovica. Uvijek je riječ o kratkotrajnom ugovoru koji obuhvaća samo razdoblje jedne sezone. Dakako, da se nakon dovršene žetve cijela zemlja dana u napolicu vraća vlasniku zemlje. To jasno proizlazi iz člana 11. Isto tako je jasno da se ugovori o napolici odnose na iskrčenu zemlju jer član 11 ne spominje krčenje, već samo oranje.

Po članu 12 i 13 obrađivač, koji je loše njegovao vinograd (član 12) ili obavio poslove oko oranja i sjetve vrlo površno (član 13), gubi svoj dio uroda, po članu 14 ako je vlasnik zemlje odustao od rada obrađivač daje naknadu u dvostrukoj količini (očito: očekivanog) uroda, dok po članu 15 ako je vlasnik zemlje prisutan, obrađivač može pravovremeno odustati, bez štetnih posljedica za sebe. Ovaj posljednji slučaj za pravnik je od osobita interesa jer se dozvoljava pravo odustanka, jus poenitendi, pa obrađivač nije ugovorom vezan ako prije početka radova odustane od ugovora, a čini nam se da nema razloga ne pretpostaviti da isto takvo pravo odustanka ima i vlasnik zemlje.⁴¹ To doista odudara od principa klasičnog rimskog prava. Međutim, prema jednoj nedatiranoj konstituciji, vjerojatno iz V st.⁴² zakupac i zakupodavac mogli su odustati od zakupnog ugovora unutar jedne godine pa se to u literaturi objašnjava stanjem socijalne i ekonomske nesigurnosti u doba dominata.⁴³ Čini nam se da je vjerojatnije da su postklasično i bizantsko pravo odustali od nekih logičnih i pravnih posljedica konsenzualnosti zakupnog ugovora iz praktičnih razloga.

U članovima 11, 12 i 14 govori se o seljaku koji je »áporos« i koji je dao svoju zemlju u napolicu. U znanosti se obično smatra da je áporos naprosto siromašan seljak,⁴⁴ koji nije u stanju osigurati zrno za sjetvu pa je zbog toga prinuđen dati svoju zemlju u napolicu. To shvaćanje čini nam se već iz načelnih razloga teško prihvatljivo, jer je normalno da je vlasnik zemlje imućniji od onoga koji obrađuje tuđu zemlju. Čini nam se čudnom situacija u kojoj imućniji seljak preuzima na sebe obradu zemlje za si-

⁴¹ Drukčije H. Monnier, *Études de droit byzantin, Méditations sur la constitution Hekaterōi et le jus poenitendi*, »Revue historique de droit français et étranger«, XXIV, 1900, 309.

⁴² Prema Monnier, *Études...*, 54, riječ je o konstituciji cara Zenona iz god. 489—491. Konstitucija se nalazi u Justinijanovu Kodeksu (=C) 4, 65, 34. Najpristupačnije izdanje u Corpus iuris civilis (=CIC), vol. II, Codex Iustinianus, rec. et retr. P. Krüger, Berolini 1929¹⁰

⁴³ R. Monnier, *Manuel élémentaire de droit romain*, II, Paris 1954, 173.

⁴⁴ V. npr. A. P. Každan, *Derevnja i gorod v Vizantii IX—X vv.*, Moskva 1960, 42; ipak usp. već Ashburner, *The Farmer's Law* II, 80. Stajalište koje branimo u tekstu iznio je već i Sjuzjumov, *O haraktere...*, 31.

romašnijeg seljaka, i u kojoj se siromašniji nada izlazu iz imovinske stiske tako da daje drugome zemlju u zakup. Uostalom, član 11 predviđa kao jednu od alternativa upravo to da seljak koji je áporos ugovori s drugim seljacom samo oranje, a ne i sjetvu pa otpada ideja da je riječ o seljaku koji je toliko siromašan da nije u stanju nabaviti ni žito za sjetvu. Zato smo áporos preveli s »nesposoban« što daje vrlo zadovoljavajući smisao svim članovima, u kojima se ta riječ pojavljuje. Doista, seljak koji je nesposoban npr. zbog starosti ili bolesti upućen je na to da dađe svoje zemlje na obradu, jer će na taj način ipak iz njih izvući neku korist. Nesposoban seljak nije u stanju raditi pa zato udružuje s onim koji to može ono što ima, tj. zemlju. Nije beznačajna ni okolnost da staroslavenski prijevod Zemljoradničkog zakona prevodi áporos s »iznemogao«: Ošče kto v'z'met zemlju ot iznemogšago zemledělca itd. — što u cijelosti odgovara našem tumačenju.

3. Član 16 Zemljoradničkog zakona predstavlja posebno teški problem. Po njemu seljak koji je ugovorio obradu tuđe zemlje i primio kaparu te počeo s radom, treba dati naknadu u visini pravične cijene zemlje, a sama zemlja, kaže Zemljoradnički zakon, »neka pripadne njezinu vlasniku«.

To je doista nejasna odredba. Po Ashburneru je riječ o običnom najamnom radniku, koji je primio predujam za svoj najamni rad na tuđem polju. To je nespojivo s teškom sankcijom plaćanja pravične cijene zemlje (!) pa Ashburner misli da je Zemljoradnički zakon zapravo utvrdio kaznu u visini jednogodišnjeg uroda.⁴⁵ Ipak je čudno da se u tekstu kaže »pravičnu cijenu njive«, što je doista teško objašnjavati na Ashburnerov način. A uz to ostaje i neshvatljiva odredba da zemlja treba pripasti vlasniku. Ako prihvatimo Ashburnerovo tumačenje, onda je ta odredba nadasve čudna jer najamni radnik ni u kojem slučaju ne može doći u situaciju bilo trajnog bilo privremenog stjecanja zemlje na kojoj radi. Ostali znanstvenici pomišljaju na zakupca koji nije vezan uz zemlju.⁴⁶ To se tumačenje mnogo bolje slaže s tekstom premda još uvijek stvara poteškoće kazna u visini »pravične cijene njive« koja nije u skladu s položajem zakupca.

Ispravnom tumačenju člana 16 približit ćemo se ako razmotrimo njegove pojedine sastavne dijelove. Prije svega, odredba da zemlja pripada vlasniku zemlje, ako obrađivač zapusti obrađivanje, upravo izaziva zaključak, da u protivno slučaju, tj. ako obrađivač savjesno radi, zemlja, ili bar njezin dio, pripada obrađivaču. To se slaže i s odredbom o davanju pravične cijene zemlje kao naknade za napuštanje obrađivanja zemlje. Povežimo to sa članom 11, gdje je predviđena dioba zemlje nakon oranja pa obrađivač sije na svojoj polovici zemlje, a vlasnik na onom dijelu koji mu je oranjem pripremio obrađivač. Član 16 predstavlja neku vrstu trajne diobe zemlje između vlasnika zemlje i obrađivača, pa se odnos člana 11 i 16 može usporediti odnosom između člana 3 i 4 u kojima se normira trajna i privremena razmjena zemlje. Član 16 je dakle jedan od najstarijih slučajeva diobe zemlje nakon njezine obrade, diobe koja je poznata u Italiji od VIII stoljeća dalje, tzv. parzionaria, koja se u Dalmaciji zadržala osobito u Trogiru još u XIII i XIV stoljeću te koju nalazimo također i u Sjevernoj Africi pod imenom

⁴⁵ Ashburner, *The Farmer's Law II*, 78. Slično *Malafosse, Le lois agraires*, 38; *Sjuzjumov, O karaktere ...*, 42.

⁴⁶ *Zachariä, Geschichte ...*, 251.

mugarsa.⁴⁷ Ako je to tako onda »obrada vinograda« u ovome članu znači zapravo podizanje vinograda, a »kapara« je pomoć vlasnika zemlje tom poslu,⁴⁸ što je vrlo često nalazimo u dalmatinskim i talijanskim srednjovjekovnim agrarnim ugovorima. Konačno, podizanje vinograda po članu 16 vrši se na zemljištu koje ne treba krčiti pa se u tome razlikuje činjenično stanje tog člana prema onome u članovima 17 i 20.

4. U literaturi se s pravom smatra da član 17 obrađuje pitanje krčenja tuđe šume uz dozvolu vlasnika, a član 20 bez dozvole. Po prvonavedenom članu obrađivač može zadržati iskrčenu zemlju tri godine, po drugonavedenom vraća je odmah i gubi prirod. Član 17 govori o obradi zemlje koja se naziva énylos hōra, a član 20 o sječi tuđe šume (hýlē). Ta dva pojma očito nisu identična. Enylos hōra prevodi Ashburner »woodland«,⁴⁹ Lipšićova spominje »porošuju lesom zemlju«,⁵⁰ Heimbach »locum senticorum«,⁵¹ a Gortan sašumljenu zemlju.⁵² Staroslavenski prijevod spominje »nečistuju zemlju.«⁵³ U svakom slučaju riječ je očito o neplodnoj zemlji, na kojoj raste beskorisno šipražje. Obratno, u članu 20 riječ je upravo o šumi, dakle o gospodarski vrlo korisnom terenu, koje vlasnika opskrbljuje drvetom, u kojem se mogu eventualno hraniti svinje žirom, loviti sitna divljač i ptice itd. Upravo zbog te velike razlike u korisnosti dozvoljava se obrađivaču koji je beskorisno zemljište priveo kulturi da to zemljište koristi najmanje tri godine i da ga tek onda vrati vlasniku koji je također na nesumnjivoj koristi jer je došao do lako obradivog terena; naprotiv, onome koji siječe tuđu šumu ili sadi na iskrčenom oduzet će se prirod već prve godine, jer je doduše iskrčio šumu i priveo je obradi, ali ujedno lišio vlasnika šume drugih koristi. Dapače, po članu 57 obrađivač će biti osuđen na dvostruku naknadu počinjene štete.

Obradivanje tuđeg zemljišta protiv volje vlasnika nalazimo spomenutim i u članovima 1 i 2. Prema članu 1 susjed koji preoravanjem pređe među i smanji tuđu česticu, gubi svoj rad i prirod, a prema članu 2 ta ista sankcija predviđena je za onog seljaka koji ore tuđu zemlju, ali koji nije susjed. Sankcije su začuđujuće blage. Očito je da Zemljični zakon polazi s pretpostavke da je riječ o nenasilnom ulaženju u tuđu zemlju te da je i sam vlasnik zemlje bio nemaran jer nije pazio na svoje interese. Za takve slučajeve i rimsko pravo je predviđalo samo povrat posjeda.⁵⁴ Gubitak pak priroda teineli se također na rimskopravnom načelu superficies solo cedit.

⁴⁷ V. F. Valenzi, Il contratto di piantagione (mugarsa) in diritto musulmano e nella consuetudine di Libia, «Rivista di diritto agrario», 1933, 460—470; A. Panerai, Su di un antico contratto agrario che rivive nel mezzogiorno d'Italia, «Annali della Facoltà di Agraria», Pubblicazioni dell'Università di Bari 6, 1948, 99—160; U. Le-wald, Arbeit schafft Eigentum, Die pastionatio in partem, ein wenig bekannter italienischer Agrarvertrag des Mittelalters, VSWG 39, 1952, 316—347; L. Margetić, Srednjovjekovno hrvatsko pravo, Stvarna prava, u objavlivanju.

⁴⁸ Usp. i Digesta (= D.) 19, 5, 13, 1. Najpristupačnije izdanje u CIC, vol. II, rec. Th. Mommsen, retr. P. Krüger, Berolini 1928¹⁵

⁴⁹ Ashburner, The Farmer's Law II, 88.

⁵⁰ Lipšić, »Zemledel'českij zakon«, 104.

⁵¹ Heimbach, Hexabiblos, 832.

⁵² Gortan, Zemljični zakon, 127.

⁵³ Pavlov, Knigi zakonnyja, 46.

⁵⁴ Teodozijev kodeks (= CT) ed. Th. Mommsen i S. M. Mayer, Berolini 1905, 2, 261. (330 god.) = C.8, 4, 5.

Ipak u rimskom se pravu to povezivalo s distinkcijom o dobroj ili lošoj vjери obrađivača tuđeg zemljišta,⁵⁵ pa je savjesnom obrađivaču tuđe zemlje vlasnik morao naknaditi rad i trošak. Međutim, čak je Justinijan bio vrlo nesiguran u pogledu oportunisti te distinkcije jer se jednom drugom prilikom, rješavajući neka pitanja posjeda nekretnina upravo na Balkanskom poluotoku ovako izrazio: »Smiješno je reći ili čuti, da je netko ne znajući zaposjeo tuđu stvar kao da je njegova vlastita. Svi treba da znaju da nije riječ o njihovom vlasništvu«⁵⁶ što je kasnije ušlo i u Rotarijev edikt, u vezi s izgradnjom mlina na tuđem zemljištu.⁵⁷

5. Član 21 također razmatra činjenično stanje rada na tuđem. Riječi »nauđuoj njivi« kasniji su umetak, što je očito iz cijelog teksta tog člana i iz usporedbe s drugim sličnim kasnijim zahvatima na tekstu Zemlji radničkog zakona. Član obrađuje pitanje gradnje kuće i nasada vinograda na tuđem vanjskom zemljištu. Vlasnik ne smije porušiti podignuto bez njegova znanja, već se mora zadovoljiti drugim odgovarajućim zemljištima. To je u suprotnosti s poznatim već spomenutim načelom superficies solo cedit,⁵⁸ ali ne smijemo smetnuti s uma da je već rimsko postklasično pravo štitilo one koji su bez dozvole obrađivali udaljena beskorisna zemljišta.⁵⁹ Razlika je u tome što je potklasično pravo određivalo razmjerno kratke rokove — 6 mjeseci ili 2 godine — unutar kojih je vlasnik mogao uspjeti sa svojim zahtjevom na povrat zemljišta, a Zemlji radnički zakon, naprotiv, govori prilično neprecizno o »nekom vremenu«, što je posve u skladu s vrlo uočljivim i značajnim izbjegavanjem Zemlji radničkog zakona da spomene bilo što o prekluzivnim i zastarnim rokovima te o rokovima dosjelnosti. O tome će dalje biti više riječi.

6. Prema članu 6 seljak koji je u sporu o nekoj zemlji pa samovoljno u nju uđe i požanje žito, gubi svoje pravo na prirod, a ako nije imao pravo, vraća dvostruko. To je zapravo primjena opće odredbe rimskog prava⁶⁰ na agrarnopravnu situaciju koja jedina interesira Zemlji radnički zakon. Zemlji radnički zakon tu je bliži rimskom pravu od Ekloge, koja za slučaj samovoljna uzimanja tuđe stvari za vrijeme spora ne predviđa dvostruki povrat stvari, nego tjelesnu kaznu bičevanja.⁶¹

7. Spor o granicama po Zemlji radničkom se zakonu (član 7) rješava tako da odlučuju suci prema tome tko je u duljem posjedu, odnosno, po staroj međi, ako se može utvrditi. Već je Ashburner ispravno istaknuo da se

⁵⁵ Justinijanove Institucije (= I.). Najpristupačnije izdanje u CIC, vol. II, rec. P. Krüger, Berolini 1928¹⁵, 2, I, 31—32; D. 41, 3, 13; 41, 1, 9 pr.

⁵⁶ C. 8, 4, 11 (532 god.).

⁵⁷ Rotarijev edikt (= Ro.), 151. Najpristupačnije izdanje F. Beyerle, Die Gesetze der Langobarden, Weimar 1947.

⁵⁸ Po članu 66 Zemlji radničkog zakona vlasniku bi se, koji bi samovoljno porušio podignuto, čak izrekla kazna odsjecanja ruke!

⁵⁹ CT 5, 15 (11), 12 (9) = 5, 13 (16), 34 = C. 11, 59, 8 (388—392 god.); C. 11, 59, 11 (400 god.); Teodozijeve Novele (= NT), 20, 3 (440 god.) = C. 7, 41, 3, 1. Obratno tvrdi Lipšic, Byzanz..., 71. Malafosse ispravno ističe da je član 21 u suprotnosti s rimskim klasičnim pravom.

⁶⁰ CT 4, 22, 3 (389) = C. 8, 4, 7.

⁶¹ Ekloga, 17, 3. Najpristupačnije izdanje J. i G. Zepos. Leges imperatorum Isaurorum et Macedonum, vol. II Athenis 1931 (po C. E. Zachariae v. Lingenthal, Ecloga Leonis et Constantini, Lipsiae 1852). V. i L. Margetić, Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest, »Zbornik Pravnog fakulteta« u Rijeci, I, 1980, 53—78.

ovo treba povezati s postklasičnim pravom, koje u takvom slučaju također daje prednost »stranim znacima« (veteribus signis).⁶² Ipak, već istaknuta osobitost Zemljiordničkog zakona, da izbjegava utvrđivanje bilo kakvih rokova zastare i dosjelošti i ovdje dolazi do izražaja, dakako na račun jasnoće odredbe. Što to naime znači da prednost ima ona općina koja je dulje u posjedu? Odredba je očito nepotpuna i ovisi u mnogome o rasudbi suca.

8. Nepodijeljena zemlja

O nepodijeljenoj zemlji govori se na nekoliko mjesta u Zemljiordničkom zakonu. Zemlja je po bizantskom shvaćanju u državnom vlasništvu, ali je seljačka zajednica dobila na trajno korištenje zemljište na kojem se prostore seoska općina. Jedan dio tog zemljišta uživaju i iskorištavaju pojedine obitelji, a drugi dio — pašnjaci, šikarje itd. — pripada cijeloj seoskoj zajednici (hē toū hōriou koinótēs po članu 81), koja može pristupiti podjeli među članove općine određenog dijela toga zemljišta. Evo odredaba Zemljiordničkog zakona što se odnose na tu naknadnu podjelu:

a) ako je prilikom podjele došlo do nepravedne razdiobe (npr. jedan seljak je dobio premalu količinu zemlje ili zemlju mnogo lošije kakvoće) dioba se može naknadno poništiti (član 7). U skladu s već opetovano istaknutom vrlo uočljivom značajkom Zemljiordničkog zakona rok za podizanje prigovora o nepravilnoj razdiobi nije određen,

b) vlasnik stabla, uzgojenog na nepodijeljenom vanjskom zemljištu koje je naknadnom diobom pripalo nekom drugom, mora to stablo ustupiti vlasniku zemlje za drugo odgovarajuće stablo (član 32). Dakle, postoji pravo vlasništva nad pojedinim stablom nezavisno od vlasništva zemlje na kojoj je stablo,⁶³ ali se iz navedene odredbe vidi neka sklonost obratnom načelu — superficies solo cedit,

c) mlin, sagrađen na zajedničkom općinskom zemljištu mogu preuzeti ostali članovi općine u neku vrstu ortačke imovine, ako plate graditelju troškova (član 81).

Mlin sagrađen na vlastitom dijelu općinari ne mogu preuzeti (član 82), ali mogu spriječiti njegov rad ako bi dolazilo do poplave na uzvodnim zemljištima (član 83). Vlasnici pak uzvodnih i nizvodnih terena nisu uopće dužni dozvoljavati prolaz vode koja teče preko njihovih zemalja (član 84).

9. Ostali međusobni odnosi općinara

a) Seljak može otići iz sela i zadržati vlasništvo nad svojim zemljama, ako nastavi s plaćanjem poreza (član 19); naprotiv, ako odsutni seljak ne plaća poreze, državna blagajna zadužuje druge seljake tim porezom i dozvoljava im iskorištavanje tih zemalja (član 18). Ostrogorski misli da prema srednjobizantskim pravnim shvaćanjima »zemlja pripada onome, koji plaća porez.«⁶⁴ Ipak, član 18 propisuje upravo obratno: zemlja ostaje u vlasništvu seljaka koji ne plaća poreze, a samo njezino privremeno iskorištavanje pripada onima koji plaćaju odgovarajući porez. Član 18 posve jasno izražava: »seljaku po povratku nije dozvoljeno da od njih (tj. platilaca poreza) traži bilo kakvu naknadu« odnosno drugim riječima, vlasništvo zemlje mu je nedvojbeno priznato,

⁶² CT 2, 26, 4 (385 god.).

⁶³ Tako već i u postklasičnom pravu. V. M. Kaser, Das römische Privatrecht, Zweiter Abschnitt, Die nachklassischen Entwicklungen II, München 1975², 290 s literaturom.

⁶⁴ Ostrogorski, Die ländliche ..., 24 = Seoska ..., 280.

b) član 67 izdvaja se donekle svojim sadržajem od ostalih članova, jer obrađuje pitanje zajma i kamata. Ipak je taj član utoliko »zemljiogradničkog« značaja, što je davanje zajma povezano s vjerovnikovim iskorištavanjem dužnikove zemlje. Riječ je o antihrezi, koja je u rimskom pravu bila dozvoljena ako su je stranke ugovorile, a koja je po odredbama Epanagoge⁶⁵ u bizantskom pravu bila zabranjena u odnosu na seljačke zemlje. Tu odredbu Epanagoge nije preuzeo Prohiron niti je uključen u Bazilike. Epanagoge, koja i nekim drugim svojim odredbama odaje da je njezin sastavljač bio osoba iz crkvenih krugova,⁶⁶ očito je htjela tom zabranom pomoći seljacima, ali je takva idejno i religiozno uzvišena odredba vjerojatno više štetila seljacima nego koristila, jer je jasno da bi seljaci na taj način vrlo teško dolazili do zajmova. Ekloga (VIII. st.) uopće ne spominje ni kamate ni antihrezu,⁶⁷ Prohiron (IX st.) ih je naprosto zabranio,⁶⁸ a Lav Mudri (X st.) odobrio je »uobičajenih« 4%.⁶⁹ Član 67 Zemljiogradničkog zakona u takvoj pravno nejasnoj situaciji donosi normu koja je prilično dobro uspjela. On stimulira s jedne strane vjerovnike da dodjeljuju zajmove seljacima u financijskoj stisci jer im odobrava da u prvih sedam godina obračunavaju samo polovicu priroda u otplatu glavnice i da druga polovica predstavlja naknadu za dodjelu zajma, ali s druge strane štiti seljaka time što se pozajmljeni iznos smanjuje u prvih sedam godina polovicom, a u osmoj i daljnjim godinama ukupnom količinom priroda. Uostalom to je ispravno objasnio Ashburner,⁷⁰ a ponešto drukčije Zachariä i po njemu drugi.⁷¹

Evidentno je da takva odredba nije plod »normativne« djelatnosti nekog lokalnog funkcionara, već presuda u nekom konkretnom slučaju, koja se u praksi nametnula prihvatljivošću rješenja, a onda i autoritetom zbirke odredaba u kojoj se našla, tj. Zemljiogradničkog zakona,

c) prema članu 31 ako grane nečijeg stabla natkriljuju susjedov vrt, njegov vlasnik dužan je odsjeći grane koje smetaju. Vlasnik stabla ili vlasnik vrta? Ashburner misli da je riječ o vlasniku vrta, ali čini nam se točnijim mišljenje Lipšicove i Kandićeve da pravo i dužnost sječe grana ima vlasnik stabla. Naime, ako je po Zemljiogradničkom zakonu dozvoljeno čak posebno vlasništvo stabla, onda je malo vjerojatno da je susjed smio sjeći grane bez suglasnosti vlasnika stabla ili bar bez dozvole nekog općinskog ili državnog organa.

Zemljiogradnički zakon za čudo ne određuje razmak stabla do međe među susjedima, a isto tako ne obrađuje nijednom riječju vrlo važno pitanje prava

⁶⁵ Epanagoge, 28. 2. Najpristupačnije izdanje *J. i P. Zepos*, navedeno u opasci 61. Odredbu je preuzeo i tzv. *Prochiron auctum* iz oko 1300. god. 17, 4. Najpristupačnije izdanje *J. i P. Zepos*, *Jus Graeco-Romanum*, vol. VII, Athenis 1931, 5—361 (po izdanju *Zachariä v. Lingenthal*, *Jus Graeco-Romanum*, pars VI, Lipsiae 1870).

⁶⁶ Po uvjerljivom tumačenju *J. Scharfa*, *Photios und die Epanagoge*, BZ 49, 1956, 385—400.

⁶⁷ Ekloga, 10.

⁶⁸ Prohiron 16, 24. Najpristupačnije izdanje *J. i P. Zepos*, navedeno u opasci 61.

⁶⁹ Novele Lava Mudrog, 8 br. 83. V. *Zachariä v. Lingenthal*, *Jus Graeco-Romanum*, pars III, *Novellae Constitutiones*, Lipsiae 1857, 179. Prikladno za upotrebu je također i izdanje *P. Noailles — Dain*, *Les Nouvelles de Léon VI Le Sage*, Paris 1944 (s francuskim prijevodom). Novela 83 nalazi se na str. 280—283.

⁷⁰ *Ashburner*, *The Farmer's Law II*, 93.

⁷¹ *Zachariä*, *Geschichte...*, 251; *Gortan*, *Zemljiogradnički zakon*, 140; *Malafosse*, *Les lois agraires*, 51; *Sjuzjumov*, *O karaktere...*, 32.

na ubiranje plodova koji vise na granama iznad susjedova zemljišta ili koji su pali na to zemljište. Rimsko je pravo dozvoljavalo vlasniku stabla ulaz u zemljište i branje plodova koji su pali sa stabla,⁷² a srednjovjekovna prava bila su sklonija obratnom rješenju.⁷³ Šutnja Zemljiadničkog zakona o tako razmjerno važnom pitanju može se objasniti najjednostavnije tako da se pretpostavi da je Zemljiadnički zakon zbirka ekscerptiranih, skraćenih i koji puta popunjenih presuda koje su se odnosile na agrarna pitanja. Prema tome, po našem mišljenju o pravu ubiranja plodova palih na tuđe zemljište sastavljač zbirke nije našao nijednu pažnju vrijednu presudu u aktima, koji su mu stajali na raspolaganju.⁷⁴

Teza o Zemljiadničkom zakonu kao zbirki važnijih odluka i presuda daje ujedno odgovor na pitanje, da li je pravo na ubiranje plodova palih na tuđe zemljište imao vlasnik stabla ili vlasnik zemlje. Kako je Zemljiadnički zakon *lex specialis* u odnosu na rimsko-bizantski pravni sustav, to u tom i u drugim slučajevima šutnje Zemljiadničkog zakona treba uzeti da se primjenjivalo rimsko pravo, ili, drugim riječima, vlasnik stabla smio je ući u susjedovu zemlju i ubirati plodove pale s njegova stabla.

II ODGOVORNOST ZA PROTUPRAVNA DJELANJA

1. Izvanugovorna naknada štete

Kao što je poznato, rimsko pravo nije imalo općenite norme za naknadu štete iz nedopuštenog djelanja štetnika, već je odgovornost za štetu iz delikta bila registrirana pojedinim vrlo usko shvaćenim normama. Među njima bila je bez sumnje daleko najvažnija *lex Aquilia* iz 286. god. pr. n. e. Ona je određivala jednostruku naknadu štete za ubojstvo roba ili domaće četveronožne životinje, kao i za neka tipična oštećenja stvari.⁷⁵ *Lex Aquilia* je djelatnošću pretora i pravnika doživjela znatnu evoluciju i postepeno obuhvaćala sve šire područje primjene, ali je njezina uska stilizacija uvelike ometala njezinu primjenu. Osobitu poteškoću stvarala je pretpostavka koja se izvodila iz teksta zakona, po kojoj je odgovornost za naknadu štete bila vezana samo na slučajeve da je šteta izvršena *corpore corpori*, tj. da je šteta izvršena neposrednim i izravnim djelovanjem štetnika (*corpore*), kao i da je doista došlo do stvarnog oštećenja (*corpori*). Klasični rimski pravници prodrli su s izvjesnim poteškoćama sa shvaćanjem da se *lex Aquilia* može

⁷² D. 43, 27, 1, 7; 28, 1, 1.

⁷³ Za Dalmaciju v. npr. Zadarski statut, 1. V. cap. 10; Paški statut 1. VI, cap. 95; Brački statut 1. I, cap. 18; Hvarski statut 1. II, cap. 26; Splitski statut 1. III, cap. 94; Krčki statut 1. III, cap. 10. Za Istru v. npr. Koparski statut 1. IV, cap. 18; Ižulski statut 1. II, cap. 59; Umaški statut 1. II, cap. 37; Miljski statut 1. II, cap. 9; Piranski statut 1. IV, cap. 11.

⁷⁴ Tek dva dodatna člana (88 i 89) Zemljiadničkog zakona prema rukopisu što ga je objavio Pavlov (str. 612) preuzeta iz Bas. 15, 4, 9 i Bas. 15, 144 reguliraju pitanje plodova (prvonavedenom članu odgovara u staroslavenskom tekstu član 81 također objavljen od Pavlova). Malafosse, *Les lois agraires*, 666, objavljuje te članove po dva stara rukopisa kao »trois autres scholies inédites«. On nije bio upoznat s Pavlovljevim izdanjem Zemljiadničkog zakona.

⁷⁵ O razvoju *lex Aquilia* u rimskom pravu v. ukratko M. Boras — L. Margetić, *Rimsko pravo*, Zagreb 1980, 38—39; 71—74; 190—182; 244; 273 s tamo navedenom osnovnom literaturom.

primijeniti i u slučaju neizravna oštećenja (npr. tako da je prouzročitelj štete udario u neki predmet i da je tek taj udareni predmet svojim pomjeranjem proizveo oštećenje), ali su daleko teže prihvaćali misao da bi se *lex Aquilia* mogla primijeniti i onda kada je došlo do štete, ali ne i do oštećenja (npr. ako je netko iz milosrđa oslobodio tuđeg roba).⁷⁶

Justinijan je u svojim Institucijama definirao stoljetni razvoj *lex Aquilia* ovako: izravna primjena *lex Aquilia* dozvoljava se samo ako je do štete došlo corpore (tzv. *actio directa*); analogna primjena *lex Aquilia* dolazi u obzir, ako postoji šteta bez neposredna djelovanja (tzv. *actio utilis*); ako do štete nije došlo ni corpore ni corpori, daje se *actio in factum*, tj. opisuje se činjenično stanje.⁷⁷ To je utoliko nezgodno što je oštećena strana ovisna o dobroj volji magistrata da dozvoli *actio in factum*, a imalo je i druge loše strane, npr. bilo je vrlo teško u nekoliko riječi obuhvatiti sve pravno relevantne okolnosti a to je moglo dovesti do gubitka spora.

U bizantskom pravu došlo je do daljnje evolucije, koja nije bila uvijek pravno najbolje usmjerena. Iz postavke rimskog prava da se tuženog koji se suprotstavi tužiteljevu zahtjevu osuđuje na dvostruko izvelo se s jedne strane da je za udvostručenje naknade dovoljno puko neizvršavanje tužiteljeva zahtjeva, puka *negatio debita rei*,⁷⁸ a s druge strane, da to udvostručavanje ima uvijek svoj temelj u *lex Aquilia*⁷⁹ — i čak štaviše, da *actio legis Aquiliae* ide uvijek na dvostruko.⁸⁰ Kako se neki pravници nisu s time slagali, došlo je do prilične zbrke u praksi koju zamjećujemo i u Zemljoradničkom zakonu, u kojem nalazimo i dvostruku⁸¹ i jednostruku⁸² naknadu.

S druge strane bizantskoj pravnoj teoriji treba priznati da je izgradila pojam *actio in factum generalis* (genikē imfáktoum), koja se smatrala derivacijom *legis Aquiliae* i koja već podsjeća na moderno pravno shvaćanje da treba naknaditi svaku počinjenu štetu, dakako uz pretpostavke utvrđene u zakonu.

Zemljoradnički se zakon u cijelosti uklapa sa svojom kazuistikom i svojim shvaćanjem u stanje bizantske pravne teorije i prakse.

Evo nekoliko primjera:

a) Kasnoklasični rimski pravnik Paulo obradio je problem odgovornosti radnika koji sječe grane (*putator*) i koji ubije prolaznika odsječenom granom i zauzeo stav da je sjekač odgovoran za takav slučaj na javnom i privatnom putu ako nije vikom obavijestio prolaznike, dakle da je odgovoran i za nepažnju. Naprotiv, ako se to desilo na mjestu gdje nema puta, sjekač odgovara samo za zlu namjeru.⁸³ Zemljoradnički se zakon nadovezuje na tu problematiku i proširuje odgovornost sjekača propisujući obvezu jednostruke naknade za živinče nehatno ubijeno odsječenom granom (član

⁷⁶ V. Boras — Margetić, *Rimsko pravo*, 71—74; detaljnije Rotondi, *Teorie*, 448 i d.

⁷⁷ V. ipak D. 9, 2, 27, 21 uspoređen s D. 19, 5, 12, 2 za izvjesnu nesigurnost u vezi s razgraničenjem *actio legis Aquiliae utilis* i *actio in factum*.

⁷⁸ Isid. Orig. 5, 25; Rotondi, *Teorie postclassiche* ..., 420.

⁷⁹ V. Rotondi, *Teorie postclassiche* ..., 415.

⁸⁰ V. Rotondi, *Teorie postclassiche* ..., 425.

⁸¹ V. članove 35, 54, 57, 63.

⁸² V. članove 36, 37, 38, 45, 55, 59 itd.

⁸³ D. 9, 2, 31.

39) ili palom sjekirom, pri čemu ne pravi više razliku da li je do nesretnog slučaja došlo na putu ili u bespuću. Radi se o odgovornosti za nehat.⁸⁴

b) Prema Pomponiju, klasičnom rimskom piscu, ne smije se ubiti životinju, koja je upala u tuđe zemljište, već treba za počinjenu štetu tužbom tražiti naknadu štete. Uhvaćenu životinju ne smije se čak ni držati zatvorenom, već je treba ili protjerati (abigere) na pažljivi način tako da ne pretrpi neko zlo (sine danno) ili opomenuti (admonere) vlasnika da dođe po svoje živinče.⁸⁵ Zemljiadnički zakon nadovezuje se očito na Pomponijev odlomak odredbama da se životinju uhvaćenu u šteti ne smije ubiti, nego je treba vratiti vlasniku i zahtijevati naknadu štete (član 38), nadalje da je se ne smije čak ni unakaziti, jer će vlasnik životinje inače imati pravo zahtijevati drugu odgovarajuću neprovrijeđenu životinju (član 48) i konačno, da vlasnik oštećena vinograda može životinju nađenu u šteti ili odagnati pazeći da je ne povrijedi ili je zadržati i obavijestiti njezina gospodara (član 85). Ipak, za sitnu stoku učinjen je izuzetak, jer se svinja, ovca (a također i pas) ulovljena treći put u šteti može čak i ubiti (član 49), ali se vlasniku treba uručiti lješinu (član 53). Utoliko je opća odredba člana 74 po kojoj se daje naknada za ubijanje tuđe životinje »iz bilo kojeg povoda« preširoko stilizirana.

Prema Justinijanovu pravu četveronožnu životinju koja je protupravno zatvorena i usmrćena glađu ili ubijena naknađuje se »akcijom iz Akvilijeva zakona« koja ide na dvostruku naknadu štete.⁸⁶ Zanimljivo je i značajno da Ekloga, zamišljena kao neka vrsta zbirke važnijih izmjena i dopuna⁸⁷ Justinijanove kodifikacije ipak donosi ponovno istu odredbu: Onaj koji zatvara tuđe životinje te učini da uginu od gladi ili ubije na drugi način, osuđuje se na dvostruko. Zemljiadnički zakon određuje u skladu s time: Ako netko zatvori prase ili psa i (životinja) uginu, povratit će dvostruko.⁸⁸ Ta odredba izgleda doista posve suvišna s obzirom na jasne propise Justinijanovog kodeksa i Ekloge.⁸⁹ Ona je shvatljiva jedino uz pretpostavku da je Zemljiadnički zakon zbirka presuda koje se odnose na poljoprivredu i selo, i koje se smatralo važnima i vrijednima da se ekscerptira i sabere. Ako je to tako, onda su riječi »ili psa« tek naknadno ubačene u prvobitni tekst što se odnosio samo na prase, a takvo naknadno ubacivanje u originalni tekst vidljivo je i u mnogim drugim članovima Zemljiadničnog zakona.⁹⁰ Ali, zašto je zatvaranje tuđeg živinčeta toliko zaokupljalo rimske i bizantske pravnike i zašto se uopće smatralo potrebnim ponoviti istu odredbu po nekoliko puta, među ostalim i u Zemljiadničkom zakonu? Mislimo da je rješenje tog pitanja jednostavno i uvjerljivo, ako uzmemo u obzir razvoj odgovornosti za štetu po lex Aquilia. Naime, već smo istakli da je rimsko-bizantskim pravnicima bilo vrlo teško shvatiti lex Aquilia na prošireni način, naime, da odgovornost

⁸⁴ V. Malafosse, Les lois agraires, 60. Drukčije D. Nörr, Die Fahrlässigkeit im byzantinischen Vertragsrecht, München 1960, 124.

⁸⁵ D. 9, 2, 39, 1.

⁸⁶ C. 3, 35, 5 (293 god.) u kojoj je naknada na dvostruko nesumnjivo interpolirana.

⁸⁷ U uvodu Eklogi kažu carevi Lav i Konstantin da su naredili najvišim funkcionarima »da sakupe sve njihove knjige« te da su odlučili da »upotrijebe ono što je u tim knjigama dobro urađeno i ono što smo izmijenili novim propisima« pa da »saberemo u ovoj knjizi na jasniji i kraći način«.

⁸⁸ Zemljiadnički zakon, član 54.

⁸⁹ C. 3, 35, 5 (293 god.); Ekloga 17, 8.

⁹⁰ Npr. član 38.

obuhvaća štete koje nisu počinjene corpore. A to je upravo slučaj sa zatvaranjem životinje koja uginje od gladi, jer tu nema izravnog djelovanja, npr. udara batinom, a kauzalni je neksus između štetnikova djelovanja i uginuća životinje apstraktniji od onog kod ranjavanja. Treba još dodati i problem dvostruke ili jednostruke naknade, na koji smo već upozorili.

c) Posve su u skladu s takvim načinom razmišljanja bizantskih pravnika i članovi 30, 55 i 75 Zemljiogradničkog zakona u kojima je utvrđena odgovornost za neizravno uzrokovanje nestanka jednog goveda ili cijelog stada. Po članu 30 odgovara za nestanak goveda kradljivac zvona na govedu, a po članovima 55 i 75 odgovoran je za nestanak stada onaj koji je ubio ovčarskog psa.

Određba o kradljivcu zvona (član 30) slična je odredbama vizigotskih,⁹¹ burgundskih⁹² i langobardskih⁹³ zakona, ali je sličnost samo površinska. Rotarijev edikt npr. određuje: Tko ukrade zvono s konja ili goveda, plaća 6 soldina. U langobardskom se dakle propisu razmatra krađa zvona isključivo kao privatni delikt koji se kažnjava paušalnim iznosom. Naprotiv, Zemljiogradnički zakona rješava daleko suptilnije pitanje, naime, odgovornost za nestanak životinje s koje je skinuto zvono; dakle obrađuje pitanje koje je bizantske pravnike osobito zanimalo. Uostalom, i u onom dijelu norme, koji se odnosi upravo na krađu, odredba je tipično bizantska: bičevanje.

d) Prema članovima 50, 51 i 52 Zemljiogradničkog zakona vlasnik vinograda ili vrta ima pravo da oko svog zemljišta učini opkop, ili postavi ogradu, a vlasnik zemlje na kojoj se nalaze plodovi u rastu smije namjestiti zamku pa neće odgovarati za životinje koje nastradaju prelaženjem opkopa ili kolja ili upadanjem u zamku. Očito se članove 50 i 51 ne može tako tumačiti da vlasnik vinograda ili vrta ne odgovara za nastradalo govedo ili magarca, ali da odgovara za psa ili svinju koji su upali u opkop ili se naboli na kolje, a isto to — mutatis mutandis — vrijedi i za član 52. Nadalje, u presudama koje su preuzete u Zemljiogradnički zakon stajalo je, dakako, početno samo govedo (članovi 50 i 51) i pas (član 52) pa je tek sastavljač zbirke ili prepisivač ubacio magarca (članovi 50 i 51) i svinju (član 52), ali samo kao daljnje primjere.

U temeljima članova 50, 51 i 52 Zemljiogradničkog zakona ugrađeno je osnovno načelo o ponašanju za koje se ne odgovara, a u tom načelu je ugrađena pomalo nesigurna, ali ipak vidljiva ideja da vlasnik zemlje u tim slučajevima »nije kriv«. U Rotarijevu ediktu nalazimo donekle slične odredbe. Naime, Rotarijev edikt razlikuje⁹⁴ da li se govedo nabolo na koplje skakanjem u tuđe ograđeno zemljište ili, obratno, iz tog zemljišta. U prvom slučaju vlasnik zemlje ne odgovara, u drugom naknađuje štetu vlasniku nastradalog goveda, a taj pak plaća popašu. Ako je pak govedo palo u opkop, ne odgovara vlasnik zemlje, jer nije postupao dolozno (nam dolose non tractavit). Ipak, ako je vlasnik zemlje potajno pokrio opkop, naknadit će štetu vlasniku goveda.⁹⁵ Nije nimalo vjerojatno da je Zemljiogradnički zakon preu-

⁹¹ Lex Visigothorum 7, 2, 11. Najprikladnije izdanje K. Zeumer, *Leges Visigothorum antiquiores, Hannoverae et Lipsiae* 1894.

⁹² Lex Burgundionum, 4, 5. Najprikladnije izdanje F. Beyerle, *Gesetze der Burgunden*, Weimar 1936.

⁹³ Ro. 289.

⁹⁴ Ro. 304.

⁹⁵ Ro. 305.

zeo i pojednostavio odredbu iz Rotarijeva edikta,⁹⁶ već nam se čini daleko prihvatljivijom naša teza o predbizantskom (mediteranskom) agrarnom pravu, koje je doživjela izvjesnu evoluciju u langobardskoj Italiji, dok je u Bizantu ostalo neizmijenjeno.

e) Poseban problem predstavlja odgovornost po članu 43 Zemljoradničkog zakona. Po tom članu odgovara za gubitak tuđeg goveda onaj koji tražeći svoju životinju naiđe na tuđu, ali je ne privede. Ipak on neće odgovarati ako dokaže da je tuđe govedo bilo na nepristupačnom mjestu. Manje je važno, kako se uopće saznalo da je tražitelj naišao na tuđe govedo jer se doista može zamisliti da je potragu vršio veći broj pokradenih osoba, članova obitelji, robova, sluga i slično pa da je nekoji među njima pričao u selu o događaju. Ali, temelj odgovornosti nije jasan. O ugovornoj obvezi između tražitelja i vlasnika ne može, dakako, biti riječi. Što se pak tiče deliktne odgovornosti, očito je da tražitelj nije počinio štetu aktivnim djelovanjem, nego propuštanjem. Ali, to propuštanje je ipak nešto drugo, od onoga opisanog npr. u članu 54 Zemljoradničkog zakona gdje se prijeti dvostrukom naknadom štete onomu koji je zatvorio tuđe živinče i pustio ga da uquine. U članu 54 prethodilo je nedozvoljeno štetnikovo ponašanje — zatvaranje životinje — pa je tek nakon tako stvorene situacije došlo do propuštanja — nedavanja hrane, uslijed kojeg je došlo do uginuća tuđe životinje. Naprotiv u članu 43 riječ je o odgovornosti zbog »početnog« propuštanja, dakle zbog neudovoljavanja nekoj dužnosti. Ali kojoj? Dakako da je nezamislivo da bi općeljudska moralna dužnost međusobnog pritjecanja u pomoć bila u bizantsko doba temeljem odgovornosti za štetu zbog propuštanja te dužnosti. To isto vrijedi i za moralnu dužnost međusobnog pomaganja svih bizantskih građana. Ne preostaje dakle ništa drugo nego dužnost međusobnog pomaganja članova seoske općine, shvaćene kao vrste socijetetnog odnosa. Član 81 Zemljoradničkog zakona naziva seosku zajednicu *hē tou hōriou koinótes*. Predaleko bi nas odvelo istraživanje izvora te seoske zajednice, te izvanredno zanimljive pojave bizantskog društvenog uređenja i pravnog sustava. Podsjetimo samo na odredbu careva Lava i Antemija iz 468. god. po kojoj su članovi metrokomije, seoske zajednice, imali pravo prvokupa pri otuđivanju zemlje⁹⁷ i na nepodijeljena općinska zemljišta kojima je na određeni način upravljala seoska zajednica s pravom podjele na svoje članove. Međusobna povezanost članova općine dolazi do izražaja i u članovima 78 i 79 Zemljoradničkog zakona. Po odredbama tih članova odgovoran je za naknadu štete seljak koji je požnjeo ili obavio berbu prije ostalih članova zajednice i doveo svoje životinje na pašu pa su onda one počinile susjedima štetu. Ipak, treba priznati da se odgovornost po tim članovima daje konstruirati i bez posebne povezanosti članova općine.

Naprotiv, povezanost članova općine, i to upravo putem njihove zajedničke općinske nepodijeljene imovine vidi se po članu 81 po kojem općinari mogu isplatiti troškove podizanja mlina na zajedničkom zemljištu i postati neke vrste ortacima.

⁹⁶ Obratno za čudo *D. Simon*, *Provinzialrecht und Volksrecht*, *Fontes minores I*, Frankfurt am Main 1976, 105—106. *Malafosse*, *Les lois agraires*, 70 ispravno ističe da je sličnost Zemljoradničkog zakona s barbarskim posljedicama istoga zajedničkog temelja.

⁹⁷ C. 11, 56; 4, 38, 14 (392 god.) 11, 24, 6 (415 god.).

Ipak, odgovornost po članu 43 nije puka odgovornost iz ortakluka jer ortaci imaju doduše međusobna prava, dužnosti i obveze, ali su ti odnosi ipak ograničeni na ortačku imovinu i ortačke poslove, ma koliko ih široko shvatili.

Općinari su povezani zajedničkim imovinskim interesima, počevši od zajedničke obveze plaćanja ukupnog iznosa poreza do zajedničkog jakog stvarnog prava na zajedničku općinsku imovinu.⁹⁸ Pa ipak, čini nam se da se odgovornost po članu 43 Zemljihradničkog zakona ne može posve zadovoljavajuće temeljiti ni na navedenim značajkama općine kao rimskopravne *communio*, a ne zadovoljava u cijelosti ni analogija s prinudnim udruženjima,⁹⁹ a ni u drugim srednjovjekovnim pravnim sustavima izvan Bizanta ne nalazimo slične smjele pravne konstrukcije odgovornosti za propuštanje nekog činjenja koje zapovijedaju moral i ispravno shvaćeno korektno ponašanje prema susjedu. Možda bi se član 43 moglo tumačiti kao daleki srednjovjekovni odraz primjene rimske *aequitas*, koja je u klasično doba omogućavala pretoru da smjelo uvodi nove ideje u rimsko pravo pa bi taj član bio svjedočanstvo za profinjeni i hrabri duh nepoznatog bizantskog suca čija je presuda naišla na razumijevanje sastavljača zbirke presuda poznate pod nazivom Zemljihradnički zakon.

Pa ipak, kao da ni to nije posve zadovoljavajući odgovor. Pokušaj objašnjenja moći ćemo dati tek nakon što uzmemo u obzir sve okolnosti nastanka Zemljihradničkog zakona.

f) Članovi 22 i 62 odnose se na naknadu izgubljenog radnog dana zbog krađe nekog poljoprivrednog alata. Propisana je naknada od 12 folisa, što je prilično u skladu s podatkom da su u ranobizantskom razdoblju izdaci za hranu siromašnih osoba iznosila 10—15 folisa na dan.¹⁰⁰

Članovi 22 i 62 ne dotiču se, za čudo, pitanja kazne za krađu kao ni naknade izravne štete za ukradeni nepronadjeni alat, kao što se obratno, u mnogim članovima spominje kazna, ali ne govori o naknadi štete.¹⁰¹ Upravo je neinoćuće da bi neki pravnik sastavio tako očito neujednačeni zakon. Naprotiv, ako je riječ o donekle prerađenoj zbirci presuda, te neujednačenosti postaju jasnijim.¹⁰²

g) Posebnu pažnju zaslužuju članovi 36 i 37 Zemljihradničkog zakona, koji regulira pravnu situaciju upotrebe tuđe stoke. Član 36 obavezuje osobu koja je upotrijebila tuđe živinče bez vlasnikova znanja i propisuje dvostruki iznos uobičajene najamnine za rad takve vrsti stoke, kao i dvostruku naknadu za uginuće, a član 37 razmatra slučaj ugovornog davanja živinčeta na rad te određuje da u tom slučaju uzimalac životinje u najam odgovara, i to jednostruko, za uginuće unajmljenog živinčeta, ali samo pri poslu koji nije ugovoren.

Član 36 nesumnjivo je povezan s onim shvaćanjem *lex Aquilia* koje su, kao što smo već istakli, bizantski pravници nerijetko zastupali, a po kojem je naknada štete išla uvijek na dvostruko. Naprotiv, član 37 ne temelji se

⁹⁸ V. npr. D. 17, 2, 4 pr.; 40, 3, 14, 1; I. 3, 27, 3.

⁹⁹ Tzv. *Zwangsgenossenschaften*; V. Kaser, *Das römische Privatrecht*, II, 409.

¹⁰⁰ G. Ostrogorski, *Löhne und Preise in Byzanz*, BZ 32, 1932, 293 = *Nadnice i cene u Vizantiji, Privreda i društvo u vizantijskom carstvu*, Beograd 1969, 224.

¹⁰¹ V. članove 42, 44, 46, 59, 60, 61, 65, 67, 70, 80. Drukčije, ali neuvjerljivo Malafosse, *Les lois agraires*, 55.

¹⁰² Usporedi uvod u Eklogu, opaska 87.

na rimskopravnom shvaćanju po kojem se upotreba neke stvari na drugi način nego što je ugovoreno smatrala krađom (*furtum usus*), dakle naknadi-vala dvostruko.¹⁰³ Ipak, rimsko je pravo priznavalo u analognim slučajevima i jednostruku naknadu, npr. za slučaj da je netko oštetio mazge tako da ih je natovario teže nego je bilo ugovoreno. Oštećenom vlasniku mazge davala se i tužba iz ugovora (*ex locato*) pa čak i tužba po *lex Aquilia*.¹⁰⁴ Zato su se u praksi mogle pojaviti dvojbe, pa je Ekloga za »krađu upotrebe« (*furtum usus*) propisala jednostruku naknadu. Ako netko unajmi konja do određenog mjesta, šteta ili smrt unajmljenog konja ide na teret onoga koji je uzeo konja u najam te on mora naknaditi štetu vlasniku konja.¹⁰⁵ Zemljoradnički zakon smatrao je potrebnim pribilježiti presudu, koja je primijenila Ekloginu odredbu o jednostrukoj naknadi za konja također i na govedo koje se upotrijebilo za neki drugi posao. Iz toga slijedi s izvjesnim stupnjem vjerojatnosti da je Zemljoradnički zakon sastavljen nakon Ekloge.

Nörr ističe¹⁰⁶ da Zemljoradnički zakon u članu 37 ne ulazi u pitanje krivnje — isto kao ni Ekloga u svojoj upravo navedenoj odredbi. Uz to Nörr smatra da te povrede imaju deliktini značaj, što izvodi iz mjesta odredbe u Eklogi, tj. među krivično pravnim normama premda malo dalje ističe da je upravo u Zemljoradničkom zakonu teško povući granicu između deliktinog i ugovornog prava. Međutim, problem je mučio već i rimske pravnike, koji su upravo »krađu upotrebe« (*furtum usus*) konstruirali kojiput kao deliktnu odgovornost,¹⁰⁷ a kojiput kao ugovornu.¹⁰⁸

Istina je da u članovima 36 i 37 Zemljoradničkog zakona i u Eklogi 17,7 ne nalazimo ni riječju spomenutu krivnju kao pretpostavku odgovornosti, ali se postavlja pitanje, da li je to uopće potrebno. Uzimanje tuđe životinje na rad bez znanja i suglasnosti vlasnika (član 36) za čovjeka neopterećena suvišni npravnim distinkcijama i finesama pretpostavlja u praksi uvijek določno ponašanje. Justinijan je doduše preuzeo Gajevu distinkciju o tome da li je posudovnik vjerovao da mu je vlasnik dozvolio upotrebu životinje ili ne.¹⁰⁹ Obojica jako hvale tu misao i kažu da je riječ o optimalna *distinctio*, ali teško se oteti dojmu da je riječ o školskim distinkcijama koje su se u praksi jedva mogle ozbiljno postaviti i preko kojih su u nekim drugim sličnim slučajevima sam Justinijan i kasniji zakonodavci s pravom prešli.¹¹⁰

Što se pak tiče protuugovorne upotrebe životinje, stvar je još jasnija pa na nju jedva treba trošiti riječi. Stranke treba da poštuju ugovorne točke pa se može pojaviti samo pitanja tumačenja pojedine odredbe ugovora, a to je dakako zaseban problem.

Ukratko i problematika članova 36 i 37 Zemljoradničkog zakona izrasla je na temeljima rimskog i bizantskog pravnog sustava.

¹⁰³ D. 13, 6, 5, 7—8; I. 4, 1, 6.

¹⁰⁴ D. 9, 2, 27, 3; 19, 2, 30, 2.

¹⁰⁵ Ekloga, 17, 7.

¹⁰⁶ Nörr, *Fahrlässigkeit* ..., 134.

¹⁰⁷ Gai 3, 196; I. 4, 1, 6.

¹⁰⁸ D. 13, 6, 5, 7.

¹⁰⁹ Gai 3, 197; I. 4, 1, 7.

¹¹⁰ Justinijan u C. 8, 4, 11 (532 god.) kaže: Smiješno je (*ridiculum est*) reći i čuti da je netko iz neznanja zaposjedio tuđu stvar kao da je vlastita. Svatko naime treba znati, da se ne radi o njegovoj stvari. U jednoj langobardskoj odredbi (Ro. 151) nalazimo istu misao: Svatko naime treba znati da se radi o njegovoj, a ne o tuđoj stvari.

2. Ugovorna odgovornost čuvara goveda

Riječ je o »glavnom« pastiru, koji ugovara čuvanje s vlasnikom stoke.¹¹¹ Taj glavni pastir može imati svoje pomoćnike, pastire, ali ti nisu u ugovornom odnosu s vlasnikom stada.

Čuvar neće odgovarati za štetu ako pokaže lješinu goveda ubijenog od vuka (član 23), nadalje, ako odmah javi nestanak goveda (član 24), i konačno, ako se zakune da nije doložno postupao (član 26 i 27). Odredbe člana 23 i člana 26 nisu uspješno usklađene: da li je dovoljno samo javiti ili treba i javiti i zakleti se? Te odredbe predstavljaju daljnju razradu postklasičnog (predjustinijanskog) prava. Kako čuvar goveda odgovara zato što je preuzeo goveda na čuvanje, ovdje se radi o realnom, a ne o konsenzualnom kontraktu, i to o ostavi (depositum), koje je u postklasično doba i na istoku i na zapadu postalo naplatnim kontraktom. Prema postklasičnom pravu ostavitelj odgovara za nepažnju (culpa) — dakle za krivnju upravo zato što ostava nije više besplatni kontrakt,¹¹² a Zemljoradnički zakon razrađujući ta načela utvrđuje vanjske okolnosti iz kojih se treba izvesti da u određenim slučajevima čuvar nije odgovoran. Iz članova 26 i 27, po kojima se čuvar zaklinje, vidljivo je da Zemljoradnički zakon povezuje odgovornost čuvara za njegovo sakriviljeno, kulpozno ili doložno ponašanje.¹¹³ Sama zakletva nije postklasične provencijencije.¹¹⁴

Uostalom, i član 24 zapravo predpostavlja odgovornost za krivnju: čuvarava dojava nestanka goveda stvara predmnijevu njegove nekrivnje pa dakle ima za posljedicu da on ne odgovara. Mislimo ipak da je riječ o pukoj praesumptio de iure jer je nezamislivo da čuvar ne bi odgovarao ako vlasnik na neki način dokaže čuvaru krivnju (npr. tako što bi dokazao da se čuvar na dan nestanka goveda opijao zajedno s nekim ljudima).

Isto tako na odgovornosti za tipizirane slučajeve krivnje temelji se i član 29. Po tom članu čuvar odgovara za štetu koju je počinio na govedu samo ako je govedo povrijedio držeći drvo u ruci. Očito se smatra da je u tom slučaju čuvar zlonamjerno ili bar s velikom nepažnjom povredio govedo, a obratno, postoji predmnijeva njegove nekrivnje, pa neće odgovarati, ako se samo nabacio kamenom jer je lijet kamena mnogo manje proračunljiv od udarca batinom i jer je usmjeravanje goveda bacanjem kamena za čuvara prirodan i jednostavan način akcije.

Zanimljiva je usporedba s langobardskim pravom. Po Ro. 330 onaj koji u obrani ubije tuđeg psa s nekim neprevelikim oružjem u ruci, ne plaća naknadu štete, a naprotiv, ako se nabaci za psom i ubije ga, treba dati naknadu. Langobardski propis ima upravo obratne sankcije od onih koje su predviđene u Zemljoradničkom zakonu, ali to je posve razumljivo: Ro. 330 razmatra slučaj samoobrane od napada psa pa je nabacivanje za psom

¹¹¹ Usp. Brački statut 1. IV, cap. 45 i 48. Novigradski zbornik iz sredine XVI st. objavljen najbolje od M. Barade, Starohrvatska seoska zajednica, Zagreb 1957, 158—177 sadrži u član 8 neobično zanimljive odredbe o tome kako ugovorni pastir preuzima ujutro stoku, njegove dužnosti i odgovornost za vrijeme čuvanja i o tome kako pastir vraća životinje gospodaru. Čitajući te odredbe ima se dojam kao da je Novigradski zbornik detaljnije opisao situaciju koja je identična s onom u članovima 23 do 29 Zemljoradničkog zakona.

¹¹² D. 13, 6, 5, 2 interpolirano, ali već prije Justinijana. V. E. Levy, Weströmisches Vulgarrecht, Das Obligationenrecht, Weimar 1956, 174.

¹¹³ Drukčije Nörr, Fahrlässigkeit ..., 128.

¹¹⁴ Levy, Weströmisches ..., 177: »Typisch germanisch«.

dokazom zle vjere, jer se zamišlja da je pas već u bijegu. Pa ipak, sličnost s idejom langobardskog prava — držanje u ruci predmeta s kojim se oštećuje ili bacanje — je nesumnjiva. Kao da je sastavljač norme Zemljoradničkog zakona čitao Rotarijev edikt, što nije nemoguće, ili, što je još vjerojatnije, kao da oboje potječe iz zajedničkog (običajnogpravnog?) fonda pravnih distinkcija.

Za razliku od članova 23 do 27 i 29, član 28 ne donosi normu o posebnom slučaju odgovornosti čuvara za nestanak ili ranjavanje goveda, već samo predviđa oštru krivičnu sankciju za krivu zakletvu čuvara goveda. Naknada štete je jednostruka kao i u ostalim članovima koji se odnose na čuvara goveda.

3. Krivična odgovornost

Zemljoradnički zakon u dobrom dijelu svojih odredaba propisuje kaznu za krivična djela u agrarnim odnosima. Kazne su tipično bizantske. Međutim, odnos težine kazne prema težini krivičnog djela nije posve usklađen, a civilnopravna odgovornost za naknadu štete ili uopće nije utvrđena ili je utvrđena na neusklađeni način. Evo pregleda krivičnih djela po Zemljoradničkom zakonu.

Red. broj	član	Krivično djelo		Naknada štete
1.	30	krađa zvona	bičevanje	jednostruko
2.	33	krađa čuvara voćnjaka	bičevanje	— (gubitak zarade)
3.	34	potajna muža	bičevanje	— (gubitak zarade)
4.	60	krađa na njivi	bičevanje i oduzimanje odjeće	—
5.	61	krađa u vinogradu	bičevanje i oduzimanje odjeće	—
6.	41	krađa vola ili magarca	bičevanje	dvostruko (i najamninu)
7.	70	rad s lažnim mjerama	bičevanje	—
8.	76	ranjavanja itd. tuđeg psa	bičevanje (12 udaraca)	jednostruko
9.	77	ranjavanja itd. tuđeg psa	bičevanje (12 udaraca)	jednostruko
10.	78	šteta po životinjama nakon žetve	bičevanje (30 udaraca)	jednostruko
11.	79	šteta po životinjama nakon berbe	bičevanje (30 udaraca)	jednostruko
12.	75a)	trovanje ovčarskog psa	bičevanje (100 udaraca)	dvostruko i naknada stoke
	b)	trovanje običnog psa	bičevanje	jednostruko
13.	58	spaljivanje ograde vinograda	bičevanje i žig na ruku	dvostruko

Red. broj	član	Krivično djelo		Naknada štete
14.	44	klanje tuđeg goveda u šumi	odsjecanje ruke	—
15.	59	sječa ili čupanje vinograda	odsjecanje ruke	—
16.	66	samovlasno rušenje kuće itd.	odsjecanje ruke	—
17.	65	bacanje vatre na sjenik itd.	odsjecanje ruke	—
18.	80	sječa vinograda za vrijeme spora	odsjecanje ruke	—
19.	68	krađa žita u hambaru		
		— prvi put	bičevanje (100 udaraca)	jednostruko
		— drugi put	?	dvostruko
		— treći put	osijepljivanje	?
20.	69	krađa vina iz bureta	(sve isto kao član 68)	
21.	42	krao govedo i odagnao stoku itd.	osljepljuje se	—
22.	46	rob noćni kradljivac u povratu	raspinjanje	—
23.	47	rob u povratu noću odgoni stoku	raspinjanje	(gospodar plaća)
24.	64	neprijateljski bacio vatru na gumno itd.	spaljivanje	—

Već samo površni pogled na krivična djela utvrđena u Zemljičradničkom zakonu lako nas uvjerava da u njemu ne nalazimo ni pravog sistema ni sveobuhvatnosti, već da su krivična djela utvrđena na više manje slučajni način, koji se najbolje može objasniti time da je riječ o zbirci presuda.¹¹⁵ Sigurno je da su i ostala pravno neprihvatljiva djela bila također kažnjiva i da se, dakako, nitko nije mogao pozivati na nešto, što bi odgovaralo modernom načelu *nullum crimen sine lege*.

Kazne su donekle usporedive i stupnjevane prema težini djela, ali ne može se nikako reći da je to stupnjevanje iole zadovoljavajuće. Tako npr. upotreba lažnih mjera kažnjava se bičevanjem, klanje goveda u šumi sječanjem ruke a krađa goveda bičevanjem, dvostrukom naknadom i plaćanjem najamnine za rad roba.

Prema civilnopravnoj odgovornosti za štetu zakonodavac kao da pokazuje nevjerojatnu nezainteresiranost. U preko polovicu slučajeva uopće se

¹¹⁵ Usp. npr. *Malafosse*, *Les lois agraires*, 56 o neujednačenosti kazni i 69 gdje *Malafosse* s pravom ističe da je Zemljičradnički zakon *recueil de cas d'espèce*.

ne spominje naknada štete. U ostalima ona je slabo usklađena. Nije baš jasno zašto bi se spaljivanje ograde vinograda naknađivalo dvostruko, krađa u hambaru prvi puta jednostruko, a krađu vola dvostruko. Do zbrke je došlo vjerojatno zbog različitog tumačenja dometa i sadržaja naknade po lex Aquilia, ali je malo vjerojatno da bi jedan te isti sastavljač imao tako neusklađena shvaćanja. Očito i to govori u prilog tezi da je Zemljirodnički zakon zapravo zbirka odluka i presuda, koje su donijeli razni suci u duljem vremenskom razdoblju.

III NEKA PITANJA IZ OPĆE PROBLEMATIKE ZEMLJIRODNIČKOG ZAKONA

1. Zemljirodnički zakon ne dotiče se nekih važnih agrarnih pojava i pravnih odnosa.

Već smo spomenuli šutnju Zemljirodničkog zakona o pravu ubiranja plodova koji su pali na tuđu zemlju. To se moglo doista dobro objasniti time što sastavljač Zemljirodničkog zakona nije imao pri ruci nijednu odluku ili presudu koja obrađuje to pitanje.

Međutim, nije li čudno što u Zemljirodničkom zakonu ne nalazimo nijednom riječi spomenute konje i mazge, dok se s druge strane neprestano susrećemo s problemima vezanim uz goveda, magarce, ovce, svinje i pse, Sastavljač Zemljirodničkog zakona — ili neki nešto kasniji autor — ubacivao je često u osnovni tekst ono što je po njegovu mišljenju manjkalo. Tako npr. početak osnovnog teksta člana 36 glasio je najprije bez sumnje: Ako netko uzme govedo bez znanja vlasnika. Kasnije se pokazala potreba da se to proširi i na neki konkretni slučaj u vezi s magarcem, pa se dodalo riječ magarac: Ako netko uzme govedo ili magarca bez znanja vlasnika. Končno, kad su se pojavili slučajevi rada s drugim životinjama, popunila se odredba tako da je u definitivnom tekstu obuhvaćala sve vrste upotrebe živinčeta bez znanja vlasnika: Ako netko uzme govedo, magarca ili bilo koju životinju itd. U tom tekstu je spominjanje goveda i magarca suvišno, ali se može shvatiti uzimajući u obzir evoluciju teksta. — Ali, nikad, nijednom prilikom ne spominje se konje i mazge.

Kako su se konji i mazge upotrebljavali takoreći isključivo za vojne potrebe, može se donekle razumijeti šutnja Zemljirodničkog zakona o njima, jer se odredbe toga zakona odnose na poljoprivredna pitanja. Seljak, koji je sebi nabavio konja, učinio je to ponajviše zato da bi prešao među stratiote, vojnike-seljake, pa je u vezi s time imao poseban djelomično privilegirani položaj u odnosu na ostale seljake, a njegovi postupci i djelatnosti povezani s vojničkom službom — i prema tome s konjima i mazgama — nisu bili podvrgnuti odredbama Zemljirodničkog zakona. Ipak, kao da taj odgovor ne zadovoljava u cijelosti. Naime, kako je seljak prelaskom među stratiote, vojnike-seljake, ostao na svom posjedu i prema tome i dalje živio u istom selu zajedno s ostalim seljacima i stupao s njima u prerasne pravne odnose, teško je zamislivo da bi se npr. štete koje je načinio konj prosuđivale na neki drugi način od šteta koje su počinile druge životinje. Moglo bi se pomišljati i na to, da je Zemljirodnički zakon samo dopuna drugim zakonima pa kako rimsko-bizantsko pravo češće spominje konje, npr. u vezi s najmom konja, to se nije smatralo potrebnim da se kaže bilo što o konji-

ma. Ipak ostaje čudnim da ni u jednom od 39 članova u kojima se spominju domaće životinje ne nalazimo makar usputnog spominjanja konja. Nije li možda razlog šutnji Zemljičinskog zakona o konjima i mazgama u tome što u široj regiji, u kojoj je nastao Zemljičinski zakon, seljaci nisu smjeli imati konje i mazge zbog opasnosti da ih neprijatelj ne iznenadi i oduzme konje i na taj način lako domogne važnog sredstva za vođenje rata? U takvoj regiji izloženoj neprijateljskim upadima trebalo je organizirati posebna sela stratiota, koji su imali ne samo opće vojničko-seljačke dužnosti i zadatke, nego koji su uz to imali položaj graničara pa su kao takvi doista u cijelosti potpadali pod vojne propise, a ne pod odredbe Zemljičinskog zakona.

2. Nije posve jednostavno odgovoriti ni na pitanje, zašto Zemljičinski zakon šuti o maslinovim stablima. Moglo bi se doduše s izvjesnim razlogom tvrditi da se odredbe Zemljičinskog zakona, što se odnose na stabla uopće, primjenjuju i na maslinova stabla premda ostaje nerazumljivo zašto se spominju i vinogradi i smokvici, ali ne i maslinici, pogotovu kad znamo da su masline jedan od temelja mediteranske agrarne proizvodnje i kad znamo da su srednjovjekovni statuti rado donosili posebne propise o maslinovim stablima, npr. o udaljenosti maslinova stabla od međe, koja je bila za masline i vinograde često utvrđena drukčije nego za ostala stabla. I konačno, dok nam tekst Zemljičinskog zakona dočarava hambare pune žita i podrume i burad pune vina i vinske preše, sjenike i slamnike, dotle on nijednom riječju ne spominje ulje, podrume i bačve ulja, a ni tijeske za ulje.¹¹⁶ To doista ne može biti slučajnim.

3. Čudno je kako Zemljičinski zakon uporno izbjegava da spomene ili utvrdi bilo koji prekluzivni ili zastarni rok ili rok dosjelnosti. Nije jasno u kojem roku može seljak tražiti izmjenu ugovora o razmjeni u kojem je oštećen (član 5); što točno znači da u sporu između dva sela prednost ima ono koje je posjedovalo spornu zemlju »više godina« (član 7); u kojem roku može seljak tražiti poništenje diobe općinskog zemljišta, u kojem je lošije prošao od drugih seljaka (član 8); koliko vremena treba da proteče da bi vlasnik izgubio pravo na svoju zemlju, na kojoj je netko drugi sagradio kuću ili nasadio vinograd (član 21); u kojem roku seoska zajednica može prigovoriti izgradnji mlina na općinskom zemljištu (član 81) itd. Na jednom ćemo mjestu ipak naći točno utvrđeni broj godina: vjerovnik koji drži zemljište uz antihrezu mora dozvoliti prvih sedam godina da se polovica ubranih plodova uračuna u otplatu pozajmljenog iznosa (član 67). Ali, to je materijalno pravni rok, utvrđen u posve specifičnom pravnom odnosu.

Izbjegavanje Zemljičinskog zakona da utvrdi točne rokove dosjelnosti, zastare i prekluzije ne može biti slučajno. Ono odudara ne samo od rimsko-bizantskog prava, nego i od langobardskog prava, koje je već od Rotarijeva edikta utvrdilo razne rokove o kojima ovisi gašenje nekog prava ili slično.¹¹⁷

¹¹⁶ Tek kasna Harmenopolusova verzija Zemljičinskog zakona spominje na jednom mjestu ulje. Prema II, 13 koji odgovara članu 69 najstarije verzije: Tko u noći krađe iz bačve vino ili ulje, neka podliježe kazni za kradljivce. Verzija koju nalazimo u Ecloga ad Prochiron mutata nema odgovarajućeg člana.

¹¹⁷ Tako npr. Ro. 228 propisuje: O posjedovanju. Ako netko o pokretnoj ili nepokretnoj stvari tuži drugog da posjeduje protivno pravnom poretku (malo ordine), a posjednik niječe, odlučili smo tako da u slučaju posjedovanja kroz pet godina onaj koji posjeduje treba nijekati zakletvom ili braniti se sudskim dvo-
bojem, ako može.

Izgleda vjerojatnim da je šutnja o rokovima Zemljirodničkog zakona došla kao posljedica uzimanja u obzir pravnih shvaćanja sredine u kojoj se Zemljirodnički zakon primjenjivao.

4. Po mišljenju Lipšicove, koje uostalo nije usamljeno, Zemljirodnički zakon se odnosi na neki kraj koji je bio napušten od svojih prebivalaca, i nakon toga opustošen i kojeg se zbog toga ponovo mukotrpno izgrađuje. O tome po Lipšicovoj svjedoči stalno spominjanje šumskih gustiša, u kojima ima divljih životinja koje napadaju na goveda, ovce, kao i krčenje šumskih predjela osobito s upotrebom vatre.¹¹⁸

Slika je impresivna i vrlo živo predočena, ali nismo uvjereni u njezinu točnost. Čini nam se da je Lipšicova u Zemljirodničkom zakonu vidjela ono do čega je došla proučavanjem tadašnjeg bizantskog sela na Balkanu i u Maloj Aziji na osnovi drugih izvora pa je te svoje analize, s kojima se možemo složiti ili ne, nastojala na neki način povezati s tekstom Zemljirodničkog zakona.

Po našem mišljenju Zemljirodnički zakon, ako ga se čita bez ikakvih prethodno zauzetih stavova daje nam sliku sela koje je imućno i u kojem vladaju složeni društveni i pravni odnosi s nesumnjivim postojanjem društvene diferencijacije. Iz Zemljirodničkog zakona proizlazi postojanje stada goveda i ovaca, hambari puni žita i podrumi puni vina, nadalje polja zasijana žitom, vinogradi, smokvici — sve to brižljivo obrađivano i najčešće opasano ogradama i živicama. Seljaci sklapaju ugovore o obradi polja i vinograda s precizno utvrđenim obvezama obrađivača, koje su različite već prema vrsti poslova, neki seljaci nalaze se u financijskim neprilikama i neugodnostima druge vrsti pa zato dižu zajmove, daju zemlju u zalog, izbjegavaju plaćanje poreza bježanjem iz sela — a neki su prinuđeni da se bave poslovima čuvanja njiva i stoke koji ih oštro diferenciraju od imućnijih seljaka. Šume i divlje zvijeri postoje doduše oko sela koje opisuje Zemljirodnički zakon, ali odredbe o njima mogle bi se posve dobro primijeniti i npr. na slavensko selo u XIX st.

Nadalje, nije nimalo vjerojatno da se član 57 odnosi baš na krčenje šume vatrom, već taj član bez ikakve sumnje treba povezati s odgovarajućim odlomkom u Digestama,¹¹⁹ kojeg je napisao Paulo, pravnik iz početka III st. n. e. i u kojem se nalaze svi bitni sastavni elementi člana 57 Zemljirodničkog zakona, a istu situaciju obrađuje i Ekloga.¹²⁰ Paulu, Digestama, Eklogi i Zemljirodničkom zakonu zajedničko je nastojanje da u odnosu na palenje vatre odvoje nemarno ponašanje od ponašanja kojemu se ne može ništa predbaciti. Palenje vatre u vlastitoj šumi ili njivi (član 56) i na tuđem proplanku (član 57) te palež ograde tuđeg vinograda (član 58), palež tuđih (natovarenih?) kola (član 63), bacanje vatre na tuđe gumno (član 64) ili sjenik (član 65) obrađuju s jedne strane problem doloznog i kulpoznog paleža i s druge strane postavljanje vatre kojem se ne može ništa predbaciti. Kad bi krčenje šume vatrom bilo predmetom posebnog reguliranja i kad bi ono igralo tako važnu ulogu

¹¹⁸ Lipšic, Byzanz..., 16, 47.

¹¹⁹ D. 9, 2, 30, 3: in stipulam suam vel spinam comburendae eius causa ignem immiserit.

¹²⁰ Ekloga, 17, 41.

u gospodarstvu kao što to hoće Lipšicova, ono bi valjda ipak bilo spomenuto odvojeno od drugih vrsta paleža i bar donekle jasnije.¹²¹

Ono što nam se čini ispravnim u izlaganju Lipšicove, jeste njezino upozorenje na to da predio na koji se odnosi Zemljičinski zakon jeste kraj sa šumama i rijekama.

5. Lipšicova uspoređuje »Harmanopulosovu«¹²² kasniju verziju Zemljičinskog zakona s najstarijim poznatim tekstom i nalazi među njima kao bitnu razliku to, što ta kasnija verzija navodno pokazuje tendenciju strože zaštite prava vlasništva. Ali njezina dva dokaza nisu osobito uvjerljivi. U Harm. 8,2 koji odgovara Zemljičinskom zakonu 57 dodano je doduše žigosanje ruke, ali je ono očito preuzeto iz člana 58, koji odgovara Harm. 8,3. U Harm. 5,4 koji odgovara članu 70 dodana je nadalje, doduše, riječ »jako« (sc. bičevanje), ali nešto slično nalazimo već u članu 33. Svakako su to pre-slabi argumenti za zastupanu tezu.

Pogotovu su neuspjeli pokušaji Lipšicove da iz dodatnih članova »Harmanopulosove« verzije izvuče daljnje dokaze o jačoj zaštiti vlasništva. Prije svega, neki »Harmanopulosovi« dodaci nalaze se već i u verziji Zemljičinskog zakona, ubačenij u Ecloga ad Prochiron mutata (sredina X—XII st.), u kojoj se nalaze i neki drugi dodaci iz Justinijanovog zakonodavstva:

Ecl. ad Pr. mut. 25,17 = I. 2,1,30 = Harm. 10,5
 25,18 = C. 3,32,11 = Harm. 10,2
 25,25 = D. 6,1,37.
 25,26 = C. 9,12,6 = Harm. 10,10
 25,27 = C. 9,12,6 = Harm. 10,11
 25,28 = Nov. 17,15 (Bas. 6,3,36)
 25,29 = Nov. 128,21

Objašnjenje je po nama vrlo jednostavno: sastavljač teksta Eclogae ad Prochiron mutata želio je zbog preglednosti skupiti na jedno mjesto neke agrarnopravne norme iz Justinijanovog zakonodavstva i iz Zemljičinskog zakona. Ista je stvar s dodacima u »Harmanopulosovoj« verziji, koje ne nalazimo u Ecloga ad Prochiron mutata:

Harm. 7,5 = D. 17,7,2,3
 " 1,17 = C. 12,48,12

Lipšicova nije dobro objasnila Harm. 4,2 i 5,3. Po njoj je u prvonavedenoj odredbi riječ o »štrafa v dvojnomo razmere«. Međutim, taj član je iz Digesta preuzeti odlomak 9,2,39. U oba teksta spominje se lex Aquilia, ali ni u jednoj nema ni riječi o dvostrukoj naknadi. Drugonavedena odredba (Harm. 5,3) glasi ovako: Onaj koji protupropisno napasa stoku na tuđoj zemlji odgovara po Akvilijevu zakonu, tj. na dvostruko. Kao što smo vidjeli bizantskim pravicima bilo je nejasno da li naknada po Akvilijevu zakonu ide na jednostruko ili dvostruko pa je zato u »Harmanopulosovu« članu 5,3 dodano »tj. na dvostruko«, što djeluje kao interpretacija sastavlja-

¹²¹ Dok pastiru koji čuva goveđa Zemljičinski zakon posvećuje punih sedam članova, dotle krčenju šume paležom ne posvećuje nijedan član!

¹²² Već je odavno poznato da verzija Zemljičinskog zakona što je nalazimo uz Hexabiblos ne potječe od Harmanopulosa.

ča, a problem je bio to nejasniji za praksu što je *actio de pastu* i inače bila samo usput spomenuta u D. 19,5,14,3.

Konačno, u odredbi Harm. 7,6 radi se o daljnjem razvoju rimskog prava. Tu se određuje da odgovara za naknadu štete onaj koji je nekome dao nalog da sječe tuđa drva. Problem odgovornosti za podređene osobe obrađen je i u Zemljičradničkom zakonu (v. npr. članove 47, 59 i 72). Prema D. 9,2,37, pr. nalogodavac odgovara samo ako ima *ius imperandi*. Harm. 7,6 proširuje odgovornost na sve nalogodavce, dakle i na one koji daju naloge osobama *sui iuris*, a to je po rimskom pravu bilo tek iznimno dozvoljeno mukotrpnim razvojem pojma *institor*, u što ovdje dakako ne možemo ulaziti.

6. Zemljičradnički zakon je privatna kompilacija. On nema ni uvodnih ni završnih formula koje bi upućivale na službeni značaj. Zapovijedni stil proističe iz prerade presuda koje su dale sadržaj većini njegovih članova. Isto vrijedi i za formulacije »neka suci ispitaaju« i slično, kao i za alternative (npr. njiva ili vinograd« pa »svinju, ovcu ili psa« i slično), često nespretno izvedene (npr. u članu 16).

Zemljičradnički zakon je zbirka odluka i presuda, što su ih donijeli bizantski funkcionari kroz razmjerno dulje vremensko razdoblje. To se vidi po neusklađenosti pojedinih odredaba (npr. u nekim krivičnim djelima spominje se samo kazna, a ne i naknada štete, a obratno u drugima se spominje samo naknada štete itd.), po ponavljanju nekih odredaba i po različitim kriterijima koji su prihvaćeni u odredbama, u kojima bi se s pravom očekivalo jedinstveno shvaćanje (npr. neujednačena primjena načela jednostruke i dvostruke naknade štete pri oštećenju ili uništenju stvari). Nemoguće je da bi jedan sastavljač mogao napisati toliko pravno neujednačeni tekst. Naprotiv, moguće je da je sastavljač zbirke ekscerptiranom i prerađenom dispozitivu pojedine presude ili odluke dodao jednu ili više korolarnih odredaba.

7. Zemljičradnički zakon vjerojatno nije nastao u Italiji. Sličnost nekih vrlo rijetkih odredaba Zemljičradničkog zakona s odredbama langobardskih zakona površna je i može se jednostavno i zadovoljavajući objasniti istom (postklasičnom ili običajnopравnom) odredbom koja je bila osnovom za daljnji razvoj i u Bizantu i u Langobarda. Protiv talijanske provenijencije govori i odsustvo prekluzivnih i zastarnih rokova i rokova dosjeloosti, koje upućuje na utjecaj nekog primitivnijeg prava, kao i šutnja zbirke u vezi s konjima i maslinicima.

Naprotiv, svi ti razlozi govore u prilog shvaćanju da je zbirka nastala u kraju s novijim stanovništvom primitivnijeg pravnog shvaćanja, u kraju u kojem zbog neprijateljske blizine nije bilo seljacima dozvoljeno držati konje i u kojem je uzgoj maslinika morao tek nanovo započeti. Sve to upućuje na Balkan, na kojem se smjestilo novo slavensko stanovništvo, i to u okolicu nekog većeg i jačeg bizantskog uporišta koje je uspjelo nametnuti svoju vlast okolnom seoskom stanovništvu. Vrlo jaka međusobna povezanost članova općina po Zemljičradničkom zakonu, koja se očituje čak u odgovornosti za propuštanje pomoći susjedovoj životinji u opasnosti također govori u prilog utjecaja nekog pravnog shvaćanja, koje nije rimsko-bizantsko. To shvaćanje moglo bi doista da bude posljedica utjecaja shvaćanja onog stanovništva za koje su odredbe Zemljičradničkog zakona važile, ili, točnije, na koje se primjenjivalo pravo iz presuda i odluka, koje su služile kao temelj kompilaciji.

Po našem mišljenju sve to govori u prilog teze da je Zemlji-radnički zakon nastao u Solunu. Naime, Solun je bio jedan od rijetkih bizantskih gradova, koji se uspješno odupro avarsko-slavenskim napadajima i koji je čak uspio nametnuti bizantsku vlast okolnom slavenskom stanovništvu. Osim toga, Solun je bio ugledni kulturni centar Bizanta, pa je kompilacija, sastavljena u Solunu imala realne mogućnosti da se upotrijebi kao više-manje prerađeni sadržaj drugih pravnih kompilacija (npr. Ecloga ad Prochiron mutata), ili da se doda bilo u izvornom obliku (obično zajedno s Eklogom) bilo prerađena (Harmonopulosov Hexabiblos).

Naše analize pokazale su da je Zemlji-radnički zakon po svom sadržaju bizantsko pravo te da on predstavlja daljnju kariku u evoluciji rimskog postklasičnog i u manjoj mjeri Justinijanova prava, s time da se ponegdje u zakonu naziru i shvaćanja tuđa rimsko-bizantskom pravnom poimanju, koja se vjerojatno mogu objasniti izvjesnim utjecajem shvaćanja slavenskog stanovništva.

8. Zanimljivo je da se u Zemlji-radničkom zakonu prodaja nekretnina ne spominje. Po vladajućem mišljenju to je slučajnost koja mnogo ne znači. Svakako je točno da u bizantskim — slično kao i u drugim antičkim i srednjovjekovnim pravnim sustavima — šutija zakona o nekom pravnom institutu doista nikako ne mora značiti da njega nije bilo pa čak ni da je slabo razvijen. Tako i Zemlji-radnički zakon ne spominje ni nasljeđivanje, ali se iz toga dakako ne može zaključiti da nasljeđivanja u bizantskom selu nije bilo. Uz to ističe se da se na jednom mjestu ipak spominje »pravična cijena njive« što u neku ruku upućuje na postojanje prodaje.

Argumenti nisu beznačajni, ali nisu ni odlučujući. Bez obzira na to što se po našem mišljenju ipak pogrešno smatra da »pravična cijena njive« znači zapravo neku vrijednost uroda, »cijena« njive svakako ne mora značiti baš prodajnu cijenu, nego vrijednost njive u drugim pravnim odnosima, npr. pri podjeli nasljedstva, pri obračunu u vezi s plaćanjem novčane kazne ili naknade štete i sl. Obratno, upada u oči da Zemlji-radnički zakon izričito odobrava trajnu razmjenu zemalja između dva seljaka (član 3). Ako bi prodaja zemlje među seljacima bila bez daljnijega dozvoljena, onda bi to više bila dozvoljena i razmjena, jer se prodajom zemlje seljak lišava svoje najdragocjenije imovine, a razmjenom obratno, čak poboljšava uvjete svog seljačkog gospodarstva. Kako je član 3 Zemlji-radničkog zakona izričito dozvolio razmjenu, onda to može značiti da prije odluke (presude) koja je služila kao osnova člana 3 takve razmjene nisu bile dozvoljene — a dakako još manje prodaje — i da se prema tome iz teksta člana 3 može zaključiti da načelno još ni u doba sastavljanja najstarije verzije Zemlji-radničkog zakona u seoskim općinama na koje se odnosio Zemlji-radnički zakon prodaja zemlje nije bila dozvoljena, već samo razmjena. To odudara od postklasičnog rimskog prava po kojemu je u metrokomijama bilo dozvoljeno otuđivanje čak i nečlanovima metrokomija, ali uz pravo prvokupa općinara. Kako smatramo da je pravo Zemlji-radničkog zakona u svom najvećem dijelu daljnja faza razvoja rimskog prava u njegovoj evoluciji od postklasičnog i Justinijanova prava prema rano i srednjobizantskom pravu, ne preostaje nam drugo nego zaključiti da je bizantska općina na koju se odnosi Zemlji-radnički zakon u svojoj najstarijoj verziji poseban tip općine u kojoj je bizantska država ostvarivala svoju vlast na jači i izravniji način, nego u drugim tipovima. Ne radi se ni o općinama stratiota, jer nema spomena ni o kojnima i maz-

gama, ni o bilo kakvoj vojnoj obvezu seljaka. Ako je točna naša teza da je općina Zemljoradničkog zakona bizantska općina sa slavenskim stanovništvom u okolici Soluna, onda bi zabrana prodaje mogla značiti da je bizantska vlast uspjela nametnuti prilično rigorozni pravni sustav, koji s jedne strane označava nepovjerenje prema pučanstvu (nedostatak vojničkih elemenata) i punu kontrolu države (zabrana prodaje zemlje), ali se s druge strane seoskom pučanstvu ipak dozvoljava u okviru bizantskog pravnog sustava razmjerno široke mogućnosti ekonomskog razvoja. Integracija slavenskog stanovništva u punopravne bizantske građane tekla je razmjerno prilično brzo. Justinijan II je 688/9. god. u Solunu »pokorio veliko mnoštvo Slavena«,¹²³ a do odobrenja razmjene zemalja među seljacima došlo je očito negdje tijekom VIII st.

Međutim, ne vidimo pravog razloga da takve rigorozno nadzirane seoske općine ograničimo samo na okolicu Soluna. One su bez sumnje organizirane i u onim područjima Bizanta gdje su se nalazile veće skupine preseljenog stanovništva, prema kojem je bar u početku sve dok nije došlo do pune integracije, trebalo primijeniti rigorozne, ali elastične propise. Mislimo u prvom redu na Slavene preseljene u Malu Aziju u temu Opsikion,¹²⁴ a valjda i na druge preseljene narode (Mardaite na Peloponezu, Ciprane oko Kizika, itd.)¹²⁵ pa i tome treba zahvaliti popularnost i proširenost Zemljoradničkog zakona.

Zemljoradnički zakon predstavlja po nama fazu razvoja takvih strogo nadziranih seoskih općina u kojoj je već prvotna rigoroznost ponešto popustila. Iz Zemljoradničkog zakona možemo zaključiti da se seljaci mogu slobodno seliti¹²⁶ i da mogu slobodno razmjenjivati zemlje¹²⁷ — očito samo unutar seoske općine.

Jednom započeti razvoj bilo je teško zaustaviti. Iz *Ecloga ad Prochiron mutata* možemo zaključiti da već u X stoljeću (a možda i nešto ranije) propisi Justinijanova kodeksa što se odnose na prodaju zemlje nalaze svoje mjesto među odredbama Zemljoradničkog zakona.¹²⁸

9. Bizantsko agrarno pravo uopće, a posebno zakonodavstvo što se odnosi na prodaju zemlje (u prvom redu poznata novela Romana Lekapena iz 922. god.),¹²⁹ imali su od X st. dalje zanimljivu evoluciju, koja još nije posve zadovoljavajuće objašnjena¹³⁰ i koja je svakako imala svog utjecaja i na novije redakcije Zemljoradničkog zakona.

O redakciji koju nalazimo u rukopisima kao dodatak *Harmenopulosovu Hexabiblosu* već smo ponešto rekli u diskusiji sa stanovništvima Lipšicove, koja je *Harmenopolusovoj verziji* posvetila osobitu pažnju.

Dodajmo ovdje još par riječi o tzv. Zakonu cara Justinijana, pisanom na starome srpskome jeziku,¹³¹ a čiji najstariji rukopisi potječu iz XV st.

¹²³ Teofanis *Chronographia* 364; v. Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije (= VI) I, Beograd 1955, 226.

¹²⁴ Theophanis *Chronographia*, 364, VI I, 227.

¹²⁵ *Ostrogorski*, *Istorija Vizantije*, Beograd 1959, 145.

¹²⁶ V. npr. članove 18 i 19.

¹²⁷ V. članove 3—5.

¹²⁸ *Ecloga ad Prochiron mutata* 25, 25 = D. 6, 1, 37 = *Prochiron* 38, 39.

¹²⁹ V. *Margetić*, *Bizantsko pravo prvokupa*.

¹³⁰ Od novijih sinteza v. npr. *Lemerle*, *Esquisse...*, 49 i d.

¹³¹ V. osobito *A. Solovjev*, *Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara Srba i Grka*, Skoplje 1928, s tekstom Zakona cara Justinijana po najstarijim rukopisima (str. 236—240).

Zakon cara Justinijana je kompilacija sastavljena uglavnom od propisa iz bizantskih izvora odnosno od propisa koji se mogu svesti na shvaćanje bizantskog prava. U njemu nalazimo i 13 odredaba preuzetih iz Zemljoradničkog zakona, i to isključivo onih što se odnose na pravne odnose u vezi sa zemljoradnjom u užem smislu riječi.

Evo o kojima je odredbama riječ:

član Zakona cara Justinijana	član Zemljoradničkog zakona
(13)	(16)
14	12
15	15
16	14
17	1
18	3
19	4
20	6
21	7
22	9
23	13
24	17
25	2

Zakon cara Justinijana nije preuzeo članove 5 (o naknadnoj mogućnosti ispravke izvršene razmjene), 8 (o naknadnoj mogućnosti ispravke diobe), 10 (o razdiobi žetve između mortita i davaoca zemlje), 11 (o vrstama ugovora o napolici). Nijedna odredba Zemljoradničkog zakona poslije člana 17 nije preuzeta u Zakon cara Justinijana, pa čak ni one odredbe koje se odnose na iskorištavanje zemlje (član 18 i 19: prava odsutnog seljaka na svoju zemlju; član 20: sječa šume bez dozvole vlasnika; član 21: gradnja na tuđem udaljenom zemljištu). Kako je ostalih 13 članova kompilator Zakona cara Justinijana prilično savjesno preveo, očito je da nepreuzimanje pojedinih članova Zemljoradničkog zakona što se odnose na zemlje nije posljedica nemara i brzopletnog rada, već je riječ djelomično o nepotrebnim članovima koji ponavljaju ono što je utvrđeno u drugim članovima ili je i inače nesporno (članovi 10 i 11), djelomično o odredbama koje su jačanjem veleposjednika i slabljenjem centralne državne vlasti postale zastarjele (članovi 18 i 19) itd.

Međutim, mnogo je značajnije da Zakon cara Justinijana preuzima neke važne odredbe bizantskih careva što se odnose na pravni promet. Tako član 8 preuzima normu o *laesio enormis* koju nalazimo u Justinijanovu *Corpus iuris civilis*,¹³² ali je pojednostavljuje pa ne spominje npr. *facultas alternativa* po kojoj kupac može zadržati valjanost prodaje doplatom do pune cijene; član 10 određuje da seljak može valjano prodati »bilo koju« (!) stvar samo stanovniku istog sela (togazi sela sel'aninu), a ne strancu, koji u slučaju kupnje ima pravo samo na povrat cijene; član 11, koji skraćeno i pojedno-

¹³² C. 4, 44, 2 (285 god.) jako interpolirano.

stavljeno, ali prilično uspješno priopćuje propis, što se nesumnjivo temelji na poznatoj noveli Romana Lekapena od 922. god. o pravu prvokupa. Prema členu 11 prednost pri prodaji nekretnine (ašče kto prodava'et hlěvinu ili nivu ili vinograd' ili mlin') imaju rođaci i općinari, koje treba obavijestiti (obličit' bližnikom' i ob'sčnikom). Ako nije bilo obavijesti, ovlaštenici mogu kroz deset godina razvrgnuti prodaju, vratiti kupcu cijenu i preuzeti nekretninu.¹³²

Daljnja analiza Zakona cara Justinijana predaleko bi nas odvela. Ali već i to što smo iznijeli, dovoljno je da se vidi da je Zakon cara Justinijana uzeo u obzir promjene na balkanskom selu što su se desile u stoljetnom razvoju nakon Zemljirodničkog zakona. Prodaja nekretnina je već dozvoljena u punoj mjeri, i to i članovima općine i »strancima«, a rođaci i općinari imaju pravo da ih se obavijesti o namjeravanoj prodaji i s tim u vezi pravo prvokupa.

IV ZAKLJUČAK

Zemljirodnički zakon je najvjerojatnije privatna zbirka odluka i presuda što su ih donosili visoki funkcionari sa sudskim ovlaštenjima — najvjerojatnije solunski prefekt — tijekom VIII stoljeća za poljoprivredna područja sa slavenskim stanovništvom u okolici Soluna, koja su došla pod jaču i neposredniju bizantsku vlast pred razmjerno kraće vrijeme. Zemljirodnički zakon primjenjivao se i na ostalim područjima pod bizantskom vlašću u kojima je općinska organizacija i međusobna ovisnost općinara bila jače izražena nego u općinama predjustinijanskog doba (metrokomijama). Zemljirodnički zakon sadrži bizantsko pravo, u kojem se tu i tamo može naslutiti i pravo koje odgovara pravnom shvaćanju adresata, tj. u prvom redu slavenskog stanovništva.

¹³³ U proturječnost članova 10 i 11 Zakona cara Justinijana ne možemo ovdje ulaziti, nego samo na nju upozoriti: čudno je da po členu 10 postoji zabrana otuđivanja »strancu« svih vrsti stvari (dakle i pokretnina?), a da po členu 11 prodaja nekretnina strancu nije nevaljana, ako su rođaci i općinari prethodno obaviješteni.

SUMMARY

Farmer's Law (Nomos Georgikos)

The author translates the Farmer's Law, an important Byzantine legal document from the eighth century, and points out differences between his translation and those of Heimbach, Ashburner, Gortan, Lipšić and Kandić. After analyzing a large number of provisions contained in the Farmer's Law and discussing previous views on the subject, the author presents his own views on the following questions: the problem of *mortites*, sharecropping, land disputes, undistributed land, relations among the township council members, compensation for damages not covered by contract (in this aspect he regards the provisions of the Farmer's Law as a further step in the evolution of the provisions of Roman law on compensation, above all *lex Aquilia*), contract liabilities (especially of cattle herders) and criminal responsibility.

In addition, the author deals with some general problems, e.g. the questions why horses, mules and olives are not mentioned in the Farmer's Law and why it avoids fixing deadlines of any sort.

The author concludes that the Farmer's Law is Byzantine law according to content, that it represents an additional link in the evolution of Roman post-classical law and that in places it contains non-Roman conception which undoubtedly are the result of the distinct influence of the legal conceptions of the Slavic population. Namely, according to the author, the Farmer's Law probably originated in Salonika and was originally binding on the Slavic population of the surrounding villages.

Prevela: doc. dr Susan Šarčević

SOMMARIO

Legge Agraria (Nomos Georgikos)

L'autore ha tradotto la Legge agraria, importante documento giuridico bizantino dell'VIII sec. e ha riportato le differenze fra la sua traduzione e quella di Heimbach, di Ashburner, di Gortan, di Lipšićova e di Kandić. È quindi passato ad analizzare quasi tutte le norme della Legge agraria e, dopo essersi trattenuto sugli attuali aspetti della questione, ha preso posizione sugli argomenti seguenti: il problema del «mortites», della mezzadria, delle controversie sui terreni, dei terreni non assegnati, dei rapporti fra i membri del comune, del risarcimento dei danni extracontrattuali (qui egli ritiene che le norme della Legge agraria costituiscano un ulteriore grado di evoluzione delle norme giuridiche romane sul risarcimento dei danni, in primo luogo la «lex Aquilia»), della responsabilità contrattuale (specialmente dei mandriani) e della responsabilità penale.

Si è soffermato inoltre su alcuni problemi generali della Legge agraria, per esempio il perché non abbia menzionato i cavalli, i muli e gli ulivi e perché abbia evitato di determinare qualsiasi termine di scadenza.

Alla fine ha concluso che la Legge agraria, per il suo contenuto, fa parte del diritto bizantino, che rappresenta un'ulteriore carica nell'evoluzione del diritto romano postclassico e che qualche volta nella legge possono maturare anche interpretazioni non romane che probabilmente si potrebbero spiegare con una certa influenza dell'interpretazione giuridica da parte degli Slavi. Infatti, secondo l'autore, probabilmente la Legge agraria è stata pubblicata a Salonicco e perciò veniva applicata anche nelle regioni agricole circostanti abitate dagli Slavi.

Preveo: prof. Aldo Luppi

O POSTANKU ZAKONA SOUDNIJ LJUDEM

DR NIKOLA SOTIROVSKI
redovni profesor na Pravnom fakultetu
u Kragujevcu

UDK 343 (949.717)
Izvorni znanstveni članak
Ur. 2. 10. 1982.

Pošto je ukazao na činjenicu da je Zakon sudnji ljudem najstariji slovenski zakon, autor iznosi da je pitanje postanka ZSL veoma sporno. U vezi s tim, postoje tri teorije: posavsko-panonska koja poreklo ZSL vezuje za Metodija i Moravsku, bugarska koja smatra da je nastao u srednjovekovnoj Bugarskoj i treća, makedonska po kojoj je domovina ZSL Makedonija 30th god. IX veka, kada je Metodije bio na čelu vizantijske oblasti oko današnje Strumice, i da je ono prvotno pisano srpskim alfabetom. Autor ističe i mišljenje sovjetske istoriografije koja pitanje porekla ZSL ostavlja otvorenim, iako naginje prihvatanju moravsko-panonske teorije. Na kraju, autor ističe da je ZSL u velikoj primeni u Rusiji, gdje je sačuvano 54 rukopisa koje se mogu podeliti u tri grupe: kratke redakcije, opširna i zajednička. Pošto original nije sačuvan, svakako je pitanje autentičnosti prepisa od posebne važnosti. Zato privlači pažnju konstatacija sovjetske istoriografije, da je Novgorodski rukopis (prepis) 1280 godine najbliži originalu.

Relativno spori razvoj društveno-ekonomskih odnosa u ranom i razvijenom feudalizmu od V—XV veka doveo je, između ostalog, i do relativno sporog i laganog razvoja prava. Otuda su i srednjovekovne kodifikacije toga prava, uopšte, a kod naših naroda, posebno, vrlo retke, bez obzira da li im se izvor krije u običajnom ili pisanom pravu, koje je feudalna država kreirala. Utoliko je, svakako, veći značaj onih koje kao Zakon sudnij ljudem, Vinodolski zakon ili Dušanov zakonik u jednom potpunijem obliku svedoče ne samo o pravu, nego i o opštem stanju društveno-ekonomskog života sredina u kojima su nastale.

Kada sam se latio prijatnog zadatka da povodom ove vrlo znamenite godišnjice od nastajanja Vinodolskog zakona, najznačajnijeg pravnog spomenik srednjovekovnog hrvatskog prava, kažem koju reč i o poreklu Zakona sudnij ljudem, koji je nastao nekoliko vekova ranije, možda u krajevima koji danas čine nacionalnu teritoriju makedonskog naroda, imao sam pre svega u vidu upravo iznetu misao o relativno sporom razvoju feudalnoga društva i prava. Čini mi se, naime, da se i bez dublje analize sadržaja ovih naših srednjovekovnih kodifikacija, pa i one Vinodolskog zakona i Zakona sudnij ljudem, može ustvrditi da su slični uslovi života doveli i do sličnih oblikovanja prava, kako po formi tako i po sadržini. Pri svemu tome, naročito snažni uticaji veoma razvijenog vizantijskog prava čine da se Zakon sudnij

čjudem i pored velike vremenske distance sadržinski i izvorno približava u znatnoj mjeri kako Vinodolskom tako i Dušanovom zakoniku. Ali, o svemu tome i nekom drugom prilikom i nekim drugim povodom.

*
* *

Zakon sudnij ljudem ili Zakon o tome kako treba suditi ljudima (u daljem tekstu ZSL) predstavlja nesumnjivo najstariji slovenski spomenik prava, uopšte, a možda i najstarije slovensko književno delo. Bez obzira na različita mišljenja o bližem datumu njegovog nastajanja, ovaj je zakon svakako donet tokom IX veka, što mu i pridaje pomenuti rang i značaj u istoriji slovenskih prava i slovenske pismenosti. Kada ovo ističem, ne mogu a da ne podvučem činjenicu da je ZSL od posebnog značaja u istoriji makedonskog naroda. Naime, po svoj prilici ZSL je nastao i bio u primeni među makedonskim slovenskim plemenima još sredinom IX veka, imajući za sobom autoritet vizantijske državne vlasti. Možemo čak i dopustiti mogućnost da nije bio nepoznat ni u doba Samuila. Zasada o tome ne raspolazemo istoriskim dokazima, ali ne bi bilo neumesno pretpostaviti da je bio u primeni i u Samuilovoj državi. U srednjem veku nisu retki primeri primene značajnog izvora prava tokom više decenija, pa i tokom više vekova. Neizmenjene osnove društveno-ekonomskog života su to omogućavale.

Imajući u vidu ova njegova obeležja, ZSL nije mogao a da ne pobudi poseban interes istorisko-pravne nauke slovenskih naroda, kao i slavistike uopšte. Pri tome su postavljena pitanja koja do danas nisu dobila svoj konačan odgovor. Između ostalog, ostalo je još uvek otvorenim pitanje o nastajanju i poreklu ZSL, zbog čega sam i ja uzeo sebi slobodu da njime upoznam ovaj cenjeni skup.

Najstarije i ujedno najrasprostranjenije mišljenje o poreklu ZSL je mišljenje poznato kao teorija o moravsko-panonskom poreklu ZSL. Prema ovom shvatanju, ZSL je nastao u Moravskoj i delo je slovenskog apostola Metodija. Naime, imajući u vidu potrebe moravskih Slovena, kojima ga je bio, zajedno sa njegovim bratom Cirilom, uputio vizantijski car s time da šire hrišćanstvo i slovensku pismenost, kao i vizantijski politički uticaj. Metodije je navodno preveo i delove Ekloge vizantijskih ikonoborskih vladara Lava Isaurijskog i Konstantina Kopronima.¹ Nije daleko od ovoga mišljenja i ono, koje se, izgleda, danas najviše prihvata, i prema kome je ne Metodije, nego njegov brat Cirilo-Konstantin sa vizantijskog preveo i sastavio ZSL.²

Drugo, ranije veoma rašireno mišljenje, ali danas uglavnom mišljenje koje zastupa bugarska istorisko-pravna nauka, je ono o navodnom bugarskom poreklu ZSL. Osporavajući osnovne postavke moravsko-panonske teorije, predstavnici bugarske istorisko-pravne nauke ističu da je ZSL kao slovenski prevod jednog dela vizantiske Ekloge nastao u srednjovekovnoj Bu-

¹ *Baron Rozenkampff*, *Obozrenie kormčej knigi*, I izd., S. Peterburg 1829; Schmidt, A., *La legislazione byzantina e la pratica giudiziaria occidentale nel più antico codice slavo*, *Atti del Congresso internazionale di diritto romano e di storia del diritto*, Venezia 1948.

² *Vašica J.*, *Origine Cyrillomethodienne du plus ancien code slave*, dit *Zakon Sudnij Ljuddem*, *Byzantinoslavica*, t. XII, Prague 1951.

garskoj odn. u periodu I veka i t. zv. Prvog bugarskog carstva. Pri tome, pristalice ovoga shvatanja se ne slažu o bližem datumu donošenja ZSL, kao ni o njegovom karakteru. Dok jedni smatraju da je ZSL nastao za vreme kneza Borisa,³ neposredno po pokrštenju Bugarske i prihvatanja slovenske pismenosti u cilju utvrđivanja osnovnih smernica politike kneza Borisa, drugi su mišljenja da je ZSL delo cara Simeona i da je prema tome nastao krajem IX veka, neposredno posle tzv. Preslavskog sabora 893 god. na kome je Simeon, svrgnuvši s vlasti svog starijeg brata, Vladimira, proklamovao svoju privrženost politici svoga oca, kneza Borisa, odn. politici hristijaniziranja i sloveniziranja tadašnje bugarske države.⁴ Isto tako, dok jedni tvrde da je ZSL pretstavljao akt bugarske države, akt njene zakonodavne vlasti,⁵ drugi smatraju da je ZSL bio privatna kompilacija i da je pretstavljao delo nepoznatog autora, što mu nije smetalo da poput nekih drugih privatnih kompilacija prava u Vizantiji, stekne izvanrednu popularnost i široku primenu.⁶

Treće, i za nas nesumnjivo najprivlačnije, ako ne i najprihvatljivije mišljenje — još uvek je veoma usamljeno —, pretstavlja mišljenje jednog od naših starijih istoričara ruskoga porekla, S. V. Troickog. Baveći se istorijom pravoslavne crkve, pa i crkvenoga prava, on nije mogao a da se ne sukobi sa problemom nastajanja ZSL. U svojim razmatranjima ovoga pitanja,⁷ on pre svega dolazi do zaključka o pogrešnim i neprihvatljivim stavovima bugarske historiografije, ističući pri tome da je ZSL delo Metodija. Pri svemu tome, pogrešan bi bio zaključak da se Troicki poistovetio u svojim gledanjima na ZSL sa moravsko-panonskom školom. Naime, prema Troickom, ZSL je ne samo slovenski prevod delova Ekloge, nego i prevod dekreta vizantijskog imperatora Konstantina V Kopronima protiv neznabožaca. Troicki ističe kao nesumnjivu činjenicu da je upravo Metodije preveo na staroslovenski Bibliju i kanone Vasilija Velikog. Svakako privlači i danas našu pažnju njegovo mišljenje da je on to učinio ne kada je počeo sa bratom Ćirilom da se priprema na put u Moravsku, nego već tridesetih godina IX veka kada je bio na položaju vizantijskog arhonta u temi. Strimon, oblasti oko današnje Strunice i reke Strume. Upravo tada, smatra Troicki, Metodije je u nameri da slovenskim podanicima u područnoj mu oblasti

³ *Danailov, G. T.*, Edin pametnik na staroto b'lgarsko pravo, ZSL, Sbornik na narodni umotvorenija i knižnina, kn. VIII, Sofija 1901; *Zlatarski, V.*, Kakvi kano-ničeski i građanski zakoni e polučil Boris ot Vizantija, Letopis na BAN, Sofija 1914; *V. Ganev*, Zakon soudnij ljudem, Izvori na b'lgarskoto pravo, izd. BAN, Sofija 1959; *Angelov, D.* i *Andreev, M.* Istorija na b'lgarskoto pravo, Sofija 1955.

⁴ *Pavlov, A.S.*, Pervonačalni slavjanoruski nomokanoni, Kazan 1869; *Hube, R.*, O znaczeniu prava rzymskiewo i rzymsko-byzantynskiewo u narodow slowian-skich, Warszawa 1869; *Zigel, Th.*, Lectures on Slavonic Law, London 1902; *Bogišić, V.*, Pisani zakoni na slovenskom jugu, Zagreb 1872; *Vasilevskii, V.G.*, Zakonodatel-stvo ikonoborcev, Žurnal narodnogo prosveteštenija, t.t. 199 i 200, 1878 i t. 201, 1879; *Florinski*, Drevnejšii pamjatniki bolgarskoga prava, K'iev 1904.

⁵ *V. Zlatarski, V.*, nav. d.; *Andreev i dr.*, nav. d.; *Ganev, V.*, nav. d.

⁶ *Pavlov, A.S.*, nav. d.; *Bogišić, V.*, nav. d.; *Bobčev, S.*, Eden pametnik na sta-rototo b'lgarsko pravo, ZSL. Periodičesko spisanje na b'lgarsko kniž. d-vo, Sofija 1901., kn. 62; starob'lgarski pametnici, č. 1, Sofija 1903; Istorija na b'lgarskoto pravo, Sofija 1910.

⁷ *Troicki, S.V.* Zakon soudnij ljudem, Materijali XII međunarodnoga vizanto-loškog kongresa, Ohrid — Beograd 1961; v. i Résumés des communications, Bel-grade — Ohrid 1961. U savremenoj makedonskoj historiografiji mišljenju Troickog se pridružuje profesor vizantologije na Skopskom univerzitetu, dr B. Panov.

približi i učvrsti slovenskim podanicima u područnoj mu oblasti približi i učvrsti vizantisku vlast, sastavio ZSL. Pošto slovenska azbuka, koja se inače pripisuje Cirilu, još nije bila sastavljena, Metodije je prvobitni tekst ZSL napisao na slovenskom jeziku ali grčkim alfabetom. Tek kasnije, kada se zajedno s Cirilom našao u Moravskoj, Metodije je, smatra Troicki, pripremio tekst ZSL ćirilicom. Upravo tako se došlo do teksta ZSL koji zbunjuje naučnike; oni u njemu vide prvobitnu verziju ZSL koju je Metodije navodno pripremio tokom svoje misije u Moravskoj, ne znajući pri tome za raniji Metodijev tekst, koji je nastao u Makedoniji i koji je on ispisao grčkim slovima. Stoga je Troicki sam zaključio da bi njegovo mišljenje o nastajanju ZSL trebalo formulirati kao makedonsko o poreklu Zakona sudnij ljudem.

U ovom mnoštvu različitih gledanja na ZSL, svakako, najviše privlači pažnju mišljenje sovjetskih istoričara prava, Tihomirova i Milova,⁸ koje su oni pre dvadesetak godina izložili u predgovoru veoma brižljivo pripremljenog izdanja teksta najpoznatijih prepisa ZSL. Ispoljavajući duboko poznavanje problematike vezane za ZSL, Tihomirov i Milov ukazuju na činjenicu da je već češki istoričar Vašica otkrio u ZSL »moravske osobenosti«; međutim, oni su u svojim zaključcima veoma oprezni. Za njih, ZSL i pored ovih osobenosti, pretstavlja spomenik »složenog karaktera« o čijem se poreklu može pouzdano reći samo to da nije rusko odn. da ZSL nije nastao u Rusiji. Izbjegavajući da daju jasan odgovor na osnovno pitanje gde je i kada nastao ZSL, sovjetski su autori, inače nesumnjivo izvrsni poznavaoči čitave problematike ZSL, dali da se nasluti da su najbliži mišljenju o Moravskoj kao Zemlji postanka ZSL.

*
* *

Osim pitanja o poreklu ZSL, veoma sporno je i pitanje o njegovom autentičnom tekstu. Naime, nije sačuvan originalni tekst ZSL; mi danas raspoložemo samo njegovim prepisima, kojih ima pedesetičetiri (54).⁹ Svi su oni nastali u Rusiji, odn. nalaze se u Rusiji u sklopu isto tako mnogobrojnih Krmčija, slovenskih prevoda vizantiskih nomokanona, zbornika crkvenoga i svetovnog prava. Ostavljajući po strani veoma mutno pitanje kako je i kojim je putevima ZSL iz Moravske ili, možda, iz naših južnoslovenskih zemalja stigao do Rusije, biću slobodan da se osvrnem ukratko i na pitanje brojnih prepisa odn. t.zv. redakcija ZSL.

Ruska istorisko-pravna nauka, pa i Tihomirov i Milov, dele rukopise ZSL na dve grupe: na prepise t.zv. kratke redakcije i prepise t.z. opširne redakcije. Grupu kratke redakcije čine Novogordski, Rumjancovski prepis, Ustiški i Varsonovski.¹⁰ U rukopise opširne redakcije spadaju rukopisi Du-

⁸ *Tihomirov, M.N. i Milov, L.V.*, Zakon Soudnij ljudem, red. Tihomirova t. I. Kratkoj redakcii, Moskva, 1961, t. II, Prostranoj i svodnoj redakcii, Moskva 1961, izd. Akademije nauka SSSR.

⁹ Tihomirov i dr., nav. d.

¹⁰ Prema Tihomirovu, Novgorodski rukopis se nalazi u Novgorodskoj krmčiji i čuva se danas u Gosudarstvenom istoričeskom muzeju, Sinodalnoe sobranie, br. 932. Novgorodski rukopis potiče od kraja XIII veka, tačnije nastao je 1280 god. i prema sadašnjim saznanjima istorisko-pravne nauke o ZSL pretstavlja najstariji i najautentičniji rukopis ZSL. Ustiški ili Rumjancovski rukopis nalazi se u Usti-

benskoga i rukopis Stroeva, dvaju ruskih historičara starije generacije koji su ih prvi objavili. Inače, kao što pravilno primećuju Tihomirov i Milov, radi se o t.zv. Puškinskom i Karamazinskom rukopisu. Treba svakako primetiti i to da Tihomirov i Milov smatraju da pored ovih dveju grupa rukopisa kratke i opširne redakcije, postoji i treća, t.zv. zajednička ili kako oni kažu svodnaja. Uzevši u osnovni tekst opširne redakcije ZSL, kompilatori zajedničke redakcije ga dopunjuju izvodima iz kratke. Ova posljednja, zajednička redakcija nalazi se u Sofiskom letopisu, zajedno sa Ruskom pravdom, poznatom i pod imenom N. M. Karamazina, prvog ruskog naučnika koji je obratio pažnju ovakvom obliku kombinacije ZSL i Ruske pravde.

Dok neki stariji autori smatraju da su rukopisi opširne redakcije bili bliži originalu, danas se pouzdano zna da su autentičniji, t.j. verniji originalu rukopisi kratke redakcije. Svi oni predstavljaju prepise jednog te istog teksta, što se vidi po tome što se ne razlikuju po sadržini. Osim toga, nesumnjivo je da su oni nastali ranije, pre rukopisa opširne redakcije. I pored toga što su iste sadržine, Tihomirov i Milov smatraju da je najautentičniji ne Rumjancovski rukopis odn. Ustiški, kako su na pr. mislili bugarski autori V. Ganev i M. Andreev,¹¹ već Novgorodski rukopis iz 1280. Čini se da je zahvaljujući pomenutom delu Tihomirova i Milova barem ovo pitanje u vezi sa ZSL skinuto s dnevnog reda.¹²

ZAKON SUDNIJ LJUDEM

I. Pre nego što se bude govorilo o drugoj pravdi, treba da se govori o Božjoj pravdi. Zato, pošto je napisao prvi zakon, sv. Konstantin (Cirilo-prim. m.) ga je predao, govoreći: svako selo u kome se budu vršili nezna-božački obredi ili zakletve, da se preda božjem hramu sa svom njegovom imovinom. Ako takvo selo ima svoje gospodare i oni sami vrše ove obrede i zakletve, svi oni da se prodaju zajedno sa svim njihovim imanjinama, a cena da se podeli siromasima.

II. Knez i sudije u svim sporovima, tužbama i klevetama ne treba da sude bez mnogo svedoka, već treba da kažu onima koji se spore, tužiocima i klevetnicima: »Ako ne pretstavite svedoke, kao što naređuje božji zakon, tada očekujte da dobijete istu onu kaznu koju tražite za druge. Tako naređuje Božji zakon. Ko ga ne bude poštovao, da bude proklet.«

O svedocima. — Knez i sudije osim toga treba da sprovedu istragu sa svom svojom pažnjom i strpljenjem, i bez svedoka da ne sude, već da zahtevaju svedoke pravedne, bogobojažljive i poštovane, koji neće nikakvo ne-

škoj krmčiji i čuva se u Lenjinovoj biblioteci u Moskvi, u Rumjancovskoj zbirci pod br. 230. Ovaj rukopis je nešto mlađi od novgorodskog i potiče najverovatnije iz početka XIV veka. Varsonovski rukopis nalazi se isto tako u jednoj od krmčija i čuva se u zbirci Cudovskog manastira u državnom istoriskom muzeju u Moskvi, pod br. 4

¹¹ V. Ganev, nav. d., Andreev M., K'm v'prosa za proizhoda i s'štnosta na ZSL, Godišnik na Sofiskija universitet, juridičeski fakultet, t. 49, Sofija 1958.

¹² Tihomirov i dr., nav. d., t. I, str. 27 i dalje.

prijateljstvo ili lukavstvo ili mržnju, niti tužbu, niti svađu i koji će svedočiti plašeći se Boga i zbog njegove pravde. I broj svedoka da bude ne više od 11 a u sitnijim sporovima od tri do sedam i ne manje od ovog broja. Sudije da imaju vlasti da govore, da opominju i da kažu svedocima da ako se pokaže da je neko od njih lagao da ga čeka prokletstvo ili prodaja ili ista kazna. Ni u jednom sporu ne treba da se prima kao svedok ko je bio nekada izobličćen kao lažljivac ili ako je nekada prekršio božji zakon ili ko vrši blud sa životinjama ili ko je pogazio zakletvu.

III. O pljački. — Ko polazi u rat protiv neprijatelja, treba da se čuva svakakvih nepristojnih reči i dela, treba da svoje misli uputi Bogu, da se moli i čiste savesti da se bori, jer Bog pomaže samo čistim srcima. Pobjeda u boju se izvojuje ne većom silom već potkrepom Boga. Uostalom, Bog daje pobjedu. Jednu šestinu (svakako, vojnog plena-prim. m) treba da uzme knez, a sve drugo uzimaju ostali ljudi i deli se na ravne delove između velikih i malih. Županu je dovoljan deo kneza, a preostali deo da se doda delu ljudi. Ako neko od njih ili kmetova ili prostih ljudi, pokazujući smelost izvrši podvig i pokaže se hrabrim, dobiće od kneza ili vojvode od njegovog dela. Da se ovo da jer tako to treba da se podeli. Učesnici u ratu da dobiju (od plena-prim. m.) ali i ostalima da se da deo jer tako je rekao i zapisao prorok David.

IV. Ko ima ženu i vrši blud sa robinjom koja se time pokazuje bestidnom, ova treba da se proda od kneza te zemlje preko granica druge zemlje u treću zemlju a cena koja se bude dobila da se podeli siromasima. Isto tako i bludnik treba po Božjem zakonu da se odvoji od ostalih božjih ljudi i da posti sedam godina. Za vreme službe Božje da tokom prve dve godine stoji van Božijeg hrama, za sledeće dve godine da ulazi u crkvu do Sv. Jevandjelja a preostalo vreme da bude napolju, za vreme druge dve godine (pete i šeste — prim. m.) da sluša liturgiju do »Vjeruju vo jedinago Boga« i sedme godine da ostaje u crkvi tokom cele službe Božje, u osmoj da prima sve. Isto tako tokom sedam godina da bude samo na hlebu i vodi.

V. (U Novgorodskom rukopisu nedostaje čl. V.)

VI. Ko vrši blud sa tuđom robinjom, da dâ 30 stelinga gospodaru robinje, a sam da se podvrgne postu od sedam godina, kao što smo rekli, ali da se robinja ne prodaje. Ako je siromašan, da se njegovo imanje dâ gospodaru robinje, a sam on da se podvrgne postu.

VII. Kaluđeru koji vrši blud sleduje po svetovnom zakonu da mu se raseče nos, a po crkvenom zakonu da se podloži postu od 15 godina.

VIII. Onome ko se oženi svojom kumom sleduje po svetovnom zakonu da se odreže nos kao i njoj i da se razdvoje, a po crkvenom zakonu da se razdvoje i podlože postu od 15 godina. Redosled posta je: pet (godina) da stoje van (crkve), plaćući i slušajući liturgiju, četiri (godine) da stoje u crkvi do sv. Jevandjelja, a tri do Vjeruju... i tri do kraja. I za sve ovo vreme da su na hlebu i vodi. Pošto izdrže ovaj post, 16-te godine da sve uzimaju.

IX. Istom kaznom kazniće se ko svoju kćerku sprečava od svetog krštenja, kao i oni koji imaju odnose sa udatim ženama.

Ko ima odnose sa nevinom devojkom protiv volje roditelja i potom se sa njima pomiri, ako želi, može njome da se oženi uz saglasnost njenih roditelja. Ako ne bude hteo da se ženi a čuven je po svom bogatstvu, da plati

devici za sram litru zlata t.j. 72 stelinga. Ako nema toliko, da dâ polovinu svoga imanja. Ako ničega nema zemaljski sudija da ga goni i da ga protera iz svoje oblasti. Krivac da se podloži postu od sedam godina kao što smo zapisali.

X. Ko siluje devicu na pustom mestu, gde joj se ne može pomoći, da se proda a njegovo imanje da se dâ devici.

XI. Ko ima odnose sa devojkom koja nije verena (zaručena), pre nje-ne dvadesete godine, da se proda sa svim svojim imanjem a ono što se dobije da se dâ devojci. Isto kao i onaj što je ovo učinio sa verenom devojkom da se podloži po crkvenom zakonu postu od sedam godina kao što je rečeno za slučaj sa udatom ženom.

XII. Ko ima odnose sa verenom devojkom, čak i po njenoj volji, da mu se raseče nos.

XIII. Rodoskrvnik koji se oženi svojom krvlju, da se odvoji.

XIV. Ko ima dve žene, da se odvoji od druge i od dece koju ima s njom, da se bje.

XV. Ko zapali tuđu šumu i seče drveće u njoj, dvojno odgovara.

XVI. Ko iz nekog neprijateljstva ili da nešto ukrade zapali kuću (zgradu), ako je u gradu da ga spale, ako li je u manjem naselju ili selu da ga poseku mačem, a po crkvenom zakonu da ga podlože postu od 12 godina, pošto je neprijatelj (?). Ako je neko hteo da spali drveće ili trnje na svojoj njivi i naložio je vatru, a ova se vatra raširila i zapalila tuđe njive i tuđ vinograd, treba da se ispita i da mu se sudi iako je bio u neznanju ili nije mogao da predvidi i da naknadi štetu oštećenom. Ako je upalio vatru kada je bilo vetrovito i nije predvideo, kao što je mislio, da će se vatra raširiti, ili je bio lenj ili nije mogao da spreči požar, da bude osuđen, ali ako je sve predvideo, a bura je iznenada nastala i zbog toga se vatra raširila, da mu ne bude suđeno. Ako se od oblaka zapalila nečija zgrada i nešto je od nje izgorelo, a vatra se raširila i upalile se susedne zgrade, da se ne sudi jer je to bilo nenamerno upaljeno.

XVII. Niko da ne vrši nasilje nad onim ko je pobjegao u crkvu. Ali ovaj što je pobegao, da kaže svešteniku šta je loše uradio i da se primi kao begunac, a njegova krivica da se ispita i da se ustanovi po zakonu. Ako neko pokuša da silom otme od crkve begunca da primi ko i da je 140 udara do rana i tada, kao što treba, da se ispita krivica begunca.

XVIII. Ako se neko spori s nekim a nije se obratio vladaocu, već je samovoljno postupio, primenjujući vlast ili silu, da se liši svoje stvari i da je vrati, mađa je ovako postupio da bi doista dobio svoje. Ako je uzeo tuđu stvar, da se bje od vladaoca zemlje, pošto nije bilo u njegovoj vlasti da bude sam sebi upravnik, a uzeta stvar da se vrati onome od koga je uzeo.

XIX. Roditeljima i deci, ako govore jedni protivu drugih, da se ne veruje. Ni gospođi protiv gospodina.

XX. Ko od stranaca kupi ratnog zarobljenika sa svim njegovim stvarima, a ovaj može da plati cenu koja je za njega data, da bude slobodan čim je za sebe dâ. Ako nema, može da se otkupi radom. Što se tiče njegove cene

koja se zove otplata, ona se određuje pred svedocima za svaku godinu po tri stelinga. I tako, čim završi da bude slobodan.

XXI. Svedoci koji su nešto čuli (svedoci po sluhu) da ne svedoče, govoreći da su čuli od ovog ili onog dužnika ili da svedoče nešto drugo po sluhu, čak i kad su župani svedoci.

XXII. Ko od vojnika odbaci našu svetu veru hrišćansku, čim se vrati u našu zemlju ili grad da se preda crkvi.

XXIII. Ako neko izmori konja do određenog mesta, ili ga pusti ili se desi da se konj povredi ili lipše, dužan je da obešteti gospodara konja.

XXIV. Ko zatvori tuđu stoku, i ova lipše od gladi ili je na bilo koji drugi način uništi, da se osudi da plati dvojno.

XXV. Ko u ratu krađe, ako je ukrao oružje, da se bije, a ako je ukrao konja, da se proda.

XXVI. Gospodar roba kradljivca, ako želi da ima takvog roba, da plati obeštećenje, ako ne želi da ima takvog roba, da ga u ropstvo proda pokrađenom.

XXVII. Ko potera tuđe stado, da se bije ako je to prvi put učinio; ako to ponovi, da se protera iz zemlje. Po treći put da se proda, ako je to opet uradio, ali onome čije je stado da se sve vrati.

XXIX. Ko uđe u oltar preko dana ili preko noći i uzme nešto od svetog posuđa ili odežde, ili bilo koju drugu stvar, da se proda. Ako pak nešto od crkve uzme van oltara, da se bije i da se postrizje i da se pusti po zemlji kao nečasani.

XXX. Ko ukrade (slobodnog) čoveka i proda ga ili prorobi, sam on da se porobi; pošto je porobio slobodnog čovjeka, sam on da stupi u ropstvo.

XXXI. Ko prisvoji tuđeg roba, ako ga sakriva i ne može da ga vrati, odgovara gospodaru roba i treba da dâ drugog takvog roba ili da mu plati cenu.

O supruzima. — Život supruga, koji je Bog saznao, je nedeljiv. Tako nas uči premudrost našeg Spasitelja Gospoda Boga. Jer, pošto je niodčega stvorio čoveka, nije uzeo pregršt zemlje da stvori ženu mada je to mogao, nego je od muža uzeo rebro da bi je stvorio. Tako oni jedno drugome odgovaraju u premudrosti i u jednom telu sa dva lica; Zato treba da se ozakoni njihova neraskidiva veza. A kad je žena okusila gorak ukus i dala mužu taj gorak ukus, i zavedeni od đavolske zmiije prestupili božje zapovesti, zajedno su to učinili. Zbog tog greha (Gospod Bog) je kaznio ženu porođajnim mukama, ali je njihovu vezu ostavio nerazdelenom (nepodeljivom).

Ovo jednom rečeno, ponovo je utvrđeno od jevanđelista. U vreme kada su fariseji upitali Hrista Boga našeg da li muž treba za svaki greh da otera ženu, Hristos je odgovorio: ono što je Bog sjedinio, čovek da ne razdvaja, osim u slučaju preljube. I mi, sledeći to, kao verni učenici Hrista Boga, ne smemo nešto drugo da ozakonimo. Ali, pošto iz neprijateljstva zlo ulazi među supružnike, između njih se javljaju klevete ili telesna i druga neprijateljstva.

Zbog toga, prema zakonu u razloge za odvajanje supružnika ubraja se: muž se razvodi od žene za sledeći greh: Ako se pokaže da sprema neku opasnost po njegov život ili ako je saznala da mu drugi spremaju (zlo), pa mu ona to nije rekla ili ako bude prokužena.

Isto tako žena se razvodi od muža, ako joj on sprema neko zlo ili ako je saznao da joj drugi to spremaju, pa joj nije rekao, ili ako bude prokužen, ili se nešto drugo dogodi i on zapadne u zlu ranu. Sve ovo sudije treba da ispitaju preko svedoka, kao što smo zapisali. Svuda govorimo da će svi ljudi grešnici biti sudeni pred velikim Božjim sudom. Čim je to tako, ne treba nikoga optuživati, već svakog dana da sledimo božji zakon, vjerujući u Hrista Boga, da ćemo na vaseljskom sudu božjem čuti Gospoda: pridite blagosloveni, rabi verni, dobro ću sa vama postupiti, radujte se Gospodu Bogu Vašemu, radujte se s anđelima u vek i vekov. Amin.

ZABELEŠKA

L. Prevod koji dajem je prema Novgorodskom rukopisu u izdanju Tihomirova i Miloša (nav. d.) i prema prevodu V. Ganeva (nav. d.) Rumjancovskog rukopisa. ZSL u svojim starijim i kratkim redakcijama sadrži XXX članova. Ne ulazeći na ovom mestu u analizu njegovog sadržaja, slobodni smo primetiti da nešto od duha ovoga zakona ima i u Vinodolskom zakonu, kao i u drugim našim srednjevekovnim izvorima prava.

SUMMARY

Lex iudiciaria (data) Hominibus

Having pointed out the fact that the *Lex iudiciaria (data) hominibus* is the oldest Slovenian law, the author raises the question of its origin, which is indeed very disputed. Three theories are presented: 1) the Posavian-Pannonian which connects the origin of the *Lex iudiciaria (data) hominibus* to Methodius and Moravia, 2) the Bulgarian according to which it originated in medieval Bulgarian and 3) the Macedonian which traces the origin of the *Lex iudiciaria (data) hominibus* back to Macedonia during the thirties of the ninth century when Methodius was at the head of the Byzantine regions where Strumica is located today. According to the Macedonian theory, the *Lex iudiciaria (data) hominibus* was originally written in the Serbian alphabet.

The author also presents the view of Soviet historiography according to which the question of the origin of the *Lex iudiciaria (data) hominibus* is left open although it does incline to favor the Moravian-Pannonian theory. Finally, the author points out that the *Lex iudiciaria (data) hominibus* is in widespread use in Russia where 54 manuscripts have been preserved that can be divided into three groups: short, detailed and combination transcripts. Since the original has not been preserved, the question of the authenticity of these transcripts is of particular importance. Thus, the conclusion of Soviet historiography deserves special attention, i.e. that the Novgorodian manuscript is the closest to the original.

Prevela: doc. dr Susan Šarčević

SOMMARIO

»Zakon sudnji ljudem« (Legge giudiziaria per il popolo)

Dopo aver dimostrato che la «Zakon Sudnji Ljudem» è la più antica legge slava, l'autore afferma che la questione della sua origine rimane molto incerta. Su questo argomento esistono tre teorie: quella delle regioni della Posavina e della Pannonia, che la mette in relazione con Metodio e la Moravia, quella bulgara, che ritiene abbia avuto origine nella Bulgaria medievale e al terza, quella macedone secondo la quale la patria della «ZSL» è la Macedonia degli anni 30 del IX sec., quando Metodio era a capo della regione bizantina nei dintorni dell'attuale città di Strumica e che il testo originale era scritto con l'alfabeto serbo. L'autore riporta anche il parere della storiografia sovietica secondo la quale la questione della «ZSL» rimane aperta, nonostante sia propensa ad accettare la teoria della «Posavina» e della «Pannonia». Alla fine l'autore afferma che la «ZSL» viene largamente applicata in Russia, dove sono conservati 54 manoscritti che si possono dividere in tre gruppi: scritti brevi, lunghi e comuni. Poiché l'originale non è stato conservato, l'autenticità della trascrizione assume una particolare importanza. Per questo motivo desta particolare interesse la constatazione della storiografia sovietica, secondo la quale la trascrizione di Novgorod del 1280 è la più conforme all'originale.

Preveo: prof. Aldo Luppi

O OBIČAJNOM PRAVU ZAGREBAČKOG GRADECA (1242 — 1526)

dr MAGDALENA APOSTOLOVA-MARŠAVELSKI
docent na Pravnom fakultetu u Zagrebu

UDK 347.6 (949.713)
Izvorni znanstveni članak
Ur. 20. 10. 1982.

Između skromnog broja normi kodificiranih osnovnim privilegijama i nevelikog broja statutarnih odredbi materijalnog prava koje je općina donijela do 1526. god. običajno pravo zagrebačkog Gradeca ispunjavalo je sav raspoloživ prostor, razvijajući se kroz filter sudske prakse i uz pristizujuće utjecaje postglosatorske renesanse. Ono predstavlja svojevrsni konglomerat običaja, shvaćanja i tradicije četiriju jezičko-etničkih grupa koje su sačinjavali stanovništvo Gradeca, pretopljenih i izniveliniranih u za sve njih važeće norme. Običajno pravo je tijekom 14. i 15. stoljeća donijelo niz korekcija normi kodificiranih privilegijem, između ostalog i u domeni režima nasljeđivanja. Te se korekcije sastoje u izgradnji principa izjednačenosti descendenata obaju spolova u njihovim nasljednim pravima, te u stanovitom proširenju oporučne slobode toleriranjem legata nekretnina namijenjenih nesrodnicima pro anima, ili naprosto »pro gratitudine«, »pro serviciis«, »pro famulatu«. Ustanove imovinskog prava se tijekom 14. i 15. stoljeća razvijaju u pravcu sve većeg liberalizma. Kupoprodaja je konsenzualna i kada su nekretnine u pitanju, a općinska litera privilegialis ima dokazni, a ne dispozitivni karakter. Najam radne snage prisutan je u mjeri koja govori o novoj ekonomskoj i društvenoj polarizaciji stanovništva. Zajam sa kamatom kao afirmiranim i legalnim pratiocem i uz razrađeni sistem realnog osiguranja i jamstva uobičajeni je posao svakodnevnog života. Apstraktno formulirana libera obligatoria dovoljna je za izdavanje sudske naloge na isplatu bez provođenja drugih dokaza. U praksi su česta i veoma karakteristična darovanja nekretnina mužu za vrijeme ili neposredno prije sklapanja braka, a veoma su česte i trampe kuće i ostalog skupocjenog i veoma traženog gradskog prostora. Izvori govore o zagrebačkom Gradecu kao o veoma pogodnom terenu utjecaja postglosatorske renesanse i otkrivaju sve uobičajene kanale kojima je pristizalo opće pravo, te su i njegovi elementi nužno infiltrirani u gradečko običajno pravo.

1. Popis conditiones et libertates, sadržan u privilegiju Bele IV zagrebačkom Gradecu, skromni je pokušaj kodifikacije normi običajnog prava, ali i dragocjena polazna točka za njegovo proučavanje.¹ Sasvim lapidarne,²

¹ Vidi tekst privilegija, MCZ, I, Doc. str. 15—18.

² Neeksplicitne odredbe privilegija Bele IV zagrebačkom Gradecu bile su predmetom niza diskusija i različitih tumačenja pojedinih problema povijesti Gradeca u fazi njegova prerastanja u slobodni kraljevski grad i povijesti slavonskih sred-

odredbe ovog privilegija zacrtavaju tek konture osnova na kojima će grad izgrađivati svoju upravu, sudstvo i ustanove pojedinih sfera pravnog života. Dobar dio privilegija zapremaju odredbe o uređenju sudstva i odnose se na utvrđivanje formalne kompetencije gradskog suda, proceduru proziva građana na sud vladara u trećoj sudskoj instanci te na dokazna sredstva, uz posebnu preporuku o korištenju svjedoka. Kodifikatorski dio privilegija sastoji se iz spiska delikata uz označene novčane kazne za svakog od njih, osim za ubojstvo sa predumišljanjem, za koje je predviđeno »uzimanje osvete«, te iz odredbi koje daju osnove režima nasljeđivanja.

Premda je privilegijem iz 1242. god. Gradecu dodijeljen *ius statuendi*,³ ovo je pravo, kada je riječ o domeni privatnog prava, korišteno u više nego skromnoj mjeri. Statutarnih je odredbi općina donijela doduše na desetke i sve su one uredno bilježene u gradskim kvaternama za svih 170-tak godina njihova vođenja. Nalazimo ih u vidu upisa, koji se po vanjskoj formi ne razlikuju od običnih zabilježbi, u vidu posebnih »notae« na kraju ili unutar tekuće godišnje kvaterne ili odmah nakon spiska novoizabranog magistrata na pročelju nove kvaterne. Međutim, najveći se dio tih statutarnih odredbi bavi kontrolom, regulacijom i usmjeravanjem tržišta,⁴ pa se ostale mogu iz-

njovjekovnih gradova uopće. Mišljenja prestavnika novije hrvatske historiografije podijeljena su npr. po pitanju okolnosti oko dodjele privilegija Gradecu i ulozi tatarske provale u tome, a nisu unisona ni kada je riječ o lokaciji županijskog kastruma, pojma hospita i koloniste uopće, kriterija odvajanja slobodnih kraljevskih gradova od onih koji su svoje privilegije dobili od crkve ili vlastele, oko imena kraljevskog grada na brdu Grech i još neka. Vidi o tome N. Klaić, Prilog pitanju postanka slavonskih varoši, ZFF, Odsjek za povijest, Zagreb, 1955., str. 41—59; Z. Herkov, Ime grada Zagreba u prošlosti, Zagreb, 1957, I. Kampuš, Prilog pitanju postanka varoši Gradeca kraj Zagreba, HZ, 1965; N. Klaić, Neki problemi najstarije povijesti biskupsko-kaptolskog Zagreba i kraljevskog Gradeca, ISNZ, IV, Zagreb, 1968; isti autor, O pitanju postanka varoši Gradeca kraj Zagreba, HZ, XXI—XXII, 1968/69, str. 539—556 i dr.

³ «Conditiones itaque libertates hospitum in predicto monte habitantium et convenientium, quas ipsi inter se fecerunt et nos approbavimus...» (MCZ, I, Doc. 18, str. 15).

⁴ Tu spadaju odredbe kojima se određuju fiksne cijene pojedinim artiklima i uslugama obrtnika (kovača, krojača, obučara, mesara — MCZ, V, str. 288), odredbe o uvozu, prodaji i načinu mjerenja soli (MCZ, IV, str. 137; ib. str. 280), žita, vina te res universas, que utilitatem et profectum civium respiciunt (MCZ, VI, str. 258—259) i još neke. Takvih odredbi, sakupljenih na jednom mjestu u tzv. »Statuta de anno 1425.« (MCZ, II, Doc. 40, str. 47—50) je još više. Tu nalazimo propise o cijenama niza artikala (ulja, brašna, hljebarskih proizvoda te lonaca), zatim propise koji određuju ponašanje prodavaca prehrambenih artikala, koji do određene vremena ostanu neprodani (MCZ, II, Doc. 40, str. 47—50) i tome slično. Niz odredbi istog karaktera nalazimo i u jednoj ispravi u kojoj je konstatiran ugovor između gradske općine i trgovca Marka Kranjca, koji je za godišnju svotu od 78 forinti dobio pravo ubiranja nekih općinskih pristojbi. U nastavku klauzula ovog ugovora priključene su neke odredbe o uvjetima za iznajmljivanje dućana, o zabrani ispaše na općinskim pašnjacima, te zabrani branja grožđa sa općinskih vinograda datih na eksploataciju sub conditione, prije odvajanja dijela koji pripada općini, o visini zakupine dućana, tržišnih pristojbi hljebarnica itd. (MCZ, II, Doc. 373, str. 494—497). Konačno, slične odredbe sadrži i Statut iz 1428. god., donesen kao protuteža kaptolskim nastojanjima da trgovinu koncentrira na kaptolskom trgu, te su tu odredbe kojima se utvrđuju kazne za trgovce i ostale građane, koji izvan sajamskih dana odnose svoju robu na Kaptol, zatim odredbe o zabrani usklađivanja vina trgovaca u gradskim kućama, što je otežavalo kontrolu i naplatu tržišnih pristojbi i sl. (MCZ, III, Doc. 68, str. 72).

brojati na prste,⁵ uključujući i one materijalnog prava.⁶ Regulaciju privatnog prava zagrebački je Gradec, kao uostalom i ostali gradovi srednjovjekovne Slavonije, prepustio običajnom pravu, koje se je izgrađivalo i formiralo kroz filter sudske prakse i uz pristižuće utjecaje postglosatorske renesanse, te ispunjavalo veliki prostor između skromnog broja kodificiranih normi i ništa manje skromnog broja »omnia statuta et decreta in antiquis et prioribus quaternis conscripta«.⁷

Po svom karakteru običajno pravo⁸ zagrebačkog Gradeca predstavlja svojevrsni konglomerat običaja, shvaćanja i tradicije četiriju etničko-jezičkih grupa, koje su sačinjavali stanovništvo. Godišnja izmjena magistrata realizirana je na način koji je omogućavao ravnomjerno i sukcesivno pojavljivanje pretstavnika svake od tih grupa na čelu uprave i sudstva grada. To je sprečavalo, barem u principu,⁹ da se višegodišnjom vladavinom jedna od njih nametne ostalima, između ostalog i u domeni prava. Svake četvrte godine gradski je sudac biran iz redova iste grupe, a on je za vrijeme jednogodišnjeg mandata, zajedno s juratima i konzilarijima iz etničke grupe, kojima se u pravilu okruživao, imao glavnu riječ u poslovima grada, uključujući

⁵ To su odredbe kao ona kojom se utvrđuje da funkciju gradskog vijećnika može obavljati samo osoba koja najmanje tri godine ima civitet Gradeca (MCZ, V, str. 187), odredba kojom se propisuje da se pravo građanstva stječe samo »modo consuetudinario« (MCZ, V, 193), premda se ne daju bliži podaci o potrebnim uvjetima, odredba kojom se građanima Gradeca stavlja u dužnost da sve svoje poslove nekretninama pod prijetnjom ništavosti posla ubilježavaju, u određenom godišnjem terminu u za to, počev od 1368. god., uvedene kvaterne (MCZ, IX, str. 1), odredba kojom se utvrđuje redosljed i način čuvanja ključeva gradskih vratiju (MCZ, II, Doc. 55, str. 67—68).

⁶ Tu spadaju odredbe o pravu prvokupa u korist rođaka i susjeda (MCZ, IV, str. 99), odredba o načinu namirenja dugova pojedinaca prema općini (MCZ, V, str. 181), odredba o osiguranju tražbina zalogom (MCZ, II, Doc. 373, str. 494—497), odredba o nedužnosti onoga koji ubije u nužnoj obrani (MCZ, V, str. 159), te odredba iz 1437. god. kojom se određuju sankcije za pojedine delikte, dakako različite od onih utvrđenih privilegijem skoro dva stoljeća ranije (MCZ, VI, str. 276—268) i još neke.

⁷ Vidi kvaterne iz 1377. (MCZ, V, str. 76), 1382. (MCZ, V, str. 187), 1394. (MCZ, V, str. 218), 1388. (MCZ, V, str. 288), 1413. (MCZ, VI, str. 5), 1414. (MCZ, VI, str. 16), 1416. (MCZ, VI, str. 30), 1417. (MCZ, VI, str. 44) itd.

⁸ U postojećoj izvornoj građi ne nalazimo nikakav komentar o primjeni, mjestu i prostoru običajnog prava, a najčešće nam je i konkretni sadržaj prava uskraćen formulacijama, kao ona, koju često nalazimo u gradečkim libri funduales, i koja se svodi na upute na »conditiones dictae civitatis ab antiquam laudabiliter per praecessorum nostros et nos observatorum« (MCZ, XI, 39, 1). Sadržaj je tog prava, koje se stjecatelju nekretnine upisivalo, očito bio tako dobro poznat da se smatralo suvišnim da se to i izričito utvrđuje.

⁹ Pojava istih osoba u funkciji gradskog suca i članova magistrata, sukcesivno ili u razmaku od par godina, miniralo je dosljednu primjenu ovog osnovnog principa gradečke demokracije, premda je u razdoblju koje je predmet naših razmatranja, možemo smatrati iznimnom. Izvjesni se npr. Antonius Renis nalazi na listi konzilarija 1385., 1388, 1389. te 1390. god. Neki Luca Bonioli je 1385. i 1390. god., nakon što je 1388. god. bio gradski sudac obavljao funkciju konzilarija, jednako kao i ostali gradski odličnici, koji su, prije ili kasnije, obavljali i funkciju gradskog suca. U drugom desetljeću 15. stoljeća se napr. neki Gyan judex javlja u ulozi konzilarija čak pet puta (1413, 1414, 1416, 1417, 1419.). Suci Antonius i Myklinus su bili također više puta konzilariji — prvi 1415, 1417, 1420, a drugi 1413, 1414, 1417, 1420.

čujući i sudstvo.¹⁰ U doba trajanja mandata oni su nužno unosili shvaćanja, običaje i tradicije koji su vladali unutar grupe kojoj su pripadali, pa su i norme običajnog prava stvarane od elemenata tradicije, shvaćanja i običaja svake od njih, koje su u njihovim međusobnim odnosima, u zajednici u kojoj su bili povezani istim interesima, nužno morale biti iznivelirane i pretopljene u jedinstvene i za sve njih važeće norme.

Običajnopравnim putem i sudskom praksom ispunjavane su sve praznine, kojih je sa razvojem prometa bilo sve više, ali su tim putem vršene i korekcije normi kodificiranih privilegijem, ukoliko isti nisu bili potpuno stavljeni po strani.

2. Tako su u domeni koju je osnovni privilegij najpotpunije regulirao — sudskom postupku i kaznenom pravu — korekcije više nego evidentne. Osnovni privilegij predviđa napr. pod određenim pretpostavkama priziv na sud vladara. U praksi se sporovi rješavaju, kako vidimo iz sudskih kvaterni 14. i 15. stoljeća, isključivo na nivou grada — pred gradskim sucem, kao prvostepenoj, te pred antiqui judices, kao drugostepenoj instanci, pa je priziv na sud vladara, kojeg predviđa osnovni privilegij i u kojem je najopipljivije izražena neposrednost grada vladaru, ostao uglavnom teoretskom alternativom.¹¹ Zatim, privilegij spominje isključivo gradskog suca kao prvostepenu instancu — praksa naprotiv govori o primjeni principa kolegijalnosti u nekim parnicama i u prvoj instanci,¹² pa čak govori o tome, da su članovi magistrata, u slučaju sučeve odsutnosti¹³ sami vodili sudske sporove. Osnovni privilegij proteže formalnu kompetenciju gradskog suda, osim na građane i na sve incolas, kmetove, te na strance-tužitelje aliqueum de civitate i počinitelje delikata.¹⁴ Različitost ranga sudionika u procesu spominje se jedino u odredbi koja utvrđuje da predloženi svjedoci budu eisdem libertatis et conditionis.¹⁵ Međutim, kao svjedoci građana pred sudom se pojavljuju kmetovi, inquilini i stranci, kao što i ovi svoje navode pred sudom podkrepljuju svjedočenjima i zakletvama građana Gradeca.¹⁶ Premda u više

¹⁰ Gradski sudac je bio laik, koji je za godinu dana koliko mu je trajao mandat ostavljao po strani svoj obrt ili trgovinu da bi se latio gradskih poslova, od kojih je sudstvo bila sigurno njegova najobimnija djelatnost. Dva puta tjedno, u sudskim danima (utorkom i petkom), koji su slijedili nakon sajamskih dana, pred njim su se pojavljivali njegovi sugrađani sa svojim tužbama i zahtjevima, kao i oni kojima je za počinjene delikte trebalo izreći kaznu. U gradečkim sudskim kvaternama nalazimo na kronološkim redom, onako kako su se pred sudom stranke pojavljivale, zabilješke o odgodama ročišta, izvedenim svjedočenjima i položenim zakletvama stranaka i svjedoka, na izrečene apstraktno formulirane naloge na isplatu određene sume novaca, na presude za tučnjave i klevete, te na precizne opise torture i izvršenja smrtno kazne. U kvaternama iz razdoblja 1355.—1365. broj kazusa iznosi i po nekoliko desetina u jednom danu, dok je godišnja bilanca iznosila oko 800 slučajeva.

¹¹ U izvorima nalazimo tek na jedan takav izravni priziv na sud vladara (MCZ, IV, 277, 9). Osim na uobičajene prizive na drugostepenu instancu antiqui judices, od sredine 14. stoljeća nalazimo i na nekoliko priziva na sud kraljevskog magistri tavernicorum (MCZ, V, 42—43; ib. 158, 1; ib. 216, 11; MCZ, VI, 268, 2).

¹² Vidi npr. MCZ, IV, 61, 3; MCZ, VI, 1, 7; ib. 6, 2; ib. 11, 7; ib. 11, 8; ib. 31, 2; ib. 32, 2; ib. 33, 6; ib. 43, 4; ib. 35, 6; ib. 35, 8; ib. 35, 11 itd.

¹³ MCZ, V, 44—45 (... causa... est post adventum iudici... prorogata).

¹⁴ Vidi tekst privilegija, MCZ, I, str. 16.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Vidi npr. MCZ, IV, 13, 2; ib. 55, 9; ib. 58, 7; ib. 276, 11; ib. 286, 12; MCZ, VI, 104, 2; ib. 118, 9; MCZ, VIII, 136, 2 itd.

maha nalazimo različito vrednovanje njihovih iskaza time, što se npr. od građana traži da polože jednostavno zakletvu, od njegova kmeta zakletva treba biti »met secundus«, »met tertius« itd., ostaje činjenicom da se i jedan i drugi paralelno pojavljuju pred sudom u svim ulogama procesa, uključujući i uzajamno svjedočenje, koje sud prihvaća, usprkos odredbi privilegija, koja preporuča suprotno. Konačno, osnovni privilegij spominje samo dva dokazna sredstva — svjedoke i zakletvu, a treće — dvoboj —, izričito zabranjuje. Praksa je izgradila i treće — pismenu ispravu. Svjedoci su doduše najčešće i najomiljenije sredstvo dokazivanja, a njih, pogotovu u sajavnim danima, nije bilo teško naći.¹⁷ Neuvjerljiv iskaz svjedoka ili stranke je po nahođenju suda bio dopunjivan zakletvom, koja se koristila i kao samostalno dokazno sredstvo i to kao »prosto zakljinjanje«, ili kao čin kojem je prisustvovalo više osoba,¹⁸ odnosno kao ceremonija pred oltarom i u nazočnosti više svjedoka.¹⁹ Međutim, već i prve sačuvane kvaterner iz polovice 14 stoljeća govore, da je već tada pismena isprava bila uobičajeno i afirmirano sredstvo dokazivanja. U to nas uvjerava veliki broj sudskih mandatnih, apstraktno formuliranih naloga na isplatu određene svote novaca,²⁰ kao i često spominjanje različitih »litera«. Osim onih, koje izdaje općina stjecatelju nekog prava nad nekretninom nakon upisa u posjedovnoj kvaterni — tzv. litera confirmatoria (litera privilegialis),²¹ u sudskim kvaternama veoma često nailazimo na »litera in quibus continebat debitum« (litera obligatoria).²² Iz većine njih se ne može zaključiti da li potječu iz nekog vjerodostojnog mjesta ili su proste zadužnice, ali iz nekih izvora vidimo da ni one isprave, koje je izdao Kaptol ili gradska judicaria nisu uživale plenissimam fidem, odnosno da su se mogle obarati drugim dokaznim sredstvima.²³

Običajnopравnim putem i sudskom praksom izgrađivano je i kazneno pravo Gradeca, kojem osnovni privilegij posvećuje najviše pažnje i prostora. Namjesto isključivo novčanih kazni za sve vrste delikata, osim spomenu-

¹⁷ U gradečkim sudskim kvaternama je upadljivo veliki postotak odgoda ročišta i zakazivanja novog zbog neodazivanja sudskom pozivu stranaka ili svjedoka. I površnim listanjem kvaterni dolazimo do konstatacije da su Gradčani u najvećem broju ignorirali prvi poziv suda, a odazivanje i drugom, kako primjećuje Tkalčić (MCZ, IV, str. XII—XIII) bilo je također rijetko. U kvaterni iz 1355. god. napr. od ukupnih 688 casusa u čak 294, ili oko 43% njih se stranka ili svjedok nije pojavio pred sudom. 17. travnja te godine napr. od ukupnih »causae que vertitur«, čak 14 ih je otpalo s tog razloga. Bilo je sudskih dana kada se čitav posao suda sastojao u tome da konstatira parnice koje se odgađaju i da zakaže nova ročišta. Svjedoka je, po mišljenju Tkalčića, stizala novčana kazna, tek nakon trećeg bezuspješnog poziva (MCZ, IV, str. IV).

¹⁸ Juramentum je mogao biti određen »met secundus« (MCZ, IV, 28, 6; ib. 30, 22; ib. 41, 16 itd.), »met tertius« (MCZ, IV, 26, 9; ib. 27, 11; ib. 28, 9; ib. 40, 11; ib. 72, 9; ib. 110, 2 itd.), »met quartus« (MCZ, IV, 35; ib. 228, 13 itd.), »met quintus« (MCZ, IV, 26), pa čak sa duodecim personis (MZ, IV, 44, 14; ib. 73, 10; MCZ, V, 37, 18; ib. 40, 15 i dr.) sa dvadeset i četvoricom (MCZ, IX, 21, 5), a u jednom upisu spominju se čak i dvadeset i osmorica (MCZ, V, 220—221).

¹⁹ MCZ, IV, 90, 4; MCZ, V, 140, 4.

²⁰ MCZ, IV, 26, 14; ib. 27, 6; ib. 35, 12; ib. 36, 12; ib. 38, 1; ib. 38, 20; ib. 40, 7; ib. 40, 9; ib. 77, 4; ib. 78, 6; ib. 80, 5; ib. 86, 3; ib. 88, 5; ib. 90, 6; ib. 105, 9; ib. 107, 3; ib. 109, 3; ib. 109, 4; ib. 120, 13; ib. 121, 24 itd. itd.

²¹ Vidi MCZ, IX, X te dio XI (do 126 str.).

²² MCZ, IV, 3, 1; ib. 17, 16; ib. 22, 20; ib. 25, 11; ib. 54, 10; ib. 147, 8; ib. 155, 11; ib. 206, 14; ib. 352, 8; MCZ, VI, 116, 1; ib. 120, 5; ib. 132, 3; ib. 144, 8; ib. 272, 6; MCZ, XI, 32, 5 itd.

²³ Vidi MCZ, IV, 48, 12; MCZ, V, 13, 5; ib. 216, 11; MCZ, VI, 201, 4.

tog »uzimanje osvete« kod ubojstva sa predumišljajem, koje predviđa prvi privilegij Bele IV, te kazne sječenja ruke, za određene delikte, koje predviđa njegov drugi privilegij Gradecu iz 1266. god.,²⁴ u praksi srećemo osudu i primjenu najrazličitijih vrsti tjelesnih kazni — od šibanja, žigosanja, sječenja dijelova tijela, pa sve do veoma maštovite torture, egzemplarnih načina izvršenja smrtne kazne, te tretmana i spaljivanja vještica i krivotvoritelja gradskog pečata.²⁵

3. Za razliku od kaznenog prava, koje upoređeno sa onim koji sredinom 13. stoljeća daje osnovni privilegij, nosi sva tadašnja formacijska obilježja, odiše utjecajima crkve i provodi njene poznate metode za spas duše, ustanove imovinskog prava se, u uvjetima sve razvijenije robnonovčane privrede, procvata obrta i dosta žive trgovine, koja je koncem 14. i u nekoliko desetljeća 15. stoljeća prelazila lokalne okvire, razvijaju u pravcu sve većeg liberalizma. Iz domene imovinskog prava u privilegiju su našle mjesta tek tri norme koje reguliraju osnovne režima nasljeđivanja. Te je norme praksa 14. i 15. stoljeća ne samo razradila, dopunila i oformila, nego su u više pravaca izvršene i korekcije postavki fiksiranih sredinom 13. stoljeća. U kvaternama 14. i 15. stoljeća nalazimo ne mali broj komentara prakse i »uzgrednih« utvrđivanja postojećih zakonitosti koje je izgradilo običajno pravo. Sudski sporovi oko nasljeđa, upisi nasljednih porcija zakonskim, nasljednicima, oporuke date in sede iudiciaria ili upisane u kvaternama omogućuju nam da slijedimo linije razvitka gradečkog nasljednog prava i utvrdimo pravce odstupanja od postavki osnovnog privilegija. Evo nekih od njih.

Prvo. Kada je riječ o nekretninama osnovni privilegij govori o ženi i sinovima kao nasljednicima prvoga reda onoga qui intestatus decesserit.²⁶ Žena je prima heres muža i po gradečkoj praksi, ali je ona tu u potpunosti izjednačena u nasljednim pravima sa braćom,²⁷ što je u direktnoj suprotnosti sa odredbama privilegija. Princip izjednačenosti descendenata obaju spolova predstavlja priličnu rijetkost u srednjovjekovnim pravnim sistemima,²⁸

²⁴ MCZ, I, Doc. 49, str. 41.

²⁵ Vidi npr. MCZ, IV, 214, 11; MCZ, V, str. 6—7 (upis u kojem stoji da je delikvent osuđen da »sub eculeo quilibet ipsorum tortorea ad hoc deputatos ad quatuor pecias mactarentur...«); MCZ, VI, 87, 4; ib. 13, 3; ib. 224, 4; MCZ, XI, 180, 2 i dr.

²⁶ Vidi tekst privilegija, MCZ, I, str. 16.

²⁷ Vidi npr. MCZ, X, 213, 1 (nekretninu, koja je predmet upisa, stekli su iure hereditario a parentibus post obitum ipsorum Benedikt, Margaretha, Elisabetha i Stephan); MCZ, VI, 142, 2 (Agnes, kćer Mateje iz Kraljevca, u sporu sa svojom braćom i sestrama polaže zakletvu pred vijećem gradskih jurata »ut ipsa vera heres in possessionibus et rebus ipsius Mathei patris suis esse«, a sudskom odlukom daju joj se ista prava inter alios sorores et fratres suos); MCZ, VI, 158, 2 (upis u kojem se universae possessiones et porciones possessionariae istog Mateje statuiraju trima kćerima i dvojici sinova, svi označeni kao »heredes et superstites ipsius unicos vivos«); MCZ, VI, 256, 3 (upis u kojem neki Benedikt, sin i Elena, kćer pok. Georgija dokazuju pred sudom da su oni i njihov brat Paulus, nunc in partibus alienibus habitans«, jedini »veri heredes et superstites« svog oca) itd.

²⁸ Po Dandolovu statutu Venecije (1204) napr., udovica se sa nerazdijeljenim sinovima i kćerima pojavljuje kao nasljednik muževljeve imovine (vidi *Besta* — *Predelli*, Gli statuti civili di Venezia anteriori al 1204. Nuovo Archivio Veneto, I, Venezia, 1901, str. 230), ali je to kasnijem statutom od 1242. god. korigirano (*Besta*, Le successioni nella storia del diritto italiano, Milano, 1961, str. 64). Po statutima istarskih gradova žena je u svojim nasljednim pravima veoma povoljno tretirana

a gradečko je običajno pravo do kraja i sa dosljednošću izgradilo taj princip. Izvori nam bogato potvrđuju da je kćer vera heres, jednako kao i njena braća. Ako se povoljni tretman ženskih descendenata po istarskim statutima napr. objašnjava kao posljedica održanog kontinuiteta sa Justinijanovim i bizantskim pravom,²⁹ ovdje te razloge treba tražiti prije svega u specifičnom imovinskopравnom položaju žene. U izvorima 14. i 15. stoljeća ženu Gradeca zatičemo kao više ili manje ravnopravnog proizvođača u velikom broju poslova tržišta (nekim se djelatnostima dapače isključivo sama bavi),³⁰ kao zastupnika muža u njegovim trgovinskim i obrtničkim poslovima te u svim ulogama procesa na sudu. Njena angažiranost i uključenost u tržište, koje nije bilo ni svjetsko ni veliko,³¹ kao napr. dubrovačko, te njena stanovitva ekonomska emancipiranost nisu mogli ostati bez utjecaja na njen imovinskopравni položaj u braku, gdje zatičemo režim pluraliteta imovinskih masa i primjenu principa paterna paternis-materna maternis,³² te na njena prava nasljeđivanja. U gradečkim kvaternama nema traga nekoj diskriminaciji ženskih descendenata što se njihovih nasljednih prava tiče, a ta tekovina običajnog prava odiše progresivnošću, kojoj ima malo pandana u srednjovjekovnim pravnim sistemima.

Drugo. Osnovni privilegij oduzima ostavitelju, kada su nekretnine u pitanju, testamentarnu slobodu sve dok se na listi kognata nalazi makar i najudaljeniji srodnik.³³ Mogućnosti oporučnog raspolaganja nekretninama ostale su tijekom slijedećih stoljeća ograđene uglavnom istim ograđama, a pravo kognata da se pojave kao nasljednici ostaviteljevih nekretnina nije ni kasnije ograničavano nekakvim limitiranjem blizine stupnja sredstva.³⁴ Ipak, običajno pravo je zaobilaznim putem donijelo neke korekcije i proširenja oporučne slobode. Iako se radi o slučajevima, koji svojom rijetkom pojavom imaju više značaj izuzetka od postojećeg pravila, već je sama njihova poja-

²⁹ Vidi *Margetić, L.* Neoporučno nasljedno pravo u srednjovjekovnoj Istri, *Vjesnik Historijskog arhiva Rijeka i Pazin*, sv. XVIII, 1972, str. 162—168), ali takvom tretmanu nema pomena npr. u dubrovačkom pravu (vidi *Čučković, V.*, *Razvoj dubrovačkog nasljednog prava do 1358. god.*, dokt. disert., Beograd, s.a. str. 92, 102, 108—118). Poljički statut rezervira nekretnine samo za sinove ostavitelja (vidi *MHJSM*, vol. IV, Zagreb, 1890), kao uostalom i Tripartit, osim ako kraljevom darovnicom nije drugačije određeno (*Tripartitum, Corpus iuris hungarici*, Buda, 1799, I, 17, 5. »Alia vero universa possessionaria... solummodo juri masculino deserviant«. Vidi i *Tripart. I*, 17, 4, te odgovarajuće komentare *M. Lanovića*, *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb, 1929, str. 227—228).

³⁰ Vidi *Margetić, L.*, *Nasljedno pravo descendenata po srednjovjekovnim statutima Šibenika, Paga, Braća i Hvara*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. 3/1972, str. 347—349.

³¹ Gradski statut iz 1425. god. spominje u svojim odredbama hljebarice (pi-
strices panum), kojima određuje cijenu za kabao brašna (40 denara), te ih obavezuje da, ako imaju vlastitu peć, osim kruha, peku i perece i prodaju ih po 12 za denar, pod prijetnjom globe od 60 denara (*MCZ, II, Doc. 40*, str. 48).

³² O tome *Tkalčić I.*, *O staroj zagrebačkoj trgovini*, »Rad« JAZU knj. 176 Zagreb, 1909.

³³ Vidi *Maršavelski M.*, *Pravo trajnog posjeda (ius perpetuum possidendi) na nekretninama u zagrebačkom Gradecu do 1526. god.*, dokt. disert., Beograd, 1980, str. 262—276.

³⁴ Vidi tekst privilegija, *MCZ, I*, str. 16.

³⁵ U jednom izvoru iz 15. stoljeća raspravlja se o toliko udaljenoj kognatskoj vezi pretendenta na nasljeđe, da je iz najveće gradske instance došao nalog da se ispita da li se on uopće nalazi u nekakvom sredstvu sa ostaviteljem (*MCZ, II, Doc. 144*; usporedi i *MCZ, X 94, 4*).

va dovoljno indikativna, da bi nam otkrila činjenicu da okviri oporučne slobode, postavljeni sredinom 13. stoljeća, nisu mogli ostati netaknuti u vremenu i sredini u kojima postepeno sve biva podređeno tržištu i pretvarano u robu. Izvori 14. i 15. stoljeća daju nam primjere iz kojih je vidljivo da, mimo uobičajenih i neizbježnih legata pro anima crkvi, crkvenim redovima, samostanima te ustanovama *piae causae*, do stanovite mjere toleriraju i legati nekretnina namijenjeni trećim osobama — nesrodnicima, uz motivacije kao što su »pro *serviciis*«, »pro *gratitudine*«, »pro *famulatu*« i sl.³⁵ a ta raspolaganja znače početak proširenja okvira stegnute oporučne slobode, postavljenih osnovnim privilegijem.

4. Ustanove imovinskog prava formirale su se običajnopравnim putem u uvjetima vrlo razvijenog obrta i živog prometa, koji su koncem 14. stoljeća učinili Gradec najznačajnijim ekonomskim centrom tadašnje Slavonije, te uz pristizuce utjecaje postglosatorske renesanse. Usprkos impresionirajućem kvantitetu sačuvane izvorne građe, fragmentarnost upisa gradečkih sudskih kvaterni, koji ostaju glavni izvor za proučavanje poslova privatnopravnog prometa, dozvoljava najčešće samo djelomičan uvid i u najosnovnije konture pojedinih ustanova. Na ovom mjestu osvrnut ćemo se tek na neke podatke o najčešćim poslovima privatnopravnog prometa u gradečkoj praksi.

Kupoprodaja je, kako iz mnoštva pokazatelja možemo zaključiti, bila konsensualna i kada su nekretnine bile u pitanju. Premda su nerijetki slučajevi da se posao zaključi *coram magistratu*,³⁶ upiše u gradske *libri funduales* i strankama ispostave odgovarajuće *litterae privilegiales*, u pravilu je procedura izdavanja listina bila drugačija. Akt sklapanja ugovora, odn. nastupanja naslova za stjecanje nekretnine (testament, legat, darovanje) i akt upisivanja u posjedovne knjige bili su redovito vremenski strogo odvojeni akti. Promjene u pravima na nekretninama mogle su se, naime, kako to određuje statutarna odredba općine od 1386. god., unositi u gradske kvaternne samo u određenom godišnjem terminu — koncem siječnja, odn. početkom veljače, prije nastupa mandata novoizabranog magistrata, a to je, teoretski, značilo da je između jednog i drugog akta mogla stajati i čitava godina dana. Za to su vrijeme stranke najčešće već ispunile svoje stranačke obaveze, što je nerijetko konstatirano i u samim upisima. Najčešće nailazimo na konstataciju da je cijena isplaćena (*plene persolutis, plene datis et persolutis*),³⁷ te rjeđe i konstatacija da je stjecatelju nekretnina tradirana (*vendidit et tradidit*).³⁸ U jednom upisu riječ je o neisplaćenju cijeni »pro *fundo curiae venditae*«,³⁹ u drugom nekretnina se upisuje kupcu uz sudski

³⁵ Tim su legatima bogati Gradčani često izmirivali svoje račune sa slugama, kalfama i naučnicima, kojima su za godine službe, slabo plaćene, često samo stanom i hranom, ostavljali nekretnine skromne vrijednosti. Vidi npr. MCZ, VI, 216, 1 (neka *domina Dorothea, filia Pauli*, ostavlja služavci Veroniki, kuću sa okućinom »por *serviciis* ... ad huc *impensorum*«); MCZ, VI, 403, 2 (gradski sudac Bricius ostavlja kuću veličine polovine kurije nekom Petru »pro *serviciis suis*«); MCZ, XI, 36, 3 (izvjesni Gregorius pro anima sua daruje nekretninu svom sluzi Marku). Vidi i MCZ, IX, 41, 4; MCZ, IX, 43, 4 itd. itd.

³⁶ Vidi napr. MCZ, VI, 158, 2; ib. 172, 4 (172—174); ib. 174, 1; ib. 176, 7; ib. 179, 3; MCZ, X, 196, 1; MCZ, XI, 3, 1 i dr.

³⁷ MCZ, IX, 111, 2; ib. 131, 3; ib. 135, 2; ib. 138, 4; ib. 150, 1; ib. 152, 1; ib. 170, 1; MCZ, X, 16, itd.

³⁸ MCZ, IX, 174, 5 (str. 175); MCZ, XI, 67, 3; ib. 87.

³⁹ MCZ, IV, 98, 21.

nalog da u određenom roku isplati kupovninu⁴⁰ itd. Osim toga, gramatičke formulacije u posjedovnim knjigama ne sadrže nikada prezent — stjecatelju se upisuje nekretnina koja je prodana, darovana, ostavljena u legat (vendidit, condonavit, legavit), iz čega se također može zaključiti da je akt sklapanja ugovora odvojen od akta ispunjenja stranačkih obaveza odn. da je ugovor nastajao konsensualnim putem, a općinska litera privilegialis imala dokazni a ne dispozitivni karakter. Što se tiče procedure uvođenja stjecatelja u posjed nekretnine u prisustvu tzv. aldomašnika i uz određeni solemnitet,⁴¹ ona dakako ukazuje na sav značaj nekretnine i akta njezinog otuđenja i stjecanja u životu gradskog čovjeka.

Najam radne snage i zakup zemlje su uobičajeni poslovi svakodnevnog života. O prvom nalazimo posredne, ali dragocjene podatke u poznatom gradečkom popisu kurija i stanovništva iz 1368. god.⁴² Ova nam listina otkriva prije svega činjenicu da je u gradu bilo velike ponude nekvalificirane radne snage. Od 352 registriranih inquilina samo su njih sedmorica imali po vinograd (habens vineam) i to vjerojatno sub conditione, jedna trećina ih je ubilježeno kao »lignonisti« (cum ligone), dakle kopači, radna snaga na tuđoj zemlji, dok druga trećina nije označena nikakvim zanimanjem, ali sudeći po najnižoj taksi od 10 denara, koju većina njih plaća općini, riječ je o gradečkim stanovnicima vrlo slabog imovnog stanja, spremnih da se prime svakog posla u kućama, dućanima i na zemlji gradečkih građana. Ako se uporede neke računice da je grad sredinom 14. stoljeća imao manje od 3000 stanovnika i na broj inquilina koji nam popis daje primjeni tzv. faktor multiplikacije,⁴³ obzirom da su se na popisu našli samo inquilini muškog spola, nismo daleko od konstatacije da je skoro svaki treći stanovnik Gradeca bio najamni radnik. Iz popisa vidimo da je napr. u 153 domaćinstava Šoštarske vezi (Vicus Theutonicorum) obitavalo čak 94 inquilina, u domovima gradečkih građana u insulama bilo ih je po pet, šest, te u kući izvjesnog magistra Petra u četvrtoj gradskoj insuli npr. čak sedam.⁴⁴ O odnosu, pravima i obavezama stranaka iz izvora ne saznajemo skoro ništa, ali je već sama velika ponuda najamne radne snage, koja je dolazila iz zaleđa u grad sa čvrstom namjerom da u njemu ostane,⁴⁵ određivala karakter tog odnosa. Dajući stan lignonisti, koji će obrađivati njegovu zemlju ili onome koji će pomagati u njegovom dućanu ili kući, građanin je osiguravao sebi

⁴⁰ MCZ, IV, 225, 12.

⁴¹ Vidi o tome *Tkalčić*, MCZ, IX, str. XVIII («na dragovoljnoj prodaji kuća i u obće posjeda, obično bijahu nazočni svjedoci, prozvani »aldomašnici«, koji vi-no piše (aldomas, hrv. napojnica) i boga moliše». Vidi i MCZ, V, 126.

⁴² MCZ, XI, str. 227—249.

⁴³ Ispitaj *Grothusen, H. D.*, Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts, Wiesbaden, 1967, str. 168.

⁴⁴ MCZ, XI, str. 242—243.

⁴⁵ Daleko najveći postotak onih koji stječu građanstvo u Gradecu sredinom i u drugoj polovici 15. stoljeća srećemo u posjedovnim knjigama Gradeca kao kupce skromnog i jeftinog domusa u gradu, što je bilo jedan od uvjeta za stjecanje civiteta. Od 113 upisa u kojima stoji podatak o veličini kupljene kuće, u oko 65% radi se o kući veličine kvarte kurije. Cijene koje se spominju kreću se od 3 do 20-tak forinti, ako već nekretnina nije stečena »pro persolucione dacionum« (MCZ, IX, 263, 2; ib. 327, 1; MCZ, X, 96, 3 i dr.). Došljaci, mahom iz zaleđa nastoje da, u atmosferi predstojeće turske opasnost, steknu civitet u utvrđenom Gradecu, te makar uz krajnji financijski napor, kupovinom skromnog stanbenog prostora ispune jedan od uvjeta za stjecanje civiteta.

radnu snagu, pod uvjetima koje je sam određivao. U izvorima često nailazimo na situacije raščišćavanja računa između poslodavca i najamnika i nakon mnogo godina neplaćenog rada. Spominju se napr. legati »pro famulatu et servicium trium annorum... impensorum«, darovanja »pro fidelibus serviciis«⁴⁶ i slično.

Tabela o broju i rasporedu inquilina u gradečkim kućama
insulae

insulae	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	Vicus Theuto- nicorum	Izvan insula
A. Broj kućanstava	/	/	28	11	13	10	21	13	11	153	14
B. Broj kućanstava u kojima su inquilini	5	15	10	6	6	4	7	10	4	94	/
C. Ukupni broj inquilina	6	19	12	14	11	1	10	14	4	137	115

O dugoročnom otuđivanju i nasljedivom zakupu zemlje (*ius perpetuum possidendi sub conditione*) nalazimo mnoštvo podataka u izvorima — u posebnim ispravama, upisima u posjedovnim knjigama, gdje je bilježena svaka promjena titulara, veličina censusa ili njegovo pretvaranje od naturalnog u novčani, te u ponekom sudskom sporu u tekućim sudskim kvaternama. U ulozi zakupodavca se u najvećem broju slučajeva javlja gradska općina, koja čitave teritorije eksploatira na taj način (»terra nostra conditionale«) te nastoji da, nudeći povoljne uvjete zainteresiranima,⁴⁷ krčenjem šuma taj fond poveća. Kao zakupodavac se nadalje javljaju crkva, crkveni redovi, samostani te pravne osobe — gradečke *confraternitates*, gradska bolnica i ubožnica, koje su darovanjima i legatima, a ovi potonji i temeljem svog prava na trećinu ošasne imovine građana, raspolagali nemalim fondom nekretnina. Tek u nekoliko iznimnih slučajeva u toj ulozi srećemo nekolicinu bogatih gradečkih građana.⁴⁸ Naprotiv, kao *titulare* posjeda *sub condi-*

⁴⁶ Vidi napr. MCZ, XI, 36, 6 (str. 36—37), te upise navedene u bilješci 35.

⁴⁷ Vidi MCZ, IX, 93, 8. Vjerojatno se i u upisima, u kojima je konstatirano da općina bez naknade prepušta općinsku nekretninu samo uz utvrđivanje censusa, radi o nekretninama, koje je stjecatelj prava *sub conditione* morao prethodno raskršćiti i kultivirati. Vidi npr. MCZ, IX, 348, 1.

⁴⁸ Vidi MCZ, IX, 75, 7; ib. 71, 12; ib. 81, 18; ib. 98, 3; ib. 98, 6; ib. 102, 13; MCZ, X, 102, 13.

tione srećemo pripadnike svih kategorija stanovništva, uključujući i gradske jurate, konzilarije, te sudce i ostale ugledne i bogate građane.⁴⁹ Bliže podatke o obavezama stranaka nalazimo u tri sačuvane isprave iz sredine 14. stoljeća, sačinjene od strane Kaptola, u kojima je riječ o zasnivanju ovog odnosa između nekolicine gradečkih podanika i samostana Sv. Nikole.⁵⁰ Osim uobičajenih klauzula, koje određuju da stjecatelj samostanskih vinograda sub conditione in propria vectura dopreme ugovoreni broj kabala vina, da vinograde održavaju sub bona cultura i sl., nalazimo fiksiranu i njihovu odgovornost za višu silu. Oni su, naime, dužni, da u slučaju nerodne godine ili tuče kupe na trgu ugovorene kablove vina najbolje kvalitete i dopreme u samostan.⁵¹ Ova nam klauzula otkriva, kao uostalom i velika zainteresiranost gradečkih podanika za ovaj aranžman, osim činjenice gladi gradskog čovjeka za zemljom i svu privlačnost odnosa sub conditione, koji je ovlašteniku za neograničeni broj godina, uz uobičajeni relativno niski census sextum cubuli, ukoliko isti nije ugovoren kao pars quanta, osiguravao sva ovlaštenja nad zemljom, najčešće vinogradom, koja je imao vlasnik.

Zajam sa kamatom,⁵² kao afirmiranim i legalnim pratiocem te uz razrađeni sistem realnog osiguranja i jamstva,⁵³ uobičajeni je posao svakodnevnog života. Izvori sadrže veliki broj apstraktno formuliranih naloga stranci da drugoj isplati određenu sumu novaca, zajam se dokazuje zadužničkom (litera obligatoria),⁵⁴ koja je sudu dovoljna za izdavanje naloga za isplatu i bez provođenja drugih dokaza. Sudeći po broju prodaja nekretnina »pro debitum et usura«,⁵⁵ čiji su protagonisti uglavnom Židovi,⁵⁶ nema mjesta sumnji da su se ovi i u zagrebačkom Gradecu, kao i u ostalom srednjovjekovnom svijetu, onemogućeni da se bave obrtima i na čije se je stjecanje

⁴⁹ MCZ, X, 3, 6; ib. 105, 1; ib. 134, 2; ib. 147, 5; ib. 162, 5; ib. 169, 5.

⁵⁰ MCZ, I, Doc. 264, 265, 266 (str. 255—258).

⁵¹ MCZ, I, Doc. 264, str. 255 (... quod si per grandines aut anni sterilitates in prefatis vineis fructus non proveniret, tunc adem Dragozlaus ac omnes dictarum vinearum quivis futuri possessores teneantur in foro de bono vino prefatos viginti et unum cubulum emere et ad claustrum... conducere).

⁵² Vidi MCZ, IV, str. 105; ib. str. 296; MCZ, V, 37, 11; ib. 147, 16; ib. 147, 18; MCZ, VII, 14, 5; ib. str. 6; ib. str. 9, 67, 127, 458 itd. Ni iz jednog upisa ne može se zaključiti visina kamatne stope, a podatke u tom smislu daje nam samo jedan upis, u kojem je riječ o zakletvi stranke »quod sibi Renarius dedisset XXXII grossos pro mutuo, pro quibus dedit florenum in aurum ad usuram«, premda se ne vidi vrijeme za koje je kamata zaračunata (MCZ, V, 126).

⁵³ MCZ, IV, 6, 4; ib. 14, 14; ib. 47, 9; ib. 201, 6; ib. 288, 4; MCZ, V, 79, 5; ib. 83, 3; ib. 92, 1; ib. 144, 3; ib. 182, 6; ib. 185, 7; ib. 201, 2; ib. 203, 15; MCZ, X, 60, 4; ib. 83, 1 itd. itd.

⁵⁴ Vidi MCZ, IV, 69, 3; ib. 69, 5; ib. 76, 8; ib. 77, 1; ib. 80, 5; ib. 86, 3; ib. 87, 16; ib. 88, 5; ib. 90, 6; ib. 93, 16; ib. 95, 9; ib. 103, 14; ib. 105, 9; ib. 107, 3; ib. 109, 3; ib. 109, 4; ib. 115, 12; ib. 121, 14; ib. 122, 1; ib. 122, 3; ib. 123, 1; ib. 123, 5; ib. 125, 4; ib. 125, 7 itd. itd. Vidi i bilješku 22.

⁵⁵ Vidi MCZ X, 141, 4 (Elija Židov prodaje kuću sa okućnicom oranice, sjeništa i šume nekog Johannisa, zvanog Janko »pro pecunia sua corporalia et pro usura supra ipsum excrescente devolutam« za sumu od 100 zlatnih forinti); MCZ, X, 83, 1; ib. 105, 1; ib. 106, 3; ib. 125, 1; ib. 145, 2; ib. 150, 1; ib. 150, 1; ib. 214, 1 itd.

⁵⁶ Židovi se u posjedovnim knjigama spominju uglavnom kao prodavci nekretnina svojih dužnika, tek iznimno u ulozi stjecatelja, premda im pravo posjedovanja nekretnina nije zabranjeno i neki od njih imaju nekretnine u gradu i izvan njega. Poznatog gradečkog zeleniša Elyusa Judeusa, filius Simoni, srećemo napr. u kvaternama od 1446.—1456. kao prodavca čak 18 nekretnina — za 13 je precizno navedeno da se radi o prodaji impignorirane nekretnine.

nekretnina nerado gledalo, ako već nije bilo zabranjeno, bavili lihvarstvom u vidu obrta. Hipoteka je najpoželjnije osiguranje, o čemu govore česte, u posjedovnim knjigama ubilježene prodaje dužnikove nekretnine, nerijetko i čitava njegova imovina.⁵⁷ Sudeći po nekim izvorima, dužnik je isplatom duga mogao svoju nekretninu otkupiti (reddimere) u praktično neograničenom roku.⁵⁸ Ovaj specificum gradečkog realnog osiguranja treba vjerojatno dovesti u vezu sa neraspoloženošću općine da Židovima omogući posjedovanje nekretnina, premda im to nije izričito zabranjivala, te da dužniku pruži neograničene šanse za otkup nekretnine.

Specificum gradečkog običajnog prava čine i iznimno česta darovanja nekretnina bračnom drugu za vrijeme trajanja braka ili neposredno prije njegova zaključenja. Ta darovanja »ob amorem sincerem et virilem« su u pravilu adresirana mužu, obrnuta su rijetki izuzetci. U posjedovnim se knjigama takva darovanja sreću u takvom procentu, da se doimaju kao uobičajeni bračni aranžman, namjesto miraza,⁵⁹ rjeđe uz njega. Čini nam se da ovu gradečku praksu treba promatrati kao rezultat uređenja imovinskih odnosa u braku koji se temelje na principu pluraliteta imovinskih masa, ali također i kao rezultat spomenutog specifičnog imovinskopravnog položaja žene. Darovana je nekretnina prelazila, naime, u vlasništvo muža, što nije bio slučaj sa dobrima datim u miraz, na kojima je muž imao samo plodouživanje i za dispoziciju kojih je trebao ženinu suglasnost.

Neuobičajeno često u posjedovnim knjigama su česte i trampe (permutatio, concambio) kuća i nekretnina u gradu.⁶⁰ Trampa je posao karakterističan za nizak stupanj razvijenosti pravnog prometa, pa razloge tih čestih izmjena gradskih nekretnina, najčešće uz additamento određene sume novca, treba sigurno potražiti u ograničenom, skupocjenom i veoma traženom gradskom prostoru. U svakom slučaju veći i vrijedniji domus u gradu bio je siguran znak ekonomskog i društvenog prestiža, te su i fluktuacije te moći i prestiža, praćene redovito ovakvim trampama kuće i nekretnina u gradu.

5. Ustanove imovinskog prava zagrebačkog Gradeca izgrađivali su se tijekom 14. i 15. stoljeća uz pristizuće, nužne i neizbježne utjecaje postglosatorske renesanse. Izvori nam, naime, daju dovoljno materijala za konstataciju uobičajenih kanala, kojima je rimsko pravo postglosatora dospijevalo tamo gdje je bilo potrebno i tamo gdje je za to bilo pripremljenog terena. U njima nalazimo dovoljno potvrda ne samo o vrlo živim trgovinskim kontaktima sa gradovima sjeverne Italije, nego i o specifičnoj otvorenosti i raspoloživosti prema utjecajima sa te strane, izražene u visokom respektu i veoma dobrom prijemu koji je ukazivan učenim gostima koji su ovdje počeli pristizati. Došljaci sa zvučnim titulama su se, kako nam izvori bogato dokumentiraju, vrlo brzo uključivali u gradsku elitu i još brže se bogatili i umnožavali svoje kapitale. Osim dobro stojećih trgovaca, koje su često dolazili da bi se stalno ovdje nastanili, u izvorima srećemo na desetke učenih

⁵⁷ Vidi MCZ, X, 141, 4 te bilješku 55.

⁵⁸ MCZ, X, 106, 3; ib. 125, 1 i dr.

⁵⁹ Vidi npr. MCZ, X, 112, 2 (gdje se spominje suma od 300 zlatnih forinti ratiōne matrimonii). Vidi i MCZ, IX, 41, 5; ib. 112, 8; MCZ, V, 46, 10.

⁶⁰ MCZ, V, 162, 14; MCZ, IX, 228, 1; ib. 228, 2; ib. 223, 4; ib. 252, 3; ib. 252, 4; ib. 280, 1, itd. itd.

doktora medicine,⁶¹ uglavnom Talijana, veliki broj javnih notara, koji su imali barem ars notarialis, ali i veleučene doktore prava kao što je bio Matheus de Vicedominis iz Placencije,⁶² utriusque iuris doctor ili Jacob de Tywer, iuris canonici doctor.⁶³ Govoreći o prodoru postglosatorskog prava na ovom tlu ne treba izgubiti iz vida ni činjenicu da je susjedni Kaptol bio najstarije žarište kulture srednjovjekovne Slavonije. Bogati su Gradčani slali svoje sinove najprije kod kanonika na Kaptolu, u čijoj knjižnici sredinom 15. stoljeća nalazimo knjige kao što su »Liber codicis domini Justiniani«, »Liber Institutionum«, »Textus Institutionum sine glossa«, »Certi libri iure civili continentii«⁶⁴ (ecclesia vivit lege romana), a zatim i na univerzitetima u gradovima u kojima su ih poslovi vodili ili o kojima su slušali. Uostalom, nedugo nakon Mohačke katastrofe pojavio se je Ugarsko-ilirski kolegij Pavela Sondinusa,⁶⁵ na kojem su se na preporuku zagrebačkog Kaptola počeli sistematskije školovati ovdašnji ljudi. Pohađatelj i kasniji rektor Collegium-a Hungarico-Illyricum, te potonji prepozit zagrebačke biskupije, Baltazar Dvorničić Napuly, vrativši se iz Bologne sa tri stečena doktorata iz teologije, filozofije i prava osnovao je koncem 16. stoljeća prvu privatnu pravničku školu u kojoj je sam instruirao crkveno i građansko pravo.⁶⁶

⁶¹ Vidi MCZ, II, Doc. 36, 42, 92, 106, 120, 162, 228, 282; MCZ, IX, 4, 17; ib. 36, 4; ib. 84, 8; ib. 326, 2; MCZ, X, 160, 1; ib. 162, 7; MCZ, XI, 79, 1; ib. 82, 1; ib. 88; ib. 89, 1

^{61a} Vidi MCZ, II, Doc. 32, str. 40; ib. Doc. 180, str. 243; ib. Doc. 256, str. 317; MCZ, III, oc. 96, str. 113.

⁶² MCZ, I, Doc. 402, str. 389.

⁶³ MCZ, II, Doc. 162, str. 224.

⁶⁴ Vidi MCZ, XI, str. 146 (Inventarium cathedralis ecclesiae zagrabiensis, scriptum circa ann. 1425.).

⁶⁵ Vidi *Klasić Vj.*, Pavao Zondinus i osnutak ugarsko-ilirskog kolegija u Bologni, VZA, 1912.

⁶⁶ Vidi *Znameniti i zaslužni Hrvati 925—1925.*

SUMMARY

About the Custom Law of Zagreb's Gradec (1242.—1526.)

All available space between the modest number of rules codified through basic privileges and a small number of statutory provisions of substantive law passed by the commune until 1526 — was filled by the custom law of Gradec in Zagreb which being developed through jurisdiction and under the oncoming influence of postglossatory renaissance. It represents a sui generis conglomerate of customs, comprehension and tradition of four lingual-ethnic groups which constituted the population of Gradec and which were melted and set at the same level by generally applicable rules.

The customary rules during 14th and 15th century corrected many codified privileges, among them the regime of inheritance. Such corrections were reflected in the establishment of the principle of equality of rights of descendants of both sexes, and to some extent more freedom in making last will in respect of disposal of real estate by legacy in favour of non-relatives »pro anima«, or simply »pro gratitudines«, »pro serviciis«, »pro famulatu«.

During 14th and 15th century institutions of property law became more and more liberal. Sales were consensual acts even when real estates were in question. The communal »litera privilegialis« had the power of evidence, not just dispositive characteristics.

Hiring of labour is present in the extent which indicated new economic and social polarisation.

Loan with interest as a confirmed and legal companion together with a developed system of real security became a customary operation in everyday life.

Abstractly formulated »litera obligatoria« are sufficient for issuance of an order of payment by the court without any other proof.

Very characteristic donations of real property to a husband during or prior to matrimony are frequently practiced as well as exchanges of houses or precious urban lots.

The sources mention Gradec of Zagreb as a very suitable area of influence of postglossatory renaissance and reveal all usual channels through which the general rules of law arrived and their elements have been necessarily infiltrated in the customary rules of law of Gradec.

Prevela: doc. dr Magdalena Apostolova Maršavelski

SOMMARIO

Sul diritto consuetudinario del Gradez di Zagabria (1242—1526)

Il diritto consuetudinario del Gradez di Zagabria riempie tutto lo spazio tra il modesto numero delle norme contenute nel privilegio-base e l'esiguo numero degli ordinamenti statutari del diritto privato promulgati dal comune fino al 1526. Esso si è formato attraverso il filtro della prassi giudiziaria e sotto l'influenza della rinascita del diritto romano per opera dei commentatori e rappresenta un conglomerato sui generis degli usi, opinioni e tradizioni dei quattro gruppi etnici e linguistici che costituivano la popolazione di Gradez, fuse ed amalgamate nelle norme valide per tutti. Il diritto consuetudinario apportò durante i secoli XIV e XV una serie di correzioni alle norme del privilegio-base, tra l'altro anche nel campo del diritto ereditario. Tali correzioni consistono nella creazione del principio di eguaglianza dei discendenti di ambo i sessi nei loro diritti ereditari e nell'ampliamento delle facoltà testamentarie permettendo i legati di beni immobili a persone al di fuori del cerchio dei parenti, pro anima, o semplicemente «pro gratitudine», «pro serviciis», «pro famulatu». Gli istituti del diritto patrimoniale durante i secoli XIV e XV si sviluppano in direzione del sempre più grande liberalismo. La vendita è consensuale anche quando si tratta d'immobili e la *litera privilegialis* del comune ha carattere probatorio, e non dispositivo. Il contratto di lavoro è presente nella misura che testimonia la nuova polarizzazione della popolazione. Il mutuo con l'interesse, quale accompagnatore legale e accettato, accanto al perfezionato sistema delle garanzie reali e della *malleveria* è un negozio di tutti i giorni. La *litera obligatoria*, concepita astrattamente è sufficiente per il rilascio dell'ingiunzione giudiziaria di pagamento senza alcuna ulteriore prova. Nella prassi sono frequenti e assai caratteristiche le donazioni di beni immobili al marito durante il matrimonio o immediatamente prima della sua conclusione. Molto frequenti sono pure le permutate di case e di spazi urbani, molto preziosi e assai ricercati. Le fonti parlano del Gradez di Zagabria come di luogo molto propizio all'influenza della rinascita del diritto romano e scoprono tutti gli usuali canali attraverso i quali giungeva il diritto comune. Perciò i suoi elementi si sono necessariamente infiltrati nel diritto consuetudinario di Gradez.

Prevela: Anneliese Margetić

FORMA ZAKLJUČENJA UGOVORA O KUPOPRODAJI U KOTORSKOM PRAVU U XIV VIJEKU

mr NEVENKA BOGOJEVIĆ
Pravni fakultet Titograd

UDK 347.4 (949.761)
Izvorni znanstveni članak
Ur. 2. 10. 1982.

Autor konstatira da u Kotoru u XIV vijeku u pogledu forme zaključenja ugovora o kupovini i prodaji postoje znatna odstupanja u odnosu na rimsko i vizantijsko pravo. Za razliku od rimskog prava ovdje je ugovor formalan i važeći tek nakon postupka javnog oglašavanja prodaje. Taj postupak je, prevashodno, štitiio prava trećih lica koja su imala neka stvarnopravna ovlašćenja na stvari. Prioritetna pažnja nije posvećena ugovornim stranama već traćim licima — stranke su, na neki način, stavljene u »drugi plan«. I u odnosu na vizantijsko pravo ugovor o kupovini i prodaji u Kotoru ima drugaćija obilježja. Forma ugovora je različita a i znaćaj pojedinih sastavnih djelova isprave. Prisustvo svjedoka nije zahtjev forme za zakljućenje ugovora niti način za obezbjeđivanje dokazne snage isprave.

1. U XIII-om i prvoj polovini XIV-og vijeka Kotor je bio relativno mala, ali politićki i privredno vrlo znaćajna komuna. Jirićek navodi da je u XIII vijeku imao 650 kuća, što znaći 3—4 hiljade duša.¹ Ako se pretpostavi da je čak bio i nešto veći, zaćuđujuće je veliki broj isprava koje ukazuju na živ promet nepokretnostima. Objašnjenje za to nalazimo u postojanju posebnih uslova koji su u to doba vladali u privrednom i društvnom životu grada.

Krajem XIII-og vijeka došlo je do naglog razvoja robnonovćane privrede koja je uslovila procese jaće imovinske diferencijacije među stanovništvom i dovela do propadanja jednog sloja građanstva. Veliki broj dužnika zbog siromaštva nije bio u mogućnosti da ispuni razne ugovorne obaveze. Zato su se za obezbjeđenje ispunjenja obaveza koristile nepokretnosti koje su se zalagale, davale u zakup, a u krajnjoj nuđzi i prodavale. Ugovori o kupovini i prodaji nepokretnosti zakljućivali su se bez ikakvih posebnih formalnosti. Ugovor je zakljućivan prostom saglasnoću volja ugovornih strana. Nakon zakljućivanja ugovor je upisivan u notarsku knjigu. Notarska isprava je bila garancija da će u slućaju eventualnog spora kupac biti zaštićen i da će svoje pravo ostvariti na sudu. Ovakva praksa u kojoj se prilikom zakljućivanja ugovora na bona fides stranaka mnogo raćunalo dovodila je vremenom do toga da se posjeduju brojne isprave o prodajama istih ne-

¹ K. Jirićek — J. Radonić, Istorija Srba, Beograd, 1976, 86.

pokretnosti. To je stvaralo velike poteškoće i sudu i strankama. Uz to je stalno bila prisutna jasna i opravdana težnja bogatih građana Kotora da posjedovanjem nepokretnosti steknu veći ugled i prestiž u gradu, a time naravno i veće šanse za učešće u gradskoj vlasti. Insolventnost dužnika su zato maksimalno koristili i pod vrlo povoljnim uslovima kupovali njihove nepokretnosti. Tako kupljena inovina uz naslijeđenu porodičnu postajala je solidna osnova za realizaciju njihovih krajnjih ciljeva.

Ovakav promet nekretninama dovodio je u svakodnevnoj praksi, kako se u motivaciji jedne statutarne odredbe navodi,² do vrlo komplikovanih situacija. Vladala je pravna nesigurnost jer su pojedinci svoja dobra istovremeno zalagali većem broju povjerilaca, davali u zakup, prodavali na kredit ili za gotovo. Nije se znalo točno koja je nepokretnost prodata, koja je založena, a koja data u zakup. Sve to je navelo zakonodavca da brzo reaguje donošenjem propisa koji će odgovarati svakodnevnim potrebama, koji neće otežavati pravni promet a učinit će ga sigurnim.

2. Propisom iz 1312. godine ugovor o kupovini i prodaji je dobio novu formu.³ On postaje strogo formalan ugovor za čije je zaključenje pored saglasnosti volja stranaka bilo neophodno sprovesti postupak javnog oglašavanja prodaje, pa tek nakon njega izvršiti upis iste u notarske knjige. Postupak javnog oglašavanja prodaje neophodan je element valjanosti ugovora, obavezni i sastavni dio forme za zaključenje.

Oglašavanje prodaje se nazivalo »denuntiatio«. Način oglašavanja bio je svečan, a vršen je usmenim putem od službenog lica Opštine na mjestu određenom za objavljivanje u tri nedjelje zaredom. Mjesta za objavljivanje prodaje bila su, uobičajeno, gradski trgovi. Nigdje se ne objašnjava zašto se baš na ovim mjestima i nedjeljom održavaju javna oglašavanja, ali je jasno da je to upravo zbog toga što se tih dana obavljaju vjerske i druge važnije društvene djelatnosti pa se ljudi okupljaju na tim mjestima i na taj način najbrže i najpotpunije najveći broj stanovnika Opštine čuje za oglas.

Iako u sebi nosi neka svečana obilježja postupak javnog oglašavanja o prodaji nepokretnosti ne možemo svrstati u apstraktne forme za zaključenje ugovora. Naprotiv, ova forma je imala suštinski značaj i izraz je stvarnih potreba prakse.

Pošto su se nepokretna dobra tajno prodavala bilo je neophodno putem javnog oglašavanja omogućiti eventualno oštećenim licima (rođacima, povjeriocima, zalogoprincima, drugim licima sa stvarno-pravnim ovlaštenjima) da mogu istaći svoja prava na nepokretnosti koja je predmet prodaje. Oglašavanjem je tako zainteresovanoj stranci data mogućnost da blagovremeno spriječi eventualne zloupotrebe. Osim toga promjene koje su mogle nastati između prodavca i lica koja imaju neke veze sa tom nepokretnošću sada su kupcu bile poznate. Cilj postupka je bio, prije svega, zaštita interesa

² Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616 (dalje Stat. Cath.), cap. 256, De constitutione venditionis possessionum, («Quia multi possessiones suas vendebant occulte, propter quod veniebant lites, et damna, volumus praesenti Statuto firmantes...»).

³ Stat. Cath. cap 256; («... volumus praesenti Statuto firmantes, quod quicumque possessiones suas stabiles, scilicet domos, casalia, territoria, vineas, agroš, hortos, calametos, terras, seu quascumque possessiones huiusmodi vendere, seu alienare voluerit, teneatur ter facere per Vicarium, seu Riparium communitatis, in platea nunciare, videlicet tribus diebus Dominicis...»).

založenih povjerilaca prodavca, prava lica koja imaju pravo preče kupovine i prava drugih lica koja imaju stvarnopravna ovlaštenja na nepokretnosti koja se prodaje. U zasebnim statutarnim odredbama⁴ precizno su naznačena ova lica i regulisani načini za ostvarivanje njihovih prava na stvari koja je predmet prodaje.

Rokovi u kojima su se mogla »zaštiti« ova lica su bili različiti i zavisili su od vrste i lokacije nepokretnost. Kada se radi o kući, gradilištu i zemljištu u gradu rok za isticanje takvih prava iznosio je godinu dana. Za kamene kuće i kuće od kreča rok je bio 3 mjeseca. Izuzetno je rok za ostvarivanje ovih prava mogao biti duži ako se zainteresovano lice u vrijeme javnog oglašavanja prodaje nije nalazilo u Kotoru. Tada je rok za zemljište i kuće u gradu iznosio godinu dana, a za kamene kuće i kuće od kreča 3 mjeseca, od dana povratka tih lica u Kotor.⁵ Ukoliko su nepokretnosti bile van grada, rok za isticanje stvarnopravnih ovlaštenja bio je također godinu dana od dana javnog oglašavanja, ali pod uslovom da nepokretnosti na kojima određeno lice ima takva ovlaštenja nijesu bile obrađivane. Rok se i ovdje mogao produžiti ako zainteresovana stranka u momentu prodaje, tj. javnog oglašavanja, nije bila u gradu. Naknadni rok je iznosio godinu dana od dana povratka u grad.⁶

Nakon isteka tri uzastopna objavljivanja na gradskim trgovima sačinjavana je notarska isprava o prodaji nepokretnosti-carta venditionis. (»...

⁴ Stat. Cath, cap 257, De possessionibus venditis et possessis qua sunt in Civitate; cap 259, De possessionibus venditis et possessis qua sunt extra Civitate; cap. 261, De venditione possessionis propriae; cap 262, De heredibus alicuius venditoris, quod non possint redimere.

⁵ Stat. Cath. cap 257, («... quod si quis vendiderit domum, casale, vel territorium, vel quamcumque possessionem intus Civitatem, quae esset alicui obligata, et ipse emptor possideret aliquam de dictis possessionibus per spatium unius anni, et non fuerit requisitus infra dictum terminum ille, cui esset obligata ipsa possessio, vel aliquis alter, nihil possit dicere, vel molestare ipsum emptorem pro tali possessione, et si in domo vel casali, aut territorio fuerit operatus aliquid de petra, vel de calce in visu hominum et non fuerit infra tres menses requisitus ab aliquo, ulterius nemo dicere aliquid sibi possit, aut molestare, salvo si aliquis cui ipsa possessio esset obligata, vel aliquam rationem haberet in ea, tunc temporis non esset in civitate, possit querere suam rationem per spatium unius anni cum primo venerit Catharum, de domo, casali vel territorio, ubi aliquid laboraverit de petra, vel de calce in visu hominum, possit querere suam rationem per spatium trium mensium, ut superius dictum est, quod si tacuerit, in posterum nemo aliquid dicere possit, et si aliquis haberet aliquam de dictis possessionibus per donationem, aut per sententiam iudicum iuratorum data sibi fuerit, et per instrumentum apparuerit et possiderit, et aliquid opus fecerit ut dictum est, et infra dictos terminos non fuerit requisitus, habeat eam, et possideat, sicut si esset de suo proprio patrimonio»).

⁶ Stat. Cath, cap 259; («... si quis vendiderit vineam, agros, calametos, villas aut hortos, vel quamcumque possessionem extra civitatem quae esset alicui obligata, et ipse emptor possiderit aliquam de dictis possessionibus, per spatium unius anni, laborando eam, et non fuerit requisitus infra ipsum terminum, ille cui esset obligata, vel aliquis alter, nihil possit dicere, vel molestare ipsum emptorem pro tali possessione, salvo tamen si aliquis cui ipsa possessio esset obligata, vel aliquam rationem haberet in ea, tunc temporis non esset in civitate, cum primo venerit Catharum, possit querere suam rationem per spatium unius anni, et si infra ipsum terminum non fuerit requisitus in posterum nemo possit ipsum molestare, et si aliquis haberet aliquam de dictis possessionibus per donationem aut per sententiam iudicum iuratorum sibi data fuerit, et per cartam Notarij apparuerit, et possiderit eam laborando, ut superius dictum est, et infra dictum terminum non fuerit requisitus, habeat eam, et possideat, sicut de suo patrimonio»).

videlicet tribus diebus Dominiciis, et cum nunciatum fuerit, ut est dictum, Notarius de ipsa venditione faciat Instrumentum»⁷. Ugovor je zaključen onog trenutka kada je izvršen opis prodaje u notarske knjige. Od tog trenutka ugovorne strane mogu da izvršavaju svoje obaveze. Isprava o prodaji omogućavala je kupcu da se u slučaju nekih eventualno spornih pitanja, u pogledu stvari koja je predmet prodaje, legitimiše na sudu i zaštiti od nesavjesnog prodavca. Isprava je garant da će kupac uspjeti da prava koja mu proističu iz ovako sklopljenog ugovora i ostvari. Lica sa stvarnopravnim ovlaštenjima na stvari su mogla, u gore naznačenim rokovima, istaći svoje zahtjeve. Istekom toga roka pravo založnih povjerilaca, lica sa ius protimi-seos i drugih lica koja imaju neko stvarno pravo na stvari se gase a kupac stvari je »pravi« sopstvenik i više ga niko povodom nje nije mogao uznemiravati (»... et infra dictos terminos non fuerit requisitus, habeat eam, et possideat, sicut si esset de suo proprio patrimonio...«)⁸

3. Statutom propisani postupak javnog oglašavanja prodaje u praksi je poštovan. Skoro bez izuzetka svaka isprava o kupoprodaji sadrži formulu »venditio cridata fuit ter in platea per Riparium secundum consuetudinem Civitatis«, što znači da je prodaja javno oglašena na trgu po običajima grada. Javno oglašavanje u ispravama označeno je i formulama »venditio cridata fuit secundum consuetudinem civitatis«,⁹ venditio cridata fuit secundum Statuta et consuetudinem civitatis Cathari¹⁰ ili »banditum ter in platea, ut est moris«.¹¹

Sve notarske isprave o kupovini i prodaji imaju iste sastavne djelove i njihov istovjetni raspored u samoj ispravi. Isprava je počinjala navođenjem imena ugovornih strana. Potom je navođen predmet prodaje i izjava da se predmet prodaje. Izjava je uvijek u prvom licu.¹² Nakon navođenja predmeta navodi se i iznos cijene a u nekim ispravama i rok u kome je ona trebala da bude isplaćena. Nakon toga se navode klauzule obezbjeđenja kupca. Obično je to bila najopštija formula koja se odnosila na cjelokupnu imovinu prodavca i bila najsigurnije sredstvo obezbjeđenja izvršenja obaveze. Na kraju se navode imena sudije i auditora, a nekad i svjedoka. Znak notara (signum notari) obično je stavljan sa lijeve strane teksta isprave i dokaz je njene autentičnosti. Iz nekih isprava primjećujemo da su sastavljanju isprave prisustvovali i svjedoci. Broj svjedoka bio je različit. Nekad je sastavljanju isprave prisustvovao jedan svjedok a nekad i više njih.¹³ Zašto se broj svjedoka mijenjao nije poznato, niti se može jasno utvrditi. Stiče se utisak da je u ispravama veće vrijednosti njihov broj bio veći i da se tek negdje oko 1335. godine sveo na jedan, i to bez obzira kolika je vrijednost predmeta pro-

⁷ Stat. Cath, cap 256.

⁸ Stat. Cath, cap 257 i cap 259.

⁹ Monumenta Catarensia I, isp. 1178.

¹⁰ Monumenta Catarensia I, isp. 151.

¹¹ Monumenta Catarensia I, isp. 666.

¹² Sve kupoprodajne isprave za period koji izučavamo su redigovane subjektivno. Objektivno redigovanje isprava koje je u Dubrovniku uvedeno sredinom XIV vijeka (*J. Danilović*, Obligaciono pravo u Dubrovniku, Beograd 1960, str. 172), u Kotoru je bilo u primjeni tek u XV vijeku.

¹³ Monumenta Catarensia I, isp. 31; («... Actum in praesentia iurati iudicis Marini Mechse, auditoris Gregory Gimanoj et testis Mathei Smalote» isp. 633 («... Marinus Mexe, iuratus iudex, auditor curie Mateus Abrae, Marcus Simeonis testis et Juroe Babunchic et Iure Obachic»).

daje. Prisustvo svjedoka pri sastavljanju isprava nameće pitanje da li je njihovo prisustvo zaista bitni elemenat neophodan za zaključenje ugovora. Mislimo da nije i da mu ne treba pridavati takav značaj. Svjedoci su samo prisutni da potvrde istinitost onoga što se ispravom upisuje u notarsku knjigu. Svjedoci su bili neka vrsta nadzora nad notarevim radom.¹⁴ Uloga svjedoka i u drugim pravnim poslovima bila je istovjetna. Pri pisanju testamenta uloga svjedoka se sastojala u tome da pokažu cedulju sa testatorovom izjavljenom voljom sudiji i notaru i da potvrde istinitost onoga što je u cedulji napisano. Sudija i notar su pisali testament na osnovu donošenja cedulje, a svjedok se zaklinjao da nije ništa ni dodao ni oduzeo tako izjavljenoj testatorevoj volji.¹⁵

Notarske knjige pružaju podatke o poništavanju kupoprodajnih ugovora i pored toga što su poštovane sve propisane formalnosti za njegovo zaključenje. Među razlozima za ništavost ugovora sriječemo nepoštovanje raznih statutarnih propisa o ograničenju raspolaganja imovinom. Napr. nepokretnost se mogla predati samo u roku od godine dana od smrti ostavioca. Prodaja učinjena nakon toga roka ništavna je. Tako su sudije poništile prodaju kuće¹⁶ koju su izvršitelji testamenta, Jakov Milolov, Nikola Beloglavi i Petar Polenari, sin pok. Vite Pasija učinili poslije godine dana od smrti ostavioca. Tužnici, Nuciye Gile, Marin Mekše i Todor Gige se pozivaju na Statut »koji takvo otuđivanje imovine zabranjuje«. ¹⁷ Sud je, kako smo već istakli takve navode i usvojio.

¹⁴ Ovakva uloga svjedoka i njihovo prisustvo sastavljanju isprava nije specifičnost kotorskog prava. Srijeću se i u notarskim ispravama drugih primorskih i dalmatinskih gradova počev od treće decenije XIII vijeka. Vidi *M. Kostrenčić*, *Fides publica* (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata, Beograd, 1930, 78. I. Sindik, *Komunalno uređenje Kotora od druge polovine XII do početka XV stoljeća*, SANU, Beograd 1950, 103 Gr. Čremošnik, *Nekoliko dubrovačkih listina*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1931, 31.

¹⁵ Stat. Cath. cap 183. De forma testamentorum in civitatem; cap. 186, De testamentis factis extra civitatem.

¹⁶ Monumenta Catarensia I, isp. 998; («... Coram nobis iuratis iudicibus... conquesti sunt Nutius Gille..., aduersus Gradislauum de Gonni dicentes: «Tu intrasti furtiue in domum olim filii Vite de Passi. Volumus ergo, ut exeat de dicta domo et venunderis». Qui Gradislauus respondens per procuratorem suum France Vacleisiam dixit: «Ego non sum fur siue violator, ego dictam domum emi ab epitropis olim testamenti filii Vite de Pasi, videlicet presbitero Jacobo de Milolo, et... Et ecce cartam emptionis.» unde nos dicti iudices diximus France procuratori predicto: Voca ipsos, qui vendiderunt tibi», et ipse vocavit. Qui vocati coram nobis dixerunt: »Nos vendimus eidem Gradislauo predictam domum secundum epitropiam, si valet, bene quidem, si non autem, sicut placet vobis». Et procuratores dicti communis dixerunt: «Venditio dicte domus non valet, quia non extis epitropi. Nam extis capsi, quia non compleuistis infra annum dictum testamentum, ut continetur in statuto et ideo volumus, quod dicta domus reuertatur ad nos, sicut decet. «Nos uero dicti iudices videntes, quod venditio dicte domus non erat facta secundum formam statuti et quod illi, qui vendiderunt eam, non potuerint sibi vendere, diximus per sententiam dicto Gradislauo, quod exeat de dicto domo, et si aliquid... et quod carta venditionis et emptionis dicte domus non valeat et sit nullius valoris, ac instrumentum debiti dicte venditione factum pro capso et irritum habeatur, si inuentum fuerit»).

¹⁷ Monumenta Catarensia I, isp. 990; («... Coram nobis iuratis iudicibus... venientes Nutius Gille, ... dixerunt aduersus dompnium Iacobum de Millolo, ... epitropos olim testamenti filii condam Vite de Passi: «Vos vendidistis domum olim filii Vite de Pasi tamquam epitropi testamenti ipsius, quod facere non potuistis secundum formam statuti, quia non vendidistis infra annum, sicut continetur in

Da li je, i pored poštovanja svih formalnosti za zaključenje, zabluda u pogledu predmeta pravnog posla bila razlog za ništavost kupoprodajnog ugovora, odnosno kakve su bile njene posljedice, ne možemo sigurno reći. Rasprava iz 1333. godine povodom isplate cijene za prodatu nepokretnost ne pruža nikakav siguran oslonac da o tome nešto pouzdano tvrdimo. Spor se vodi između Luke pok. Jakova Benova i Tripuna Buće, Petra Bugonova i Mata Jakunjina. Tripun Buća je povjerilac Sime pok. Miha Grincara, koji je inače umro bez testamenta. Punomoćnici crkve sv. Tripuna, Petar Bugonov i Marko Jakunjin su prodali Luki Simin vinograd u Tivtu i uz taj još jedan manji. Luka tvrdi da on nije kupio ovaj manji, nego jedan u svome susjedstvu na što mu Petar i Mato odgovaraju da oni nijesu mogli prodati nešto tuđe, nego samo Simino. Iz spora je vidljivo da postoji zabluda u pogledu predmeta ugovora ali, nažalost, rješenja spora nema. Rasprava je zbog nedostatka vremena odložena za slijedeće sudije,¹⁸ a za taj naredni period podaci nijesu sačuvani.

4. I statuti primorskih gradova duž čitave naše obale propisivali su javno oglašavanje kao postupak neophodan za zaključenje ugovora o kupovini i prodaji nepokretnosti.

U Budvi je svaka osoba koja je namjeravala da proda posjed bila dužna da to saopšti Opštini, koja je uz zvonjavu zvona oglašavala uzastopce tri puta da se taj posjed prodaje i da se traži kupac. Nakon toga kancelar je bio dužan da o tome napiše bilješku i da je preda notarar a vlasnik posjeda da ode kod notara.¹⁹

Javno oglašavanje prodaje postojalo je i u dubrovačkom pravu. Oglašavanje prodaje vršeno je putem službenog lica, a nakon oglašavanja objava je upisivana u opštinske knjige.²⁰

Postupak javnog oglašavanja prodaje predviđen je i u statutima Cresa i Osora (lib. II, cap 78), Kopra (lib II, cap 37), Rovinja (lib. II, cap 81)

statuto, sed post. Unde volumus, quod dicta domus reuertatur ad nos et venundemini». Qui presbiter Iacobus, ... dixerunt: «Nos vendidimus secundum formam epitropie, si valet, placet nobis, si non autem, non possumus ultra». Quare nos dicti iudices sic audientes et videntes statutum super predictis diximus per sententiam, quod testamentum dicti filii Vite de Pasi restituant eisdem procuratoribus positus per comune. Qui procuratores a modo exequantur testamentum predictum secundum tenorem ipsius, et dicti presbiter... de dicto testamento non intromittant se amplius illo modo, et dictam domum procuratores comunis predicti vendant et faciant secundum tenorem testamenti predicti»).

¹⁸ Monumenta Catarensia I, isp. 1112; («... Coram nobis iudicibus iuratis predictis Marino Golie... procuratores ecclesie sancti Triphonis... et Mathe Iacagne pro eo, quod Syme condam Micho de Grincara fuit mortuus intestatus, pro dicta ecclesia et Triphon Buchie pro debito suo, quod volebat super dictum Syme, dicebant se vendidisse Luce condam Iacobi de Bene unam vineam dicti Syme quadragnolorum XIII, scilicet in Teudo... et quandam aliam vineam dicti Syme in dicta contrata... iuxta vineam dicti Luce. Qui Lucas dicebat: Ego non emi istos quinque quadragnolos, sed emi istos qui sunt in territorio iuxta vineam meam». Qui procuratores et Triphon dicebant: «Nos vendidimus tibi istos quinque quadragnolos, qui sunt Syme, et non illos extraneos, quem estraneum non possumus vendere». Que omnia predicta nos iurati iudices supradicti intelligentes, non valentes inter eos complere rationem, sentencialiter diximus, quod ad aliam curiam post nos habeant rationem»).

¹⁹ Stat. Bud., cap 153. 155.

²⁰ J. Danilović, Obligationo pravo Dubrovnika, Beograd, 1960. 156. («... illa denuntiatio scribatur in quaterna communis...»).

Trogira (lib. I. cap 78), Braća (lib. I. cap 86), Hvara (lib. III, cap 9), Senja (cap 23), Splita (cap 110), Umaga (lib III, cap 1), Pule (lib. III, cap 23) i drugih gradova.²¹

Takav postupak nije postojao u zadarskom pravu XIV-og vijeka. U Zadrju je od 1305 godine vladala potpuna sloboda prodaje nepokretnosti bez obzira na bilo koji pravni običaj koji je do tada donešenih statutarnih odredbi, određivao protivno.²²

U svim navedenim statutima propisivanje postupka javnog oglašavanja imalo je za cilj onemogućavanje zloupotreba koje su mogle nastati tajnom prodajom nepokretnih dobara. Drugačiji razlog za ustanovljavanje postupka javnog oglašavanja prodaje u primorskim gradovima iznosi I. Strohal. »U skoro svakom primorskom gradu imovinske prilike su sugrađanima bile dobro poznate. Neograničena prodaja pobuđivala je sumnju, pa da ne bi bilo nje i da se zadovolji radoznalost naroda moralo se početi javno oglašavati svi važniji poslovi, samo da makar i nehotice ne ostanu nepoznati drugim građanima. S vremenom, moralo se doći do toga, da se držao ništavim svaki pravni posao, koji nije na uobičajeni način javno oglašen.«²³

Čini nam se da ova objašnjenja ne odražavaju na pravi način stvarne uzroke potrebe javnog oglašavanja prodaje. Društveno-ekonomska komponenta nije našla mjesto u Strohalovoj analizi nastanka ove ustanove.

Zaštita lica koja imaju stvarno pravna ovlaštenja na stvari vezana je za određene rokove. U Dubrovniku je rok za one koji su bili u gradu u vrijeme javnog oglašavanja prodaje iznosio mjesec dana. Za odsutna lica, lica koja su prethodno bili sopstvenici nepokretnosti i za djecu prodavca, rok je bio dvije godine, odnosno dvije godine od dana povratka u Dubrovnik.²⁴

Po budvanskom Statutu rok za isticanje ovih prava je iznosio godinu dana a bio je propisan jedino za rođake prodavca kod prava preče kupovine.²⁵

5. Pošto je Kotor u ovo doba bio nemanjički grad, potrebno je razmotriti kakvog je karaktera bio ugovor o kupovini i prodaji nepokretnosti u Srbiji i da li je bilo nekih uticaja iz srpskog prava na regulisanje ugovora o kupovini i prodaji u Kotoru. Kako je u Srbiji bilo neposrednog uticaja vizantijskog prava nužno je ispitati da li je i koja obilježja sačuvao ugovor o kupoprodaji iz vizantijskog prava.

Jedina potpuno sačuvana kupoprodajna isprava u Srbiji u XIV vijeku je »Prizrenska tapija«.²⁶ Pošto je u oblasti građanskog prava u Srbiji preovladalo vizantijsko pisano pravo, »nasleđe vječitih normi prava rimskog« sasvim je shvatljivo da se u oblasti regulisanja ovog ugovora naročito u njegovoj formi, zadržalo vizantijsko pravo. »Kad jedna viša kultura gubi svoju političku prevlast, njezine privatno pravne norme i formulari u tim

²¹ Cit. pr. N. Pavković, Pravo preče kupovine u običajnom pravu Srba i Hrvata (studija iz pravne etnologije) Beograd 1972. 111.

²² Stat. Jad. cap 12, 13, 14, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 27, cit. pr. A. Beuc Statut zadarske komune iz 1305 godine. Vjesnik državnog arhiva u Rijeci, sv. II, Rijeka 1954. 658, 659.

²³ I. Strohal, Otkupno pravo u starih Hrvata, Zagreb 1911, RAD, knj. 189, 25.

²⁴ Stat. Rag. lib V, cap 36.

²⁵ Sat. Bud. cap 244.

krajevima obično žive još dugo godina». ²⁷ Te forme došle su do izražaja i u »Prizrenskoj tapiji«. Od početka do kraja ova isprava je pisana po vizantijskom formularu, istim redom i istim izrazima, osim nekih manjih odstupanja. ²⁸

Tapija sadrži dispoziciju u kojoj su navedena imena ugovarača, opis objekta prodaje, cijena, prava kupca koja proističu iz tako sklopljenih ugovora i imena 13 svjedoka. Naizgled, ista je forma kao i u kotorskim ispravama o kupovini i prodaji, samo što tapija nema formule da je prodaja javno oglašena. Međutim, nabrojani elementi sasvim su drugačijeg sadržinskog i suštinskog značenja.

Ugovor o kupovini i prodaji u Srbiji zaključivan je onog momenta kada je saglasnost volja ugovarača o predmetu ugovora izražena u prisustvu svjedoka i upisana u ispravu. Svjedoci prisustvuju zaključenju ugovora da bi se ispunila forma potrebna za njihovu punovažnost i uz to povećala dokazna snaga isprave. ²⁹ U Kotoru, vidjeli smo, za zaključenje ugovora bilo je potrebno pored saglasnosti volja ispuniti i postupak javnog oglašavanja prodaje i izvršiti upis iste u notarsku knjigu. Svjedoci u kotarskim ispravama o prodaji nijesu obavezni i sastavni dio forme. Ove razlike su, čini nam se, dovoljno ilustrativne za stanovište da neposrednog uticaja vizantijskog prava na formu zaključenja ugovora o kupovini i prodaji u Kotoru nema, i pored činjenice da su ti uticaji živo prisutni u Srbiji i što je Kotor srpski grad.

²⁶ Prizrenska tapija je štampana kod A. Solovjeva u Odabranim spomenicima srpskog prava, Beograd 1926, 148—149 (Glasnik srpskog učenog društva, br. 35, god. 1872, 119) i kod St. Novakovića u Primerima I, 1872, str. 353.

²⁷ A. Solovjev, Ugovor o kupovini i prodaji u srednjevjekovnoj Srbiji, Arhiv za pravne i društvene nauke, knj. 15. br. 6. 1927.

²⁸ A. Solovjev, op. cit. 446.

²⁹ A. Solovjev, op. cit. str. 445.

SUMMARY

The Form of the contract of sale in Kotor during the XIV. century

According to the author, the form of the sales contract in Kotor during the fourteenth century differed significantly from Roman and Byzantine law. Contrary to Roman law, the Kotorian contract was not formal and valid until public announcement of the sale had been made. For the most part, this procedure protected the rights of third persons who had some substantive authority in the matter. The main attention was not devoted to the contracting parties but rather to third persons, thus placing the parties in a certain sense in the «background». Compared to Byzantine law, the sales contract in Kotor also had different characteristics. The form of the contract was different, as was the significance attached to individual parts of the document. The presence of witnesses was not required for concluding the contract nor was it a way to secure internal evidence.

Prevela: doc. dr Susan Šarčević

SOMMARIO

La forma di stipulazione del contratto di compravendita nel diritto di Cattaro nel secolo XIV

L'autore constata che a Cattaro nel XIV sec. per quanto concerne la forma di stipulazione del contratto di compravendita non ci si atteneva sempre alle norme del diritto romano e di quello bizantino. Diversamente dal diritto romano a Cattaro il contratto era formale ed entrava in vigore solo dopo la procedura di pubblicazione della vendita. Questo procedimento difendeva in primo luogo i diritti di terzi che in realtà avevano qualche vantaggio giuridico sulle cose. Non si prestava una particolare attenzione alle parti contraenti, ma a terze persone — le parti, in qualche modo, venivano messe «in secondo piano». Anche in rapporto al diritto bizantino il contratto di compravendita di Cattaro aveva altre caratteristiche. La forma del contratto era diversa come pure il significato delle singole parti era differente. La presenza di testimoni non era richiesta dalla forma per la stipulazione del contratto, né era richiesto il modo per assicurare la validità del contratto.

Preveo: prof. Aldo Luppi

ODREDBE O PORODICI I NASLEĐIVANJU U SREDNJEVEKOVNOM BUDVANSKOM STATUTU

mr ŽIKA BUJUKLIĆ
Pravni fakultet, Beograd

UDK 347.6 (949.761)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 20. 10. 1982.

Budvanski statut nastao je sredinom XIV veka u vreme kada se ovaj grad nalazio u sklopu srednjevekovne srpske države. Po datumima donošenja kao i sadržini, jeziku i pravnoj terminologiji mogu se prepoznati poglavlja dodata u vreme mletačke vlasti i Despotovine. Originalni latinski tekst nije sačuvan već samo njegov kasni italijanski prevod iz XVII veka. Sadržina statutarnih odredbi budvanskog statuta prvenstveno je bila diktirana niskim stepenom društveno-ekonomskog razvoja koji je u ovoj gradskoj komuni bio dostignut u vreme nastanka, odnosno važenja ovog statuta.

Na osnovu odredbi posvećenih regulisanju porodičnih odnosa, veoma je teško stvoriti celovitiju sliku o vladajućem obliku porodice u Budvi jer u statutu egzistiraju istovremeno odredbe donete u velikim vremenskim razmacima, pa su rešenja koja ona pružaju često sasvim u suprotnosti jedna s drugim. Ipak se može zaključiti da je porodica bila uglavnom sastavljena od bračnih drugova i njihovih potomaka i da je u njoj dominirala vlast oca porodice koja se protezala ne samo na ženu i njihovu decu, već i na lica koja su kao posluga živeli sa njima. Neobično veliki broj odredbi posvećen je mirazu, koji se, kao i u Justinijanovom pravu, smatrao u načelu ženinom imovinom koju muž može samo da koristi radi lakšeg snošenja troškova zajedničkog domaćinstva. Međutim, usled ograničene poslovne sposobnosti udate žene, ona u načelu nije mogla sklapati nikakve pravne poslove kojima bi uvećala ili umanjila tu svoju imovinu.

U odnosu na statute drugih primorskih gradova, budvanski statut daje daleko potpuniju sliku o intestatskim naslednim redovima. Analizom posebnog poglavlja posvećenog zakonskom nasleđivanju (Cap 212), kao i odredbama koje se na njega odnose, može se zapaziti da se iza prividne sličnosti sa rimskim pravom kriju ustvari principi i ustanove potpuno strane naslednom pravu Justinijanovog doba. Oni su inkorporisani u zakonski red nasleđivanja prilagođavajući ga zahtevima specifičnog razvoja budvanske komune. Tako npr. usled potrebe da se materijalna dobra zadrže u rukama onih lica koja će najduže ostati u roditeljskoj kući i time doprineti uvećanju porodične imovine, u budvanskom naslednom pravu dosledno se primenjuje princip prvenstva muških srodnika u odnosu na ženske. Isto tako, princip paterna paternis — materna maternis u potpunoj je suprotnosti sa načelima rimskog prava po kome ostavština predstavlja jedinstvenu celinu. U budvanskom statutu, naprotiv, može se ustanoviti postojanje podeljenosti naslednih masa što je nužni preduslov da se imovina iz ostavštine vrati tamo odakle i potiče — očeva imovina očevim srodnicima, a majčina majčinim. Pomenutom odredbom o intestatskom nasleđivanju predvi-

deno je da se na nasleđe prvo pozivaju deca ostavioca, potom njegovi roditelji, odnosno njegova braća i sestre sa potomcima a ukoliko ni njih nema pozivaju se na nasleđe najbliži srodnici do četvrtog stepena, zatim preživeli bračni drug i na kraju budvanska opština.

Odredbe budvanskog statuta predviđaju da punoletna lica mogu raspolagati svojom imovinom putem testamenta. Veličina raspoloživog dela zavisi prvenstveno od toga da li ova lica imaju potomke ili ne. Sudeći po nekim odredbama statuta smisao »testamentalnog« raspolaganja oca koji ima dece, je više u isticanju jednog od atributa njegove roditeljske vlasti, nego u nameri da se odredi univerzalni sukcesor imovine ovog lica. Naime, statutom je već određeno ko će naslediti i koliki deo, a otac može samo da testamentom precizira kojem od njegovih potomaka će pripasti pojedine stvari iz njegove imovine. Očigledno da je klasična koncepcija o institucionalnom karakteru testamenta u budvanskom statutu napuštena.

Budvanski statut nastao je u vreme kada se ovaj grad nalazio u sklopu srednjovekovne srpske države. S obzirom na značajnu zakonodavnu delatnost kojom je bila ispunjena vladavina cara Dušana, najverovatnije da je Statut redigovan u njegovo doba, negde sredinom XIV veka.¹ Originalni latinski tekst nije sačuvan, već samo njegov italijanski prevod s kraja XVII veka, koji se danas čuva u biblioteci Sv. Marka u Veneciji. Na njegovoj osnovi Šime Ljubić je, još krajem prošlog veka, objavio kritičko izdanje celokupnog teksta budvanskog statuta i tako ga učinio daleko pristupačnijim za dalja proučavanja, ali mu u nauci do sada nije posvećena odgovarajuća pažnja.²

Ovaj pravno-istorijski spomenik sadrži 295 odredbi, među kojima prvih 250 nije datirano a od preostalih, svega desetak nosi oznaku o vremenu donošenja.³ Iz toga se vidi da statut nije donet odmah u ovom obimu, nego da su na njegovo osnovno jezgro postepeno dodavane nove statutarne odluke. Po datumima donošenja, kao i sadržini, jeziku i pravnoj terminologiji, mogu se prepoznati poglavlja dodata u vreme mletačke vlasti i srpske Despotovine.⁴ Očigledno da je budvanski statut bio veoma dugo u upotrebi, usklađujući svoje odredbe sa novonastalim društvenim odnosima, koji su često zahtevali sasvim drugačije a ponekad samo preciznije regulisanje. Otuda ovaj statut nije zbirka zakonskih odredbi sređenih po sadržini, već statutarne odredbi koje se odnose na razne pravne oblasti navedene bez uočljivog reda.

¹ K. Jireček, *Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan*, Arhiv f. sl. phil. XXII 145—224, Berlin 1900, str. 155; o tome ne postoji potvrda u istorijskim izvorima, ali se posrednim putem može izvući takav zaključak na osnovu analize samog teksta Statuta. Tako npr. i u Dušanovom zakoniku i u budvanskom statutu se za vladara kaže »gospodin car« (»messer lo imperador«) i sl.

² Š. Ljubić, *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis insulae Lesinae*. Monumenta historico iuridica Slavorum meridionalium, JAZU III sv, 1882—83; str. 3—36. Redakcija ovog teksta koničsćena je u ovom radu uz konsultovanje njegovog nedavno objavljenog prevoda: N. Vučković, *Srednjovekovni statut Budve, Budva, 1970; str. 50—114.*

³ Prvo datirano poglavlje (Cap 251) nosi datum 25. april 1426, a zatim je još desetak poglavlja datirano bez ikakvog hronološkog reda u XV vek. Jedna odredba (Cap 284) ima datum 25. april 1503 godine.

⁴ Mletačka poglavlja, na primer, umesto »conte« (knez), uvode »retor« (rektor) i »podestà« (načelnik); zatim pojavljuju se nazivi mera koje se u Budvi do dolaska Mlečana nisu koristile; za pojam države prvo se upotrebljava naziv »provincia«, a u poglavljima na kraju Statuta upotrebljava se reč »lo stato« i sl.

Međutim, već površnijom analizom odredbi budvanskog statuta, može se zaključiti da on nije ni izbliza tako potpun i doraden kao što su statuti, nastali skoro u isto vreme, nekih drugih dalmatinskih gradova — Dubrovnika, Kotora, Splita i dr. Potpuno odsustvo normi o pomorstvu, kao i mali broj onih koje su posvećene trgovini, nerazvijenost stvarnog i obligacionog prava, neizdiferenciranost pojedinih pravnih oblasti, neznan obim statuta — samo su neki od elemenata koji navode na ovakav zaključak.

U isto vreme, ono što odudara od te opšte slike je relativno velik broj odredbi koji se bavi pitanjima vezanim za nasledno-pravne odnose u budvanskoj komuni. Naročita pažnja posvećena je testamentalnom raspolaganju, ali isto tako i dosta preciznom regulisanju zakonskog reda nasljeđivanja. Ova pojava privlači pažnju i traži potpunije objašnjenje, što će se i pokušati u ovom radu.

Društveno-ekonomska uslovljenost instituta naslednog prava upućuje na to da se uzroci ovakvog regulisanja prvenstveno traže u nekim karakterističnim crtama razvoja srednjevekovne budvanske komune. Neophodno je uzeti u obzir da su instituti naslednog prava pre svega rezultat ekonomskih potreba jedne sredine, a ne samo apstraktne misaono-logičke konstrukcije njihovih tvoraca. Pri tom prvenstveno treba uočiti povezanost naslednog prava sa postojećim oblikom porodice, kao i karakterom veza koje u njoj postoje.

2. U ekonomskom pogledu Budva se nikad nije naročito isticala. Teško prohodan planinski venac koji se uzdiže od obale i proteže duž čitave teritorije ovog primorskog grada, u velikoj meri je otežavao saobraćaj sa unutrašnjošću Balkanskog poluostrva. S druge strane, ni pomorski saobraćaj nije mogao doći do većeg izražaja jer Budva leži na otvorenoj, plitkoj obali čime je onemogućeno pristajanje velikih brodova.⁵ Osim toga i drugi lučki gradovi u blizini — Kotor, Bar, Ulcinj a naročito Dubrovnik, sigurno da su bili daleko privlačniji za pomorce. To su bili gradovi sa mnogo većim i življim pristaništima i predstavljali su jake trgovačke centre, tako da je glavina robe u tranzitu najverovatnije zaobilazila Budvu.⁶

Postoji mišljenje po kome ne treba prosuđivati o značaju pomorstva po broju pravnih odredbi koje se tim pitanjem bave, jer se u našim primorskim gradovima u nedostatku domaćih odredbi ukazivalo na pomorska pravila nekog drugog grada.⁷ Kada je u pitanju Budva, očigledno da se ovo ne bi moglo prihvatiti jer se nepostojanje normi koje se odnose na pomorstvo u budvanskom statutu može objasniti jedino faktičkom nemogućnošću nastanka i razvoja ove privredne grane na tom području.

Slično bi bilo objašnjenje i za nepostojanje većeg broja propisa o trgovini, naročito spoljnoj, jer je ona u uskoj vezi sa razvojem saobraćaja, kako pomorskog tako i suvozemnog. Kopneni saobraćaj nešto je više napredovao

⁵ Enciklopedija Jugoslavije, tom II, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb 1967, str. 208.

⁶ U monografiji posvećenoj trgovini i pomorstvu Budve, I. Zloković daje nešto drugačiju sliku ekonomskog razvoja budvanske komune u doba o kome je ovde reč. Interesantno je napomenuti da ovaj autor ni jednom rečju ne spominje statut ove komune. Vidi: I. Zloković, Prilozi za istoriju pomorstva i trgovine Budve, Godišnjak pomorskog muzeja u Kotoru, XII, 1964, str. 167—186.

⁷ V. Brajković, Razvoj pomorskog prava na našoj obali, Pomorski zbornik, I—II, str. 440.

u doba Nemanjića kada je i Budva poznatim Zetskim putem («Via de Zenta») bila povezana sa Srbijom.⁸ Međutim, Budva svakako nije mogla uspješnije konkurisati pomenutim jakim trgovačkim i lučkim centrima, kojima je isto tako onaj poznati srednjevekovni karavanski put predstavljao najvažniju vezu sa zaleđem. Retke odredbe posvećene trgovini i trgovcima u statutu Budve govore o prodaji vina, žita, ulja i soli, očito najvažnijih proizvoda za ovu slabo razvijenu primorsku komunu.

U uslovima skućenog gradskog prostora i oskudice obradivog zemljišta logično je da se najveći broj propisa iz oblasti stvarnog prava odnosi na službenosti, a da se malobrojne odredbe obligacionog prava uglavnom bave imovinsko-pravnim odnosima vezanim za nepokretnosti. Kako sadržina normi obligacionog prava u velikoj meri ukazuje na stepen razvijenosti trgovine, prometa i uopšte privrednog života jedne sredine, to nam analiza i ovih odredbi potvrđuje da Budva nije bila jak trgovački centar. Ipak, treba pretpostaviti i postojanje izvesnih odnosa obezivanja koji se iz raznih razloga nisu našli u statutu, mada su u stvarnosti imali svoju primenu.

Zanatstvu je u budvanskom statutu posvećeno svega nekoliko odredbi. U njima se spominju uljarski, pekarski i mesarski ali je teško pretpostaviti da nije bilo i nekih drugih zanata vezanih za svakodnevne životne potrebe.

I svega što je do sada rečeno, može se zaključiti da su osnovno obeležje privrednom životu Budve kroz dugi period, davali: agrarna proizvodnja u neposrednoj okolini, malo lokalno tržište unutar grada kao i skromna zanatska proizvodnja. U takvim uslovima oformiče se prvenstveno oni pravni instituti čiji je nastanak i razvoj diktiran neposrednim životnim potrebama. Time se upravo može objasniti i nerazvijenost budvanskog prava kao i pojava nekih specifičnosti u njegovom razvoju.

3. Usled nepostojanja razvijenog robnog prometa i trgovine u Budvi, osnovni izvor prihoda, tj. ekonomske pa samim tim i političke moći postaje vlasništvo nad obradivom zemljom, maslinjacima i stokom. Zato je bilo neophodno obezbediti da ova dobra ostanu u rukama sopstvenika, odn. njihovih porodica što duže. Sadržina nasledno-pravnih odredbi budvanskog statuta, izraz je izgleda upravo te težnje. Određivanje normativnim putem kruga lica koja mogu postati naslednici umrlog lica, znači unapred obezbediti da to budu bliski srodnici ostavioca. Time se štiti kohezija porodične zajednice i sprečava osipanje imovine van njenog kruga. Otuda na sadržinu nasledno-pravnih propisa umnogome utiče i oblik porodice koji je egzistirao u Budvi u vreme o kome je ovde reč.

Međutim, odmah se postavlja i pitanje koliko je slika koju nam pruža normativna analiza teksta budvanskog statuta, saglasna sa realno postojećim društvenim odnosima u vreme njegovog nastanka, odnosno važenja. Objektivniju sliku postojećeg stanja pružilo bi izučavanje i drugih pravno-istorijskih dokumenata (privilegija, naredbi, reformacija, povelja i sl.), a naročito notarskih knjiga koje su najneposrednije vezane za konkretnu primenu statutarnih odredbi u praksi. To, međutim, nije bilo moguće jer je dragocena arhivska građa budvanske komune potpuno uništena u brojnim požarima, zemljotresima, kao i ratnim pustošenjima ovog grada. Otuda je kao jedini iz-

⁸ K. Jireček, Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku, Zbornik K. Jirečeka I, Beograd 1959, str. 275—290; G. Skrivanić, Putevi u srednjevekovnoj Srbiji, Beograd 1974, str. 62.

vor za proučavanje osnovnih karakteristika prava srednjevekovne Budve, korišćen sam tekst Statuta, s tim da su komparativnim purtem analizirane sličnosti i razlike pojedinih njegovih odredbi sa rešenjima datim u statutima drugih srednjevekovnih gradova na našem primorju.⁹

Porodično-pravne odredbe u budvanskom statutu

Na osnovu odredbi budvanskog statuta posvećenih regulisanju porodičnih odnosa, veoma je teško stvoriti sasvim celovitu sliku o vladajućem obliku porodice u Budvi jer u Statutu egzistiraju istovremeno odredbe donete u velikim vremenskim razmacima i u izvesnoj meri izmenjenim društveno-ekonomskim uslovima. Podložnost promenama porodičnih odnosa ovde je došla do punog izražaja, pa su rešenja koja pruža ovaj statut često sasvim u suprotnosti jedna s drugim.

Za razumevanje porodičnih odnosa najvažnije su odredbe koje regulišu pitanje odnosa roditelja i dece, kao i one koje određuju imovinsko-pravni položaj žene u porodici.

1. Kao i u statutima drugih dalmatinskih gradova, i u budvanskom postoje statutarne odredbe koje su posvećene regulisanju očinske vlasti. Njena prisutnost ogleđa se prvenstveno u ovlašćenju oca da daje pristanak za sklapanje braka svojoj deci, pri čemu je obavezan da prednost da ženskoj deci, pa tek onda sinovima.¹⁰ Maloletnog sina otac je mogao da oženi i bez njegove volje. U tom slučaju otac je imao i ovlašćenje da slobodno raspolaže mirazom žene njegovog sina.¹¹ Isto tako, u slučaju smrti majke, otac je mogao da zahteva od sina da se o njemu stara i da ga sluša — a to pravo ima i majka u slučaju da ostane udovica.¹² Iz ovoga se vidi da majka, posle smrti muža, stiče slične attribute roditeljske vlasti kao i otac dok je bio živ.

Kao sankcija za nepokornost očevom autoritetu, predviđena je kazna isterivanja iz kuće, najverovatnije bez nekih posebnih formalnosti jer o njima nema pomena u statutu. Ova ista kazna predviđena je i u slučaju da sin sklopi brak pre udaje svojih sestara bez saglasnosti svojih roditelja.¹³

Vlast oca porodice protezala se i na ona lica koja su živela pod istim krovom s njim, mada nisu bili njegovi srodnici. Tako na primer, on je mogao kućnu poslugu («servo et ancilla»)¹⁴ kažnjavati bez ikakve odgovornosti. Međutim, za razliku od drugih statuta, kazne predviđene za ovu kategoriju lica nisu bile toliko surove. Slugu i sluškinju koji nešto ukradu gazdi, njihov gospodar je mogao samo da liši slobode i da ih drži u kućnom pritvoru. Ista kazna primenjivana je i za najteži prestup, bekstvo od gospodara.¹⁵

⁹ Za Dubrovnik: V. Čučković, Razvoj dubrovačkog naslednog prava do 1358 godine, rukopis dok. dis., Beograd 1965; Za Split: A. Cvitanić, Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312 godine, Split, 1961; Za Kotor: I. Sindik, Komunalno uređenje Kotora, Beograd 1950; Za Brač: A. Cvitanić, Srednjovekovni statut bračke komune, Supetar 1968; I. Strohal, Pravna povjest dalmatinskih gradova, Zagreb 1913.

¹⁰ Statut; Cap 137.

¹¹ Statut; Cap 135.

¹² Statut; Cap 147.

¹³ Statut; Cap 137.

¹⁴ Statut; Cap 188—190.

¹⁵ Statut; Cap 189.

Porodičnom imovinom upravljao je otac, pa je kao posljedica ovakvog shvatanja proizlazilo i njegovo pravo da odbije plaćanje dugova sina ili ćerke preuzetih bez njegovog odobrenja, dok je majka mogla davati ovakvu saglasnost najverovatnije samo ukoliko nema živog muža. Isto tako, može se videti na osnovu odredbi budvanskog statuta da će ono lice koje se zadužilo bez saglasnosti roditelja odgovarati poveriocu samo svojom imovinom («suoi beni»), a tek kada postane vlasnik dela koji mu pripada od oca i majke («parte paternal o maternal»), poverilac se može naplatiti i iz tih dobara.¹⁶ Iz ovoga se može zaključiti da su deca već za života svojih roditelja postajali sopstvenici određenih stvari, a da ova imovina biva uvećana za deo koji im po zakonskom naslednom redu pripada od oca i majke posle njihove smrti.

Međutim, muška deca nisu mogla raspolagati svojom imovinom («sua possessione») pre napunjenih 14 godina, a ženska ni posle sticanja punoletstva u 12 godini, osim kada nemaju dovoljno sredstava za život.¹⁷

Iz dosada rečenog može se zaključiti da je porodica u Budvi bila uglavnom sastavljena od bračnih drugova i njihovih potomaka. U njoj je dominirala vlast oca porodice koja se protezala ne samo na ženu i njihovu decu, nego i na lica koja su kao posluga živeli sa njima.

2. Za razumevanje porodično-pravnih odnosa veoma je važno i pitanje imovinskih odnosa supružnika tokom trajanja braka. Oni su uslovljeni prvenstveno položajem žene u porodici tj. u kojoj je meri izražena njena neravnopravnost u odnosu na muža.

Neobično veliki broj odredbi budvanskog statuta posvećen je ženinom mirazu. Poput Justinijanovog prava, miraz se smatra u načelu ženinom imovinom, koju muž za vreme trajanja braka može samo da koristi radi lakšeg snošenja troškova zajedničkog domaćinstva.¹⁸ Muž je, dakle, upravljao mirazom kao neka vrsta plodouživaoca, ali nakon njegove smrti žena bi opet mogla tom imovinom da raspolaže.

U poglavlju »De non alienar dote«, postoji izričita obaveza muža da posle smrti svoje žene nadoknadi otuđene delove miraza, pa čak i ako je do njegovog umiranja došlo uz pristanak žene dok je ona bila živa.¹⁹ Pošto u ovoj odredbi nije rečeno ko može da zahteva povraćaj miraza, može se na osnovu drugih odredbi zaključiti, da to pravo imaju prvenstveno deca, a ako ovih nema, lica koja su i dala miraz — roditelji, braća ili njihovi naslednici. Ta obaveza postoji čak i kada je muž otuđio veći deo imovine čiji je on vlasnik, pa ostatak nije dovoljan za namirenje ovih lica u potpunosti. U toj situaciji primenjuje se odredba koja naređuje da žena nije du-

¹⁶ Statut; Cap 161.

¹⁷ Statut; Cap 156.

¹⁸ D. 23, 3, 75; *Quamvis in bonis mariti dos sit, mulieris tamen est* (Tryfoninus libro sexto disputationum); Navedeno prema: A. Romac, *Izvori rimskog prava*, Zagreb 1973, str. 174.

¹⁹ Statut; Cap 143 (*Ordinemo, che se alcuno alienasse alcuna cosa della dote di sua moglie con volontà della moglie non povera, et la moglie li morisse, sia tenuto dalli suoi propri beni a satisfar et render il defeto delle dote vendute o alienate integralmente. Et se il barone morisse avanti della moglie, pur sia tenuto il baron/?/ a satisfar integralmente le dote alienate, che la dote non die sminuir.*) Zadnja rečenica nize potpuno jasna, ali se izgleda želelo reći: Ako muž umre pre žene, njegovi naslednici imaju obavezu da naknade otuđene delove miraza jer se on ne sme umanjivati.

žna da iz svog miraza plati dug muža ni pod kojim uslovom.²⁰ To znači da žena dobija zakonsko založno pravo nad celokupnom muževljevom imovinom od trenutka prijema miraza od strane muža.²¹ Ustanovljavanjem ovog prava, miraz ima prvenstvo naplate ispred svih poverilaca čija potraživanja su nastala od časa kada je žena dovedena u kuću muža.²²

Primena principa očuvanja imovine obulvaćene ženinim mirazom, došla je do izražaja i u zabrani sklapanja novog braka, ukoliko posle smrti žene sa kojom nije imao potomke, muž nije vratio miraz onome kome pripada.²³

Svakako najzanimljivija odredba posvećena poštovanju navedenog principa je ona koja zabranjuje bilo kome da se koristi mirazom svoje žene za otkup osvete (»vendetta«) ili isplatu vražde (»vurasda«).²⁴ Čak je i srpski vladar, u slučaju da okrivljeni nema imovine iz koje bi izvršio ovu svoju obavezu, dobijao samo određenu vlast nad njegovom ličnošću (»potestà sopra la sua persona«) a ne i pravo da se namiri iz dobara obuhvaćenih ženinim mirazom. Želeći da spreči lično obračunavanje oštećenog sa krivcem, tj. da iskoreni neka pravila starog običajnog prava, srpski vladalac je svojim zakonodavstvom regulisao pitanja osvete, vražde i sl., a njihovo rešavanje izuzeo iz nadležnosti lokalnih komunalnih sudova.²⁵ Otuda u budvanskom statutu nema nikakvih pomena o ubistvu pa se najverovatnije za ovaj zločin kažnjavalo po odredbama Dušanovog zakonika. Međutim, izgleda da se često dešavalo da se vladalac koristio i mirazom žene radi namirenja osvete ili naplate određene globe zbog ubistva, s čime se Budvani nisu želeli da pomire pa su posebnom odredbom svoga statuta ovakvu praksu ubuduće izričito zabranjivali. Tekst ove odredbe jasno pokazuje da čak ni srpskom vladaru nije bilo dozvoljeno da prekrši princip očuvanja imovine obuhvaćene ženinim mirazom.

Međutim, u situaciji kad muž i žena osiromaše do te mere da su primorani da prodaju svoju imovinu radi isplate zajedničkih dugova, propisano je da se može pristupiti prodaji stvari obuhvaćenih mirazom. Ali, ni u takvoj situaciji nije bila dovoljna samo saglasnost bračnih drugova, nego se zahtevala još i posebna dozvola od suda.²⁶ Formalnosti koje se ovde zahtevaju upućuju takođe na zaključak, da se ovdje radi o značajnom izuzetku od pomenutih principa u imovinsko-pravnim odnosima supružnika.

Analizom statutarnih odredbi može se zaključiti da je u Budvi muž mogao sasvim slobodno da raspolaze svojom imovinom, dok žena bez dozvole muža to nije mogla da čini. Čak i kada je usled dugotrajnog odsustva muža od kuće, ona ostala bez sredstava za život, nije mogla vršiti nikakva imovinska raspolaganja. U tom slučaju, jedino je imala pravo da se obrati sudu, koji bi joj dao dozvolu da proda deo svoga miraza — ali samo ukoliko je

²⁰ Statut; Cap 255.

²¹ Statut; Cap 293.

²² Ovo pravo se stiče bez obzira da li postoji posebna isprava kojom se ono može dokazati. Ovaj oblik isprave — *carte dotis*, jedno vreme je zahtevao dubrovački statut; Vidi: V. Čučković, nav. delo, str. 151.

²³ Statut; Cap 259.

²⁴ Statut; Cap 191.

²⁵ Vidi o tome: I. Sindik, Odnos grada Budve prema vladarima iz dinastije Nemanjića, Istorijski časopis, SANU knjiga VII, 1957, str. 23—35.

²⁶ Statut; Cap 259.

potrebno da se ishrane ona i njena porodica. Sva druga raspolaganja bila su zabranjena i nisu proizvodila pravna dejstva.²⁷

To nam ukazuje na postojanje ograničene poslovne sposobnosti udate žene, koja u načelu nije mogla sklapati pravne poslove, bilo da se njima uvećava ili umanjuje njena imovina.²⁸

Odredbе budvanskogs tatuta kao da potvrđuju tezu po kojoj je žena do XIV veka mogla sklapati izvesne pravne poslove uz saglasnost muža, ali da je posle tog vremena, tj. oživljavanjem i proširenjem trgovine u gradovima, udata žena postajala poslovno nesposobna i tako odstranjena od učešća u prometu dobara.²⁹ Naime, u statutarnim odredbama donetim kasnije ne samo da se govori o »femina in potestà del marito« (Cap 294), nego se i izričito naređuje da nijedna udata, ali i neudata žena, nema pravo da otuđuje svoja dobra, ni na kakav način ni iz bilo kojih razloga, kako za svog života tako i posle njene smrti — sem testamentom.³⁰ Te odredbe potiču upravo iz perioda kada je Budva konačno pala pod mletačku vlast, ali kada je ujedno ovaj grad započeo svoju bržu ekonomsku ekspanziju, na račun obližnjih gradova pokorenih od Turaka.³¹

Isto tako, govoreći o ženinoj imovini, treba istaći još jednu interesantnu činjenicu. Kada statut govori o krugu dobara kojima žena može raspolagati putem testamenta, u odredbama iz najranijeg perioda govori se samo o »sua dota« (Cap 173), a u kasnije donetim o »suo dote come d'ogni altri beni« (Cap 266), i u najpoznatijim odredbama, o ženinim dobrima kao celovitoj imovinskoj masi (»mogliè... non habbia potestà de alienar delli *beni suoi*« — Cap 291). Čini se kao da se u ovim odredbama reljefno odslikava ekonomsko narastanje budvanske porodice, u kojoj žena dobija sve više materijalnih dobara na raspolaganje. U početku jedino što je spadalo u njenu imovinu, bile su stvari koje bi ona dobila od svoje porodice prilikom stupanja u brak, a kasnije tu ulaze i sve druge stvari koje bi na bilo koji način pribavila. Međutim, ta promena je samo nominalna, jer faktički se njen ekonomski položaj bitnije ne menja zbog već pomenutog sužavanja poslovne sposobnosti žene.

Analiza svih do sada pomenutih odredbi vezanih za imovinsko-pravne odnose supružnika kao i onih koje regulišu pitanje odnosa roditelja i dece, ukazuju na poštovanje principa *o d v o j e n o s t i* imovinskih masa bračnih drugova, odnosno na postojanje podele roditeljske imovine na bona paterna i bona materna (»beni paterni et materni«). Ovo je od presudnog značaja za formiranje načela koja se primenjuju u naslednom pravu kod testamentalnog i zakonskog reda nasleđivanja.

²⁷ Statut; Cap 143.

²⁸ O položaju žene u porodici govore i neke procesno-pravne odredbe, po kojima ona ne samo da nije mogla svedočiti u sporu između sinova i kćeri oko podele njihovih dobara (Cap 142), nego žena spada u kategoriju lica koja u principu ne mogu biti svedoci (Cap 113). Isto tako, na sudu je ženi najstrožije zabranjeno da protivreči svom mužu (Cap 101).

²⁹ Izneti kod A. Cvitanića, nav. delo, str. 202.

³⁰ Statut; Cap 291.

³¹ Zauzimanjem područja Grblja od strane Turaka 1496 god. prekinute su veze između Budve i Kotara, pa Budva zajedno sa Paštrovićima postaje izolovan mletački posed. Usled toga ovaj grad dobija značajnu odbrambenu funkciju; O ovom periodu dosta podataka daje I. Zloković, nav. delo, str. 171.

3. Prosuđivati o evoluciji budvanske porodice samo na osnovu teksta statuta ovog grada, veoma je teško. Izgleda da su njeni koreni u određenim širim porodičnim zajednicama, koje su se postepeno cepale na sve manje delove, uporedo sa razvojem društveno-ekonomskih uslova.³²

U jednoj odredbi budvanskog statuta kao da zatičemo relikte tog procesa u pravu bliskih srodnika da podele između sebe »očinska i materinska dobra« kao i dobit koju ta dobra donose.³³ Očigledno da je ova dobit mogla nastati samo posle dužeg zajedničkog korišćenja ove imovine, odnosno zajedničkog života bliskih srodnika. Pri tom se dozvoljavalo da do izdavanja nekog od njih dođe i sporazumno, bez nekih posebnih formalnosti (zakletve, svedoka i notarske isprave), ali samo ako se ovo lice, za vreme dok je ovakva zajednica imovine postojala, odnosilo prema svom delu kao dobar domaćin.³⁴

To pokazuje da su počeci procesa cepanja širih porodičnih zajednica već prošlost i da su ovakve podele nasleđene imovine, u doba donošenja ove odredbe, uobičajena pojava. Otuda se nije ni zahtevala uvek stroga formalnost, već se prednost davala faktičkom ponašanju i neformalnom sporazumu srodnika.

Takva zajednica celokupne nasleđene i stečene imovine najbližih srodnika dosta podseća na slovensku zadrugu, ali jedna norma nije dovoljna da bi se mogle izvesti neke pouzdanije komparacije.³⁵

Bez obzira na poreklo pomenutih obeležja budvanske porodice, neosporno je da su se ona prvenstveno formirala pod uticajem društveno-ekonomskih uslova koji su postojali u ovoj nerazvijenoj srednjevekovnoj komuni. Zato i porodično pravo nosi neke bitne karakteristike sredine u kojoj je nastalo.

Nasledno-pravne odredbe u budvanskom statutu

Nasledno-pravnim odredbama reguliše se pitanje šta biva sa imovinom jednog lica posle njegove smrti. Krug lica koja se mogu pojaviti kao naslednici prema budvanskom statutu može biti određen voljom testatora već za njegova života — putem testamenta, a ako ovaj ne postoji ili je nevažeći, stupaju na snagu pravila o zakonskom redu nasleđivanja. Ugovor o nasle-

³² U statutima razvijenijih komuna srećemo relikte ovih procesa u zajednicama označenim kao *communitas*, *societas fratrum* ili *compagnia fratrum*. Vidi: V. Čučković, nav. delo, str. 21.

³³ Statut; Cap 152 (*Ordinemo, che li fratelli o sorelle o cognati, che tra loro havessero partiti li beni paterni et materni et guadagno per sacramento o con guarenti o con carta di notaro, quella parzogna sia ferma et rata...*).

³⁴ Statut; Cap 152 (... et se partissero di loro volontà senza sacramento e senza guarenti o carta di notaro, et se alcuno deli detti migliorasse *la sua porzione* de murar casa, piantar vigne, spredar campo, o trar canali, o far fossadi o masiere, o facesse qualsivoglia altra cosa de miglioramenti, *sia sua*, et la parzogna sia ferma et rata, come se fosse carta di notaro...).

³⁵ Do danas su se na uzvišenjima oko Budve, na teže pristupačnim mestima, sačuvala kuće građene jedna uz drugu, sa zajedničkim zidovima tako da čine jedan skup. Ovakva kompaktnost naselja, sem interesima odbrane od neprijatelja, tumači se i rodbinskim vezama njihovih žitelja. Obično su sela naseljavali ili pripadnici istog bratstva, ili pak pripadnici nekoliko bratstava koja čine jedno pleme. Zato se mnoga naselja zovu imenima tih bratstava. Vidi o tome: M. Luketić, Budva-Sv. Stefan-Petrovac, Cetinje 1966, str. 30.

divanju ne pojavljuje se kao osnov nasljeđivanja, kao što nema ni odredbi o nekim uobičajenim pravnim institutima naslednog prava (legatu, supstituciji, kodicilu i sl.)

Intestatsko nasljeđivanje

U odnosu na statute drugih primorskih gradova, budvanski statut daje daleko potpuniju sliku o intestatskim naslednim redovima.³⁶ Mada se svega nekoliko odredbi bavi tim pitanjem, one pružaju dosta jasnu predstavu o principima na kojima počiva regulisanje nasledno-pravnih odnosa u situaciji kad ne postoji testament. Njima se vrši grupisanje srodnika u nasledne redove, koji se sukcesivno pozivaju na nasleđe prema već unapred utvrđenom redosledu.

O tome iscrpno govori čitavo poglavlje »De alcuna persona, che morisse ab intestado« (Cap 212):

Ordinemo, che se alcuna persona morise senza testamento, tutti li suoi beni vadino alli figlioli; et se figlioli non avesse, vada al padre et alla madre; et se padre o madre non avesse insieme, ma fosse uno di essi vada le cose alli fratelli; et se fratelli non fosse, vada alli figlioli delli fratelli; et se figlioli delli fratelli non fossero vada alle sorelle; et se sorelle non fossero, vada alli figlioli delle sorelle; et se figlioli delle sorelle non fossero, vada a chi è più propinquo, le cose della parte del padre a quelli del padre et la parte della madre a quelli della madre fino in quarto grado. Et se l'abintestado avesse alcuna cosa del suo guadagno, vada al padre et alla madre; et se quelli non fossero, vada le cose della moglie al marito et quelle del marito alla moglie; et se questi non fossero, vada le cose dell'intestado in commun.

Analizom ove odredbe može se rekonstruisati postojanje sledećih naslednih redova: Ukoliko neko lice umre bez testamenta, sva njegova imovina pripada deci; ako nije imao dece, imovina pripada roditeljima ostavioca, odnosno njegovoj braći i sestrama sa potomcima; za njima su pozivani na nasleđe najbliži srodnici do četvrtog stepena; preživeli bračni drug, potom budvanska opština.

Ako se ovako protumači navedena odredba budvanskog statuta, odmah pada u oči velika sličnost utvrđenih naslednih redova sa onima koje je ustanovio Justinijan: potomci ostavioca (descendenti); preci ostavioca (ascendenti) i tzv. privilegovani pobočni srodnici; polubraća i polusestre (consaguinei i uterini); preživeli bračni drug (vir et uxor) i na kraju rimska država.³⁷

Kada se zna da su srednjevekovne statute naših primorskih gradova pisali uglavnom školovani pravници iz Italije,³⁸ i da su pritom sigurno prenosili i uticaje iz rimskog prava, mogle bi se ovakve sličnosti delimično i time objasniti. Međutim, ugledanje na statute razvijanih italijanskih gradova

³⁶ Odredbe Dubrovačkog statuta, na primer, ovom pitanju nisu posvetile dovoljnu pažnju, tako da je samo na osnovu njih nemoguće izvršiti rekonstrukciju naslednih redova; Vidi o tome: V. Cučković, nav. delo, str. 108—136; Za Kotor: I. Sindjak, nav. delo, str. 133; Za Split: A. Cvitanić, nav. delo, str. 280; Za Brač: A. Cvitanić, nav. delo, str. 72.

³⁷ D. Stojčević, Rimsko privatno pravo, Beograd 1972, str. 168.

³⁸ J. Danilović, Popularne tužbe od rimskog do savremenih prava, Institut za pravnu istoriju, Beograd 1968, str. 185.

nije se moglo ostvariti mehanički, bez svesnog napora sastavljača da se odredbe statuta naših primorskih komuna što više usklade sa njihovim lokalnim potrebama. Nesumnjivo je da je sadržina statutarnih odredbi prvenstveno bila diktirana stepenom razvoja koji je u svakom od ovih gradova bio dostignut. U budvanskom statutu, a naročito u njegovim nasledno-pravnim odredbama, to se jasno može uočiti.

Produbljenom analizom navedenog poglavlja o intestatskom nasljeđivanju, kao i odredbi koje se na njega odnose, može se zapaziti da se iza ove prividne sličnosti, ustvari kriju principi i ustanove potpuno strane naslednom pravu Justinijanovog doba. Oni su inkorporisani u zakonski red nasljeđivanja, prilagođavajući ga zahtevima specifičnog razvoja budvanske komune.

1. To se može zapaziti već u prvom naslednom redu, u koji spadaju deca ostavioca (»figlioli«).³⁹ Posmatrajući izolovano odredbu koja o tome govori, mogao bi se izvući zaključak da sva deca, kao srodnici istog stepena srodstva, dele nasleđena dobra per capita. Tako je bilo regulisano u Justinijanovom pravu, međutim, to ne bi bilo u skladu sa postojećom svojinskom strukturom u srednjevekovnoj budvanskoj komuni, kao i sa težnjom da se spreči osipanje imovine van porodičnog kruga. Ukoliko bi se ovo rešenje prihvatilo i u budvanskom statutu, dolazilo bi do znatnog umanjenja porodične imovine posle udaje sestara, odnosno njihovog odlaska u novu, muževljevu porodicu. Veći broj statutarnih odredbi upravo je donet sa namerom da se ovaj proces spreči.

Tako na primer, predviđena je obaveza oca da još za svoga života uda ćerke, pa da tek onda oženi svoje sinove. Ako neki od sinova prekrši ovo pravilo i protivno volji svojih roditelja sklopi brak, roditelji imaju pravo da ga isteraju iz kuće.⁴⁰ Time ga najverovatnije lišavaju mogućnosti da uopšte i nasleđi njihovu imovinu. Očigledno da se ovom odredbom želelo postići da muški potomci ostanu u porodičnoj zajednici što duže i tako doprinesu uvećanju njene imovine.

Isto tako, odlaskom u novu porodicu, udate ćerke su sa sobom mogle poneti samo miraz tj. određenu količinu materijalnih dobara izdvojenih iz imovine njenih roditelja.⁴¹ U statutu nije precizno određeno od čega se mogao sastojati miraz, niti je bio određen maksimum njegove vrednosti kao u nekim drugim statutima. To je svakako bilo regulisano normama običajnog prava, koje su nesumnjivo vodile računa o materijalnom obezbeđenju ženске dece.⁴²

³⁹ Statut; Cap 212 (Ordinemo, che se alcuna persona morisse senza testamento, tutti li suoi beni vadino alli *figlioli*...). Reč »figlioli« ima značenje »deca« ostavioca, ali se može prevesti i kao »sinovi« ostavioca. U tekstu budvanskog statuta ova reč se koristi u oba značenja, s tim što se na nekim mestima za sinove preciznije kaže »figlioli maschi« (Cap 138). Kada se prevodi gornja odredba ova se reč mora uzeti jedino u značenju deca ostavioca, jer iz daljeg teksta se jasno vidi da se, pored sinova, kao intestatski nasleđnici prvog naslednog reda mogu pojaviti i ćerke ostavioca.

⁴⁰ Statut; Cap 137, O ovoj odredbi već je bilo reči prilikom analize porodičnih odnosa u Budvi, vidi nap. 13.

⁴¹ Statut; Cap 138.

⁴² Statutarna odredba kojom se naređuje da lice koje daje u miraz obrađen vinograd ili već zasejano polje, mora izričito naglasiti da tu ne spadaju i budući plodovi — ukazuje na to da su se pored pokretnih stvari, u miraz davale i nepokretnosti (Cap 142).

Međutim, isto tako postojala je i potreba da se materijalna dobra zadrže u rukama onih lica, koja će najduže ostati u roditeljskoj kući i tako doprinositi uvećanju porodične imovine. Upravo zbog toga, u budvanskom naslednom pravu dosledno se poštuje i princip prvenstva muških srodnika u odnosu na ženske. Već u prvom naslednom redu njegova primena došla je do punog izražaja. To je jasno istaknuto u odredbi koja određuje da sve stvari preostale posle davanja miraza ćerkama, pripadaju isključivo sinovima, odnosno njihovim potomcima po pravu reprezentacije. Tek ako nema muških potomaka, sestre mogu međusobno podeliti ovu imovinu na isti način kao i braća tj. na podjednake delove.⁴³ Međutim, neudatim ćerkama ostavioca, statut daje pravo, da posle smrti svojih roditelja (očigledno ako nemaju braće) podele međusobno nasleđenu imovinu na jednake delove — bez učešća njihovih udatih sestara, s tim da se miraz već udatih ćerki ne uzima u obzir prilikom pomenute deobe.⁴⁴

Ako se desi da posle smrti roditelja ostanu sinovi i neudate ćerke, ovo prvenstvo muških potomaka nije ugrožavalo materijalni položaj njihovih sestara, jer je postojala obaveza braće da se o njima staraju sve do njihove udaje, odnosno, doživotno ako uopšte ne dođe do sklapanja braka. U ovoj situaciji dolazilo bi do stvaranja specifične nasledničke zajednice kojom su se braća i sestre mogli zajednički koristiti sve do trenutka dok ne dođe do deobe ovih dobara na način kako je to predviđeno posebnom statutar-nom odredbom »De parzogna de fratelli«.⁴⁵ Prema njoj, braća su dužna da udaju sestre i da im obezbede miraz iz celokupne imovine oca i majke, a kada ih sve udaju, braća stiču pravo da ono što preostane međusobno podele na jednake delove.⁴⁶ Nejasno je šta će biti ukoliko se pokaže da imovina nasleđena od roditelja, nije dovoljna da bi se sestrama obezbedili odgovarajućim mirazi. Pri tom treba imati u vidu i obavezu potomaka, da iz očevog i majčinog imetka isplate sva dugovanja roditelja koja su nastala dok su ovi još bili živi.

Tu se ujedno postavlja i problem eventualnog odbijanja prijema nasleđa opterećenog dugovima. Zato se, u istoj odredbi, deca oslobađaju ovakve obaveze ukoliko nemaju dovoljno sredstava za život.⁴⁷ Za razliku od

⁴³ Statut; Cap 138 (... ma tutte le cose, che remanessero delle dote delle figliole, sia del figliolo, et de figlioli mascoli, o alli figlioli del figliolo o delli figlioli mascoli...). U srednjevekovnom italijanskom pravu, a također i mletačkom braća imaju prvenstvo u nasleđivanju roditelja samo ispred udatih sestara koje su mirazom iscrpile svoj zakonski deo, dok neudate sestre nasleđuju zajedno sa braćom; V. Čučković, nav. delo, str. 92.

⁴⁴ Statut; Cap 136 (Ordinemo, che tutte le figliuole, che restassero orfane di padre et di madre, tutti li loro beni paterni et maternali, che havessero, si debbino partire per cavo di homo ugalmente, salvo se alcuna figliola havesse il marito, il padre et la madre, la sua dote sia scapola et franca).

⁴⁵ Statut; Cap 136 (... Et se rimanesse un fratello con le sorelle, o sorella o fratelli con sorella o con sorelle, il fratello o fratelli debbano maritar la sorella o sorelle con li beni paterni et materni in tutto, che se può maritar; et essendo maritate le sorelle, tutto quello, che resta, sia del fratello o fratelli, et habbia ciaschedun la parte sua per cavo d'homo).

⁴⁶ Kao relikv ovog principa u regulisanju naslednopravnih odnosa srednjevekovne Budve, sve do nedavno se u ovim krajevima sadržalo običajno pravilo da se sestre odriču nasleđstva u korist svoje braće.

⁴⁷ Statut; Cap 162 (Ordinemo, che se alcun padre o madre facesse debito, et non lo pagasse in vita sua, li figlioli lo debbia pagar, se havesse alcuna cosa delli beni paterni o materni; et se non havesse niente, non sia tenuto a pagar il debito).

njih, svako drugo lice koje se pojavi kao nasljednik intestatski umrlog lica, ne može dobiti isplatu dugova umrlog o kojima postoje valjani dokazi.⁴⁸ Ovo također pokazuje, da je budvansko nasljedno pravo, kao i rimsko, predstavljalo univerzalnu sukcesiju u sva prava, ali i sve obaveze ostavioca.

2. Analizom prvog nasljednog reda, utvrđeno je da je on obuhvatio decu ostavioca. Tek ukoliko nema ni muških ni ženskih potomaka umrlog lica (»figlioli«), kao predstavnici sledećeg nasljednog reda mogu se pojaviti roditelji ostavioca (»padre et madre«).⁴⁹

Međutim, dalji tekst pomenute odredbe o intestatskom nasljeđivanju, naglašava da ako nema oca i majke zajedno, nego samo jednog od njih, imovina pripada braći ostavioca (»fratelli«).⁵⁰ Pošto propisima crkvenog prava raskid braka nije bio dozvoljen, muž i žena neće biti zajedno (»insieme«) samo ukoliko umre jedan od njih. Iz formulacije pomenute odredbe proizlazi da u ovoj situaciji roditelj ostavioca neće biti pozvan na nasleđe, nego samo njihovi preživeli muški potomci. Ovakvo rešenje se ne sreće u statutima drugih primorskih gradova, pa se nameće pitanje čime se rukovodio sastavljač budvanskog statuta donoseći ovu odredbu. Nesumnjivo da je i ovdje prisutna ideja o očuvanju porodične imovine. Verovatno da je budvanski zakonodavac imao pred očima situaciju u kojoj se majka-udovica može pojaviti kao zakonski nasljednik imovine svoje dece, pa se ovim putem želelo da spreči da ova dobra pređu u drugu porodicu posle sklapanja novog braka. Ovakvim rešenjem se postizalo i da imovina dođe u ruke mlađih ljudi, koji u principu mogu više da doprinesu njenom uvećanju nego njihov preživeli roditelj.

Međutim, ovim se nije diralo u autoritet roditeljske vlasti jer se na drugom mestu izričito naređivalo da otac koji ostane udovac, odn. majka koja ostane udovica, može od sina zahtevati da sa njima živi. U suprotnom roditelj ga može udaljiti iz kuće i time lišiti mogućnosti da nasledi očevu, odnosno majčinu imovinu.⁵¹ Isto tako, odredbom statuta »De posseder il letto vidual«, bilo je predviđeno da svako ko želi, posle smrti muža ili žene, može sve dok ne sklopi novi brak da obrađuje vinograd, popravlja kuću i čuva sve druge stvari kao da su njegove vlastite. Ukoliko godinu dana ovo lice ne vrši potrebne radove ili prodaje pokretne i nepokretne stvari, ono mora pomenuta dobra predati licima kojima pripadaju.⁵² Ovo nam pokazuje da je preživeli bračni drug, odn. roditelj ostavioca, i materijalno bio dovoljno obezbeđen tako da njegova egzistencija nije bila dovedena u pitanje ovakvim regulisanjem zakonskog reda nasljeđivanja.

3. Na postojanje principa prvenstva muških srodnika u odnosu na ženske, ukazano je već prilikom analize prvog nasljednog reda. On se primenjuje i kod nasljeđivanja pobočnih srodnika ostavioca, tj. njegove sestre ne

⁴⁸ Statut; Cap 176 (De cercar debiti sopra intestado).

⁴⁹ Statut; Cap 212 (... et se figlioli non havesse, vada al *padre et alla madre*...).

⁵⁰ Statut; Cap 212 (... et se padre o madre non havesse insieme, ma fosse uno di essi vada le cose alli *fratelli*...)

⁵¹ Statut; Cap 147, O ovoj odredbi već je bilo reči u poglavlju o porodičnim odnosima u budvanskoj komuni; vidi npr. 12.

⁵² Statut; Cap 145 (Ordinemo, che ciascun homo o femina, che volesse posseder il letto dopo la morte di sua moglie o de suo marito, lo possa posseder, et lavorar ben le vigne, et conciar le case, et custodir tutte le altre cose, come se fosse-ro sue proprie cose...).

mogu biti pozvane na nasleđe sve dok su im braća živa. Isto tako, deca braće ostavioca uvek će imati prednost u nasleđivanju u odnosu na potomke njegove sestre.⁵³

4. U sledeći nasledni red svrstani su najbliži srodnici do četvrtog stepena srodstva, i to tako što će očeva imovina pripasti očevim srodnicima, a majčina majčiniim.⁵⁴ Očigledno da se pod najbližim srodnicima (»è piu propinquo«) podrazumevaju preostali pobočni srodnici — collateralni, tj. oni koji nisu bili pozvani na nasleđe u predhodnom naslednom redu.⁵⁵

U ovoj odredbi također dolazi do izražaja još jedan veoma važan princip na kome je izgrađen zakonski nasledni red u budvanskom statutu. Da bi se očuvalo ranije pomenuto jedinstvo porodične imovine, predviđeno je vraćanje dobara u očevu ili majčinu porodicu, odn. poštovanje principa paterna paternis-materna maternis. Pravno posmatrano to je značilo, da se niko drugi osim lica koja potiču iz porodice koja je svojevremeno dala tu imovinu, ne može pojaviti kao zakonski naslednik. Ukoliko su se na nasleđe pozivali »najbliži srodnici« ostavioca celokupna imovina se delila na dva dela, tako da očeva imovina (»parte del padre«) pripadne njegovim srodnicima a imovina majke (»parte della madre«) se vraća njenoj porodici. Dakle, nužan preduslov za ostvarenje principa paterna paternis-materna maternis, je postojanje podeljenosti naslednih masa.⁵⁶ Da je ona postojala, utvrđeno je već prilikom analize porodično-pravnih odnosa u budvanskoj komuni.

5. U nastavku odredbe o intestatskom nasleđivanju, sastavljač budvansokog statuta uneo je tekst koji na prvi pogled sadrži dosta nejasnoće. Doslavo preveden on glasi: »Ako je umrli bez testamenta imao kakvu stvar koju je sam zaradio, ta stvar pripada ocu i majci.«⁵⁷ Ne vidi se odmah sasvim jasno smisao njegovog unošenja baš na ovom mestu, jer se o nasleđivanju oca i majke ostavioca govorilo već na početku ovog poglavlja.

Ukoliko bi se ovaj tekst povezo sa predhodnim, koji je govorio o primeni principa paterna paternis-materna maternis, on postaje nešto jasniji. Moglo bi se, u tom slučaju, predpostaviti da se u citiranom tekstu želelo istaći da se očevoj i majčinoj porodici (a ne »ocu i majci«!) biti vraćena, ne samo imovina koju je ostavilac ranije nasledio od svojih roditelja, nego da će njima pripasti i sve stvari kojima je ostavilac uvećao očeva i majčina

⁵³ Statut; Cap 212 (... et se fratelli non fosse, vada alli figlioli delli fratelli; et se figlioli delli fratelli non fossero vada alle sorelle; et se sorelle non fossero, vada alli figlioli delle sorelle).

⁵⁴ Statut; Cap 212 (... et se figlioli delle sorelle non fossero, vada a chi è più propinquo, le cose della parte del padre a quelli del padre et la parte della madre a quelli della madre fino in quarto grado).

⁵⁵ Justinijanovo pravo predviđa sličan redosled, s tim što su pored ascendenata u drugi nasledni red spadali takođe i braća i sestre ostavioca, kao i njihova deca po načelu reprezentacije. Međutim, ovi tzv. privilegovani kolateralni, delili su zaoštvinu u konkurenciji sa svojim precima (ascendentima), i to na jednake delove — per capita; Vidi: D. Stojčević, nav. delo, str. 168.

⁵⁶ Za područja koja su bila pod većim uticajem rimskog prava, karakteristično je prisustvo načela jedinstva naslednih masa a ne načelo pluraliteta. U mletačkom pravu, otuda, princip paterna paternis — materna maternis ne nalazi svoju primenu; Vidi: V. Čučković, nav. delo, str. 92.

⁵⁷ Statut; Cap 212 (... Et se l'abintistado avesse alcuna cosa del suo guadagno, vada al padre et alla madre...).

dobra (»beni paterni et materni«) tokom svoga života.⁵⁸ Ovako shvaćena, ova odredba logično bi se nadovezivala na predhodnu i skladno je dopunjavala.

Međutim, ovakvo objašnjenje trpi niz nedostataka. Kao prvo, nameće se odmah pitanje po kom principu bi se vršila ovakva podela? Kod stvari koje je ostavilac sam zaradio (»cosa del suo guadagno«), nema pomenute pode- ljenosti nasledne mase koja je, kao što je već istaknuto, nužan preduslov za primenu načela paterna paternis-materna maternis. Zatim, nejasno je zašto bi u budvanskom statutu bilo predviđeno da pomenute stvari pripadnu baš navedenoj kategoriji lica, a ne samim roditeljima ostavioca!

Zato je, čini se, bolje prihvatiti gramatičko tumačenje ove odredbe i držati se njenog doslovnog teksta i tako ga tumačiti. U tom slučaju ovde se radi o uvođenju novog režima nasljeđivanja za stvari koje ne spadaju u »bona paterna et materna«. Otuda, posle smrti ostavioca, stvari koje je on sam zaradio tokom života, pripadaju njegovim roditeljima. Deca se ovde ne spominju jer se, verovatno, predpostavlja da je sasvim logično da ukoliko ostavilac ima potomaka, pomenute stvari pripadnu prvo njima. To je toli- ko uobičajena pojava, da se i ne oseća potreba da se tako nešto posebno naglasi.⁵⁹

6. U daljem tekstu na nasleđe se poziva preživeli bračni drug (»marito o moglie«).⁶⁰

Mehaničkim upoređivanjem ove odredbe sa Justinijanovim naslednim redom, moglo bi se zaključiti da budvanski statut sledi principe rimskog naslednog prava kad je u pitanju uzajamno nasljeđivanje muža i žene (vir et uxor). Međutim, iza formalne sličnosti kriju se, ustvari, sasvim različiti društveni uslovi koji su diktirali ovakvo regulisanje imovinsko-pravnih od- nosa supružnika u slučaju smrti jednog od njih. Relativno ravnopravno tretiranje muškarca i žene, koje svoju potvrdu nalazi i u nekim ranije pome- nutim odredbama, pre je odraz niskog stupnja razvitka budvanske privre- de nego građansko-pravne, statusne emancipacije žene. Niski stupanj eko- nomskog razvitka uslovio je zadržavanje određenih elemenata ravnopravnosti polova iz rodovsko-plemenskog uređenja koji su se u drugim, razvije- nim primorskim komunama već izgubili. To potvrđuju i statuti ovih gradova (npr. Dubrovnika,⁶¹ Kotora,⁶² Splita,⁶³ i sl.) gde ove ravnopravnosti nema, pa ni mogućnosti da se bračni drug uvrsti u krug zakonskih naslednika. Na- suprot tome, u statutima ekonomski slabo razvijenih gradova (Hvara, Bra- ča⁶⁴), pored drugih odredbi kojima se jednako tretiraju muškarac i žena, sre- će se i odredba o intestatskom nasljeđivanju u kojoj se bračna veza priznaje kao osnov pozivanja na nasleđe.

⁵⁸ Znači, trebalo bi predpostaviti da se ovde radi o grešci prilikom prepisiva- nja odn. prevođenja, ili da je u pitanju neprecizno, metaforičko izražavanje sasta- vljača statuta.

⁵⁹ Otvoreno je pitanje da li se sledeći nasledni redovi, takođe odnose na ova dobra ili na bona paterna i bona materna.

⁶⁰ Statut; Cap 212 (... et se quelli non fossero, vada le cose della moglie *al marito* et quelle del marito *alla moglie*...).

⁶¹ V. Čučković, nav. delo, str. 266.

⁶² I. Sindik, nav. delo, str. 133.

⁶³ A. Cvitanić, nav. delo, str. 291.

⁶⁴ U statutu Brača predviđeno je da ukoliko nema potomaka ostavioca trećina njegove imovine pripada preživlom supružniku, a dve trećine odlaze porodici osta- vioca; Vidi: A. Cvitanić, Srednjovjekovni statut bračke komune, Supetar 1968, str. 108.

7. U poslednjoj alineji poglavlja o zakonskom nasleđivanju stoji, da tek ukoliko nema nijednog od pobrojanih srodnika, kao ni preživelog bračnog druga, imovina dekuiusa pripada budvanskoj opštini («commun»).⁶⁵ Kako je ona raspolagala sredstvima dobijenim na taj način, iz odredbi statuta se ne vidi. Sigurno da je to zavisilo i od vrste dobara koje je dobila na osnovu zakona.⁶⁶

Međutim, usled velikog značaja zemljišnih poseda za ovu sredinu, teško je pretpostaviti da je do ovakve situacije često dolazilo. Sigurno da su vlasnici dobara veće vrednosti, već za svoga života, odredili putem testamenta na koji način će se raspodeliti imovina u slučaju njihove smrti.

Testamentalno nasleđivanje

Prema odredbama budvanskog statuta, krug lica koja se mogu pojaviti kao naslednici može biti određen voljom testatora već za njegova života — putem testamenta. U statutu je izričito određeno da punovažni testament mogu sačiniti muškarci stariji od 14 godina, a žene sa napunjenih 12 godina.⁶⁷

O testamentalnom raspolaganju udatih žena govori nekoliko statutarnih odredbi. U njima je određeno, da žena koja ima potomke može raspolagati samo petinom svoga miraza, dok ostali deo pripada deci kao nužnim naslednicima.⁶⁸ Ako nije imala dece, mogla je putem testamenta raspolagati četvrtim delom svoga miraza, dok su se tri dela vraćala njenim roditeljima. Tek ukoliko ovih nema, kao ni braće i sestara i njihovih potomaka, žena može celokupnom svojom imovinom raspolagati kao i muškarac.⁶⁹

Ovde se odmah postavlja osnovni problem — šta se podrazumeva pod »come maschio«? U budvanskom statutu, naime, nema normi koje precizno određuju način testamentalnog raspolaganja muškarca. U statutima drugih dalmatinskih gradova tačno je određeno sa kolikim delom svoje imovine može da raspolaze putem testamenta otac koji ima potomke, a koliko njegovoj deci pripada po pravu nužnog nasleđivanja. Time se onemogućavalo da veliki deo dobara bude ostavljen crkvi, na štetu potomaka ostavioca.⁷⁰

Usled odsustva ovakvih normi u budvanskom statutu, moglo bi se pretpostaviti da su deca posle smrti njihovog oca, imala pravo na čitavu njegovu imovinu, dok su posle majčine smrti mogla dobiti 4/5 njenog imetka. Dakle, pored postojanja dva režima testamentalnog raspolaganja žene (je-

⁶⁵ Statut; Cap 212 (... et se questi non fossero, vada le cose dell'intestado in commun).

⁶⁶ U bračkoj komuni opština je trećinu vrednosti dobara koja je na ovaj način dobila, davala za popravak crkve »za dušu pokojnika«, dok bi ostatak zadržavala za svoje potrebe »onako kako se komuni bude činilo da je bolje« (lib I, gl. 27); Vidi: A. Cvitanić, nav. delo, str. 108.

⁶⁷ Statut; Cap 166, Isti uzrast se zahtevao i kod prodaje poseda (Cap 156) i prilikom svedočenja (Cap 113).

⁶⁸ Statut; Cap 173 Ordinem, che ciascheduna moglie, che avesse herede, possa far testamento della quinta parte della sua dote, se non l'avesse data in dote a figliola, o se non dona alcuna cosa alli suoi figlioli mascoli...).

⁶⁹ Statut; Cap 174 (... et se nissuno delli sopradetti non fosse, habbia potestà di far testamento de tutti li suoi beni come maschio).

⁷⁰ U Dubrovniku i Kotoru, ocu je dato pravo da raspolaze sa četvrtinom svoje imovine »pro anima sua«, a ostatak (3/4) je obavezno pripadao njegovoj deci; V. Čučković, nav. delo, str. 218.

dan kada ima decu, a drugi kada je bez potomaka), izgleda da je u Budvi bio predviđen i posebni režim za testamentalno raspolaganje muškarca.

Sužavanjem raspoloživog dela kod testamentalnog nasljeđivanja, pruža se garancija da će veći deo imovine ostati u porodici tj. da će ona obavezno pripasti najbližim srođnicima umrloga lica. Zato će pravo na nužni nasledni deo biti utoliko veće, ukoliko su društveno-ekonomski uslovi u kojima porodica egzistira nerazvijeniji.⁷¹

Nasledno pravo budvanske komune kao da potvrđuje ovu zakonitost. Sudeći po nekim odredbama statuta ovoga grada, smisao »testamentalnog« raspolaganja oca koji ima dece, je više u isticanju jednog od atributa njegove roditeljske vlasti, nego u nameri da se odredi univerzalan sukcesor imovine ovog lica. Statutom je već određeno ko će naslediti i koliki deo, a otac može samo da testamentom precizira, kojem od njegovih potomaka će pripasti pojedine stvari iz njegove imovine (»beni paterni«). Zato sinovi i nasleđuju sa podjednakim pravima, bez mogućnosti da se neko od njih stavi u privilegovaniji položaj. Dakle, ovo nam isto tako pokazuje, da imenovanje naslednika nije bitni elemenat testamentalnog raspolaganja i da je klasična rimska koncepcija o institucionalnom karakteru testamenta u budvanskom statutu napuštena.

To se vidi iz odredbe kojom se naređuje, da ako neko ima zakonite sinove i hoće da im podeli svoju pokretnu i nepokretnu imovinu, to može učiniti samo na jednake delove (»parte egualmente«). Drugačije se može raspodeliti samo ukoliko se braća sa tim slože. Za života otac (odn. majka), može zadržati tako podeljenu imovinu u svojoj vlasti, ali posle smrti roditelja, sinovi imaju pravo da podele o č e v a dobra (»beni paterni«) samo onako kako je to već voljom oca određeno još dok je bio živ. To znači, celokupna njegova imovina pripada sinovima na podjednake delove (»per cavo d' homo«).⁷²

Pošto se na ovaj način, još za života roditelja znalo koji će deo imovine pripasti sinovima, statutom je predviđena mogućnost da sinovi testamentalno raspolazu i tim dobrima. Međutim, takav testament moći će da se izvrši tek posle smrti roditelja. Isto tako, dok su živi otac i majka, sinovi nisu mogli testamentalno da raspolazu ni svojom imovinom (»li suoi beni«) bez saglasnosti (»concedesse«) njihovih roditelja.⁷³

Međutim, u navedenim odredbama nije moguće naći odgovor na pitanje, u kojoj meri će biti izražena sloboda testiranja oca koji nema potomke. Izgleda da je ukoliko otac nije imao sinove, mogao slobodno raspolagati celokupnom svojom imovinom, za razliku od žene, koja je u tom slu-

⁷¹ Zakonom iz 1349 god. (Lib. VIII, 94), u Dubrovniku je predviđeno da nužni nasledni deo zahvata samo 1/10 zakonskog dela, umesto 3/4, kako je ranije bilo predviđeno; V. Čučković, nav. delo, str. 226.

⁷² Statut; Cap 146 (Ordinemo, che se alcun huomo havesse figlioli legitimi, et volesse loro partir li suoi beni mobili o stabili, li possa partire; et se li figlioli non si contentassero, il padre lo possa far, et assegnar a ciaschedun la sua *parte egualmente*; et possa dar il padre più a un figliolo che all'altro una possession di valor di perperi 20, sia casa o casale. Et se il padre volesse tener la parte di tutti i figlioli in vita sua, ma non de partir, la possa tener; et la madre habbia questa potestà de tener li beni in vita sua, ma non de partir, et dopo la morte del padre et della madre li fratelli possono partir li beni paterni, et tutto quello, che s'attrova, si deve partire *per cavo d'houmo*).

⁷³ Statut; Cap 175.

čaju mogla da raspolaže samo sa četvrtinom miraza. Tek ukoliko žena nije imala ni roditelja, ni braće i sestara i njihovih potomaka, ona je mogla da raspolaže »come maschio« tj. potpuno slobodno, kao i muškarac koji nije imao potomke.

Međutim, zbog velike važnosti kontinuiteta porodične imovine, u Budvi je bilo predviđeno da roditelji već za svoga života mogu sebi obezbediti potomke putem testamentalne adopcije. Naime, prema budvanskom statutu, muž je uz pristanak žene mogao usvojiti decu svoga brata ili sestre, a ako ovih nema i samog brata odn. sestru ili nekog »ko mu je od roda najmiliji«. Ovako usvojena lica, uz odgovarajuće formalnosti stiču ista prava kao i zakonita deca. To je mogao učiniti i muž koji je bez žene, i žena bez muža.⁷⁴

S druge strane, ova tendencija da se spreči osipanje porodične imovine, nije smela da dovede u pitanje principe pravičnosti i poštenja, čije je poštovanje karakteristično upravo za ekonomski slabo razvijene sredine kakva je bila i budvanska u to doba. Otuda, u statutu se izričito predviđa da čovek koji nije isplatio svoje dugove ili je bespravno uzeo nešto od drugoga, može putem testamenta raspolagati celokupnom svojom imovinom u cilju ispunjenja tih obaveza. Pri tom se čak nije vodilo računa o tome da li ovo lice ima dece ili ne. Otuda, ni sinovi ni ćerke, ni bilo koja druga osoba, nisu mogli tražiti da se ovakav testament poništi.⁷⁵ Očigledno da se ova odredba odnosi samo na raspolaganja koja su bila nužna i opravdana, tj. koja nisu posledica nerazumnog trošenja i zaduživanja jer se licu koje se rasipnički ponaša, postavlja nekog od njegovih srodnika kao staratelja.

Jedina situacija u kojoj će otac moći sasvim slobodno da raspolaže svojom imovinom kada ima muške potomke, nastupit će ukoliko su sinovi predhodno razbaštinjeni i tako lišeni mogućnosti da se pojave kao naslednici njegove imovine.⁷⁶ U statutu je zato tačno predviđeno u kojim slučajevima može doći do isključenja dece iz nasleđa od strane njihovih roditelja.⁷⁷

Iz ostalih odredbi statuta vidi se da će do nemogućnosti da jedno lice bude naslednik, doći i u još nekim slučajevima. Tako na primer, protiv lica koje je primoralo testatora da sačini testament određene sadržine, može tužbu da podigne bilo ko. Ako se utvrdi da su njegovi navodi tačni, prekršilac gubi sve što mu je tim testamentom bilo ostavljeno. Sankcija u slučaju da tuženi nije bio predviđen za testamentalnog naslednika, biće novčana kazna koju dele po pola opština i lice koje je to prijavilo.⁷⁸ Isto tako, isključenje iz nasleđa je sankcija i za sinove koji, protivno volji roditelja, sklope brak pre nego što se sve njihove sestre udaju.⁷⁹

Svoju posljednju izjavu volje, testator može u principu uvek opozvati. Sastavljanjem novog testamenta u propisanoj formi, poništavaju se dejstva onih koji su ranije sastavljeni.⁸⁰ To se može učiniti bilo pismenom, bilo usmenom formom. Pošto je pismenost bila privilegija uglavnom imućnijih

⁷⁴ Statut; Cap 151.

⁷⁵ Statut; Cap 172.

⁷⁶ Statut; Cap 178.

⁷⁷ Statut; Cap 148 i 240.

⁷⁸ Statut; Cap 167; U ovoj odredbi očigledno se radi o primeni tzv. *actio popularis*.

⁷⁹ Statut; Cap 137.

⁸⁰ Statut; Cap 169.

slojeva, može se pretpostaviti da je izjava poslednje volje pred svedocima i nadležnim opštinskim organima (notarom, sudijom i auditorom), u praksi češće primenjena.⁸¹

Veoma bi bilo interesantno ispitati sociološku pozadinu odredbe budvanskog statuta, kojom se izričito zabranjivalo svako testiranje u korist rođaka-stranaca Slovena.⁸² Zanimljivo je da je ova odluka prvo bila izmenjena, da bi opet jednom odredbom iz mletačkog perioda — bila osnažena!⁸³ Ako se zna da je slovensko živje kroz dugi vremenski period, uglavnom predstavljalo seljaštvo nastanjeno u budvanskom distriktu i da je njihova težnja bila da se uključe u gradsko stanovništvo onda su ove nasledno-pravne odredbe najverovatnije izraz težnje da se na ove društvene procese utiče, bilo da se oni onemogućavaju ili potstiču.

Crkva je još jedan faktor koji je neosporno uticao na karakteristike testamentalnog nasleđivanja u Budvi kao uostalom i u drugim našim primorskim gradovima.⁸⁴ U srednjem veku klasični oblik testamenta skoro da je potpuno napušten, tako da on postaje samo sredstvo kojim će imovina jednog lica preći u ruke crkve. Međutim, time se narušavaju interesi drugih nosilaca feudalne vlasti — plemstva odn. njihovih porodica. Oni teže da sačuvaju svoje ekonomske pozicije, sprečavajući normativnim putem raspolaganja kojima se osnova njihove moći ugrožavala. Negde se to postizalo direktnom zabranom testiranja u korist crkve,⁸⁵ a negde sužavanjem dela imovine kojim se može raspolagati »pro anima sua«.⁸⁶ U Budvi je prelazak materijalnih dobara u vlasništvo crkve onemogućeno statutarnim odredbama koje se odnose na testamentalno raspolaganje crkvenih lica. Njima je određeno da posle godinu dana od stupanja u redovnike, to lice više nema pravo da putem testamenta raspolaze ni jednom svojom nepokretnošću. Njegova imovina će u takvoj situaciji pripasti onome koji bi je dobio i da se kao ostavilac pojavilo svetovno lice, tj. stupa na snagu zakonski red nasleđivanja. Crkvi se mora vratiti samo ono što je sveštenik (»chierico«) kupio ili dobio iz crkvene imovine.⁸⁷

Ove norme ujedno pokazuju koliki značaj su imale nepokretnosti u budvanskoj komuni, kao i da je smisao donošenja ovakvih propisa, prvenstveno u potrebi da se ona zaštite. Možda je to i razlog za nepostojanje ustanove legata u budvanskom statutu, jer je poznato da je ovaj pravni institut najčešće sadržavao raspolaganja u korist crkve.

⁸¹ Statut; Cap 179; Iz odredbe »Di non poter homo scriver in stranio testamento, ne apropiar se salvo grossi 12 in giu« (Cap 181), vidi se da je sastavljanje pismenog testamenta licima koja to nisu u stanju da učine, bila ponekad prilika pojedincima da ostvare i neopravdano veliku dobit.

⁸² Statut; Cap 252 (Che nissun nostro cittadino nativo possa lassar a parenti Schiavi).

⁸³ Uporedi: Cap 276 (Di poter testar alli forestieri propinqui) i Cap 291.

⁸⁴ O tome: I. Strohal, Pravna povjest dalmatinskih gradova, I dio, Zagreb 1913 poglavlje Uticaj crkve na dalmatinske gradove, str. 280—323.

⁸⁵ Statut Braća, Lib. I, Cap 75; Vidi: A. Cvitanić, nav. delo, str. 72.

⁸⁶ Vidi nap. 70 ovog rada.

⁸⁷ Statut; Cap 171 i Cap 177.

SUMMARY

Provisions of the medieval statute of Budva on the Family and inheritance

The statute of Budva originated around the middle of the fourteenth century at a time when the town was a part of the medieval Serbian state. An analysis of the dates of enactment, the contents, language and legal terminology reveals that additional chapters were added at the time of the Venetian rule and Despotovina. The original Latin text has not been preserved, only a later translation in Italian from the seventeenth century. The contents of the statutory provisions of the statute of Budva were dictated mainly by the low level of the socio-economic development of the town commune at the time statute originated, i. e. was validated.

It is very difficult to give a complete picture of the prevailing form of the family in Budva based on those provisions regulating family relations as they were enacted at various intervals over a long period of time. As a result, the solutions offered therein are often contradictory. Nevertheless, one can conclude that the family consisted mainly of the husband and wife and their descendants. Not only were the wife and children subject to the father's authority but also any persons living with them as servants. An unusually large number of provisions were devoted to the dowry which, as under Justinian law, was basically considered to be the property of the wife and could be used by the husband only to make it easier for him to cover the costs of the joint household. However, due to the limited legal capacity of married women, in principle, the wife was not able to enter into any legal acts which would enable her to increase or decrease her estate.

Compared to the statutes of other coastal towns, the statute of Budva gives by far a more complete picture of intestate succession. The special chapter on inheritance (Chapter 212), as well as other provisions regulating these relations show that the similarities to Roman law are illusionary and that the principles and institutions therein are in fact completely foreign to the law of inheritance during the Justinian era. They have been incorporated in a legal succession adjusted to meet the demands of the specific development of the commune of Budva. For example, in order to keep the property in the hands of those persons remaining the longest in the parental household and thus increase the family estate, the principle of male priority over the female was applied in the law of inheritance in Budva. In the same token, the principle *paterna paternis* — *materna maternis* was completely contrary to the principles of Roman law according to which inheritance was regarded as a uniform totality. On the contrary, according to the statute of Budva, the total estate was divided in order to the inheritance returned to the side of the family from which it came. Thus the relatives on the father's side inherited his property, those on the mother's side hers. According to the provision mentioned above on intestate succession, the children of the deceased were the first in succession, followed by the parents of the deceased or his brothers and sisters with their descendants, and if none of them took possession of the inheritance, then the closest relatives till the fourth order of succession, thereafter the surviving spouse and finally the community of Budva.

The provisions of the statute of Budva permitted adults to dispose of their property by testament. The amount to be disposed of by testament depended whether or not the person had descendants. Analyzing several provisions of the statute, one can conclude that the »testamentary« disposition of a father who had children was regarded merely as one of the attributes of his parental authority rather than his intention to name a universal successor. Namely, the heirs and their shares of inheritance were already determined by statute. Thus, in his testament, the father could only specify which descendants were to inherit certain items belonging to his estate. Consequently, it is evident that the classical conception of the institutional character of the testament was abandoned in the statute of Budva.

Prevela: doc. dr Susan Šarčević

SOMMARIO

Norme sulla famiglia e sull'eredità nello Statuto medievale di Budva

Lo Statuto di Budva venne emanato verso la metà del XIV sec. nel periodo in cui la città apparteneva allo Stato medievale serbo. Dalle date di promulgazione, dal contenuto, dalla lingua e dalla terminologia giuridica si possono riconoscere facilmente le parti aggiunte durante il dominio veneziano e quello del Despotato di Serbia. Il testo originale latino è andato smarrito, è stata conservata solo la traduzione italiana del XVII sec. Il contenuto delle norme dello Statuto di Budva rispecchia chiaramente lo scarso livello di sviluppo economico e sociale raggiunto in questa città comunale durante la promulgazione e la validità dello Statuto.

Secondo le norme giuridiche che regolavano i rapporti familiari, difficilmente ci si può formare un quadro completo della forma di autorità nella famiglia di Budva, perché nello Statuto esistono contemporaneamente norme emanate in periodi molto diversi e di conseguenza anche le decisioni sono spesso contrastanti fra di loro. Si può ugualmente affermare che quasi sempre la famiglia era costituita dai coniugi e dai loro discendenti, che in essa dominava l'autorità del padre e che tale autorità si rifletteva non solo sulla moglie e sui figli, ma anche sulle persone che lavoravano e vivevano con loro. Molte norme si riferiscono alla dote che, come nel diritto di Giustiniano, in linea di principio era ritenuta proprietà della moglie e di cui il marito poteva usufruirne solo per meglio affrontare le spese della vita familiare in comune. Però, con il diminuire delle capacità lavorative della donna sposata, essa praticamente non poteva stipulare alcun affare giuridico che le potesse aumentare o diminuire i propri beni.

In rapporto alle norme vigenti nelle altre città del litorale, si può constatare che lo Statuto di Budva dà un quadro di gran lunga più completo sugli ordini di eredità intestata. Dall'analisi del capitolo dedicato alla legge sull'eredità (Cap. 212), come pure alle norme che a questo si riferiscono, si può constatare che dietro alle somiglianze apparenti con il diritto romano, in realtà si nascondono principi ed istituzioni completamente estranee al diritto sull'eredità del periodo di Giustiniano. Questi sono contenuti nella legge sull'eredità e sono in armonia con le esigenze specifiche dello sviluppo del comune di Budva. Così, per esempio, in seguito alla necessità che i beni materiali restino nelle mani di quelle persone che rimarranno più a lungo nella casa dei genitori, contribuendo così ad aumentare il patrimonio familiare, nel diritto sull'eredità di Budva viene coerentemente applicato il principio di prevalenza dei parenti di sesso maschile nei confronti di quello femminile. Nello stesso modo, il principio »paterna paternis — materna maternis« è completamente in contrasto con i principi del diritto romano secondo il quale l'eredità rappresenta una sola unità. Nello Statuto di Budva, al contrario, esiste la divisione della massa ereditaria che costituisce il presupposto, affinché i beni facenti parte dell'eredità siano restituiti al luogo di provenienza: i beni del padre ai suoi parenti, quelli della madre ai parenti della madre. Con questa norma sull'eredità intestata si prevede che prima vengano chiamati i figli di colui che lascia l'eredità, poi i suoi genitori, rispettivamente i suoi fratelli e le sue sorelle con i relativi discendenti e, qualora questi non esistano, vengono chiamati ad ereditare i parenti più stretti fino al quarto grado, quindi i consorti viventi ed infine il comune di Budva.

Le norme dello Statuto di Budva prevedono che le persone maggiorenni possano disporre dei loro beni patrimoniali con testamento. L'entità della parte patrimoniale dipende in primo luogo se queste persone abbiano discendenti o no. Giudicando da certe norme statutarie il concetto »testamentario« di disponibilità patrimoniale del padre con prole è maggiore nel conseguimento del suo potere sulla famiglia che quello di fissare un successore dei beni di questa persona. Infatti lo Statuto ha già stabilito chi sarà l'erede e quale l'entità dell'eredità, mentre il padre con il testamento potrà soltanto precisare a quale dei suoi discendenti andranno singole parti dei suoi beni. È evidente che nello Statuto di Budva viene trascurata la concezione classica del carattere istituzionale del testamento.

ELEMENTI NAŠEG SREDNJEVJEKOVNOG PRAVA U TURSKIM ZAKONSKIM SPOMENICIMA

dr AVDO SUĆESKA
redovni profesor Pravnog fakulteta u Sarajevu

UDK 340.5 (949.715)
Izvorni znanstveni članak
Ur. 2. 10. 1982

U jugoslavenskim zemljama pod vlašću Turaka—Osmanlija bila su u primjeni tri oblika prava: šerijatsko, državno i tzv. miletsko pravo (kanonsko pravo pojedinih nemuslimanskih vjerskih zajednica).

Šerijatsko pravo je bilo strogo konfesionalno i važno je samo za muslimane. Državno pravo se u principu oslanjalo na šerijatsko, iako se u nekim pitanjima od njega znatno udaljavalo. Tim pravom su osmansko-turski sultani (vladari) u vidu svojih posebnih akata (Kanun, Kanunnama, Ferman, Hati šerif, Hati humajun i dr.) u svojoj prostranoj državi regulisali agrarne odnose, državno, financijsko, rudarsko i djelimično krivično pravo. U svim tim granama prava, a naročito u agrarnom, krivičnom i rudarskom pravu, primjetni su izvjesni elementi našeg srednjevjekovnog prava, koji su se održali gotovo do kraja turske vlasti. To se u agrarnom pravu najvidnije manifestovalo u ozakonjenju oblika seljačke svojine na zemlju-*baština*, u državnom pravu u postojanju institucija *vlah*, *vojnuk*, *katun*, *knez*, *primičur*, *teklić*, *vojvoda* i dr., u krivičnom pravu u ozakonjenju nekih krivičnih djela sličnih djelima našeg srednjovjekovnog krivičnog prava i postupka, kao što su: *popaša*, *mehoskubina*, *svod* i dr., a u rudarskom pravu u preuzimanju gotovo svih odredaba iz srednjevjekovnih srpskih i bosanskih rudarskih zakona koje se odnose na organizaciju rudarske proizvodnje i na rudarsku terminologiju (npr. *baština*, *gvark*, *žamkost*, *lemšat*, *štonart*, *šafar*, *težak*, *cjepar*, *vodar*, *vučilac*, *duhar*, *izbiralac*, *mješajac*, *nabijac*, *tarač*, *čistilac*, *sabor*, *knez*, *hutman*, *udava* i dr.).

Osvajajući veći broj južnoslovenskih zemalja u periodu od 1371. godine do kraja XVI stoljeća, Turci Osmanlije su postepeno u njima uspostavljali svoj društveno-politički i pravni sistem. Konkretno, Osmanlije su u osvojenim zemljama uspostavili svoj feudalni sistem (timarski sistem), svoju vojnu organizaciju, svoj sistem vlasti i svoje pravo.¹ Osmanski poredak bio je pretežno regulisan pisanim pravom u koje su spadali šerijatsko pravo i državno pravo.

Šerijatsko pravo su Osmanlije naslijedili od Arapskog halifata. Kao čisto vjersko pravo, ono je bilo u načelu u primjeni samo za muslimane. U

¹ Opširnije o tome vid. *Istorija naroda Jugoslavije*, knjiga druga, Prosveta Beograd, 1960, 9—204; *Sućeska Avdo*, *Istorija države i prava naroda SFRJ*, Svjetlost Sarajevo 1979, 99—126.

vrijeme kada su Turci došli u dodir s ovim pravom, ono je već bilo zatvoreno u jedan cjelovit sistem i nije trpjelo nikakve promjene niti strane uticaje. Kao takvo, počivajući na osnovnim izvorima šerijata — Kur'anu i Hadisu, šerijatsko pravo je za muslimane bilo sveto i neprikosnoveno.²

Stvarajući svoju državu na ruševinama stare seldžučke države, vizantijskih pokrajina i južnoslovenskih država,³ Osmanlije su izgradili svoj originalni feudalni sistem kao i svoju specifičnu vojnu i državnu organizaciju, što je moralo da se izrazi i u posebnom pravu. To je bilo tzv. osmansko-tursko državno pravo. To pravo su stvarali osmanski sultani uz saradnju sa najvišim funkcionerima duhovne i svjetovne vlasti u Carigradu koji su sačinjavali sultanov savjet (Divan). Instrumenti toga prava bili su: zakoni (kanun, kanunname), odnosno uredbe sa zakonskom snagom i pojedinačne sultanove naredbe, koje su prema sadržaju i značaju pitanja koja su njima bila regulisana imale različite nazive, kao npr. Hatti Hümayun, Hatti šerif, Ahidname, Hududname, Ferman, Berat itd. itd.⁴

Najvažniji instrument pravnog regulisanja bili su osmanski zakoni (kanun, kanunname). Njih su izdavali sultani tokom XV i XVI stoljeća, a najpoznatiji zakonodavci bili su Mehmed II (1451—1481) u XV stoljeću⁵ i Sulejman II (1520—1566) Elkanuni (Zakonodavac) u XVI stoljeću.⁶ Mehmed II je svojim opštim zakonima postavio temelje zakonodavnog rada osmanskih sultana, što je daleko šire i obimnije kasnije uradio Sulejman II svojim opštim zakonicima (kanunname) i većim brojem posebnih zakona izdatih za pojedine zemlje.⁷

Za razliku od šerijatskog prava, osmansko državno pravo, iako originalno, bilo je izloženo snažnom uticaju prava i pravnih shvatanja koja su Turci zatekli u ovojnim zemljama. Prilagođavajući ih svojim potrebama, Osmanlije su u svoje državno pravo preuzimali u cjelini ili djelimično, sa domaćim ili izmijenjenim nazivima, izvjestan broj pravnih ustanova pokorenih naroda. To je došlo do izražaja u obje vrste zakona, u opštim zakonima (kanunname) i još više u zakonima (kanun) koji su važili za pojedine sandžake (oblasti) kao što su npr. zakoni za bosanski, hercegovački, zvornički, smederevski, požeški, srijemski, skadarski, kliški, za Crnu Goru itd.

² Upor. *Begović Mehmed*, O izvorima šerijatskog prava, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd (januar 1933).

³ Upor. *Köprülü M. Fuad*, Le origines de l'Empire Ottoman, Paris 1935 (preveo na srpskohrvatski jezik *Filipović Nedim*, Porijeklo osmanske carevine, Sarajevo 1955.).

⁴ O diplomatskim karakteristikama ovih isprava vid. *Fekete Ludvig*, Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmassigkeit in Ungarn, Budapest 1926.

⁵ Upor. *Kraelitz Fridrich*, Kanun-name sultan Mehmeds der Eroberers, MOG, I, Wien 1921; *Babinger Franz*, Sultanische Urkunden zur Geschichte der Osmanischen Wirtschaf und Staatsverwaltung am Ausgang der Herrschaft Mehmeds II, des Eroberers, München 1956.

⁶ *Hadžibegić Hamid*, Kanunname sultana Sulejmana Zakonodavca iz prvih godina njegove vladavine, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu (= GZM), IV—V, Sarajevo 1950, 295—381.

⁷ *Barkan Ö. Lutfi*, XV ve XVI inci asirlard Osmanli imparatorlugunda zirai ekonominin hukuku ve mali esaslari. Birinci cilt, KANUNLAR, Istanbul 1935; *KANUNI I KANUNNAME*, za bosanski hercegovački, zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak. Izdanje Orijentalnog instituta u Sarajevu, Sarajevo 1957.

itd., kao i u zakonima koji su sadržavali propise samo za neke vojne formacije (kao npr. kanun o vojnicima) ili za samo neke privredne oblasti (npr. kanuni za pojedine rudnike).

Ostaci domaćeg prava¹ u osmanskim zakonima primjetni su u gotovo svim granama prava, i to u imovinskom, statusnom, upravnom, krivičnom, rudarskom pravu i dr.

U imovinskom pravu ostaci domaćeg prava najjače su bili izraženi u onom obliku zemljišne svojine koja se nalazila u posjedu zavisnih seljaka-*raje*. U srednjovjekovnim južnoslovenskim državama (Srbiji, Bosni, Hrvatskoj i dr.) zavisni zemljoradnici (*meropsi*, *kmetovi*), u okviru sistema tzv. podijeljene feudalne svojine, imali su ograničeno pravo svojine na svojim dijelovima zemlje, koja se zvala *baština*. Termin *baština* izveden je od bugarske riječi *bašta* (=otac). U srpskom, bosanskom i hrvatskom srednjovjekovnom pravu ima značenje »naslijeđena imovina«, to jest zemlja čiji je posjednik imao pravo svojine. Takve posjede imali su i feudalci i seljaci, s tim što je uživatelj feudalne baštine imao potpunije pravo svojine, dok je *baština* u posjedu *kmetova* bila ograničena obavezom *kmetova* da daju feudalcima rentu i da plaćaju porez državi (vladaru). Bez obzira na to, *kmet* je imao pravo da svoju baštinu drži, uživa i da njome raspoláže. Istina, to raspolaganje je bilo ograničeno, jer je *kmetovu* baštinu u slučaju prodaje pratila obaveza davanja rente u korist feudalca bez obzira u čijem bi se posjedu ona nalazila. Osim toga, ovu baštinu su mogli naslijediti u principu samo muški potomci.

Takvu baštinu su preuzeli Turci u svoj timarski sistem, koji se po ostalim oblicima svojine (*dominium eminens* i *dominium directum*) bitno razlikovao od feudalne svojine osvojenih zemalja. Termin *baština* u značenju ograničene svojine seljaka (*raje*) na zemlju sreće se u svim zakonskim propisima osmanskih sultana koji se odnose na timarski sistem na osvojenim područjima Balkana. Taj termin je upotrebljavan za oznaku zemljišnih posjeda hrišćanske *raje* koja je imala gotovo ista prava na baštini kao srednjovjekovni *kmetovi* u Bosni i Hrvatskoj, odnosno *meropsi* u Srbiji. Sličan posjed muslimanske *raje* zvao se *čiftlik*. Pravna priroda baštine i *čiftlik-a* bila je ista, jer je njihovim posjednicima bilo priznato ograničeno pravo svojine, na sličan način na koji je to pravo bilo praktikovano u predosmansko vrijeme. Razlika je bila jedino u tome što su hrišćani morali davati nešto veći iznos novčane rente svome *spahiji*.⁸

Institucija baštine imala je u osmanskom sistemu i širu primjenu. Ovaj termin upotrebljavan je kao naziv za slobodne zemljišne posjede pripadnika nekih pomoćnih vojnih redova i njihovih starješina regrutovanih od hrišćanskog stanovništva iz društvenog sloja *stočara-vlaha*. Iz tog dijela hrišćanskog stanovništva regrutovani su vojnici pod raznim nazivima, a najčešće pod nazivom *vojnik-vojnuci* (od slovenskog termina *vojniki*)⁹ i *martolos-martolosi*¹⁰ (riječ grčkog porijekla). Mnogim od tih vojnika kao nagrada za vr-

⁸ Upor. Sućeska A.: n. d. 99-126.

⁹ Opširnije o tome vid. *Đurđev Branislav*, O vojnicima, GZM, nova serija II, Sarajevo 1947, 75—137.

¹⁰ Opširnije o *martolosima* vid. *Vasić Milan*, *Martolosi* u jugoslovenskim zemljama pod turskom vlašću, Sarajevo 1967.

šenje vojne i policijske službe u korist Osmanlija bilo je priznato pravo svojine na njihovoj zemlji koja se zvala baština. Za razliku od baštine u posjedu ostale raje, ova baština u principu nije bila opterećena nikakvim materijalnim davanjima u korist spahije niti sultana.

Najzad, izraz baština upotrebljavan je u osmanskim zakonima za oznaku koncesije na određenom rudarskom oknu (rupi).¹¹

Osmanski zakoni su, dalje, sadržavali znatan broj odredaba zatečenog prava kojim je bio regulisan opšti položaj stočara (vlaha). I vlasi su posjedovali baštine, ali su imali manje obaveza prema svojim gospodarima od raje zemljoradnika. Osim toga oni su svojim gospodarima davali obično rentu u paušalnom vidu, najčešće jedan zlatnik na kuću, koji se zvao filuri (filurija). U odredbama turskih zakona o vlasima ovoj skupini domaćeg stanovništva bila je priznata njihova zatečena autonomija kakvu su ranije imali u južnoslovenskim državama. Vlasi su živjeli u polurodovskim organizacijama koje su se zvale *katuni* (*katun*). Funkciju inokosnih upravnih organa u toj organizaciji vršili su *knezovi* (*knez*), *primićuri* (*primićur*) i *teklići* (*teklíč*).¹² Ponegdje, kao u staroj hrvatskoj Župi Poljica, u toj organizaciji postojao je poseban organ pod starim slovenskim nazivom *vojvoda*.¹³ Domaći termin vojvoda sreće se u turskim zakonima vrlo često kao naziv za posebnog funkcionera koji je upravljao sultanovim domenima (*has*). Pod istim nazivom ponegdje je postojao funkcioner zadužen za upravno-policijsku vlast u sudskim okruzima (*kadiluk*). Turski sinonim za izraz vojvoda je *subaša*.¹⁴

Knezovi, primićuri i teklići su bili domaći samoupravni organi u službi turskih vlasti. Oni su za potrebe osmansko-turske države ubirali od vlaha dažbine, vršili upravo-policijsku vlast i ponegdje sudili u sitnim stvarima. Katkada su oni bili dužni da na poziv sultana mobiliju određeni broj vlaha u vojsku. Za svoju službu dobivali su manje feudalne posjede (*timar*), ili su najčešće uživali slobodne baštine.

Ranije je rečeno da se tragovi domaćeg slovenskog prava sreću i u krivičnom pravu. U principu, u Osmanskom Carstvu, kao islamskoj državi prožetoj elementima teokratije, važno je na prvom mjestu šerijatsko krivično pravo. Ali kako je u toj državi postojao veliki broj nemuslimana, a s obzirom na činjenicu da je sultanima kao šefovima islamske države šerijat bilo priznato pravo da sami regulišu neke dijelove krivičnog prava, to se u osmanskim zakonima nalazi znatan broj odredaba krivičnog prava. Opšta karakteristika tih odredaba sastoji se u tome što se one znatno razlikuju od odredaba klasičnog šerijatskog prava, a manifestuje se u preovlađivanju imovinske kazne za djela za koja su u šerijatskom pravu bile predviđene smrtna ili teške tjelesne kazne, zatim u ozakonjenju krivičnih djela koja su bila slična nekim krivičnim djelima kod Južnih Slovena u predosmansko

¹¹ Vid. *Begović M.*: Rudarska baština u Srbiji u XV i XVI veku, Glas Srpske akademije nauka i umetnosti (= SANU), knjiga 15, CCLXXX, Beograd 1971, 1—66.

¹² Upor. *Đurđev Br.*: O knezovima pod turskom upravom, Istorijski časopis SANU, I, Beograd 1949, 132—166.

¹³ Vid. *Sućeska A.*: O položaju Poljica u osmanskoj državi, Prilozi za orijentalnu filologiju Orijentalnog instituta u Sarajevu (= POF), XVI—XVII, Sarajevo 1970, 77—91.

¹⁴ *Barkan Ö. L.*: KANUNLAR, s. v. »subaşi«.

doba, kao i u davanju autonomije u krivičnom pravu pojedinim južnoslovenskim oblastima.¹⁵

Najviše krivično-pravnih odredaba sadrže opšte kanunname Mehmeda II i Sulejmana II. U tim kanunnamama čak i za najteža krivična djela bila je propisana imovinska kazna, kao što je npr. za blud. Pri tome je kazna stepenovana zavisno od imovinskog stanja učinioca djela. Za bogatije je bio predviđen veći iznos novčane kazne. Isto tako su po pravilu bile predviđene veće kazne za muslimane u odnosu na nemuslimane. Čak je bila predviđena imovinska kazna za ubistvo ili tjelesne povrede, ukoliko stranke ne bi, u smislu šerijatskog prava, tražile primjenu odmazde (kisas).¹⁶ Često praktikovanje imovinske kazne može se objasniti fikslnim potrebama države, a i uticajem domaćeg prava u kome je u predosmansko doba preovladivala novčana kazna (globa) čak i za ubistvo.

Među krivičnim djelima koja su bila slična djelima u predosmansko doba kanunnama sultana Sulejmana pominje na prvom mjestu djelo koje se zvalo *popaša*. To je protivpravno napasanje stoke na tuđoj zemlji. Za namjerno napasanje stoke na tuđoj zemlji propisana je bila imovinsko-pravna i krivično-pravna odgovornost kao i u slovenskom pravu, to jest naknada štete i kazna batinjanja, kombinovana sa imovinskom kaznom (globa).¹⁷

U kanun-nami za Crnu Goru iz 1523. godine nalaze se doslovno iste odredbe Sulejmanove kanun-name o popaši.¹⁸ U bosanskoj kanunnami iz 1637. godine nalaze se iste odredbe, s tim što su ispuštene odredbe o šteti koju bi pričinile svinje.¹⁹ To je učinjeno vjerovatno stoga što je tada zbog veće muslimanske stanovništva u Bosni bilo manje svinja.

U Sulejmanovoj kanun-nami nalaze se stroge odredbe za paljevinu kuće, za nestanak stvari iz karavan saraja, za otmicu djevojke ili tuđe žene, kao i za prostituciju (blud), zatim odredbe o kolektivnoj odgovornosti sela i mahale za teška krivična djela. Svi ti propisi su vrlo slični propisima koji se nalaze u zakonu srpskog cara Dušana iz 1349—1354.²⁰

Kada je riječ o izvjesnim sličnostima osmanskog i zatečenog krivičnog prava, treba pomenuti krivično djelo čupanje brade ili kose, koje se u zakonu cara Dušana zvalo *mehoskubina*. U Sulejmanovoj kanunnami i u kanunnami za Crnu Goru za ovo djelo je predviđena smo imovinska kazna, i to dvadeset, petnaest, odnosno deset aspri zavisno od imovinskog stanja učinioca djela.²¹

U postupku dokazivanja krađe stoke u Sulejmanovoj kanunnami je propisana upotreba dokazanog sredstva koje se u starom srpskom pravu zvalo

¹⁵ Upor. *Begović M.*: Tragovi našeg srednjovjekovnog krivičnog prava u turskim zakonskim spomenicima, *Istorijski časopis SANU*, VI, Beograd 1956, 1—11; *Sućeska A.*: Neke osobnosti krivičnog prava u jugoslavenskim zemljama za vrijeme Turaka, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XIX, Sarajevo 1971, 243—253.

¹⁶ Upor. *Hadžibegić H.*: Kanunnama sultana Sulejmana Zakonodavca, 308.

¹⁷ *Hadžibegić H.*: n. d. 310, 10.

¹⁸ *Kanuni i kanunname*, 168.

¹⁹ *GZM*, XXVIII, 470.

²⁰ *Hadžibegić.*: n. d. 10; *Novaković Stojan*, *Zakonik Stefana Dušana*, Beograd 1898, 204; *Taranovski Teodor*, *Istorija srpskog prava u Njemačkoj državi*, Beograd 1931, II, 100—101.

²¹ *Hadžić H.*: n. d. 203.

svod.²³ Takvu odredbu sadrži i bosanska kanun-nama iz 1637. godine.²³ Suština ovog dokaznog sredstva sastojala se u tome što je okrivljeni morao dokazati od koga je lica kupljena stoka itd. sve dok se ne nađe prvobitni vlasnik, odnosno kradljivac.

Neke južnoslavenske oblasti uživale su široku autonomiju u osmanskoj državi u mnogim pitanjima, pa i u pitanju rješavanja krivično-pravnih sporova. To naročito važi za Crnu Goru i staru hrvatsku župu Poljica.

Crna Gora imala je poseban državno-pravni status u osmanskoj državi,²⁴ pa su Osmanlije u toku XVI stoljeća izdavali za nju i posebne zakone (kanunname). U tim zakonima se na početku, pored ostalog, nalazio i izvjestan broj odredaba krivičnog prava. Međutim, kako Turci nisu imali posebnog interesa da zalaze u krševite i nepristupačne predjele Crne Gore niti među Crnogorce koji su se često bunili, oni su Crnogorcima morali stalno da daju povlastice. Te povlastice sastojale su se u tome što su Crnogorci uživali status stočara (vlaha), pa su sultanu na ime svih dažbina davali godišnje određeni iznos u novcu, koji su ubirali njihovi knezovi i predavali sultanu. To se desilo i sa pitanjem globa za krivična djela koja bi eventualno bila učinjena u Crnoj Gori. Tako je kanunnamom za Crnu Goru iz 1570. godine određeno da cijela Crna Gora plaća godišnji iznos na ime globa za eventualna krivična djela od 130.000 aspri,²⁵ što znači da je sultan ostavio pravo Crnogorcima, odnosno njihovim samoupravnim organima, da sami ocjenjuju koje nedopuštene radnje njihovih sugrađana predstavljaju krivična djela i kakve će biti izricane kazne za ta djela. U toj odredbi leži najveći domet autonomnog položaja Crne Gore, jer je time dato pravo njenim stanovnicima da sami sebi sude.

I stanovnici župe (nahiye) Poljica imali su status vlaha i slična davanja organima osmanske vlasti kao i Crnogorci, pa je i pravo krivičnog gonjenja i kažnjavanja pripadalo njihovim knezovima. Organi osmanske vlasti zadržali su za sebe samo pravo da ubiru globe za nekoliko najtežih krivičnih djela — za ubistvo, krađu konja, paljevinu kuće, i za preljubu.²⁶

Najobimnija recepcija domaćeg prava u osmansko-turskom pravu odnosi se na rudarsko pravo. Osmanlije su u osvojenim južnoslovenskim zemljama, na prvom mjestu u Srbiji i Bosni, zatekli veći broj rudnika (Kreševo, Fojnica, Novo Brdo, Janjevo, Kratovo, Trepča, Rudnik, Brvenik, Srebrenica), koji su do tada bili dostigli visoki stepen proizvodnosti. Rudarstvo se u sred-njevjekovnoj Srbiji počelo da intenzivnije razvija tek od polovine XIII vijeka, a u Bosni u XIV vijeku. Na mjestu zapuštenih rimskih rudnika taj posao su u početku obavljali rudari njemačkog porijekla koji su se tada u ove zemlje doselili iz Ugarske i Saksonije. Njima se kasnije pridružuju i ljudi domaćeg porijekla, pa se Sasi postepeno slaviziraju, pri čemu izraz Sas opstaje i dalje u upotrebi, ali ne kao etnički pojam već kao pojam koji znači »rudar«.²⁷

²² Novaković St.: n. d. 203.

²³ Hadžibegović H.: n. d. 301; GZM, XXVIII, 471.

²⁴ Upor. Đurđev Br.: Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku, Sarajevo 1953.

²⁵ Kanuni i kanunname, 175—177.

²⁶ Kaptolski arhiv Split: Acta turcica, Br. 494/152; 491/5; 36, 42, 77: Arheološki muzej Split: Acta turcica, Br. 12, 15.

²⁷ Upor. Begović M.: O rudarskim dažbinama u Srbiji u XV i XVI veku, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd 1968, 3—10.; Škarić Vladislav, Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni, Beograd 1939.

Sasi su sobom u Srbiju i Bosnu donijeli svoju rudarsku terminologiju, rudarske običaje i pravo kao i svoju organizaciju. Sve te saske uredbe bile su priznate od domaćih srpskih i bosanskih vladara, pa su Sasi uživali široku autonomiju. Njim je bilo priznato pravo rudarske samouprave i pravo da presuđuju neke svoje sporove po svom običajnom pravu. To im je, izgleda, potvrđivano i posebnim pisanim aktima, o čemu najbolje svjedoči nedavno pronađeni jedan prepis Zakona o rudnicima srpskog despota Stevana Lazarevića iz 1412. godine, koji se sastoji iz dva zakona: Zakona o rudnicima Novog Brda i Gradski zakon Novog Brda.²⁸

Mnogo ranije, još 1913. godine, sarajevski orijentalista Fehim Spaho preveo je na srpskohrvatski jezik i objavio u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu *Turski rudarski zakon*, koji se sastojao iz četiri rudarska zakona izdata za vrijeme sultana Sulejmana. To su: Rudarski zakon (kanun) i uredba; Zakon o rudarskoj terminologiji; Sultanov zakon o uređenju rudnika i Saski zakon i običaji rudarski.²⁹ U novije vrijeme otkriveni su još neki turski rudarski zakoni iz vremena sultana Mehmeda II, sultana Bajezida II i sultana Sulejmana Zakonodavca.³⁰ Bez obzira na izvjesne razlike, svi ti turski rudarski zakoni svojim sadržajem ukazuju da su rađeni po uzoru na propise o rudarstvu koje su Osmanlije zatekli u Srbiji i Bosni. Na to ukazuje na prvom mjestu činjenica što je veći broj tih odredaba sličan odgovarajućim odredbama ranije pomenutog Rudarskog zakona despota Stevana Lazarevića. Osim toga u tim zakonima navedeni su samo rudnici Srbije i Bosne. I najzad, rudarska terminologija u zakonima je izmiješana, jer se pored vulgarizovanih njenačkih rudarskih naziva u zakonima sreću i staro-srpski nazivi slično terminologiji Zakona Stevana Lazarevića.

Sve ovo ukazuje da se u pomenutim južnoslovenskim zemljama zadugo održao kontinuitet u rudarskom pravu i da se taj razvoj može pratiti kroz više vijekova. Stoga je u pravu prof. M. Begović, koji se u Jugoslaviji intenzivno bavio izučavanjem ovog pitanja, kada je u jednom svome radu konstatovao da je »ova grana prava nosila u sebi veliku životnu snagu i uspela da preživi razne političke vihore i obrte, da se prenosi od jednog naroda na drugi, da prelazi iz jedne društvene-političke tvorevine i vladavine u drugu i da se prilagođava novim uslovima i uključuje u novi pravni sistem«.³¹

Uz sve ovo što je do sada rečeno o turskom rudarskom pravu treba istaći činjenicu, koja do sada nije u nauci dovoljno uočena, da su u osmanskoj državi postojale dvije vrste zakona za rudnike. Jednu grupu čine oni zakoni kojim je bio regulisan odnos države i rudara i mjesto rudnika u čitavom osmanskom sistemu. Konkretno, u tim zakonima se konstatuje da su rudnici u vrhovnom vlasništvu sultana kao njegovo regalno pravo, njegov domen (has). Polazeći do toga propisuju se materijalne obaveze rudara prema sultanu i određuje njihov društveni status. Po tim zakonima rudari spadaju u društvenu kategoriju koja se zove raja. To je raja čiji je položaj bio specifičan u odnosu na raju zemljoradnike u tom smislu što su bili dužni

²⁸ Vid. *Radojičić Nikola*, Zakon o rudnicima despota Stevana Lazarevića, Beograd 1962.

²⁹ *Spaho Fehim*, Turski rudarski zakoni, GZM, Sarajevo 1913, 133—194.

³⁰ *Bealdiceanu N.*: Les actes des premiers sultans conservés des les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris, Paris-La Haye, I, 1960., 1964.

³¹ *Begović M.*: O rudarskim dažbinama u Srbiji u XV i XVI v., 5.

da daju umanjenu, ali modifikovanu rentu sultanu, a uz to s bili oslobođeni teških državnih nameta 'avariz-i divaniye i tekalif-i 'örfiye. Najzad, u tim zakonima određena je nadležnost službenih predstavnika osmanske vlasti (emin, kadija, amil) prema rudarima i odnos samoupravnih organa rudara (knez, sabora) prema turskim vlastima. Prema tome, u ovim zakonima malo je bilo starog rudarskog prava.³² To pravo je mnogo više zastupljeno u onim rudarskim zakonima kojim su uređivani odnosi među rudarima i način eksploatacije rudnika, u čemu nije najdirektnije bila zainteresovana turska država. Turska država je bila zainteresovana samo da rudnici uredno posluju i da rudari daju državi zakonom određenu rentu. Na koji će način oni vaditi rudu, kakva će upotrebljavati oruđa za rad, kakav će biti proizvodni odnos među rudarima, kakve će oni nazive za sve to upotrebljavati, za to nije trebalo stvarati novo pravo, jer je sve to bilo izvanredno regulisano zatečenim rudarskim pravom. I time se, mislimo, mogu objasniti razlozi gotovo potpune recepcije starog saskog rudarskog prava u ranije pomenutom Rudarskom zakonu despota Stevana Lazarevića u turskim rudarskim zakonima, koji sadrže sličnu materiju i koji predstavljaju drugu vrstu turskih rudarskih zakona. To se može zaključiti i na osnovu terminologije zastupljene u ovim zakonima. Samo u tzv. Saskom zakonu Sulejmana II nalazi se preko pedeset starih srpskih i preko pedeset iskrivljenih njemačkih termina.³³

Pravo na vađenje rude sticano je koncesijom za koju tursko zakonodavstvo, kao ranije srpsko i bosansko, upotrebljava domaći naziv baština. Baština je dodjeljivana družinama, zadrugama rudara, koji su imali pravo da uživaju određeno polje za kopanje rude i da raspoložu tim pravom uživanja, to jest da ga prodaju, poklanjaju i nasleđuju. Pravo rudarske koncesije dodjeljivao je poseban carski funkcioner tzv. *urbarar*.³⁴

Za uživaoca baštine (rudarsku družinu) zakoni upotrebljavaju iskrivljeni njemački naziv *gvarck*, *gvarci* (njem. Gewerke), a za njihove dijelove na baštini naziv *šihta* (njem. Schicht). Podjela baštine se vršila na osmine, šesnaestine, tridesetidrugine, šezdesetčetvrtine i stodvadesetosmine. Ovaj posljednji dio zvao se *kuks* (njem. Kuxe).

Uživaoci baštine imali su određena prava i dužnosti. Oni su na zajedničkim sastancima donosili odluke o osnivanju družine, diobi dijelova baštine, o plaćanju uloga i o snošenju zajedničkih troškova koji su se zvali *zamkošt* (njem. Samkost-Sammekost). Oni su mogli dati svoju baštinu u zakup *lemšat* (njem. Lehenschaft).

Turski rudarski zakoni zahtijevaju jednoglasnost u rješavanju nekih zajedničkih problema udruženih rudara, kao npr.: 1. prilikom izdavanja rudnika u zakup; 2. prilikom poravnanja spora između dva rudnika; 3. o kopanju štonarte (njem. Stollenort); 4. o postavljanju i otpuštanju službenika pod nazivom šafar (njem. Schaffer).

Turski zakoni upotrebljavaju njemačke, slovenske i turske nazive za rudarske radnike. Kao što je ranije rečeno, glavni rudari zvali su se *gvarci* (Gewereke). To su u stvari bili stručni rudari. Ostali su radili različite poslove

³² Upor. Sućeska A.: Pravni položaj rudara i metalurga i oblici upravljanja rudnicima u Bosni u osmanskome periodu, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, septembar—decembar 1974, 837—844.

³³ Upor. Spaho.: n. d.

³⁴ Upor. Begović M.: Rudarska baština u Srbiji u XV i XVI v., 1—66.

u rudnicima i oko rudnika i za njih su u potrebi pretežno slovenski nazivi kao npr. *težak*, *cjepar*, *vodar*, *vučilac*, *duhar*, *izbiralac*, *mješajac*, *nabijač*, *tarač*, *čistilac*, itd.

Slično tome stoji i sa nazivima rudarskih oruđa i dijelova rudarskih jama, kao npr. *šleđ* (od njem. schlagen) = gvozdeni čekić za lomljenje rude; *kilavica* (vjerovatno od njemačkog Keilhaue = čekić; *hunta* (od njem. Hund) = korito kojim se izvlači ruda i voda iz zemlje; *horanj* (od njem. Horn) = vitao kojim se izvlači ruda i voda iz zemlje; *pulhina* (od njem. Bulge) = mješina kojom se izvlači voda; *žakna* (njem. Sack) = goveđa mješina kojom na vitao izvlače rudu, zemlju ili vodu; *rat*, (njem. Rad) = vitao; *kavna* (njem. Kaue) = vitao koji je pokriven krovom; *krem* (njem. Kram) = kuća kraj rudarske rupe u kojoj borave radnici; *brant* (njem. Brand) = tvrda ruda za koju je potrebna jača vatra; *klubštajn* (njem. Klaubstein) = kamen na kome se tuče ruda, itd. itd.

U turskim zakonima se pominju i domaći nazivi za organe rudarske samouprave: *sabor*, *zbor*, *knez*, *hutman*, *urbarar*, *šafar*, koji su u okviru svojih nadležnosti rješavali neka pitanja i sporove među rudarima. Za novčanu kaznu (globa) koju su izricali samoupravni organi (npr. u slučaju samovoljnog raskida ugovora o Zakupu) upotrebljavan je domaći naziv *udava*.³⁵

Kodifikacija klasičnog osmanskog prava traje uglavnom do kraja XVI stoljeća. U to pravo ugrađivani su i elementi zatečenog prava u osvojenim zemljama, i to oni njegovi dijelovi koji su najbolje zadovoljavali ekonomske, društvene i političke potrebe Osmanlija, čineći privid poštovanja nekih zatečenih običaja pokorenih naroda od strane Osmanlija. Od XVII stoljeća klasični osmanski sistem je u cjelini izložen nazadovanju i raspadanju. To se snažno osjetilo i u klasičnom osmanskome pravu, koje je postepeno, ali sigurno, pretvarano u mrtvo slovo na papiru. To isto važi i za recipirano domaće pravo. Pa ipak, tragovi i jednog i drugog prava ostali su u nekim granama prava, kao što je npr. rudarsko pravo, još uvijek vidljivi sve do ukidanja klasičnih osmanskih ustanova Hatišerifom od Gülhane 1839. godine, od kada se u osmanskoj državi vrši kodifikacija prava na drugim, modernijim osnovama.

³⁵ Opširnije o tome vid. *Skarić VI*: Stari turski rukopis o rudarskim poslovima i terminologiji, Spomenik SAN, LXXIX, Beograd 1936, 5—24.

SUMMARY

The elements of our medieval law in turkish legal documents

In those Yugoslav contries which were under Turkish rule, three forms of law were being applied: Shari'ah (Islamic) law, state law, and the so called Millets' law (canon law of certain non-islamic religious communities).

Shari'ah law was strictly confessional, being applied only to Moslems. The state law, in principle, depended on the Islamic law, although on certain matters it diverged from it considerably. By that law, the Ottoman-Turkish sultans (rulers), in their vast realm, regulated by special decrees (called Kanuns, Kanunnames, Firmans, Hatti-sherifs, Hatti-humayums and others) agricultural relations, moreover, financial, mining, and partly criminal law. Certain elements of our medieval law can be traced in all these branches of law, especially in the agrarian, criminal and mining laws and they persisted almost to the end of the Turkish rule. This manifests itself most conspicuously in the agrarian law, by its way of enacting the ownership of land by peasants — the »baština«, in the state law by the existence of some institutions such as: *vlah*, *vojnuk*, *katun*, *knez*, *primičur*, *teklič*, *vojvoda* etc., in criminal law by enacting of some crimes, similar to the criminal acts of our medieval criminal law and proceeding, such as *popaša*, *mehoskubina*, *svod* etc., in the mining law by adopting almost all the provisions of the medieval Serbian and Bosnian mining laws, relating to the organization of the mining industry and the mining terminology (e. g. *baština*, *gvark*, *žamkost*, *lemšat*, *štonart*, *šafar*, *težak*, *cjepar*, *vodar*, *vučilac*, *duhar*, *izbiralac*, *mješajac*, *nabijač*, *tarač*, *čistilac*, *sabor*, *knez*, *hutman*, *udava* etc.)

Prevela: mr Tatjana Dworski

SOMMARIO

Elementi del nostro diritto medievale nei documenti giuridici turchi

Durante l'Impero Ottomano nei paesi iugoslavi vivevano tre forme di diritto: »šerijatski«, pubblico e il cosiddetto »miletско pravo« (diritto canonico di singole comunità religiose non musulmane).

Il diritto »šerijatski« era strettamente confessionale ed era valido solo per i musulmani. Il diritto pubblico o statutale all'inizio si basava sul diritto »šerijatski«, sebbene in molte parti differisse. Con la pubblicazione di particolari decreti (Kanunname, Ferman, Hati šerif, Hati humajun ed altri) i sultani regolavano nei propri territori i rapporti agrari, statali, finanziari, il diritto minerario e in parte quello penale. In tutti questi settori del diritto, ed in particolare in quello agrario, penale e minerario, venivano applicati certi elementi del nostro diritto medievale, che erano stati in vigore fino alla caduta del dominio turco. Questi elementi erano più evidenti nel diritto agrario ove veniva sancita la forma giuridica della proprietà contadina sull'eredità dei terreni, nelle istituzioni esistenti del diritto pubblico »vlah«, »vojnuk«, »katun«, »knez«, »primičur«, »teklič«, »vojvoda« ed altri, nel diritto penale venivano sanciti alcuni delitti simili a quelli del nostro procedimento e diritto penale del medioevo, uguali: »popaša«, »mehoskubina«, »svod« ed altri, mentre nel diritto minerario erano state prese addirittura tutte le norme della Legge mineraria medievale-serba e bosniaca che si riferivano all'organizzazione della produzione ed alla terminologia mineraria (p. es. »baština«, »gvark«, »žamkost«, »lemšat«, »štonart«, »šafar«, »težak«, »cjepar«, »vodar«, »vučilac«, »duhar«, »izbiralac«, »mješajac«, »nabijač«, »tarač«, »čistilac«, »sabor«, »knez«, »hutman«, »udava« ed altri).

Preveo: prof. Aldo Luppi

